

Sadiqov Talib

QOYUNÇULUQ və YUNÇULUQ

Sadıqov Talib Hüseyn oğlu

**QOYUNÇULUQ
VƏ
YUNÇULUQ**

Bakı – 2022

Rəyçi və elmi redaktor: Sultanov Rauf Lütvəli oğlu
ADPU-nun Biologiya və onun tədris
texnologiyası kafedrasının pofessoru B.e.d:

Redaktor: Balakışiyev Şahbaz
Şəmməd oğlu f.e.f.d

Sadıqov Talib Hüseyn oğlu. Qoyunçuluq və yunçuluq.

Bakı, “Expressçap” nəşriyyatı, 344 səhifə, 2022.

ŞƏRƏFLİ ÖMÜR YOLU

O, heç zaman uğur dalınca qaçmadı, uğur, şan-şöhrət özü onu tapdı.

İnsan o zaman bütöv şəxsiyyət ola bilər ki, sözü ilə əməlləri bir-birinə düz gəlsin. Başqalarında görmək istədiyi müsbət keyfiyyətləri özündə cəmləşdirib, daxilən saf və təmiz olsun. Öz sadəliyi, xeyirxahlığı və səmimiliyi ilə çoxlarından fərqlənsin.

Açıq demək lazımdır ki, bütün bu üstün cəhətlər bir insanın varlığına nadir hallarda sığır. Yəni həm xeyirxah insan, layiqli valideyn, etibarlı dost, həm də qayğıkeş qohum olmaq çox çətinidir. Lakin az da olsa belə insanlar keçmişdə də olub, bu gün də var, gələcəkdə də olacaq...

Ömrünü şam kimi əridib, gələcək nəsillərin yoluna bir mayak olaraq işıq salan, əmək fəaliyyətini kənd təsərrüfatının inkişafına həsr edən, həyatının 58 ilini yorulmadan çalışan təcrübəli mütəxəssislərdən biri də Sadıqov Talib Hüseyn oğludur.

O, 1947-ci ildə Tovuz rayonunun Samanlıq kəndində ziyalı ailəsində anadan olmuş, əmək fəaliyyətinə 1963-cü ildən doğulduğu kənddə, sonra isə Gədəbəy rayonunun “Şəfəq” kolxozunda kolxozçu kimi başlamışdır. Kənd təsərrüfatına marağı onu Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı İnstitutuna gətirmişdir. 1966-cı ildə zootexnik fakültəsinin əyani şöbəsinə daxil olmuş, 1971-ci ildə oranı bitirərək, alim-zootexnik ixtisası almışdır. 1971-1979-cu illərdə Dəvəçi (indiki Şabran), Saatlı, Sabirabad və Xanlar (indiki Göygöl) rayonlarında öz ixtisası üzrə çalışmışdır.

Talib Sadıqovla söhbət etdikcə, sanki onun qəlbindən keçən hissləri duyursan və bu hisslər səni bir an belə darıxmağa qoymur. Ona görə ki, elmin çoxşaxəli sahələrindən geniş və mənalı söhbət edir. Onun hər bir sözü, müdrik kəlamı və səmimiyyəti ətrafdakıları valeh edir. Çox səmimi, mehriban baxışlı, gülərlü bir insan elə incə vurğulara, elə sahələrə toxunur ki, insan valeh olur. Talib müəllimin dəyərli sözlərindən, şirin söhbətlərindən doymaq olmur, hətta vaxtın nə tez ötdüyünü belə hiss etmirsən. İnsanın öz iradəsini nümayiş etdirməsi və özünə tam inanması

onun həyat yollarında uğura aparacaq yolun əsil yolçusu olur. Dahi şəxsiyyətlərdən olan Albert Eynşteyn uğur qazanmasında irəli sürdüyü 10 prinsiplərdən birində demişdir: “Mənim xüsusi qabiliyyətim yoxdur, yalnız ehtiraslı bir maraq adamıyam və həmişə maraqlarımın açdığı cıgırla irəli gedirəm. Bilirəm ki, bu cıgırda mütləq qarşıma nə isə çıxacaq. Siz də həyatda maraqlarınızın arxasınca getsəniz müvəffəqiyyət qazanacaqsınız”. Talib Sadıqov da bu cıgırda getdi. O, heç zaman uğur dalınca qaçmadı. Uğur, şan-şöhrət özü onu tapdı. Lakin, özünü heç bir zaman başqalarından üstün tutmadı. Əksinə öz sadəliyi və səmimiyyəti ilə gələcək nəsillərə nümunə oldu.

Rəhbərlik onun iş qabiliyyətini və bacarığını nəzərə alıb, təcrübəli bir mütəxəssis kimi, Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinə dəvət etmiş, 1979-1989-cu illərdə Nazirliyin Respublika yunçuluq laboratoriyasında şöbə rəisi vəzifəsində işləmişdir. Həmin dövrdə Talib Sadıqov respublikada yunun çeşidlənməsi və qiymətləndirilməsi üzrə görkəmli mütəxəssis kimi tanınmış, bu sahədə təsərrüfatlara əməli köməkliklər göstərmiş, yunçuluğun inkişafında xeyli işlər görmüşdür.

1980-88-ci illərdə Saatlı, Sabirabad, İsmayılı, Zaqatala, Ağsu, Gədəbəy, Yevlax, Daşkəsən, Laçın və s. rayon qəzetlərində, eləcə də 1990-cı illərdə Azərbaycan Respublikası Dövlət Təbiəti Mühafizə Komitəsinin (indiki Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi) “Fəryad” qəzetində mütəxəssis məsləhəti kimi bir çox məqalələri çap olunmuşdur. Eləcə də Respublikamızda heyvandarlığın inkişafında, onun məhsuldarlığının artırılmasında və keyfiyyətinin yüksəldilməsində dönüş yaratdığına görə onu 1982-ci ildə Azərbaycan Lenin Kommunist Gənclər İttifaqı Mərkəzi Komitəsinin Fəxri Fərmanı ilə təltif etmişlər.

1989-1992-ci illərdə “Azərquşçuluq” Sənaye Birliyinin Layihə-Smeta bürosunda, 1992-2006-cı illərdə Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətində, onun tabeçiliyində olan Maşınqayırma İstehsalat Birliyində və “Azərneftgeofizika” trestində müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdır.

Talib müəllim dövlət tərəfindən hansı sahəyə göndərilibsə işinin öhdəsindən layiqincə gəlib. Onun həyatında prinsiplilik, dönməzlik, müasirlik hər zaman yaddaşın mərkəzində olub. O öz peşəsinin sirlərinə

dərindən yiyələnərək daimi üzərində çalışıb. O, sərbəst fikir söyləmək, müstəqil düşüncə formalaşmasına ciddi üstünlük verib. Yaddaşdan çox düşüncəsinin, təfəkkürünün inkişaf etməsinə səy göstərib.

Talib Sadıqov 2008-ci ilin yanvarından Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Heyvandarlıq Elmi - Tədqiqat İnstitutunun Abşeron Heyvandarlıq Təcrübə Stansiyasında böyük elmi işçi vəzifəsində çalışır. Bu stansiya elmi müəssisədir. Ona görə T.Sadıqov böyük elmi işçi kimi Beyləqan rayonunun özəl qoyunçuluq təsərrüfatlarında elmi-tədqiqat seleksiya və damazlıq işi ilə məşğul olur. Apardığı elmi-tədqiqat, seleksiya və damazlıq işləri nəticəsində yeni yaradılmış krosbred tipli Mil-Qarabağ qoyun cinsinin Beyləqan, İmişli, Ağcabədi rayonlarının özəl qoyunçuluq Kəndli-Fermer təsərrüfatlarında qoyunların cins tərkibinin yaxşılaşdırılmasını və sürü massivlərinin yaradılmasını təşkil etmişdir. Bundan əlavə, apardığı elmi-tədqiqat seleksiya işləri nəticəsində cinsin damazlıq və keyfiyyət göstəricilərini işləyib hazırlayaraq məqalələr yazmış, elmi jurnal və qəzetlərdə çap etdirmişdir. Son 15 ildə onun heyvandarlığa dair elmi jurnallarda 20, “Kənd Həyatı” qəzetində 13 və “Azərbaycan Fermeri” qəzetində isə 18 məqaləsi çap edilmişdir. Ümumilikdə onun 70-dən çox məqaləsi mətbuatda çap olunmuşdur.

Talib Sadıqov qoyunçuluq və yunçuluq haqqında kitabın müəllifidir.

Torpağına, vətəninə ürəkdən bağlanan T.Sadıqov Respublikamızda heyvandarlığın inkişaf etdirilməsində təsərrüfatlara əməli köməkliklər etmiş, düzgün məsləhətlər vermiş və hazırda da bu sahədə öz tövsiyələrini verməkdədir. O, vaxtaşırı təsərrüfatlarda olur və öz məsləhətlərini verir.

Talib müəllim həm də əmək veteranıdır. 2017-ci ildə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Aqrar Elm və İnformasiya Məsləhət Mərkəzinin Fəxri Fərmanı və 2018-ci ildə isə Azərbaycan Respublikasının “Tərəqqi” medalı ilə təltif olunmuşdur.

Talib Sadıqov bütün ömrünü kənd təsərrüfatına həsr etmiş təcrübəli, səriştəli və bacarıqlı heyvandarlıq üzrə mütəxəssisdir. O, ömrünün 60 ilini yorulmadan respublikamızda heyvandarlığın inkişafı sahəsinə həsr

etmişdir. Hazırda da müntəzəm olaraq rayonlarda heyvandarlığın inkişafına dair təlimlər keçirir, öz elmi-bilik və təcrübələrini gənc heyvandar mütəxəssislərə və fermerlərə öyrədir, əlindən gələni onlardan əsirgəmir.

İslam Sadıq filologiya elmləri doktoru, şair-publisist
Əli Qarayev “Qızıl Qələm” mükafatçısı, jurnalist

QOYUNÇULUQ BÖLMƏSİ. I HİSSƏ

Giriş. Ölkəmizdə aparılan ərzaq təhlükəsizliyinin aradan qaldırılmasında qoyunçuluğun da xüsusi yeri vardır. Belə ki, qoyun çox əlverişli örüş-otlaq heyvanı olmaqla, qaramala nisbətən yemə az tələbkardır. Bundan əlavə, qoyunlar digər heyvanların gedə bilmədiyi əkinə yararsız olan çöllərin, dağ yamaclarının və sıldırımli qayalıqların otundan səmərəli istifadə edə bilirlər.

Səhralarda, yarım səhralarda, uçurumlu dağ yamaclarında, sıldırımli qayalıqlarda qaramal və atlar üçün yararsız olan təbii örüş - otlaq sahələrindəki otlardan qoyun və keçilər çox yaxşı istifadə edirlər. Qoyun ekstremal pis iqlim şəraitinə davamlı heyvan olub, uzun müddət ac və susuz qala bilər.

Statistik məlumatlara görə, dünyanın bütün ölkələrində 600-ə yaxın qoyun cinsi vardır. Məhsuldarlığına görə qoyun cinsləri bir neçə yerə bölünür. Belə ki, qoyunlar yun, xəz dəri, ət, süd və s. almaq üçün yetişdirilir. İki və üç növ məhsul - ət və yun, yaxud ət, süd və yun verən qoyun cinsləri də vardır.

Sənaye şəhərlərinin ətrafı bölgələrində tezyetişən ətlik-yunluq qoyunçuluğun inkişafı daha məqsədəuyğun hesab olunur. Belə ki, qoyunçuluğun bu istiqamətdə inkişaf etdirilməsi, əhalinin qoyun ətinə, sənayenin isə yun xammalına olan tələbatının ödənilməsinə, kəndli-fermer təsərrüfatlarının isə gəlirlərinin artmasına imkan verir.

Ölkəmizdə yüngül sənayenin, yəni zərif parça istehsalı üçün zərif və yarımqərif yunlu qoyunçuluğun, xalçaçılıq, keçəçilik (qəlif, yapıncı, keçə, valinka, yəhər üçün təkaltı və s.), eləcə də xalq tələbatı mallarının istehsalı üçün isə yarımqaba və qabayunlu qoyunçuluğun inkişaf etdirilməsi məqsədəuyğun hesab olunur.

Hazırda qarşıda duran əsas məqsəd dünyanın bir çox ölkələrində olduğu kimi ölkəmizdə də yüksək məhsuldar, tezyetişən ətlik, yunluq və südlük istiqamətli sənaye üsulu ilə qoyunçuluğun intensiv inkişaf etdirilməsidir.

Qoyun örüş-otlaq heyvanı olduğu üçün az zəhmət tələb edir, qoyunçuluq məhsulları ucuz başa gəlir və maya dəyəri aşağı olur, təsərrüfat rentabelli işləyir.

Məlumdur ki, Azərbaycanda qoyunçuluq ta qədim dövrlərdən köçəri, yaylaq-qışlaq, örüş-otlaq şəraitində yetişdirilib. Aparılmış tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, Azərbaycanda maldarlıq Mezolit və xüsusilə də Neolit dövründən geniş yayılmağa başlamışdır. Əkinçilik və yem istehsalının intensivləşdirilməsi ilə əlaqədar olaraq az məhsuldar təbii otlaqlar yüksək məhsul verən mədəni otlaqlara çevrilməlidir. Qoyunların isə cins tərkibi yaxşılaşdırılaraq yüksək məhsuldar tezyetişən ətlik, yunluq və südlük istiqamətli qoyunçuluğa çevrilməlidir. Məlumdur ki, qoyun əti və motal pendiri əhalinin ən çox sevdiyi heyvandarlıq məhsullarından biridir. Odur ki, xalqımız ta qədim zamanlardan qoyunçuluğu özlərinin sevimli təsərrüfat sahəsinə çevirmişlər. Buna görə də əhalinin qoyunçuluq məhsullarına olan və ildən-ilə artan tələbatını ödəmək məqsədilə sənaye üsulu ilə qoyunçuluğun intensiv inkişaf etdirilməsi dövlət səviyyəsində həyata keçirilir.

Qoyunların saxlanması, bəslənməsi, yemlənməsi və yetişdirilməsi təlimata uyğun yəni zoobaytar qaydalarına əməl olunmaqla həyata keçirilməlidir.

Qoyunçuluq elə bir sahədir ki, gərək atınla, itinlə, ulağınla birlikdə daim gecə və gündüz qoyun sürüsünün yanında olasan. Atalar yaxşı deyib: “Qoyununmu var, oyununmu, qoyununu yaz otar, yaz otarmasan payız otar, payız otarmasan yüz otar, xeyri yoxdur”.

Azərbaycanda heyvandarlığın elmi əsaslarla yetişdirilməsində, heyvandarlıq elminin inkişafında, eləcə də Heyvandarlıq Elmi-Tədqiqat İnstitutunun yaradılmasında professor İvan İvanoviç Kaluginin (1867-1943) böyük əməyi olmuşdur. Belə ki, 1926-cı ildə Azərbaycan Xalq Torpaq Komissarlığının təklifi ilə elmi-tədqiqat işləri aparmaq üçün İ.İ.Kaluginin rəhbərliyi ilə ekspedisiya qrupu yaradılmışdır.

Gəncə şəhərinin 7 km-də Xanlar (indiki Göygöl) şəhərindən 3 km aralı ərazidə S.Ağamalıoğlu, Dadaş Bünyadzadə, Teymur Hüseynov, İ.İ.Kalugin, S.İ.Smironov, Loginov və başqalarının iştirakı ilə 1930-cu ildə

heyvandarlıq elmi ocağının binası qoyulmuş və Heyvandarlıq Təcrübə Stansiyasının açılışı olmuşdur. Yeni yaradılmış Stansiyanın işində Ə.Ələkbərov, A.K.Əliyev, V.İ.Qarbelik, M.Hacıbababəyov, M.H.Sadıqov və başqaları iştirak etmişlər, onun direktoru isə İ.İ.Kalugin təyin edilmişdir.

1949-cu ildə Heyvandarlıq Təcrübə Stansiyasının bazasında Azərbaycan Heyvandarlıq Elmi-Tədqiqat İnstitutu təşkil edilmişdir. 1952-ci ildə isə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Gəncə və Xankəndi Heyvandarlıq Təcrübə Stansiyaları HETİ-*n*a birləşdirilmişdir.

HETİ-*n*in yaradılması, tarixi və onun formalaşması görkəmli alimlərdən RKTEA-*n*ın akademiki F.Ə.Məlikovun, RKTEA-*n*ın müxbir üzvi A.Ə.Ağabəylinin, Akademik M.H. Sadıqovun, professorlardan Z.Q.Verdiyevin, Ə.Ə.Əliyevin, R.X.Səttarzadənin, C.M.Axundovun və başqalarının adları ilə bağlıdır.

Keçmiş SSRİ də yüngül sənayenin zərif yuna olan ehtiyacını ödəməkdən ötrü respublikamızda da zərif yunlu qoyun cinslərinin yaradılması məsələsi qarşıya qoyulmuş və Azərbaycan dağ merinosu qoyun cinsinin yaradılması məqsədilə elmi-tədqiqat işlərinə başlanılmışdır. Belə ki, 1840-cı illərdə Rusiyanın Tavrida, Xerson və Yekaterinoslav vilayətlərindən Azərbaycana köçürülmüş ruslar tərəfindən ölkəmizə gətirilmiş zərif yunlu merinos qoyunları kolxoz quruculuğu zamanı 1932-ci ildə Gədəbəy rayonunun Slavyanka və R. Əliyev, Misginli kəndlərində kolxoz təsərrüfatlarında cəmləşdirilərək sürü massivləri yaradılmış və həmin vaxtdan etibarən elmi-tədqiqat, seleksiya və damazlıq işlərinin aparılmasına başlanılmışdır. Aparılmış elmi-tədqiqat, seleksiya və damazlıq işlərinin aparılması ilə əlaqədar olaraq

1935-ci ildə Gədəbəy rayonunun Slavyanka kəndində Dövlət Damazlıq Ocağı yaradılmışdır.

Merinos qoyunları haqqında İ.İ.Kalugin göstərir ki, Azərbaycana merinos qoyunlarını Duxaborlar Rusiyadan köçürüb gələrkən gətirmişlər. Lakin Çaşu yazır ki, merinos qoyunları Qafqazın sabiq canişini knyaz M.S.Vorontsovun təşəbbüsü ilə Novorossiysk vilayətindən gətirilmiş və Gədəbəy rayonunun Slavyanka və Novo-Qarelovka kəndlərində yaşayan duxabor qoyunçulara verilmişdir. Babenko isə yazır ki, Azərbaycana

knyaz M.S.Vorontsov tərəfindən 2000 başa yaxın merinos qoyunları gətirilmişdir.

Respublikamızda kənd təsərrüfatı işçiləri qarşısında kənd təsərrüfatının gələcəkdə daha da inkişaf etdirilməsini təmin etmək, eyni zamanda alınan məhsulun keyfiyyətini daha da yaxşılaşdırmaq kimi mühüm vəzifələr qoyulmuşdur. Heyvandarlıq sahəsində, xüsusən qoyunçuluqda istehsal olunan yun, qoyun əti, xəz-dəri və s. məhsulların istehsalının artırılması və həyata keçirilməsi işi qarşıda mühüm bir məsələ kimi durur.

Qoyunçuluq Azərbaycanda hələ qədim zamanlardan xalqımızın ən sevimli və gəlirli təsərrüfat sahəsi olmuşdur. Hələ qədim zamanlardan köçəri xalqlar təbii seçmə və taylaşdırma nəticəsində qoyunların cins tərkibinin, məhsuldarlığının yaxşılaşdırılmasında və sayının artırılmasında xeyli işlər görmüşlər. Elə buna görə də respublikamızda indiyədək onlarla qoyun cinsi yaradılmışdır. Lakin həmin cinslərin az məhsuldar olanları içtimai təsərrüfatlardan tədricən çıxarılmış və yüksək məhsuldar qoyun cinsləri ilə əvəz edilmişdir.

Qoyunçuluq təsərrüfatları əhalinin yuna, ətə, südə, süd məhsullarına (pendir, qatıq və s.) və xəz-dəri məmulatlarına olan tələbatının ödənilməsində müəyyən rol oynayır. Qoyunun yunundan, dərisindən, buynuzundan və sümüyündən də xalq təsərrüfatının müxtəlif sahələrində geniş istifadə olunur.

Qoyunçuluq gəlirli təsərrüfat sahəsi olsa da ölkəmizdə əsasən, Böyük Oktyabr Sosialist inqilabından sonra elmi əsaslarla inkişaf etmişdir. Ümumrusiya Xalq Komissarları Soveti 1918-ci il iyulun 13-də cins heyvandarlıq təsərrüfatlarının təşkil edilməsi, yaxşılaşdırılması və artırılması haqqında dekret vermişdir, həmin Qərarda cins heyvanların planlı surətdə inkişaf etdirilməsi, bu təsərrüfatların ümumxalq malı elan edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Odur ki, təxirə salınmadan cins qoyunçuluq təsərrüfatları və damazlıq ocaqları təşkil edilmişdir. Zərif yunlu (merinos) qoyunçuluğun mühafizə olunması və inkişaf etdirilməsi haqqındakı Qərara əsasən, damazlıq qoyunçuluqda seleksiya işləri xeyli qaydaya salınmışdır.

Ölkəmizdə qoyunçuluğun daha da inkişaf etdirilməsi üçün son illər ərzində xeyli təsirli tədbirlər hazırlanıb həyata keçirilmiş və bu sahədə xeyli işlər görülmüşdür. Qoyunçuluq məhsullarının artırılmasını təmin edən digər əsas bir şərt çoxillik örüş-otlaq sahələri yaratmaqla yem istehsalının artırılmasıdır.

Respublikamızda qoyunçuluq hələ qədim zamanlardan köçəri olduğu kimi, indi də qışda qışlaqlara və yayda isə yaylaqlara aparılır. Odur ki, respublikamızın Ceyrançöl, Acınohur-Sarıca, Mil-Qarabağ, Haramı, Muğan-Şirvan, Muğan-Salyan, Qobustan, Gəncə-Bozqır və s. massivləri qış otlaqları kimi istifadə edilir. Yayda isə qoyun sürüləri buradan Böyük və Kiçik Qafqaz dağlarının yuxarı yamaclarındakı otlaqlara köçürülür.

Respublikamızda qiymətli yerli aborigen qoyun cinslərinin inkişaf etdirilməsi çox perspektivlidir. Yerli qabayunlu qoyunların əla ətlik keyfiyyətini və tez yetişkənliyini nəzərə alaraq Ağcabədi, İmişli və Beyləqan rayonlarının özəl qoyunçuluq fermalarında yarımqaba yunlu, ətlik, yunluq və südlük istiqamətli krosbred tipli tez yetişən yüksək məhsuldar Mil-Qarabağ qoyun cinsi yaradılmışdır. Abşeron bölgəsində isə Qobu və Güzdək qoyunçuluq fermalarında yarımqaba yunlu tez yetişən ətlik, yunluq və südlük istiqamətli Abşeron qoyun cinsi yaradılmışdır.

Qoyunların vəhşi əcdadı

Qoyunların əsas vəhşi əcdadları aşağıdakılar olmuşdur:

1. Muflonlar.

2. Arkar və yaxud səhra Muflonu, eyni zamanda Arkalom, yəni iri Muflonda.

3. Arqalilər.

Bunlardan başqa Qrivisti (Maned) vəhşi qoyunu da vardır. Təssüflər olsun ki, bu qoyun haqqında ətraflı məlumat əldə edə bilmədik.

Bu vəhşi qoyunlar (Muflonlar) yerli qoyunlarla cütləşdikdə mayalanır və bala verirlər. Muflonlar dağlıq və düzənlik ərazilərdə yaşayırlar. Vəhşi Muflonlar hazırda Qafqazda, Qazağıstanda və digər Orta Asiya respublikalarında, eləcə də Türkiyədə, İranda və Aralıq dənizi adalarında mövcuddur. Bunların erkəklərinin diri çəkisi 60-70 kq,

dişilərinin çəkisi isə erkəklərə nisbətən xeyli aşağı olur, buynuzları yaxşı inkişaf etmiş olur. Yunları qabadır, həm də çox nazik tiftiyə malikdir. Özü də açıq qonur rəngdə olur. Bunları birinci dəfə İvanov yerli qoyunlarla cütləşdirib və dağ merinosu qoyun cinsinin yaradılmasında istifadə etmişdir. Bunların ayaqları, qılçası yaxşı inkişaf etmişdir. Bu vəhşi muflonlar qoyunların ulu, keçmiş əjdadı olmaqla özləri də cütdırnaqlıdılar.

Arxar-Arqali səhra heyvanıdır. Arqali vəhşi qoyunları Qazağıstanın, eləcə də Orta Asiyanın və Əfqanıstanın səhra və yarımsəhralarında məskunlaşmışdır. Bu heyvanlar da dağ muflonları kimi olurlar. Bunların diri çəkisi 200 kq-a yaxın olur. Hətta erkəklərinin çəkisi bir az da artıq olur. Özləri də hündürboylu olurlar. Əsasən düzənlik sahələrdə yaşayırlar. Lakin yununun keyfiyyəti yuxarı, Muflonlara nisbətən aşağı olur. Bunların bədən quruluşu uzunquyruqlu qoyun cinslərində olduğu kimidir.

Arqalilər vəhşi qoyunlar arasında ən iri bədənli olmaqla, yəni diri çəkisi çox olan heyvandır. Orta hesabla bunların diri çəkisi təxminən 240 kq təşkil edir. Bunların buynuzları xüsusi formaya malikdir. Hazırda Arqali vəhşi qoyunları Kamçatkada, Alyaskada və Asiyanın dağlıq ərazilərində, xüsusilə də Pamir və Tyanşan dağlarında yaşayırlar. Əslində Arqalilər yağlıquyruq qoyunların əcdadı hesab olunur. Hətta Arqali qoyunlarından İ.S. Butarinu Qazağıstanın və Qırğızıstanın dağlıq ərazilərindəki yaylaqlarında zərif yunlu Qazax-Arxaromerinos cinsli qoyunlarının yetişdirilməsində istifadə etmişdir. (Çastnoye Zootexniya Promişlennoye Jivotnovodstvo. Leninqrاد “Kolos” 1981-ci il).

Vəhşi muflonlar

Qoyunların dişinə görə yaşının təyin edilməsi

Qoyunçuluq təsərrüfatlarında (əsasən damazlıq təsərrüfatlarda) qoyunların fərdi qeydiyyatı aparılır. Elə həmin təsərrüfatlarda da qoyunların qulaqlarına nömrə vurulur və qeydiyyat kitabına alınır. Bu zaman qoyunların yaşını təyin etmək lazım gəldikdə qeydiyyat kitabından istifadə edilir. Lakin qeydiyyatı aparılmayan təsərrüfatlarda qoyunların yaşını onların dişinə görə də təyin etmək mümkündür.

Quzular doğulduqdan bir həftəyədək bir cüt qarmaq, 20-30 günlükdə bütün kəsici və 12 premolyar diş çıxarır. Bir aylıq quzunun ağızında 20 ədəd diş olur. 2,5-3,0 aylığında 4 molyar diş, 8-9 aylığında yenə 4 molyar diş, 1,0-1,5 yaşında isə axırncı 4 molyar diş çıxar və qarmaq dişləri daimi dişlərlə əvəz edilir.

Yaşlı qoyunlarda adətən 32 ədəd diş olur ki, bunlardan da 24 ədədi acı və 8 ədədi isə kəsici, yəni qabaq dişlərdir. Qoyunun alt və üst çənələrinin hərəsində 12 ədəd acı diş (hər tərəfdə 6 ədəd olmaqla) olur. Kəsici qabaq dişlər alt çənədə yerləşir, lakin yuxarı çənədə isə kəsici dişləri bərkimiş, möhkəm əzələli damaq əvəz edir.

Daxili cüt kəsici dişlər tutucu diş, 2-ci cüt dişləri orta daxili, 3-cü cüt dişləri orta xarici, 4-cü cüt dişləri isə kənar dişlər adlanır. Üç qabaq azı dişi yalançı azı diş adlanır, axırncı 3 azı dişi isə əsas həqiqi azı diş adlanır.

Həyatı boyu qoyunlar dişlərini dəyişirlər. Belə ki, süd dişlərinin əvəzinə daimi dişlərlə əvəz olunur. Belə dişdəyişmə müəyyən bir vaxtda qısa müddətdə baş verir.

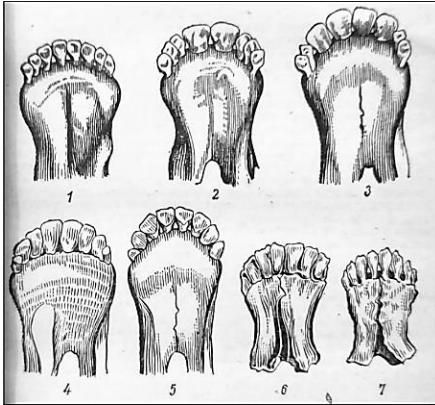
Qoyunların yaşını onların kəsici dişlərinin formasına və dəyişməsinə görə də təyin etmək olur. Daimi kəsici dişlər, süd kəsici dişlərdən fərqlənir. Belə ki, daimi kəsici dişlər süd kəsici dişlərinə nisbətən iri və enli olur. Qoyunlarda kəsici dişlər aşağıdakı qaydada dəyişir, 1,0-1,5 yaşında, lakin tez yetişən qoyun cinslərinin birinci ilində birinci cüt kəsici dişlər əvəz olunur dəyişir. İkinci ilində, yəni 2 yaşında ikinci cüt olan orta daxili dişlər dəyişir əvəz olunur. 3 yaşında xarici orta kəsici dişləri, 3,5 yaşında isə kənar-qıraq-axırncı kəsici dişləri dəyişir əvəz olunur. Belə ki, 4 yaşından sonra qoyunların kəsici dişləri daimi kəsici dişlərlə əvəz edilir.

4 yaşından yuxarı olan qoyunların dişlərinin formasına, onların sürtülmə dərəcəsinə və seyrəkləşməsindən əmələ gələn yuvalara (boşluqlara) görə təyin olunur. 5 yaşında onların damaqlarından dişlər oynayır, yuxarı kənar hissəsi tamamilə sürtülür və yeyilir. 6 yaşındaikən onların kəsici dişlərinin aralarında seyrəkləşmə və yuvalar əmələ gəlir, saralır və dişlər laxlamağa başlayır.

7 yaşında isə onların qabaq 3 kəsici dişləri kifayət qədər sürtülmüş olur.

Qoyunlar artıq 7-8 yaşında olarkən bütün kəsici dişlər isgənəvari şəkil alır, yaxud qarmaqlar və daxili orta kəsicilər düşür, 9 yaşda xarici orta kəsicilər, 10 yaşda yan kəsicilər düşür və bəzən qalaraq həddindən artıq sürtülmüş olur. Beləliklə, qoyun qocalır və onların dişləri tökülür, ona görə də kifayət qədər yem qəbul edə bilmədikləri üçün dişinə və qocalığına görə çıxdaş edilərək ətlik məqsədilə satılır. Dişlərin yeyilmə sürəti və düşməsi heyvan orqanizmində olan kalsium və fosforun miqdarından çox asılıdır. Orqanizmdə kalsium çox olduqda dişlər yeyilmir, lakin tez tökülür, əksinə fosfor çox olduqda diş yeyilir, lakin tökülür.

Təcrübəli, səriştəli zoobaytar mütəxəssisləri, eləcə də təcrübəli çobanlar da qoyunların xarici görkəminə baxmaqla onun yaşını təxmini də olsa təyin edə bilirlər.

Qoyunların yaşına görə dişlərinin görünüşü:

1. süd kəsici dişləri 12 aylıq yaşında; 2. 12-18 aylıq yaşında 2 ədəd kəsici diş dəyişib; 3. 2 yaşında 4 ədəd kəsici diş dəyişib; 4. 2 yaş 3 aylıq və 2 yaş 9 aylıq yaşında 6 kəsici diş dəyişib;

5. 3 – 4 yaşında bütün kəsici dişləri dəyişib; 6. 6 yaş ətrafında;
7. 6 yaşdan yuxarı.

Qoyunların bioloji təsərrüfat xüsusiyyətləri

Qoyunlar xırda buynuzlu heyvan olmaqla gövşəyən cütdırnaqlı heyvanlar qrupuna daxildir.

Bioloji-təsərrüfat xüsusiyyətləri–plastikliyi, ahəngdarlığı ilə ucuz yem qəbul edən, ekstremal iqlim şəraitinə dözümlü, hərəkətli, yüksək balavermə qabiliyyətli olmaqla, tez yetişkənliyi və ali sinir-əsəb fəaliyyətinin zəif inkişaf etməsilə fərqlənir.

Plastikliyi-heyvanın ekstremal təbii iqlim şəraitinə tez uyğunlaşması və s. aid edilir. Qoyunların bu xüsusiyyətlərinə görə onların bütün təbii-iqlim şəraitində yetişdirilməsi mümkündür. Odur ki, yerli təbii-iqlim şəraitində olan öyrüş-otlaq sahələrindəki otlarla-yemlərlə qoyunların yemləndirilərək yetişdirilməsi (saxlanması) mümkündür.

Elə qoyun cinsləri vardır ki, müxtəlif təbii-iqlim şəraitində yetişdirilməsi mümkündür. Belə ki, səhralıqlarda, yarımsəhralıqlarda, dağlıq, dağətəyi və yüksək dağlıq ərazilərdə yetişdirilməsi daha əlverişli hesab olunur. Eyni zamanda qoyunlar sürü şəklində formasında yetişdirilən heyvan olduğundan onları böyük qrup halında saxlamaq lazımdır.

Qoyunların ucuz təbii, öyrüş-otlaq sahələrində olan otlardan, yemlərdən yaxşı istifadə etməsi, çöl şəraitində saxlanması imkan verir ki, onların yemlənməsi üçün yemlərə çəkilən xərclər tam minimuma endirilsin. Onu da qeyd edək ki, qoyunlar təbii, öyrüş-otlaq sahələrində olan ot örtüyünün 400-dən çox növündən istifadə edir. Lakin qaramal və atlar bu otların yalnız 150-yə yaxın növündən istifadə edirlər, yeyirlər.

Qoyunlar tezyetışən heyvan olduğu üçün onlar 5-6 aylığında cinsi yetişkənliyə çatırlar. Lakin toğluların ilk cütləşməsi 12 aylığında, yəni bir yaşında mayalanması daha məqsədəuyğun hesab olunur. Belə ki, tez cütləşdikdə toğluların boy inkişafı normal getmir, bu da qoyunun boyunun balaca, diri çəkisinin isə az olmasına gətirib çıxarır.

Qoyunun ən dəyərli xüsusiyyətlərindən biri də onun ətinin tərkibində xolesterinin az olmasıdır. Belə ki, donuz ətinin (piyinin) 100 qramının tərkibində 74,5-126 mq, mal ətinin 100 qramının tərkibində 75 mq xolesterin

olduğu halda, qoyun ətinin 100 qramının tərkibində isə 29 mq xolesterin vardır. Ətinin tərkibində zülalın miqdarı Mal ətinin tərkibindəki qədərdir. Qoyun əti və südü qidalılıq dəyərində görə çox keyfiyyətli və qiymətlidir.

Qoyunçuluq xalqımızın ən çox sevdiyi təsərrüfat sahələrindən biridir. Qoyunlar istər qışlaqların və istərsə də yaylaqların otlaqlarından səmərəli istifadə edirlər. Belə ki, qoyunların dodaqları incə, mütəhərrik, dişləri isə xüsusi quruluşa malik olduğundan otu dibindən kəsib yeyirlər, yarımsəhra xarakterli otlaqlarda bitən yem bitkilərinin növlərinin 30 faizindən əla və yaxşı faydalanır (qaramal yalnız 12%-dən, növündən faydalana bilir).

Qoyun sürətlə artıb çoxalır, bəzi qoyun cinsləri bir ildə iki dəfə balalayır. Qoyunların yemlənməsi, bəslənməsi və saxlanması Zoobaytarlıq qaydalarına uyğun təşkil olunduqda orta hesabla bir ildə hər 100 baş ana qoyundan 120-140 baş quzu almaq mümkün olur. Qoyunlar ekstremal iqlim şəraitinə çox dözümlü olurlar. Azərbaycanın Mil-Qarabağ, Muğan-Salyan və Aran-Şirvan bölgələrində qoyunların yemlənməsi, bəslənməsi və saxlanması baytarlıq qaydalarına uyğun olaraq düzgün təşkil olunduqda bir baş qoyundan 2 ildə 3 baş quzu almaq mümkün olur.

Qədim Azərbaycan qoyunçuluğu

Qoyunçuluq kənd təsərrüfatının mühüm sahələrindən biri olub, əkinçiliyin tarixi ilə əlaqədardır. Buna görə də qoyunçuluğun tarixini şərh etməzdən əvvəl Azərbaycanda əkinçiliyin tarixi üzərində dayanmaq lazımdır.

Qədim yunan coğrafiyaşünası və tarixçisi Strabon öz əsərlərində Qafqaz Albaniyasının təbii sərvətlərindən və əhalisinin peşəsindən bəhs edir. Strabonun dediyinə görə, Albaniya və İberiyada yaşayan qəbilələrin “bərəkətli torpağı vardır, onlar çox yaxşı yaşaya bilirlər”.

Qafqaz yürüşündən qayıtmış əskərlər bərəkətli alban torpağı haqqında belə fikirlər söyləmişlər: “...hər dəfə əkilən torpaq iki və üç dəfə məhsul verir, birinci dəfə hətta məhsulun əlli misli qədər məhsul götürülür”. Belə bölgə məhsul ona görə təəccübləndirirdi ki, torpaq herik altında qalmır, dəmir kotanla deyil, sadəcə xışla şumlanırdı.

Dionisiya Perieqetin (II-III əsrlər) “torpağın təsviri”nə şərhində alban torpağının xariqülədə məhsuldar olması barədə məlumatlar təkrar edilir:

“Onların torpağı çox yerdə iki və üç dəfə məhsul verir”. Strabon, məhsuldarlıqda yadelliləri heyran qoyan taxıl növlərindən danışdırsa da lakin o, xış haqqında maraqlı məlumat verir.

“Yadellilərin coğrafiyasında” deyilir ki, Albaniyada “öz-özünə bitən arpa” istehsal edilir, bu məlumat bizim eramın VII əsrinə aid olsa da onu daha əvvəlki dövrlərə də aid etmək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın bir sıra dağ və dağətəyi rayonlarında yabani halda çovdar və arpa bitir və köklərindən bir neçə dəfə məhsul verir. Hətta Akademik M.H. Sadıqov Gədəbəy rayonu ərazisində bitən yabani çovdara mədəni çovdar hibrid etməklə çoxillik mədəni çovdar bitki sortu yetişdirmişdir.

Strabon yazır: “Alban torpaqları Babilistan və Misir torpaqlarına nisbətən çaylar və digər sularla daha yaxşı suvarılır. Buna görə də orada otlar həmişə bol olur, burada gözəl otlaqlar vardır, bundan başqa oranın havası da yaxşıdır”.

“Alban xalqının bu dövrdəki maldarlığına dair çox az məlumat qalmışdır, lakin bu az məlumat kənd təsərrüfatının bu sahəsinin böyük rolunu göstərir. Bərəkətli torpaq otlaqlarda bol ot yetirir, saysız hesabsız dağ çayları dağ ətəklərindəki Alp çəmənələrini suvarır. Maldarlıqla həm oturaq əkinçi qəbilələri, həm də köçəri və yarımköçəri qəbilələri məşğul olurlar”. Strabonun albanlara verdiyi xarakteristikaya görə, onlar köçəri və yarımköçəri qəbilələrə aiddir: “Onlar çoban həyat tərzinə daha meyilli olub, köçərilər tipinə yaxındırlar”.

Bu qısa məlumatdan görünür ki, Albanların təsərrüfatında maldarlıq çox böyük rol oynamaq idi, lakin köçəri xarakter daşıyırdı.

II-III əsrlərdə yaşamış və “heyvanlar haqqında” əsərin müəllifi olan Elian Albanların təsərrüfatında maldarlığı xarakterizə edən bəzi məlumatlar verir. O, “xəzərilər” daha doğrusu Kürün sağ sahillərində (Muğan səhrası) yaşayan qəbilələrdən bəhs edir. Bu vilayət bizim eramın III əsrinin birinci yarısında “Balasaqan” adı ilə məşhur idi.

Mingəçevirdə aparılmış qazıntılar zamanı tapılmış I əsrə aid sümüklər içərisində keçi, qoyun, inək və donuz sümükləri də vardır. Qabların bəzənməsində çox vaxt qoç, öküz, keçi və at şəkillərindən istifadə edilmişdir. Dağlıq Qarabağ və Gəncə bölgələrində tapılmış tunc dövrünə aid məzarlarda at sümükləri tapılmışdır.

Qoyunların konstitusiyası və eksteryeri

Konstitusiya heyvanların məhsuldarlığı ilə deyil, onların yaşaması və cinsi ilə çox əlaqədardır. Konstitusiya irsi əlamətdir, irsə keçir, yəni onun atası xəstə olanda ondan alınan balaları da xəstə olur.

Konstitusiyanın 5 tipi (növu) vardır.

- *möhkəm;*
- *gobud və qaba;*
- *quru və sıx;*
- *qüvvəli və zərif;*
- *boş-kövşək (sulu).*

Qoyunların eksteryeri

Heyvanların xarici formalarını öyrədən elmə təlimə eksteryer deyilir. Bir heyvanın gövdəsini köndələninə kəsib, onu xarici görkəmindən başlayaraq nəzərdən keçirsək, əvvəlcə dəri, onun altında piy, sonra əzələ, sümük və nəhayət boşluq toxumalarını görürük. Bu toxumalar heyvanın məhsuldarlıq istiqamətindən, cinsindən, körpə ikən yemlənmə, bəslənmə və saxlanılma şəraitindən və s. səbəblərdən asılı olaraq, heyvanın xarici formasına müxtəlif təsir göstərir. Skletin (heyvanın bütün sümüklərinin birləşməsi) quruluşunda eybəcərlik olarsa, heyvanın xarici formasında da eybəcərlik görünəcək. Məsələn, baş sümüyü çox ensiz və uzun, döşü dar, ayaqları hündür, arxası və sağrısı dar və sallaq olan qoyunların xarici forması eybəcər görünür, konstitusiyası zəif olar. Yaxud çox vaxt otlaqlarda otlayıb, uzun yol gedən qoyunlarda sümük nisbətən qüvvəli inkişaf etmiş olur. Ətlik istiqamətli qoyunlarda ət və piy təbəqələrinin qüvvəli, sümük və dəri təbəqələrinin isə zəif inkişaf etdiyi müşahidə olunur.

Heyvanların eksteryeri elmi surətdə məşhur rus alimləri P.N.Kuleşov, M.İ.Pridorkin, V.A.Boqdanov, M.F.İvanov, E.F.Liskun və.b. tərəfindən öyrənilmişdir.

Heyvanı qiymətləndirdikdə əsas 4-mühüm xüsusiyyət nəzərdə tutulur: Çox məhsuldar olması; Əcdadı; İrsiyyət qabiliyyəti (məhsuldarlığını öz nəslinə keçirə bilməsi); Eksteryeri.

Yüksək məhsuldar sürü və cinslər yaratmaq işində qoyunun sağlam olması, həm də davamlı olmasına xüsusi fikir verilməlidir. Qoyunları seçib qiymətləndirdikdə, onların sağlam və davamlı olması, eləcə də eksteryerinə verilən qiymət nəzərdə tutulur. Heyvanın eksteryerini öyrəndikdə onun statlarına, yəni ayrı-ayrı hissələrinə baxıb, qiymət verirlər.

Ətlik cinsdən olan qoyunların xarici formaları dördkunc şəkildə olub, başı qısa və iri, boynu qısa və yoğun, çoxəzələli, üst xətti düz və enli, gövdəsi dərin, döşü enli, dərin və qabağa çıxıq, budları çapma oynaqına kimi ətli, ayaqları nisbətən qısa, başı və ayaqları çılpaq, konstitusiyası kövşək, yəni zərif olur.

Qoyunların eksteryer quruluşuna onların qırılıdıqdan sonra baxdıqda daha düzgün qiymət vermək olar. Cinsləşdirilmiş yerli qoyun cinslərinin həm qoyunları və həm də qoçları buynuzlu olurlar. Merinosların qoçları buynuzlu, qoyunları isə buynuzsuz olurlar. Ətlik qoyun cinslərinin isə həm qoçları, həm də qoyunları buynuzsuz olurlar.

Merinoslarda normal quruluşlu sayılan başın eni uzununa nisbətən 3:8 olmalıdır, yəni burada qulaq seyvanlarının qaidəsi arasına qədər olan eni 3 hissə, başın əmgək darağından burun nahiyəsinə qədər uzunluğu 8 hissə olmalıdır. Nisbət 4:8 olarsa başın kobudluğunu, 2:8 olarsa başın incəliyini və 1:8 olarsa daha ifrat inkişaf etdiyini göstərir. Başın çox qabalığı və ifrat dərəcədə inkişaf etmiş formada olması nöqsan hesab olunur, çünki bunlar konstitusiyanın kobudluğu və ya həddindən artıq inkişafı ilə əlaqədardır. Eynilə qoyun otlaq heyvanı olduğundan onun ayaqları da düzgün və möhkəm quruluşlu olmalıdır.

Eksteryerə qiymət verdikdə biz heyvanın konstitusiyasını nəzərdə tuturuq. Konstitusiya təlimini - tipini heyvanlarda professor P.İ.Kuleşov irəli sürmüşdür. O, konstitusiyanın 4 tipini müəyyən edir: qaba-kobud, qüvvəli-zərif, sıx-quru və boş-kövşək. Qaba və zərif tipli konstitusiyadan fərqli olaraq möhkəm-bərk və ifrat inkişaf etmiş tiplər də bu bölgüyə əlavə olunmalıdır. Ona görə də konstitusiyanın 5 növü vardır.

Qaba konstitusiya, qüvvəli inkişaf etmiş qalın dəri, qaba iri sümük, böyük tutumlu əzələlər, birləşdirici və piy toxumalarının zəif inkişafı ilə

xarakterizə edilir. Möhkəm (bərk) konstitusiyayı qaba konstitusiya ilə qarışdırmaq olmaz, çünki heyvandarlıqda, xüsusən cins heyvanlarda qaba konstitusiya arzu edilməyən xüsusiyyətlərdəndir. Halbuki möhkəm konstitusiya, adətən sağlamlığı və heyvanın dözümlü olmasına səbəb olan amillərdən olduğu üçün məhsuldarlıqdan asılı olmayaraq bütün heyvanlardan ötrü çox arzu olunacaq xüsusiyyətlərdən biridir. Möhkəm, qüvvəli sümük (lakin qaba olmamaq şərtilə) kəllə sümüyünün, qoçlarda buynuzun da yaxşı inkişaf etməsi (lakin həddindən artıq yoğun olmamaq şərtilə), sıx, orta naziklikdə dəri, dərialtı və piy toxumalarının orta inkişafı, çeviklik və sağlamlıq, xəstəliklərə davamlı olmaq qoyunlarda möhkəm konstitusiyayı xarakterizə edir.

Zərif konstitusiya nazik dəri, nazik sümük, çox nazik, zərif və seyrək yunla xarakterizə olunur.

Sıx və quru konstitusiyayı xarakterizə edən əlamətlər - dəri altında və daxili orqanlarda birləşdirici toxumaların zəif, piy toxumalarının çox zəif inkişaf etməsi, əzələlərin sıx və yaxşı düzülüşü və onların konturunun dəri altında kəskin surətdə gözə çarpması, dərini əl ilə yoxladıqda açıq görünür. Adətən belə dəri qalın yunla örtülü olur.

Boş və ya kövşək (sulu) konstitusiya bunun əksi olan xassələrlə xarakterizə olunur. Belə konstitusiyada istər dəri altında və istərsə daxili orqanlarda birləşdirici toxumalar yaxşı inkişaf edir, dəri altında, daxili üzvlərdə, əzələ təbəqələrində və başqa yerlərdə böyük miqdarda piy toplamağa malik olur. Boş konstitusiya, heyvanın bütün toxumalarını dolduran bollu limfa ilə xarakterizə olunur.

Dəri yumşaq, boş (kövşək), xəmir kimi olduqda, yun seyrək və çox vaxt uzun olur.

Sıxlıq və boşluq qabalıq və zərifliklə birlikdə ola bilər. Belə hallarda qaba-sulu və qaba-quru konstitusiyalar müşahidə edilir. Qaba-quru konstitusiyanın möhkəm konstitusiya ilə bir sıra oxşarlıqları vardır. Lakin quru-qaba konstitusiya özünün yüksək dərəcədə kəskin qabalığı ilə fərqlənir. Zərif konstitusiya da həmçinin quru və boş ola bilər. Konstitusiyanın möhkəmliyi boşluqla pis nisbət hesab olunur.

Zərif konstitusiyanın ən yüksək dərəcəsi ifrat dərəcədə inkişaf etmə adlanır. Bu, olduqca nazik sümük, ensiz, uzun baş, nazik boyun, nazik hündür ayaqlar, bədənənsiz formada olması, çox nazik dəri, nazik seyrək yun, xüsusən qarının, ayaqların üstündə və gözlərin ətrafında yunun az olması, nazik, işıq keçirən qulaqlar ilə xarakterizə olunur. Heyvanın konstitusiyası və ya bədən quruluşu morfoloji quruluş olub, heyvan orqanizmində olan toxumaların biokimyəvi və fiziki xassələrindən asılıdır.

Qoyunların eksteryer ölçülərinin götürülməsi və həmin ölçüdə bədən indeksləri

Qoyunların böyük-küçikliyi, boy və inkişafının gedişi və formaları haqqında daha düzgün ölçülər üzrə mühakimə etmək olar. Müxtəlif növ ekspertiza zamanı heyvanları damazlıq dəftərinə qeyd etdikdə, qoyunçuluğu yoxladıqda və qoyunların cinslərini öyrəndikdə ölçülərdən istifadə edilir.

Hər bir cinsin və ya ayrı-ayrı qoyun qruplarının orta ölçüləri az-çox xarakterikdir. Müxtəlif müəlliflər qoyunlar üçün müxtəlif ölçülər götürürlər. Ölçülərin sayca çox olması vacib deyildir, yalnız əsas ölçüləri götürmək lazımdır.

Əsas eksteryer ölçüləri:

1. Cidov hündürlüyü – qoyunun qabaq ətrafının duruş nöqtəsindən cidov nahiyəsinin ən hündür nöqtəsi arasındakı ölçü götürülür. Bu ölçü heyvanın boyunu xarakterizə edir.

2. Bədənin çəp uzunluğu – bədənin kürək çiyin oynaqının önündən ortaq çıxıntısındanək ölçü ağacı ilə ölçülür. Bu ölçü heyvanın gövdə uzunluğunun inkişafını göstərir.

3. Döşün köks dərinliyi – cidovun arxa bucağının gerisindən, cidovun döş sümüyünədək şaquli vəziyyətdə ölçülür. Bu ölçü heyvanın döş qəfəsinin inkişafını göstərir.

4. Döşün köks eni – kürəyin arxa bucağının gerisindən perpendikulyar vəziyyətdə ölçülür. Bu ölçü döşün inkişafını xarakterizə edir.

5. Bel hündürlüyü – yerdən belin ən hündür nöqtəsinə qədər ölçülür. Bu ölçü belin hündürlüyünü xarakterizə edir.

6. Sağrı hündürlüyü – yerdən sağrının ən dik nöqtəsinədək ölçülür.

7. Oturaq çıxıntılarının hündürlüyü-yerdən oturaq çıxıntılarındanak ölçülür. Bu ölçü sağrının sallaqlığını xarakterizə edir.

Ölçü lenti ilə götürülən ölçülər.

8. Döşün-köks dolğunluğu – döş qucumu-kürəyin geri bucağının arxasından köks hissəsinin dairəsinin ölçüsü götürülür. Lent heyvanın döşünün çevrəsi boyu aşırıaraq ölçülür. Bu ölçü heyvanın döşünün inkişafını, həmçinin sağlamlıq vəziyyətini göstərir.

9. İncik qucumu – (inciyin) bilək sümüyünün ən nazik nahiyəsində bir hissəsinin eni dairəsinin ölçüsü götürülür. Bu ölçü heyvanın sümüklərinin inkişafını xarakterizə edir.

10. Cidovun düz uzunluğu – cidovun ortasından quyruğun dibinədək götürülür. Bu ölçü heyvanın canlı kütləsinin ölçülər əsasında təyin edilməsində istifadə olunur.

11. Gövdənin ümumi uzunluğu – peysər darağından quyruğun birinci fəqərəsinə kimi olan məsafədir (bu ölçü ən çox donuzlarda aparılır).

12. Gerinin yarımqucumu – sağ və sol dal ayağının diz qapaqlarına olan məsafə götürülür. Bu ölçü heyvanın ətlik xassəsini xarakterizə edir.

Ölçü pərgarı ilə götürülən ölçülər.

13. Arxanın çəp uzunluğu – omanın ön çıxıntısından oturaq çıxıntısına kimi olan məsafədir.

14. Omalararası eni – hər iki omanın xarici çıxıntıları arası ölçülür. Bu ölçü arxanın eninin inkişafını xarakterizə edir.

15. Oturaq çıxıntıları arası eni hər iki oturaq çıxıntısı arası məsafə götürülür. Bu ölçü heyvanlar üçün vacib hesab olunur.

16. Başın uzunluğu – peysər darağının ortasından burunun aynasınadək ölçülür.

17. Alın uzunluğu – peysər darağının ortasından gözlərin daxili bucaqlarını birləşdirən düz xəttin ortasınadək götürülür.

18. Alının böyük eni – göz qövslərinin ən uzaq nöqtələrindək götürülür.

19. Alının kiçik eni – gicgah çuxurları arası məsafə götürülür.

20. Başın dərinliyi – gözlərin daxili bucaqlarını birləşdirən xəttin ortasından alt çənənin ən uzaq nahiyəsinədək götürülür.

Qoyunu xüsusi alətlərlə (ağac, pərgar, lent və s.) ölçürlər. Son zamanlar damazlıq işləri aparılan yerlərdə, damazlıq heyvanların şəklini də çəkirlər ki, bu da heyvanın forması və inkişafı haqqında daha düzgün mühakimə yürütməyə imkan verir.

Yuxarıda göstərilən ölçülər əsasında qoyunlarda əsas aşağıdakı indeks ölçüləri hesablanır.

1. Uzunayaqlılıq.

Bu indeks embrionalizm, infartilizm çatışmazlıqlarını göstərir. Südlük heyvanlarda bu ətliyə nisbətən artıq olur.

2. Sümüklülük.

Bu skletin inkişafını göstərir, iş heyvanlarında yüksək olur. Yaş artdıqca bu indeks artır. Yüksəkliyi, qaba sümüklülüüyü və bədən quruluşunun qabalığını göstərir.

3. Dolğunluq.

Ətlik cinslərdə çox, südlük cinslərdə az olub, yaş artdıqca az dəyişir.

4. Kütləlilik.

Bu gövdənin nisbi inkişafını göstərir. Xüsusən atlar üçün öyrənilir. Ağır yük atlarında çox, minik atlarında isə az olur. Massivliyi diri çəkisinin (kq) cidov hündürlüyünə (sm) bölməklə də təyin edirlər. Yaş artdıqca cüzi olaraq azalır.

5. Uzunbədənlilik.

Format və yaxud gövdə uzunluğu indeksi.

Bu indeks ağır addımlı atlarda, ətlik qaramalda böyük, minik atlarında, südlük mal-qarada kiçik olur. Yaş artdıqca bu indeks də artır.

6. Köks döşlülük və yaxud sağrı dös indeksi.

Ətlik heyvanlarda böyük olur. Yaş artdıqca azalır. Bu sağrı dös indeksini tamamlayır. Ətlik malqarada və ağıraddımlı atlarda yüksəkdir. Yaşa görə az dəyişir.

7. Böyük başlıq, yaxud enlialınlıq indeksi.

Südlük cinslərdə ətliyə nisbətən az olur. Yaşla əlaqədar olaraq azalır.

8. Sağrının dikliyi indeksi.

Bununla arxanın ön hissəyə görə inkişaf dərəcəsini təyin etmək olur. Yaş artdıqca azalır. Minik atlarında az, ağır yük atlarında isə çox olur. Qaramalda çox vaxt sağrı dikliyinə rast gəlmək olur.

9. Arxanın şişliyi indeksi.

Bu sağrının enliyini göstərir. Yaş artdıqca çoxalır.

10. Əzələ, skelet və ya ətilik indeksi.

Ətlik tipdə çox olur, yaş artdıqca bir qədər artır. Somotoqrafiya, yəni heyvanların fotosəkillərini çəkmə üsulu: onların təbii halda bütünlüklə düzgün şəkilləri, bədən quruluşu göstərilir. Bunun üçün heyvanlar hamar yerdə düzgün dayandırılır. Profildən, yandan və lazım gələrsə ön tərəfdən, yaxud yelin hissəsinin arxa tərəfindən də şəkil çəkilir.

Bədən indekslərini hesablamaqda əsas məqsəd qoyunların məhsuldarlıq istiqamətinə görə bir-birindən fərqlənməsini öyrənməkdir. Məsələn, uzunayaqlılıq indeksi ətlik istiqamətli cinslərdə daha çox olur, çünki onların məhsuldarlıq istiqamətinə uyğun olaraq ətlik istiqamətdə döş dərinliyi çox, yunluqda isə ona nisbətən az olur.

Sümüklülük indeksi vasitəsilə onun hansı məhsuldarlığa malik olmasını öyrənmək mümkündür.

Azərbaycan dağ merinosu mələzlərinin eksteryer əsasında ölçüsü əsas indekslərin hesablanması

Qoyunların yaşı və cinsiyyəti	Eksteryer ölçüləri sm-lə			
	Cidov hündürlüyü	Bədənin çəp uzununu	Döşün köks dərinliyi	Döş qucumu
Törədici qoç	82	86	26	33
ana qoyun	67	73	24	28
erkek toğlu	68	75	25	31
dişi toğlu	64	69	24	27
erkek quzu	62	65	22	26
dişi quzu	59	62	19	24

1. Uzunayaqlılıq indeksi, 2. uzunbədənlilik indeksi, 3. köks döşlülük indeksi, 4. kütləlilik indeksi, 5. dolğunluq indeksi, 6. sümüklülük indeksi, 7. böyük başlılıq.

Törədici Qoç

1. Kütləlilik = $\frac{\text{köks dolaması} * 100}{\text{cidov hündürlüyü}}$
2. Uzunayaqlılıq = $\frac{\text{cidov hündürlüyü} - \text{döş dərinliyi} * 100}{\text{cidov hündürlüyü}}$
3. Uzun bədənlilik = $\frac{\text{bədənin çəp uzununu} * 100}{\text{bədənin çəp uzununu}}$
4. Dolğunluq = $\frac{\text{döş dolaması} * 100}{\text{cidov hündürlüyü}}$
5. Döşlülük = $\frac{\text{döşün arxa eni} * 100}{\text{Döşün dərinliyi}}$

$$6. \text{ Sümüklülük} = \frac{\text{incik qucumu} * 100}{\text{Cidov hündürlüyü}}$$

$$7. \text{ Böyük başlılıq} = \frac{\text{başın uzunluğu} * 100}{\text{cidov hündürlüyü}}$$

Qoyunların əsas ölçüləri cidov hündürlüyü, döş qucumu, bədənün çəp uzununu və s. aiddir.

Qoyun cinslərinin təsnifatı

Akademik M.F.İvanova görə bütün qoyun cinsləri məhsuldarlığına görə 8 qrupa bölünür (Животноводство. Издательство «Колос» 1976 г. ст. 331-332). Bu qrupa: zərif yunlu; Yarımzərif yunlu; Yarımqaba yunlu; Xəz dəri; Buruq tüklü parlaqlı xəzdərili (bu cins qoyunlar yalnız Orta Asiya Qazaxıstan, Özbəkistan, Tacikistan və Türkmənistan Respublikalarında yetişdirilir); ətlik piylik; ətlik, yunluq və südlük; ətlik, yunluq qaba yunlu qoyun cinsləri aid edilir.

Hazırkı təlimatların (standartların) parametrləri texnoloji proseslər əsasında həyata keçirilməlidir. Bu işlərin həyata keçirilməsi, əsasən, damazlıq qoyunçuluq təsərrüfatlarında dəqiq aparılmalıdır.

Qoyunların zooloji təsnifatı, Zootexniki klassifikasiyasına uyğun olaraq quyruğunun quruluşuna və onun böyüklüyünə əsaslanır. Bu əlamətlərdən asılı olaraq mövcud qoyun cinslərini professor N.P.Çirvinski və akademik M.F.İvanov onları 5 qrupa bölür:

1. qısa (cılız, gödək) quyruqlular,
2. uzun (cılız) quyruqlular,
3. qısa yağlı quyruqlular
4. uzun, yağlı quyruqlular,
5. mütəkkə quyruqlular.

Bu təsnifat əməli işdə özünü doğrultmadığından M.F.İvanov daha əlverişli təsnifat təklif etmişdir. O məhsuldarlıq istiqamətlərinə əsaslanaraq qoyun cinslərini belə bölür:

Zərif yunlu, yarımzərif yunlu, kürklük, xəzlik, ətlik-piylik, ətlik-yunluq-südlük və yunluq-ətlik qoyunlar. Qoyunların məhsuldarlıq istiqaməti onların istər interyer, istərsə də eksteryer xüsusiyyətlərinə təsir göstərir, onları xüsusiləşdirir və bir-birindən fərqləndirir.

1. Yunluq istiqamətli qoyunlar. Dəri və sümük daha yaxşı inkişaf edir.

2. Ətlik istiqamətli qoyunlar. Əzələ və yağ toxumaları yaxşı inkişaf edir, bədəni hamar və girdə olmaqla, diri çəkisi çox olur.

3. Südlük istiqamətli qoyunlar. Süd vəziləri güclü inkişaf edir.

4. Ətlik-yunluq qoyunlar.

5. Yunluq və ətlik qoyunların inkişaf və xarakterini aralıqlı surətdə təmsil edirlər. Müxtəlif məhsuldarlıq istiqamətinə mənsub olan qoyunlara qiymət verdikdə bu xüsusiyyətlər nəzərə alınır.

M.F.İvanovun təsnifatının prinsiplərinə əsaslanaraq, yun məhsuldarlığına görə qoyunlar 4 qrupa bölünür:

1. zərif yunlular;

2. yarımzərif yunlular;

3. qaba yunlular.

4. yarımqaba yunlular;

Zərif yunlular nazik (yun liflərinin orta qalınlığı 25 mikrona yaxın) bir cür həmcins (eynicsinli) yun verirlər. Bu yundan möhkəm, yüngül və zərif parçalar toxunur. Zərif yunluların bəziləri (məsələn, prekos qoyunu) əsas məhsuldarlığını ət məhsulu ilə yaxşı uyğunlaşdırdıqlarına görə, cins daxilində yunluq, yunluq-ətlik və ətlik-yunluq istiqamətlərinə də rast gəlinir.

Yarımzərif yunlular yun lifinin ota qalınlığı 25 mikrondan artıq olan bir cür (həmcins, eynicsinli) yarımzərif yun verirlər. Bu yundan yarımzərif sayə parçalar toxunur.

Qaba yunlular bir cür olmayan qaba yun verirlər. Tərkibində qabaqılan, nazik tiftik və keçid (aralıq) tüklər də olur.

Yarımqaba yunlular yunu bir cür olmur, tərkibində nazik yun qalan yundan çox olur. Bu yunlar əsasən zərif və yarımzərif yunlu qoyunların qabayunlu qoyunlarının törədici qoçları ilə məzləşdirilməsindən əmələ gəlir.

Azərbaycanda qoyunçuluğun elmi əsaslarla inkişafı

Ana təbiət vətənimiz Azərbaycandan heç nəyi əsirgəməyib. Münbit torpaq, sağlam iqlim, zəngin bitki örtüyü, növbə-növ heyvanat aləmi və s. Məlumdur ki, ölkəmizdə müxtəlif inək cinsləri, camış, zebu malı, dəvə,

at, qoyun və keçi cinsləri mövcuddur. Respublikamızda bu qədər heyvan cinslərinin olmasına baxmayaraq yerlərdə heyvanların saxlanması, bəslənməsi, yemlənməsi, yetişdirilməsi, mayalandırılması zoobaytar qaydalarına əməl olunmadan kortəbii surətdə aparılmışdır ki, bu da öz növbəsində heyvanların cins tərkibinin itirilməsinə, ət, yun süd və s. digər heyvandarlıq məhsullarının azalmasına gətirib çıxarır. Əsrlərdən bəri əhalisinin əmək məşğulluğu köçəri Aran-dağ (qışlaq-yaylaq) otlaq sistemində toplaşmış Azərbaycan qoyunçuluğunun inkişaf mədəniyyəti heç də elmi əsaslarla deyil, kortəbii xalq seleksiyası üsulu ilə yetişdirilmişdir.

***Beyləqan rayonu, Tatallar kəndi. Mehдинin ferması.
Mil-Qarabağ qoyunu.***

Azərbaycan qoyunçuluğunun əsasını tarixən bütün il boyu otlaqda (örüşdə) otlamaqla köçəri Aran-dağ (qışlaq-yaylaq) otlaq qoyunçuluğunu əsasən, Qarabağ, Bozax, Mazex, Herik, Şirvan, Ləzgi, Tuş və s. cinsli qoyunlar təşkil etmişdir. Yerli qabayunlu qoyunlar sırasında təsərrüfat əhəmiyyətinə və bioloji xüsusiyyətlərinə görə perspektivli cinslərdən biri və öncülü olan Qarabağ qoyun cinsi çoxəsrlik xalq seleksiyası nəticəsində formalaşmış və əsasən respublikamızın Mil-Qarabağ bölgəsində, eləcə də onunla həmsərhəd olan Şirvan, Muğan-Salyan zonasında yayılmışdır.

Qarabağ qoyun cinsi Azərbaycanda bir neçə yerli qabayunlu və eləcə də mələz qoyun populyasiyalarının ana nəslinin əsasını təşkil etmişdir.

Dünya ölkələrində qoyunçuluğun vəziyyəti

Hazırda bütün yer kürəsində 1 milyard başdan çox qoyun vardır. İl ərzində bütün dünyada 2,5 milyon ton yun istehsal olunur. Orta hesabla hər bir baş qoyundan il ərzində 2,5 kq yun qırılır. Eləcə də, bütün dünya ölkələrində yetişdirilən qoyunların yarisı aşağıda adları göstərilən ölkələrdə yetişdirilir və saxlanılır: Avstraliya, keçmiş SSRİ, Yeni Zelandiya, Argentina, Uruqvay və ABŞ-da. Bu ölkələrdə hər il 1,8 milyon tondan çox yun istehsal olunur ki, bu da dünya ölkələrində istehsal olunan yunun dördü-üç hissəsini təşkil edir.

Xarici ölkələr arasında ən çox qoyunçuluq Avstraliyada inkişaf etmişdir. Bu ölkədə 170 milyon baş qoyun yetişdirilir və orta hesabla il ərzində 800 min ton yun istehsal olunur. Yetişdirilən qoyunlar əsasən zərif yunluq istiqamətində inkişaf etdirilir. Zərif yunlu qoyunlardan qırılan yunun miqdarı çox olmaqla yüksək keyfiyyətə malikdir. Bununla yanaşı, Avstraliyada yarımsərif yunlu ətlik-yunluq istiqamətli qoyunçuluq da inkişaf etdirilmişdir. Bu ölkədə qoyunlar bütün il boyu açıq hava şəraitində hasara alınmış (küzlərə bölünmüş) vəziyyətdə çobansız saxlanılır. Belə vəziyyətdə saxlanılan qoyunçuluqda məhsuldarlıq yüksək, məhsulun maya dəyəri isə çox ucuz başa gəlir.

Avstraliyada əsasən iri qoyunçuluq təsərrüfatları inkişaf etdirilmişdir ki, hansı ki, bu təsərrüfatlarda on minlərlə baş qoyunlar saxlanılır. Ən xırda təsərrüfatlarda 500-600 baş qoyun saxlanılır. Əksər təsərrüfatlarda 2-3 min baş qoyun saxlanılır.

Bundan başqa ən çox yüksək məhsuldarlığa malik qoyunçuluq Yeni Zelandiya ölkəsində yetişdirilir. Yeni Zelandiya ölkəsində 53 milyon baş qoyun yetişdirilir və saxlanılır. Bu ölkədə qoyunçuluğun əsas məhsuldarlıq istiqaməti yarımsərif yunlu ətlik-yunluq istiqamətli qoyunçuluqdur. Yeni-Zelandiyada orta hesabla il ərzində hər baş qoyundan 5,2 kq yun qırılır. Eyni zamanda yüksək keyfiyyətli qoyun əti istehsal edirlər. Bu ölkədə əsasən 4-6 aylıq yaşında olan quzular kökəldilərək, yüksək diri çəkiyə

çatdırılaraq ətlük məqsədi üçün satılır və kəsilir. Qaba və yarımqaba yunlu qoyun cinsləri Yeni Zelandiya və Avstraliya ölkələrində saxlanılır.

Amerika qitəsində isə qoyunçuluq, əsasən, Argentina, Uruqvay və ABŞ ölkələrində yetişdirilir. Bu ölkələrdə də əsasən ətlük-yunluq istiqamətli yarım zərif yunlu qoyun cinsləri yetişdirilir. Bundan əlavə, hissə-hissə zərif yunlu qoyunlar da yetişdirilir və saxlanılır. Bu ölkələrdə də qaba və yarımqaba yunlu qoyun cinsləri saxlanılır. Demək olar ki, qoyunlar ilin çox hissəsini yüksək məhsuldar otlaqlarda saxlanılır. Quzular da ətlük məqsədilə intensiv kökəldilməyə qoyulur. Bu ölkələrdə orta illik yun qırımı hər baş qoyundan 3,5-4,0 kq təşkil edir.

Avropa ölkələri içərisində qoyunçuluq ən yaxşı İngiltərə ölkəsində yetişdirilir. İngiltərədə yetişdirilən qoyunçuluğun əsas istiqaməti ətlük-yunluq istiqamətli olmaqla, yarımzərif yunlu qoyun cinslərindən ibarətdir. İngiltərədə 30 milyondan çox qoyun yetişdirilir. Bu ölkədə sürülərin miqdarı o qədər də çox deyildir. Əksər qoyunçuluq fermaları damazlıq qoyunlar yetişdirir və həmin damazlıq qoyunları xarici ölkələrə satırlar. İngiltərədə yetişdirilən qoyun cinsləri yeni cinslərin yaradılmasında və digər az məhsuldar qoyun cinslərinin cins tərkibinin yaxşılaşdırılmasında geniş istifadə olunur. İngiltərə qoyun cinsləri digər qoyun cinslərinin cins tərkibinin yaxşılaşdırılmasında öz genetik imkanlarını göstərir.

Keçmiş SSRİ dövlətinə İngiltərədən damazlıq kimi Linkoln, Komni-marş, Borderleyster, Oksford-şir və Qempşir qoyun cinsləri gətirilmişdir. İngiltərədən gətirilmiş bu cinslərdən istifadə etməklə keçmiş SSRİ-də, əsasən də Rusiya Federasiyasında yarımzərif yunlu, krossbred tipli qoyun cinslərinin yaradılmasında və bəzi az məhsuldar qoyun cinslərinin cins tərkibinin yaxşılaşdırılmasında geniş istifadə olunmuşdur.

Qoyunçuluğun sənaye üsulu ilə intensiv yetişdirilməsi

Sənaye üsulu ilə qoyunçuluğun intensiv yetişdirilməsi, əsasən əhalinin qoyun ətinə və südünə (pendirinə) olan tələbatını ödəmək məqsədilə şəhərətrafi ərazilərdə tez yetişən yüksək məhsuldar qoyun cinslərinin saxlanılmasını (yetişdirilməsini) təşkil etmək məqsəduyğundur. Bunun üçün şəhər ətrafi ərazilərdə mədəni tipli qoyun yataqları tikmək, qoyunların

yemlənməsini, suvarılmasını və yatağın, peyinin təmizlənməsini mütləq avtomatlaşdırmaq yəni mexanikləşdirmək lazımdır. Qoyunları təyinatından asılı olaraq tam qapalı və yarım qapalı şəraitdə də saxlamaq olar. Lakin yarımqapalı şəraitdə saxlanması daha məqsədəuyğun hesab edilir.

Sənaye üsulu ilə intensiv yetişdirmə zamanı qoyunların cins tərkibi yaxşılaşdırılmalı, yemlənməsi, bəslənməsi və saxlanması Zoobaytarlıq qaydalarına tam əməl olmaqla həyata keçirilməlidir.

Qoyunçuluq kənd təsərrüfatı heyvanları içərisində xüsusi yer tutur. Çünki, qoyundan müxtəlif çeşidli və qiymətli məhsullar (yun, ət, süd, xəz, dəri, kürklük dəri və s.) alınır. Hazırda ölkəmizdə əhalinin əsas qoyun ətinə olan tələbatının ödənilməsidir. Bunun üçün də respublikamızda tez yetişən yüksək məhsuldar ətlik, yunluq və südlük qoyun cinslərinin intensiv yetişdirilməsi günün vacib məsələlərindən biridir.

Teksel qoyun cinsinin stasionar (qapalı) şəraitdə saxlanması

Genefondumuzu qoruyaq

Məlumdur ki, ana təbiət Azərbaycandan heç nəyi əsirgəməyib. Münbit torpaq, sağlam iqlim, zəngin bitki örtüyü, növbə-növ heyvanat aləmi Tanrının bizə bəxş etdiyi varlıqlardır. Bu varlıqlar içərisində heyvanat aləminin də özünəməxsus özəllikləri vardır. Belə ki, Respublikamızda müxtəlif İnək cinsləri, camış, zebu, dəvə, at, çoxlu qoyun cinsləri və yerli keçi cinsləri. Lakin respublikada bu qədər heyvan cinslərinin olmasına baxmayaraq yerlərdə heyvanların saxlanması, bəslənməsi, yemlənməsi, yetişdirilməsi, mayalandırılması əsasən zoobaytar qaydalarına əməl olunmadan kortəbii surətdə aparılır ki, bu da öz növbəsində heyvanların cins tərkibinin itirilməsinə, ət, süd, eləcə də yun

və digər heyvandarlıq məhsullarının azalmasına gətirib çıxarır. Odur ki, Respublikada əhalinin heyvandarlıq məhsullarına olan tələbatını ödəmək üçün yüksək məhsuldar cinslərin yaradılmasına böyük ehtiyac vardır. Heyvandarlığın cins tərkibinin yaxşılaşdırılması ilə bərabər, həm də onu möhkəm yem bazası ilə təmin etmək lazımdır.

Bildiyimiz kimi, heyvanlar ən çox ot yemləri ilə qidalandırılır. Otda orqanizim üçün lazım olan hər şey vardır. Yonca və dağ-çəmən otu isə yem bitkilərinin (tacıdır) şahıdır. Öz qidalılıq tərkibinə görə, yonca və dağ-çəmən otu, hətta dən yemlərini də üstələyir. Yayda yaşıl konveyer, qışda isə quru ot üçün yonca və dağ-çəmən otunun əvəzi yoxdur. Yonca sahəsinin hər hektarından il ərzində 4-5 biçində 800-900 sentner məhsul götürülür. Lazımi səviyyədə aqrotexniki qulluq edərək becərildikdə, vaxtında biçilərək, yığılıqda və düzgün saxlandıqda nəticə daha da yüksək olur. Əbəs yerə deməyiblər ki, heyvandarlıq örüşdən, otlaqdan və yemləmədən başlayır. Odur ki, heyvandarlıqla məşğul olan bütün təsərrüfatlar, fermalar (dövlət, özəl və s.) yüksək məhsuldar törədicilərlə və yaxud onların toxumları ilə təmin olunmalıdır. Bunun üçün də təsərrüfatlara köməklik göstərmək məqsədi ilə mütləq təcrübəli zoobaytar mü-təxəssislərinin köməyindən istifadə olunmalıdır. Eyni zamanda hər bölgənin özünün təbii iqlim şəraitinə uyğun cinslərin yetişdirilməsi daha məqsədəuyğun hesab edilir.

Bildiyimiz kimi, heyvandarlıqda ən vacib məsələlərdən biri də damazlıq problemidir. Elə buna görə də respublikanın ayrı-ayrı bölgələrində tədricən damazlıq təsərrüfatlarının, fermalarının yaradılmasına böyük ehtiyac vardır. Bu ehtiyac günün ən vacib və aktual məsələlərindən biridir.

Heyvandarlıq məhsulları (ət, süd, gön, dəri, xəz və s.) bol olan respublikalarda əhalinin həyat səviyyəsi də yüksək olur. Hollandiyada, Danimarkada və s. başqa ölkələrdə olduğu kimi, bizdə bu gerçəklik hələ də nəzərə alınmır.

Respublikamız öz iqlimi və təbii-coğrafi şəraitinə görə qabaqcıl ölkələr sırasına daxildir. Qeyd etmək kifayətdir ki, ölkəmizdə 9 iqlim qurşağı (şəraiti) mövcuddur. Elə buna görə də xalq seleksiyası əsasında

müxtəlif növ ev heyvanları yetişdirilmişdir. Bu məqsədlə hazırda ölkəmizin ayrı-ayrı regionlarında çoxlu miqdarda müxtəlif cinslər yaradılmaqla onun genefondu əmələ gəlmişdir. Bizim məqsədimiz həmin genefondlar haqqında məlumat vermək və sonra onların gələcək inkişaf yolları haqqında elmi-metodik məsləhətlər verməklə gələcək nəsil üçün yeni cins, populyasiya və tip yaradılması işinə köməklik etməkdən ibarətdir.

Beləliklə, bizim apardığımız müşahidələr, əldə olunan elmi məlumatlar və bir sıra tədqiqatların nəticəsi olaraq öz fikirlərimi yazmalı oldum.

Xırda buynuzlu heyvanlar (davarlar) üzrə:

- Qala qoyunu;
- Qarabağ qoyunu;
- Qaradolaq qoyunu;
- Bozax qoyunu;
- Balbas qoyunu;
- Ləzgi qoyunu;
- Şirvan qoyunu;
- Mazex qoyunu;
- Gödək qoyunu;
- Caro qoyunu;
- Herik qoyunu;
- Azərbaycan dağ merinosu;
- Prekos qoyunu;
- Tuş qoyunu;
- Dönmə (mələz) qoyun;
- Abşeron qoyunu;
- Mil-Qarabağ qoyunu;
- Şahsevən qoyunu və s.

Odur ki, Respublikanın ayrı-ayrı bölgələrində yerli heyvanların cins tərkibinin yaxşılaşdırılması (genefondu qoruyub saxlamaq şərtinə) günün vacib tələblərindən biridir.

Yuxarıda qeyd olunanlardan aydın olur ki, əhəlinin heyvandarlıq məhsullarına olan tələbatını ödəmək üçün yüksək məhsuldar cinslərin

yaradılmasına böyük ehtiyac vardır. Bunun üçün heyvandarlıqla məşğul olan dövlət, kəndli-fermer və s. təsərrüfatları inkişaf etdirməklə yanaşı həm də heyvanların cins tərkibini yaxşılaşdırmaq lazımdır. Heyvanların cins tərkibinin yaxşılaşdırılması ilə bərabər onların yem bazası ilə də tam təmin olunması vacib məsələdir. Eyni zamanda təsərrüfatlar təcrübəli Zoobaytar mütəxəssislərinin köməyindən istifadə etməlidirlər.

Qoyunçuluğun yeni tələblər səviyyəsində inkişaf etdirilməsi

Dövlətimiz aqrar sahədə kənd təsərrüfatını daha da inkişaf etdirmək, işin səmərəliliyini və məhsulun keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün qarşıda mühüm vəzifələr qoymuşdur. Bu baxımdan heyvandarlar qarşısında da daha mühüm vəzifələr durur. Onlar heyvandarlığın başqa sahələri kimi qoyunçuluqda da istehsal olunan yun, qoyun əti, süd, xəz-dəri və s. məhsulların daha da artırılmasına nail olmalıdırlar.

Heyvandarlığın əsas sahələrindən biri olan qoyunçuluq sovet hakimiyyəti illərində xeyli inkişaf etdirilmiş, yüksək əmtəə istehsalına malik heyvandarlıq sahəsinə çevrilmişdir. Görkəmli alimlərin, xüsusi ilə də akademik F.Ə.Məlikov və akademik M.H.Sadiqovun, qoyunçuluq təsərrüfatlarının mütəxəssislərinin, qabaqcıl çobanların sıx əməkdaşlığı məqsədəuyğun seçmə, taylaşdırma, yüksək keyfiyyətli qoçlarla ana qoyunların süni mayalandırılması, cavan heyvanların istiqamətli bəslənməsi, qoyunların zootexniki tələblərə uyğun olaraq yemləndirilib saxlanması nəticəsində zərif yunlu Azərbaycan dağ merinosu qoyun cinsi yaradılmışdır. Ölkəmizdə zərif yunlu ətlik-yunluq və yunluq-ətlik cins qruplarını, yüksək ətlik keyfiyyəti ilə seçilən Qaradolaq və Caro qoyunlarının, xalçaçılıq sənayesi üçün qiymətli xammal mənbəyi olan Balbas qoyunlarının sayının artırılması və məhsuldarlıq keyfiyyətini təkmilləşdirmək sahəsində xeyli işlər görülmüşdür. Qeyd etmək lazımdır ki, keçmişdə sürülərin tərkibini qaba yunlu bozax, Qarabağ, ləzgi, mazex, Şirvan və s. qoyun cinsləri təşkil edirdi. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, sonralar sovet dövründə təsərrüfatlarda zərif və yarımzərif yunlu (mələz) qoyun cinsləri çoxluq təşkil etməyə başladı. Lakin sovet hakimiyyəti dağıldıqdan sonra zərif və yarım zərif yunlu qoyunların sayı azalmağa

başladı. Bildiyimiz kimi ölkəmizin qoyunçuluqla məşğul olan təsərrüfatlarında süni mayalanma işi yaratmaz təşkil edildiyi üçün sürülərdə təmiz qanlı qoyunların faizi çox azdır. Bu geriliyi aradan qaldırmaq üçün dövlət və kəndli-fermer təsərrüfatlarında zootexniki tələbata uyğun damazlıq-seleksiya işinin əsas istiqaməti qoyunların məhsuldarlıq keyfiyyətinin yüksəldilməsinə doğru yönəldilməlidir. Sürülərdə ana qoyunların xüsusi çəkisinin və birtipli müntəzəm yun örtüyünə malik olan qoyunların artırılmasına xüsusi fikir verilməlidir.

Təbii-iqtisadi zonaların xüsusiyyətləri və yem bazası nəzərə alınmaq şərti ilə Gədəbəy və Daşkəsən rayonlarının dövlət və Kəndli-Fermer təsərrüfatlarında yunluq ətlik istiqamətli zərif yunlu Azərbaycan dağ merinosu cinsindən ibarət qoyunların inkişaf etdirilməsi daha məqsədəuyğundur. Çünki bu sahə sovet dövründə daha geniş inkişaf etdirilmişdir. Bölgədə əsas məqsəd yüksək yun məhsuldarlığına uzun-zərif yuna, kifayət qədər diri çəkiyə malik və köçəri qoyunçuluq şəraitinə yaxşı uyğunlaşan yunluq-ətlik istiqamətli qoyunların yetişdirilməsidir.

Qoyunçuluqda sürünün geniş təkrar istehsalı məsələləri böyük iqtisadi əhəmiyyətə malikdir. Sürülərin artırılması və cins tərkibinin yaxşılaşdırılması üçün süni mayalanma üsulunun tətbiqi günün vacib məsələlərindən biridir. Bu mütərəqqi üsul yaxşı keyfiyyətli törədicilərin toxumunun alınması, saxlanması və istifadə olunmasının bir sıra texniki üsullarının tətbiq olunmasına əsaslanır. Bu üsulların tətbiq olunması qoyunların cins tərkibini (keyfiyyətini) yaxşılaşdırır. Yüksək məhsuldar törədicilər-dən daha səmərəli istifadə etməyə imkan verir. Bununla yanaşı, süni mayalanma yoluxucu (infeksiyon) xəstəliklərin yayılmasının qarşısını alır, ana qoyunların qısırlıq faizini azaldır. Qoyunların mayalanma müddəti mühüm amildir və bu dövrdə ana qoyunların kütləvi surətdə həvəsə gəlmələrini uyğunlaşdırır.

Eyni zamanda süni mayalanma ilə yanaşı, qoyunçuluğu inkişaf etdirmək üçün əsasən heyvanların yemləndirilməsini, bəslənməsini, saxlanmasını daha yaxşı təşkil etmək mühüm şərtidir. Bundan başqa, qoyunçuluqda seleksiya-seçmə üsulundan da geniş istifadə etmək lazımdır. Hər il sürülərdə qoca, az məhsuldar, anormal eksteryer quruluşuna malik olan qoyunlar olmamalı, çıxdaş edilərək ətliyə verilməlidir. Ana qoyun və

şişəklərin mayalanmasını yaxşı təşkil etmək, bu zaman qoyunların zootexniki qaydada yemləndirilməsinə (otarılməsinə) daha yaxşı fikir vermək lazımdır ki, mayalanmış qoyunlar təkrarən mayalandırılmasınlar və qısırlıq hallarına yol verilməsin. Bunun üçün təcrübəli baytar mütəxəssisləri qoyunçuluqda damazlıq-seleksiya işlərinin düzgün aparılmasında fəal iştirak etməlidirlər. Dövlət və kəndli-fermer təsərrüfatlarında sürülər yaş qrupları üzrə təşkil olunmalıdır.

Qoyunların sinifləşdirilməsi

Cinsindən, damazlıq kefiyyətindən və istifadəsindən asılı olaraq qoyunlar: təmiz qanlılar və mələzlər; ***Damazlıq və istifadəlik qruplarına ayrılır:***

Təmiz qanlı qoyunlar hər hansı müəyyən bir cinsə xas olan eksteryer və məhsuldarlığa malik olmalıdır. Bunlar:

a) damazlıq kitaba təmiz qanlı kimi yazılmış və eyni cinsə aid valideynlərdən əmələ gələn;

b) eyni cinsə mənsub olan valideynlərdən əmələ gələn və təmiz qanlı olması sənədlərlə təsdiq olan (damazlıq şəhadətnaməsi) və damazlıq vəərəqəsi;

c) müxtəlif, lakin bir-birinə yaxın cinslərə mənsub olan valideynlərdən (məsələn, Azərbaycan dağ merinosu və Askanya merinosu) əmələ gələn qoyunlar aiddir.

Təmiz qanlılara qan doyurma, çarpazlaşdırma növündən alınan heyvanlar da aid edilə bilər, bu şərtlə ki, onlar yaxşılaşdırıcı cinsin birinci sinfinin tələbini ödəsin. Mələz heyvanlara təmiz qanlı heyvanlardan edilən, tələbləri ödəyən və müxtəlif cinslərin çarpazlaşdırılmasından alınan heyvanlar aid edilir.

Damazlıq heyvanlara kifayət qədər yüksək məhsuldarlığa görə seçilən, adətən həmin cinsin birinci sinfinin tələbini ödəyən və öz xeyirli təsərrüfat əlamətlərini nəslə yaxşı keçirmək qabiliyyətinə malik olan, təsərrüfatda bəslənmə və satış üçün istifadə olunan təmiz qanlı qoyunlar daxildir. Yüksək məhsuldar mələz heyvanlar əgər arzu olunan tipin tələblərinə uyğun gəlicə və öz əlamətlərini nəslə verə bilirsə damazlığa

aid edilə bilər. Damazlıq qoyunlar damazlıq təsərrüfatlarda və fermalarda yetişdirilir.

İstifadəlik qrup heyvanlara qalan bütün təmiz qanlılar, həm də birinci, ikinci, üçüncü bonitrə sinfinin tələblərinə cavab verən mələz heyvanlar daxildir.

Qoyunların boy və inkişafı

Bildiyimiz kimi, heyvanların boy və inkişafı onun cins tərkibindən, cinsiyyətindən, yaşından, təbii iqlim şəraitindən, eləcə də onların yemlənməsindən, bəslənməsindən, saxlanmasıdan və baytarlıq qaydalarının düzgün həyata keçirilməsindən çox asılıdır. Ətlik qoyunların döş qəfəsi digər qoyunlarla müqayisədə enli və dərin olmaqla, mütənasib inkişafı bədən quruluşlarına malikdirlər. Ətlik qoyun cinsləri intensiv yetişdirmə zamanı yüksək diri çəkiyə malik olurlar. Belə ki, tez kökəlməklə öz boy və inkişafını da sürətləndirirlər. Ətlik qoyunların ən yaxşı əlamətlərindən biri də onların yüksək tezyetışkənliyə malik olmasıdır. Respublikamızın köçəri dağ-aran, örüş-otlaq şəraitində ətlik, yunluq və südlük, eləcə də digər qoyun cinsləri sürətlə inkişaf edərək, tez yetişirlər, böyüyüb inkişaf edirlər, yüksək diri çəkiyə malik olurlar. İntensiv yetişdirmə zamanı yaxşı yemləmə, bəsləmə şəraitində qoyunların gündəlik çəki artımı da yüksək olur.

Aparılmış elmi-tədqiqat işləri zamanı məlum olmuşdur ki, quzular doğulduqdan altı aylıq yaşa intesiv yetişdirmə (yemləmə, bəsləmə) zamanı gündəlik orta hesabla 200 qram çəki artımı verirlər. Sonrakı inkişaf mərhə-

ləsi göstərir ki, quzuların çəki artımı tədricən getdikcə azalır. Bədən ölçülərinin izahı göstərir ki, ətlik-yunluq istiqamətli qoyunlar inkişaf etmiş döş nahiyəsinə, uzonsov bədən quruluşuna və möhkəm konstitusiyaya malikdirlər. Belə göstəricilər ətlik-yunluq qoyunların döllük qoçlarının yaxşılaşdırıcı cins kimi istifadə olunmasını məsləhət görür.

Yaylaqlarda ətlik-yunluq və eləcə də digər qoyun cinslərinin intensiv inkişafının və kökəldilməsinin bir çox səbəbləri vardır. Hamımıza yaxşı məlumdur ki, yüksək dağlıq və dağətəyi ərazilərin otlarının sıx, dadlı, şirəli, yüksək keyfiyyətli (kalorili) olması ilə dəyərlidir. Sərin dağ havası qoyunların yaxşı otarılmasına və boy inkişafına şərait (müsbət təsir edir) yaradır. Dağların yamaclarında qoyunları narahat edən həşərat, böcək və s. olmur. Normal yemləmə, bəsləmə və saxlama şəraiti, təmiz bulaq suları onların kökəlməsinə və boyunun yaxşı inkişaf etməsinə köməklik edir. Bundan əlavə, cavanları sənaye üsulu ilə yetişdirdikdə 8-10 aylığında yüksək diri çəkiyə malik olurlar. Bu zaman onların ətlik məqsədilə satılması məqsədəuyğun hesab edilir və kəsilərkən ət çıxarı da yüksək faiz təşkil edir. Bunun üçün də qoyunların sənaye üsulu ilə yetişdirilən təsərrüfatlarda erkən, yəni payız dövlü daha əlverişli hesab olunur. Belə ki, payız dövlü zamanı doğulmuş quzular yaylağa köç edən zaman artıq böyüyüb, möhkəmlənir və dağ yamaclarındakı dadlı otlardan lazımcınca otlayırlar ki, bu da qoyun ətinin maya dəyərinin ucuz başa gəlməsinə səbəb olur.

Professor M.A.Abdullayevin apardığı təcrübələr göstərir ki, ətlik-yunluq istiqamətli təmirdənkənar erkəklərin məhsuldarlığı həmin qrupda olan eyni yaşdqları-axtaların və bozax mənşəli qoçların məhsuldarlığından 20-25% yüksəkdir.

Ətlik-yunluq qoyunların və bozax mənşəli qoyunlarla müqayisəli şəkildə ət məhsuldarlığı

Cədvəl

Qoyunların fizioloji vəziyyəti	24 saat aclıqdan qabaqkı çəkisi kq.	Kəsim qabağı çəkisi kq.	Cəmdəyin çəkisi kq.	İç piyi, iç yağı kq.	İç piyi və quyruqla birlikdə cəmdəyin çəkisi kq.	Ət çıxarı %-lə
Ətlik-yunluq qoyunlar 8-9 aylıqda						

Qoçlar	44,50	41,50	17,85	0,52	18,37	44,15
Axtalar	39,50	37,00	15,9	0,48	16,38	44,30
12-14 aylıqda						
Qoçlar	47,25	44,65	19,45	0,62	20,07	45,0
Axtalar	43,00	40,40	17,90	0,60	18,50	45,17
Bozax cinsli qoyunlar 8-9 aylıqda						
Qoçlar	30,80	27,40	12,58	0,31	12,89	45,21
Axtalar	27,50	24,20	10,25	0,30	10,55	43,51
12-14 aylıqda						
Qoçlar	38,60	35,20	15,50	0,53	16,03	45,48
Axtalar	35,50	32,30	14,54	0,61	15,15	47,04

Hesablamalar göstərir ki, ətlik-yunluq istiqamətli erkəklərin 8-9 aylıqda ət tədarükünə verilməsi məqsədəuyğun hesab edilir. Bu yaşda erkəklərin axtalanmasına ehtiyac yoxdur. Bundan əlavə, axtalanma erkəklərin boy və inkişafına mənfi təsir göstərir və ləngidir.

Aparılmış müşahidələr və tədqiqatlar göstərir ki, axtalanmamış erkəklərin intensiv yaxşı yemləmə və bəsləmə şəraitində boy və inkişafı ürək açandır. Bu zaman lazımi diri çəki və təmiz ət məhsulu almaq mümkündür. Ona görə də son illərdə erkəklərin axtalanması işi həyata keçirilmir.

Qoyunların boy və inkişafı onun cinsindən, cinsiyyətindən, yaşından və əsasən də onların yemlənməsindən, bəslənməsindən və saxlanmasından çox asılıdır. Odur ki, qoyunların yemlənməsini, bəslənməsini və saxlanmasını Zoobaytarlıq qaydalarına uyğun təşkil etmək lazımdır.

Qoyunçuluğun rentabelliği və onun yüksəldilməsi yolları

Məlum olduğu kimi, Ölkəmizin iqtisadiyyatında heyvandarlıq mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Heyvandarlığın da əsas sahələrindən biri qoyunçuluqdur.

Qoyunçuluq ta qədimdən xalqımızın sevdiyi sahə olmuşdur. Qədim dövrlərdən xalqımız dağ-aran (yaylaq-qışlaq) köçəri qoyunçuluqla məşğul olmuşdur. Qoyunlar ilboyu təbii otlaqlardan istifadə etdiyi üçün az xərc tələb olunur. Bildiyimiz kimi, qoyunçuluqda yalnız qış üçün az miqdarda

qaba və qüvvəli yem tədarük olunur ki, bu da qoyunçuluğun gəlirlə işləməsinə imkan verir.

Heyvandarlıqda olduğu kimi, qoyunçuluğun rentabelliğini öyrənmək son dərəcə vacib bir məsələdir. Lakin dövlət, kəndli-fermer və s. digər qoyunçuluq təsərrüfatlarında bununla bağlı dərindən iş aparılmayıb. İstehsal edilən məhsulların maya dəyəri dəqiq hesablanmalıdır. Maya dəyərinin hesablanması ilə əlaqədar olaraq son illər xeyli işlər görülsə də bu sahə ürək açan, qənaətbəxş deyildir.

Bu sahədə mövcud nöqsanları araşdırmaqla təsərrüfatların illik hesabatlarını dəqiq hesablayıb onun nə dərəcədə rentabelli işləməsinə müəyyən etmək lazımdır. Bu zaman ortaya çıxan çatışmazlıqlar aradan qaldırılmışdır. Təsərrüfatın illik hesabatına əsasən, iqtisadi göstəricilər özünü güzgü kimi əks etdirməlidir.

Təsərrüfatlarda istehsalın rentabellik dərəcəsini, normasını hesablamaq üçün aşağıdakı düsturdan istifadə etmək məsləhətdir:

$$P_H = \frac{U.M.D - \dot{I}.X \cdot 100}{\dot{I}.X}$$

Burada - P_H -istehsalın rentabellik norması; $U.M.D$ - istehsal edilmiş ümumi məhsulun dəyəri; $\dot{I}.X$ - istehsal xərcləridir.

Ayrı-ayrı təsərrüfat sahələrinin, eləcə də istehsalın bütünlüklə rentabellik norması hesablanarkən, əmtəlik məhsulların rentabellik norması ilə qarışdırılmamalıdır.

İqtisadi ədəbiyyatda bu iki məfhum bir sıra hallarda ya eyniləşdirilir və ya axırıncısı tamamilə unudulur. Halbuki istehsal ilə yanaşı, əmtəlik məhsulların rentabellik normasının da çox böyük təsərrüfat əhəmiyyəti vardır.

Sovet dönəmində sovxozlarda bir qayda olaraq, əmtəlik məhsulların rentabellik norması hər ilin axırında müəyyən edilirdi. Lakin bu təcrübədən kolxozlarda istifadə edilmirdi. Lakin bu təcrübədən bütün təsərrüfatlarda istifadə edilməsi çox yaxşı hal olardı.

Əmtəlik məhsullarının rentabellik norması hesablanarkən, satılan məhsulların dəyərindən istehsalın tam maya dəyərini çıxmaq lazımdır. Tutaq ki, təsərrüfatda əmtəlik məhsulların dəyəri 12 min manat təşkil edir. Həmin miqdar əmtəlik məhsulun tam maya dəyəri 8 min manata

bərabərdir. Buradan əmtəlik məhsulun rentabellik norması bərabər olacaqdır:

$$\frac{12 \text{ min manat} - 8 \text{ min manat} \times 100}{8 \text{ min manat}} = \frac{4 \text{ min manat} \times 100}{8 \text{ min manat}} = \frac{400 \text{ min manat}}{8 \text{ min manat}} = 50\%$$

Göründüyü kimi, bütün istehsal edilmiş məhsulların deyil, yalnız satışa gedən məhsulların dəyəri hesablanır. Xərclərə gəldikdə isə yalnız satışa getmiş məhsulun istehsalına çəkilən və satılması ilə əlaqədar olan məsariflər əsas götürülür. Əmtəlik məhsulun rentabelliyyəsinin ayrıca olaraq öyrənilməsi məhsul satıldıqdan sonra nə qədər mənfəət verdiyini müəyyən etməyə imkan verir. Bunun isə təsərrüfata kamil rəhbərlik etmək üçün çox böyük əhəmiyyəti vardır.

Biz ölkəmizin ayrı-ayrı bölgələrində kəndli-fermer, Dövlət və s. təsərrüfatlarda belə hallara rast gəlirik ki, heyvandarlıq məhsulları ucuz qiymətə istehsal olunur, lakin satışın vaxtında və mütəşəkkil qaydada təşkil edilməməsi üzündən təsərrüfat lazımı gəlir əldə edə bilmir. Əmtəlik məhsulların rentabellik normasının ayrıca hesablanması və göstəricinin illik hesabatlarda əks etdirilməsi təsərrüfatın daxili ehtiyat və imkanlarını aşkara çıxarmaqda təsərrüfat rəhbərinə, sahibkara, mütəxəssislərə və s. ferma işçilərinə xeyli kömək edə bilər.

Tədqiqatlar göstərir ki, ümumilikdə istehsalın və eləcə də əmtəlik məhsulların rentabellik normasını xalis gəliri hesablamaqdan da müəyyən etmək mümkündür. Bunun üçün aşağıdakı düsturdan istifadə etmək lazımdır.

$$P = \pm \left(\frac{M}{X} - 1 \right) \times 100$$

Burada - P-rentabellik norması; M - pul ifadəsində məhsul (istehsalın rentabelliyyəsi üçün ümumi məhsul, əmtənin rentabelliyyəsi üçün isə satılan məhsul); X - xərcdir (istehsalın rentabelliyyəsi üçün istehsal maya dəyəri məbləği, əmtəlik məhsulun rentabelliyyəsi üçün isə tam (ticarət) maya dəyəri məbləği).

Ayrı-ayrı istehsal sahələrində bu düsturdan istifadə edərək rentabellik normasının necə hesablanmasına bir nümunə göstərək. Məsələn, bir

Kəndli-Fermer qoyunçuluq (yaxuq özəl qoyunçuluq) fermasında 2012-ci ildə 236,4 min manatlıq ümumi məhsul əldə edilmişdir. Bu məhsulun istehsalına 151,9 min manat xərc çəkilməmişdir. Həmin sahədə istehsalın rentabellik normasını yuxarıdakı düstur əsasında hesablamaq olar:

$$P = \pm \left(\frac{236,4 \text{ min manat}}{151,9 \text{ min manat}} - 1 \right) \times 100 = +55,6\%$$

Beləliklə, aydın olur ki, qoyunçuluq fermasında istehsalın rentabellik norması 55,6% təşkil etmişdir. Göründüyü kimi, xalis gəliri hesablamadan da rentabellik normasını müəyyən etmək mümkündür.

İndi də əmtəəlik məhsulun rentabellik normasının həmin düstur əsasında necə müəyyən edildiyini izah edək. Tutaq ki, qoyunçuluq fermasında məhsul satışından 40 min manat gəlir əldə edilmişdir. Satılmış məhsulun tam maya dəyəri 30 min manata bərabərdir. Burada ferma üzrə əmtəəlik məhsulu rentabellik norması təşkil edəcəkdir.

$$P = \pm \left(\frac{40000}{30000} - 1 \right) \times 100 = 33,3\%$$

Buradan bir daha aydın olur ki, məsləhət görülən düstur əsasında, xalis gəliri hesablamadan xeyli asan yolla həm istehsal olunmuş ümumi məhsulun, həm də əmtəəlik məhsulun rentabellik normasını müəyyən etmək olar. Rentabelliği əks etdirən göstəricilərin iqtisadi təbiəti nə qədər dərin və ətraflı öyrənilərsə, kənd təsərrüfatına, o cümlədən heyvandarlığa bir o qədər dəqiq və ixtisaslı rəhbərlik etmək olar.

Aparılmış tədqiqatlardan aydın olur ki, dövlət, kəndli-fermer və s. təsərrüfatlarında istehsal edilən heyvandarlıq məhsullarının rentabellik səviyyəsi heç də kifayətləndirici deyildir. Heyvandarlıqla məşğul olan təsərrüfatların rentabellik səviyyəsini yüksəltmək üçün bu sahədə mövcud olan imkanlardan düzgün və səmərəli istifadə etmək lazımdır.

II HİSSƏ

Azərbaycanda yetişdirilən qoyun cinsləri haqqında qısa məlumat

Ta qədim zamanlardan Azərbaycanda Bozax, Qarabağ, Balbas, Mazex, Ləzgi, Herik, Gödək, Caro, Şirvan, Tuş və s. qabayunlu qoyun

cinsləri yetişdirilirdi. Bu qoyunlar yağlıquyruq, tez yetişən, qaba yunlu olmaqla, ətlik-yunluq və südlük istiqamətində yetişdirilən qoyun cinsləridir.

Azərbaycanda yetişdirilən yerli qoyun cinslərinin əti çox keyfiyyətli və dadlı olur. Dünyanın heç bir yerində Azərbaycanda yetişdirilən yerli qoyun cinslərinin ətinin dadını verən qoyun cinsi yoxdur.

Bozax qoyunu

Bu qoyun cinsi əsasən Azərbaycanın Gəncə-Qazax bölgəsində yetişdirilir. Bozax Azərbaycan dilində “boz rəngli” deməkdir. Ana qoyunların diri çəkisi 35-48 kq, qoçların diri çəkisi 45-65 kq arasında olur. Yun qırımı orta hesabla qoyunlarda 1.5-2.0 kq, qoçlarda isə 2.0-3.0 kq arasında olur.

Kəsildikdə ət çıxarı köklük dərəcəsindən asılı olaraq orta hesabla 48.3% süd məhsuldarlığı isə 36-45 litr olur. Əkiz balavermə polestriikliyi 10-25% olmaqla quyrugunun yağı 3-8 kq, yununun uzunluğu 8-15 sm-ə kimi olur. Qoyunun yunu boz və bənövşəyi rənglərə çalır, başı və ayaqları çıpaq olur. Bozax cinsli qoyunlar Mazex və Balbas qoyunlarından xırdadır. Bozax qoyunu Qarabağ və Tuş qoyunlarının qarışmasından törəmişdir. Tuş cinsi bunun yununa müsbət təsir edərək onu qismən yaxşılaşdırmışdır.

Bozax sürülərində “Qomral”, “Şəmsəddin bozağı”, “Şıxlı” və başqa növlər məhsuldarlığı ilə ümumi bozax sürülərindən fərqlənir. Bozax qoyunları, əsasən qışda Ceyran çölü qışlaqlarında, yayda isə Daşkəsən və Gədəbəy rayonları ərazilərindəki yaylaqlarda otarılır. Bozax cinsinin qoyunları istiyə dözümlü olub, piroplazmaz xəstəliyinə az tutulur və yarıtmaq kasıb ölüş otları ilə kifayətlənir. Bozax qoyununun mənfə cəhətləri: Boyunun gödəkliyi, yununun azlığı, arxa tərəfinin ensiz və gödək olmasındadır. Qışda yarımşəhra ölüş otlarında kifayət qədər yem olmadıqda bozaq qoyunları öz diri çəkisinin 20-25%-ni itirir. Lakin yaz vaxtı ölüşdə yaxşı ot əmələ gəldikdə və yaylaq otlarında 3-4 ay ərzində qoyunlar kökələrək qışda itirdiyi çəkisini bərpa edir. Bozax qoyununun quzuları doğulduqda qəhvəyi rəngdə olur. Quzular

böyüdükcə yunu ağarır qırxım vaxtına yaxın yunun rəngi ağ və ya sarımtıl-ağ rəngdə olur. Bozax qoyunu qaba və qarışıq yunludur.

Cidov hündürlüyü	53-71 sm, orta hesabla 61,7 sm.
Kürək qucumu	15-29 sm, orta hesabla 18,9 sm.
Çəpinə uzunluğu	50-72 sm, orta hesabla 62,0 sm.
Döş qucumu	73-102 sm, orta hesabla 86,6 sm.
Döşünün dərinliyi	24-33 sm, orta hesabla 28,5 sm.
Quyruq qucumu	42-92 sm, orta hesabla 67,8 sm.

Bozax qoyun cinsi

Qarabağ qoyunu

Adından da göründüyü kimi, Qarabağ qoyunu əsasən, Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində və onun ətraf rayonlarında yetişdirilir. Ana qoyunların diri çəkisi 42-50 kq, qoçların diri çəkisi 62-74 kq yun qırxımı orta hesabla qoyunlarda 2,3 kq, qoçlarda isə 3,2 kq arasında olur. Süd məhsuldarlığı 35-50 litr-ə çatır. Əkiz balavermə polestrikliyi 10-15% olur.

Qarabağ qoyunu bir sıra yerli cinslərin (bozax, Şirvan, caro, gödək və s.) yaradılmasında ana cins olaraq iştirak etmişdir. Qarabağ qoyunları əsasən qışda Mil və Qarabağ düzü qışlaqlarında, yayda isə Laçın və Kəlbəcər yaylaqlarında otarıldı. Qarabağ qoyunlarının quyruğu yağlı, irtməyi cılız, quyruq aynası aşıq və üçbucaq formasında olur. Sümükləri nazik, tərkibi quru və möhkəm, ayaqları hündür, boynu uzun, gövdəsi nisbətən gödək, döş qəfəsi yaxşı inkişaf etmiş, qulaqları əsasən kərədir, 4-6%-i kürə olur. Başı, ayaqları, qarnı və boynunun aşağı hissəsi yunsuz olur. Ana qoyunları buynuzsuz, qoçları isə buynuzlu olmaqla müxtəlif

rənglərdə olur. Quzuları doğularkən rəngli olur, böyüdükcə yunu ağarır, lakin başında və ayaqlarında quzuluq rəngi qalır. Yunu qarışıq və çox qaba olub, yerli cinslərə nisbətən aşağı keyfiyyətlidir. Qarabağ qoyunları sağım dövründə 35-50 kq süd verir ki, bu südün 100 kq-dan 7,5 kq yağ və yaxud 25 kq üzlü qoyun pendiri istehsal etmək olur.

Cidov hündürlüyü 68-80 sm, orta hesabla 71,6 sm.

Döşün eni 18-30 sm, orta hesabla 24,0 sm.

Döş qucumu 55-70 sm, orta hesabla 63,0 sm.

Döşün dərinliyi 18-37 sm, orta hesabla 32,5 sm.

Quyruq qucumu 55-108 sm, orta hesabla 83,7sm.

Qarabağ cinsli qoyun sürüsü

Balbas qoyunu

Balbas qoyun cinsi əsasən Türkiyə, Naxçıvan, Qərbi və Cənubi Azərbaycanda yetişdirilir. Qoyun və qoçların əksəriyyəti buynuzsuz və uzunayaqlı olur. Professor.İ.İ.Kaluqin Balbas qoyununu südlük cinsinə aid edir. Balbas qoyununun vətəni Mərkəzi Anadolu (Ankara, Konya, Sivas, Ərzurum) olub, burada o “ağ qaraman” cinsi adı ilə məşhurdur. Qoyunların diri çəkisi 47-50 kq, qoçların diri çəkisi 55-65 kq olur. Laktasiya dövründə 124 litr süd verir. Quyruğu 6-14 kq arasında olur.

Yun qırımı qoyunlarda 2 kq, qoçlarda 3.2 kq olur. Yununun uzunluğu 12-20 sm, yunun təmiz çıxar faizi 75-80% aralığındadır. Əkiz balavermə polestrikliliyi 25%-dir.

Balbas qoyunu Azərbaycanda yetişdirilən qoyun cinsləri arasında ən iri bədənlişidir, əsasən buynuzsuz, qulaqları iri olur, az hallarda xırda

qulaqlılara rast gəlinir. Bu cins qoyunlar hündür ayaqlıdır, quyruğu iki yastıqlıdır, altdakı quyruğu iri, üstdəki quyruğu balacadır və yunu açıq ağ rənglidir. Ağız və göz ətrafında, qulaqlarında, dizlərində qara ləkələr olur. İldə bir dəfə qırxılır. Balbas qoyunlarında Mazex qoyunlarında olduğu kimi, yağ bədəninin hər yerində toplanır. Gövdəsinin ön hissəsində, nazik qat formasında olur, arxaya getdikcə qalınlaşır, belində isə daha qalın olub, sağrısını və budun üstünü bürüyür və sonunda quyruğa çevrilir.

Cidov hündürlüyü	63-76 sm,
Kürəyinin arxasının eni	15-27 sm,
Bədəninin çəp uzunluğu	54-75 sm,
Döş qucumu	79-111 sm,
Döşünün dərinliyi	27-38 sm,
Ən böyüyünün quyruq qucumu	57-115 sm.

Mazex qoyunu

Bozax qoyun cinsi də əsasən Naxçıvan M.R., Cənubi və Qərbi Azərbaycanda, eləcədə Türkiyədə yetişdirilir. Yununun rəngi əsasən qızılı və qəhvəyi rəngdə olduğu üçün yerli əhali bunu “Qızıl qoyun” adlandırır. Bu cins, əsasən, Naxçıvanın dağ və dağətəyi ərazilərində yetişdirilir.

Mazex südlük cins olub, laktasiya ərzində 135 litr süd verir. Diri çəkisi 45-55 kq, qoçların diri çəkisi isə 55-60 kq arasında olur. Ət çıxarı orta hesabla 50% dir. Quyruğunun yağı 8-14 kq arasında olur. Yun qırxımı qoyunlarda 1,4 kq, qoçlarda 1,7 kq, Yunun təmiz çıxarı isə 70%-dir.

Mazex qoyunları ta qədimdən Azərbaycanda yetişdirilib, Balbas qoyunlarından sonra ən iri gövdəli qoyun cinslərindən biridir. Bu qoyunlar ildə bir dəfə qırxılır, qeyri cinsli qaba yunludur. Erkəkləri buynuzlu, ana qoyunları isə buynuzsuz olmaqla, qulaqları uzundur, tək-tək hallarda gödək qulaq qoyunlara rast gəlinir. Kəlləsi əyriburundur, beli düzdür, quyruğunda yağ yığıntısı çoxdur, yunu gödəkdir.

Yununun tərkibi aşağıdakı kimidir: orta hesabla tiftik 25-38%, keçid tük 21,4-26,0%, qılan tük 28,6-37,2%, gödək qılan 11,0-12,5%-dir. Yunun uzunluğu, orta hesabla tiftik 6 sm, keçid tük 7 sm, qılan tük 8 sm, gödək qılan 3 sm-dir.

Cidov hündürlüyü 57-79 sm, orta hesabla 68,4 sm,
Kürəyinin arxasının eni 15-29 sm, orta hesabla 20,1 sm,
Gövdəsinin çəpinə uzununu 51-76 sm, orta hesabla 64,4 sm,
Döş qucumu 76-108 sm, orta hesabla 90,5 sm,
Döşün dərinliyi 24-39 sm, orta hesabla 31,1 sm,
Ən böyüyünün quyruq qucumu 54-120 sm, orta hesabla 84,4 sm.

Ləzgi qoyunu

Ləzgi qoyunu xırda və alçaq boyludur. Əsasən Azərbaycanın şimal rayonlarında, Şəki-Zaqatala zonalarında, Göyçay, Ağdaş və Quba zonası rayonlarında da yetişdirilir. Vaxtı ilə Ləzgi qoyunlarına tuş qoyunları qarışdığına görə yununun keyfiyyəti yaxşılaşmışdır. Süd sağımı 30-35 kiloqramdır.

Qoyunların diri çəkisi 30-37 kq, qoçların diri çəkisi 47 kq-dır. Qoyunların illik yun qırxımı 1.4 kq, qoçların illik yun qırxımı 2-3 kq, yunun uzunluğu isə 10 sm olur. Ləzgi qoyunlarının yununun rəngi də müxtəlif olur, təmiz-ağ, bozuntul, sarımtıl, başında, boynunda və ayaqlarında müxtəlif rəngli ləkələr olur. Yunun tərkibində tiftik az qıvrımlı, qıvrımlar saçağın axırına çatmır, tiftiyin miqdarı 66,15%, keçid tükün miqdarı birinci-kateqoriyada 19,2%, ikinci-kateqoriyada 6,82%, qılan tükün miqdarı isə 5,37% təşkil edir. Orta hesabla laktasiya ərzində 35-40 kq süd verir, cidov hündürlüyü 56,15 sm-dir.

Herik qoyunu

Herik qoyunu Şəkinin qərb və Qax rayonu ətrafı kəndlərdə yetişdirilir. Bu cins əvvəllər Qax ətrafı kəndlərdə “Bürç” qoyunu, Şəkinin şərqində isə “Herik” qoyunu adlanırdı. Herik qoyunu tuş cinsli qoyunlara daha çox oxşayır. Bu cins Ləzgi və Tuş qoyun cinsindən hündürlüyünə, diri çəkisinə və qaba yunlu olmasına görə fərqlənir. Keçmiş vaxtlarda məişətdə, eləcə də xalçaçılıq sənayesində eynicinsli və ağ rəngli yuna çox ehtiyac olduğu üçün Zaqatala, Qazax, Tovuz və Şəmkir rayonunun

bir sıra qoyunçuluq təsərrüfatları Tuş cinsli qoçlar gətirərək, mələzləşdirmə apararaq qoyunlarının cins tərkibini yaxşılaşdırmışdır. Aparılmış cütləşmə nəticəsində alınan mələzləri (balaları) Hrik adlandırırdılar.

Orta hesabla ana qoyunların diri çəkisi 33 kq, törədici qoçların diri çəkisi isə 41-56 kq təşkil edir. İki qırxımda ana qoyunlar 2,2 kq, törədici qoçlar isə 2,9 kq yun verir. Orta hesabla yunun təmiz çıxar faizi 80%-ə qədər olur. Yunun tərkibində tiftik 25,8%, keçid tük 14,6%, qılan tük 56,6%, gödək qılan tük isə 3,0% təşkil edir.

Yunun uzunluğu: tiftik-6 sm, keçid tük 8 sm, qılan tük 12 sm, gödək qılan isə 4 sm olur.

Yunun nazikliyi: tiftik 27,7 mikron, keçid tük 44,3 mikron, qılan tük 67,6 mikron, gödək qılan tük isə 88,6 mikrondur.

Cidov hündürlüyü	55 - 67 sm, orta hesabla 61,6 sm,
Döşün dərinliyi	15 - 22 sm, orta hesabla 17,8 sm,
Bədənin çəp uzununu	52 - 63 sm, orta hesabla 59,8 sm,
Döş qucumu	74 - 93 sm, orta hesabla 84,7 sm,
Quyruq qucumu	58 - 95 sm, orta hesabla 70,4 sm

Gödək qoyunu

Bu cins öz mənşəyi etibarı ilə qədim cins olub, Quba-Xaçmaz bölgəsində yetişdirilir. Gödək qoyunu Dağıstan tərəfə yaxınlaşdıqca Ləzgi cinsinə, Şamaxı tərəfə yaxınlaşdıqca Şirvan cinsinə oxşayır. Yağlıquyruq qoyun qrupuna aiddir. Professor İ.İ.Kaluqinə görə gödək qoyun cinsi xronoloji cəhətdən Qarabağ-Bozax qrupuna aiddir. Laktasiya dövründə 45 kq süd verir. Professor İ.İ.Kaluqin belə hesab edirdi ki, Gödək mələz qoyun cinsi olub, Ləzgi və Qarabağ qoyun cinsinin çarpazlaşması nəticəsində törəmişdir. Qoyunların diri çəkisi 26-39 kq, qoçların diri çəkisi isə 40-53 kq olur.

Yununun rəngi müxtəlif, olur. Yun qırxımı qoyunlarda 1,5-2,0 kq, qoçlarda isə 2,0-2,3 kq olur. Təmiz yun çıxarı faizi 68%-ə qədər olur. Gödək qoyunlarının qəhvəyiyə çalan ağ, tünd-qəhvəyi və ya tünd-boz rəngli qoyunları daha çox yun verir, lakin bunların yunu qaba olduğu üçün ucuz qiymətə satılır. Gödək qoyunları orta, qismən ortadan aşağı

irilikdə olur, lakin bədəninin doluluğu, möhkəm və nazik sümüklü olması ilə fərqlənirlər. Gödək qoyunlarının quyruq aynası öz boyu və formasına görə də çox fərqlənir. Gödək qoyunlarının yun örtüyü digər qoyun cinsləri ilə müqayisə etdikdə müxtəliflik təşkil edir və ona görə də yunu keyfiyyətsiz hesab edilir. Gödək qoyunları Ləzgi, Şirvan və Qarabağ qoyunlarının törədici qoçları ilə kortəbii olaraq cütləşdirilmiş, bununla da mələzləşdirilmə aparılmış və cinsin keyfiyyəti xeyli yaxşılaşdırılmışdır.

Quba rayonu, Gödək qoyun cinsi

Caro qoyunu

Caro qoyunu Lənkəran zonası rayonlarında yetişdirilir. Caro qoyunu Qarabağ, Şirvan və Şahsevən qoyun cinslərinin çarpazlaşmasından törəmişdir. Süd məsuldarlığı 50-60 litr. Yun qırımı qoyunlarda 2.0-2.4 kq, qoçlarda 2.8-3.0 kq-dır. Cəmdəyin çəkisi, yəni təmiz əti 18-20 kq, quyruğu 2-4 kq olur. Rəngi müxtəlif olur. Ləzgi cinsi ilə Caro cinsinin müəyyən oxşarıqları vardır. Caro qoyunu eksteryer quruluşuna görə Ləzgi qoyunlarına daha çox oxşayır. Yerli əhali Caro cinsinin Qarabağ, Ləzgi, Şirvan və s. cinslərlə çarpazlaşdırılmasından alınmış mələzlərə də Caro qoyunu deyirlər. Bu qoyunlar meşə zolağı olan ərazilərdə daha yaxşı hərəkət edirlər. Yununun uzunluğu orta hesabla 7-8 sm olur. Yunun tərkibində orta hesabla tiftik 58,6%, keçid tük birinci-kateqoriyada 18,8-35,0%, ikinci-kateqoriyada 11,3-27,0%, qılan tük isə 4-29% olur.

Cidov hündürlüyü 53-68 sm,

Döşün dərinliyi 25-31 sm,

Bədənin çəp uzununu 55-70 sm,

Döş qucumu 71-88 sm,
Quyruq qucumu 28-70 sm olur.

Hazırda Lerik rayonunun Pirəsura və Çayrud kəndlərində kortəbii surətdə qoyunların cins tərkibi yaxşılaşdırılmışdır. Belə ki, 1990-cı illərdə Sovet Hökuməti dağıldıqdan sonra Qarabağ bölgəsindən Qaradolaq cinsli törədici qoçlar gətirilərək yerli Caro qoyunlarının cins tərkibinin yaxşılaşdırılmasında istifadə edilmiş, beləliklə, qan calama üsulu ilə qoyunların cins tərkibini yaxşılaşdırmış və məhsuldarlığını isə xeyli yüksəltmişdir. Çayrud kəndində fermer Ağa Hüseyn Abbasovun kəndli-fermer təsərrüfatında və başqalarının, eləcə də Pirəsura kəndində **keçmiş Komsomol sovxozunun direktoru Meyxos Hüseynovun** Dövlət damazlıq təsərrüfatında çox gözəl yeni bir qoyun genotipi yaradılmışdır. Bu yeni qoyun cinsinə məxsus qoyun genotipinin artıq sürü massivləri yaradılmışdır. Bu yeni qoyun genotipinə Pirəsura kəndininin şərəfinə “Pirəsura” qoyun cinsi adını veriblər. Lakin hələlik bu cins kimi təsdiq olunmayıb. Bu qoyunların törədici qoçlarının diri çəkisi 60-75 kq, ana qoyunlarının diri çəkisi 35-40 kq, toğlularının diri çəkisi isə 30 kq təşkil edir. Pirəsura və Çayrud kəndinin qoyun sürüləri yayda Lerik rayonunun dağlarına yaylağa qalxırlar, qışda isə Neftçala rayonunun ərəzisinə qışlağa gəlirlər. Bu təsərrüfatlarda qoyunların cins tərkibinin yaxşılaşdırılması, məhsuldarlığının yüksəldilməsi, tez yetişməliyi, ekstremal sərt iqlim şəraitinə uyğunlaşması, yeni bir cins kimi təsdiq olunması üçün uzun illər Elmi-Tədqiqat, seleksiya və damazlıq işlərinin aparılması lazımdır.

Lerik rayonu Pirəsura kəndi

Şirvan qoyunu

Azərbaycanın Şirvan bölgəsində, Salyan, Muğan düzləri və Abşeron bölgəsində yetişdirilir. Bu cins Ləzgi və Qarabaq qoyunlarının cütləşdirilməsindən əmələ gəlmişdir. Bu qoyun cinsinin adı qədim Şirvan xanlığının adından götürülmüşdür.

Qoyunların diri çəkisi 39,5 kq, qoçların diri çəkisi isə 48,5 kq olur. Ət çıxarı 50-52%, süd sağımı 60 litr-dir. Əmtəlik süd 34 litr olur. Yun qırxımı qoyunlarda 1,35 kq, qoçlarda 1,81 kq olur. Şirvan qoyunlarının yayıldığı ərazilərin şimal hissəsində əsas cinsə Ləzgi və Gödək qoyun cinsləri qarışdırılmışdır. Şirvan qoyunlarının Qarabağ qoyunları ilə məzlələrinə Kəsmə qoyunu deyirlər. Yerli əhalinin müşahidələrinə görə, südünün miqdarına, yununun keyfiyyətinə və ətinin dadına görə birinci yeri Ləzgi qoyunu tutur, bunun ardınca Şirvan sonra isə Qarabağ qoyunları gəlir. Bədəninin iriliyinə və yununun miqdarına görə isə əksinədir. Bədən ölçülərinə görə Şirvan qoyunu Qarabağ və Ləzgi qoyunları arasında orta yer tutur. Şirvan qoyunlarının rəngi də müxtəlifdir. Ağ, təmiz, çirkli, bozuntul, sarımtul, kürən, kürən-ağ, qara, tünd-qara, boz, və ala-bula rəngdə olurlar.

Şirvan qoyununun əsas nöqsanı boyunun balaca olması, bədəninin kifayət qədər enli və yumru olması, bəzən qabaq ayaqlarının iksvari və arxa ayaqlarının bir-birinə yaxın qoyulması çox hallarda boynunda və qarnında yun örtüyünün azlığı, yunun qaba olması və yelinin kiçik olmasıdır. Laktasiya dövründə süd məhsuldarlığı 60-70 kiloqram, əkiz bala vermə poliestrikliliyi 5-10% arasında olur. Yunu ağ, açıq-qəhvəyi, qara-ağ və qara rəngli olur. Yununun uzunluğu 7,2-12,3 sm arasında olur. Yunun tərkibində tiftik 56-60%-dir. Keçid tük birinci-kateqoriyada 16,1-27,3%, ikinci-kateqoriyada 5,6-12,2%, qılan tük 11% olur. Yunun nazikliyi: -tiftik 25,6 mikron, keçid tük I-kateqoriyada 38,5 mikron, II-kateqoriyada 46,8 mikron, qılan tük 118-132 mikrondur. Quzular doğularkən diri çəkisi 2-4 kq olur. Qış fəslində qoyunlara mütləq əlavə qaba və qüvvəli yem verilməlidir.

Cidov hündürlüyü	58-77 sm,
Döşün dərinliyi	26-37 sm,
Bədənin çəp uzununu	52-74 sm,
Döş qucumu	73-110 sm,
Quyruq qucumu	40-93 sm.

Tuş qoyunu

Bu cins əsasən Azərbaycanın Zaqatala, Balakən və Qax rayonlarında, eləcə də Gürçüstanda yetişdirilir. Bu cinsə Qazax və Akstafa rayonlarında da az miqdarda rast gəlinir.

Diri çəkisi qoyunlarda 36-44 kq, qoçlarda isə 49-59 kq-dır. Orta hesabla yun qırımı qoyunlarda 2.4 kq, qoçlarda 3.4 kq olur. Yununun uzunluğu 11,6 sm, süd məsuldarlığı 117 litr, süddə yağ faizi 6,6-9,3%, əkiz bala vermə polestriklili 6,5%-ə bərabərdir.

Tuş qoyunlarının bədəni quru və möhkəm, döş qəfəsi yaxşı inkişaf etmiş uzaq yolgetmə qabiliyyətli və yerli şəraitə uyğunlaşmış qoyun cinsidir. Quyuğu yağlı, irtməyi cılız, quyruq aynası üçbucaq şəklində örtülü, yaxud açıq olur. Bədəni, boynu və qarnı yunla yaxşı örtülmüşdür. Vaxtı ilə Gürçüstanda Tuş qoyunları yaxşılaşdırıcı cins kimi istifadə edilirdi.

Tuş qoyununun törədici qoçu Şahsevən qoyunu

Bu cins əsasən Saatlı, Sabirabad, Salyan və Biləsuvar rayonlarında yetişdirilir. Şahsevən qoyunları vaxtilə Şahsevən tayfaları tərəfindən Cənubi Azərbaycandan gətirilmiş və Şirvan cinsli qoyunlarla qismən qarışdırılmış və yununun keyfiyyəti yaxşılaşdırılmışdır.

Azərbaycan Dağ Merinosu

Azərbaycan dağ Merinosu qoyun cinsinin yaradılması ilə əlaqədar olaraq Azərbaycanda merinos qoyunlarının yayıldığı rayonlarda zərif yunlu qoyunçuluğun müasir vəziyyətinin keyfiyyətə tədqiqi işi ilk dəfə 1926-cı ildə professor İ.İ.Kaluginin rəhbərlik etdiyi ekspedisiya tərəfindən aparılmışdır. Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, əvvəllər bu ərazilərdə saxlanılan on minlərlə zərif yunlu qoyunlardan iki min başa

qədəri eyni cinsli (bir cür-yekcins) zərif yunlu olan qoyunlar dörd min başa qədəri isə bunların mələzləri olmuşdur (qalmışdır). Bu qoyunlar bədənə xırda, boyca alçaq (balaca), az məhsuldar, mələzliyi aydın görünən heyvanlar idilər. 1932-ci ildə Gədəbəy rayonunun R.Əliyev (indiki Misginli) və Slavyanka kəndlərində kolxoz fermalarında qoyunlar cəmləşdirilərək (bir yerə yığılaraq) elmi-tədqiqat və damazlıq işlərinin tədqiqatına başlanılmışdır. Burada təcrübə sürüləri yaradılmışdır.

Azərbaycan dağ Merinosu Şəmkir rayonunun dağlıq ərazilərində və Gədəbəy rayonun təsərrüfatlarında yetişdirilirdi. Təəssüflər olsun ki, bu cinsin nəslə kəsilmək üzrədir.

Cinsin yaradılmasına elmi-tədqiqat, damazlıq, seleksiya işlərinə 1932-ci ildə başlanıb. 1945-ci ildə tədqiqat işi yekunlaşıb. Tədqiqat başlayarkən qoyunların diri çəkisi 30-35 kq, yun qırxımı 3,0-3,5 kq, yunun təmiz çıxar faizi 25-30% olmuşdur. Aparılmış elmi-tədqiqat, seleksiya və damazlıq işləri nəticəsində Azərbaycan dağ Merinosu qoyun cinsi yaradılmışdır. Bu zaman qoyunların diri çəkisi 45-50 kq, qoçların diri çəkisi

70-80 kq, yun qırxımı qoyunlarda 4,5-5,0 kq, qoçlarda 8-10 kq olmuşdur. Bu cins 1945-ci ildə SSRİ Heyvandarlıq Nazirliyinin xüsusi komissiyası tərəfindən nəzərdən keçirilmiş, 1946-cı ildə cins kimi qəbul edilmiş və 1947-ci ildə SSRİ Nazirlər Soveti tərəfindən təsdiq edilmişdir. Bu cinsin yaradılması ilə əlaqədar olaraq 1935-ci ildə Gədəbəy rayonunun Slavyanka kəndində Dövlət Damazlıq Ocağı yaradılmışdır. Cinsin yaradıcı müəllifləri akademik F.Ə.Məlikova, akademik M.H.Sadiqova, Dövlət Damazlıq Ocağının direktoru S.S.Hüseynova, DDO-nın baş zootexniki V.Q.Smaraqdova və çoban Q.M.Haqqverdiyevə SSRİ Dövlət (yəni Satlin) mükafatı verilmişdir.

Gədəbəy rayonu, Slavyanka kəndi, şəkilə T.Sadıqov

Qala qoyunu

Bu cins əsasən, Azərbaycanın Abşeron bölgəsində yetişdirilir. Qala qoyunu yağlıquyruq, tez yetişən, qaba yunlu, Abşeronun küləkli, sərt ekstremal iqlim şəraitinə yaxşı uyğunlaşmış ətlük, yunluq və südlük istiqamətli qoyun cinsidir. Qoyunların orta diri çəkisi 50-55 kq, qoçların orta diri çəkisi 75-80 kq təşkil edir. Qala cinsinə mənsub qoyunlar kəsilərkən onların cinsiyyətindən, yaşından və köklük dərəcələrindən asılı olaraq təmiz ət çıxart faizi 50-65% arasında təşkil edir. Yaxşı yemləmə, bəsləmə və saxlama şəraitində quzuların gündəlik orta diri çəki artımı 200-250 qr. təşkil edir.

Qala qoyunlarının süd məhsuldarlığı quzuların südəmər dövründə onların intensiv böyüməsini təmin etməklə yanaşı, quzuların gündəlik orta diri çəki artımının da 200-250 qr. və daha çox olmasını təmin edir. Bununla yanaşı əlverişli örüş-otlaq şəraitində (xüsusən mart və may aylarında) orta hesabla hər baş qoyundan yağlılığı 6,5-7,5% olan 45-50 kq süd sağılır ki, bundan da 10 kq yüksək keyfiyyətli pendir hazırlamaq mümkündür.

Yun qırımı qoyunlarda 2,1-2,4 kq, qoçlarda 3,1-3,2 kq olur. Yununun orta təmiz çıxarı faizi 58-66% təşkil edir. Əkiz bala vermə polekstrikiyi 4-5% dir. Ayrı-ayrı qabaqcıl fermalarda yaxşı yemləmə, bəsləmə və saxlama şəraitində hər 100 baş ana qoyundan 110-115 baş quzu almaq mümkün olur.

Qala qoyunu

Abşeron qoyunu

Bu cins HETİ-nin Abşeron Heyvandarlıq Təcrübə Stansiyasının əməkdaşları tərəfindən Abşeronun Qobu və Güzdək qoyunçuluq təsərrüfatlarında yaradılıb. Cins 2011-ci ildə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilmişdir. Cinsin yaradıcı müəllifi N.A.Nəcəfovdu. Qoyunların orta yun qırxımı törədici qoçlarda 3,7-4,0 kq, ana qoyunlarda 2,6-2,8 kq, təmir şişəklərdə 2,5-2,6 kq, təmir erkəklərdə isə 3,3-3,5 kq olmuşdur. Orta hesabla 43-50 kq süd verir. Qoçların diri çəkisi 60-65 kq, ana qoyunların diri çəkisi 45-50 kq, şişəklərdə 40-45 kq, erkək toğlularda 45-50 kq olur.

Abşeron qoyununun yun məhsuldarlığı Qafqazda yetişdirilən qaba yunlu qoyunlardan 1,5-2,0 dəfə çoxdur.

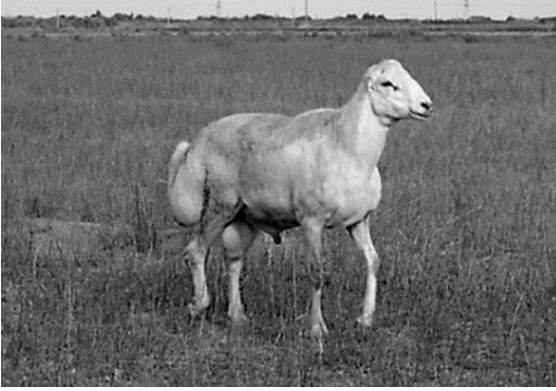
Abşeron qoyunu zooloji klassifikasiyasına görə uzun yağlı quyruq qrupa, təsərrüfat klassifikasiyasına görə yağlı quyruq, ətlik-yunluq-südlük, Qafqaz qrupuna mənsub, yarımqaba yunlu məhsuldar qoyun cinslərindən biridir. Bu qoyunlar iri gövdəli, tez yetişən, yüksək keyfiyyətli ət, süd, yun verməsi, ekstremal iqlim şəraitinə dözümlü tez törəyib artan, ilboyu təbii otlaqlardan maksimum səmərəli istifadə edən, bu şəraitdə yüksək məhsul vermək imkanına malikdir. Otlaqda və boraqda intensiv kökəlir.

Abşeron qoyunu. Nəcəfov N.A

Qaradolaq qoyunu

Qaradolaq qoyun cinsi Respublikamızın əsasən Mil-Qarabağ bölgəsində yetişdirilib saxlanılır. Bu cinsin yaranmasında cənubi Azərbaycandan Şahsevən qoyun cinsinin törədici qoçlarını gətirərək yerli Qarabağ qoyunları ilə çarpazlaşmasından kortəbii xalq seleksiyası nəticəsində Ağcəbədi rayonu Qaradolaqlı Hacı Məmməd Hüseyn tərəfindən yeni qoyun genotipi, yeni Qaradolaq qoyun cinsi yaradılmışdır. Qoyunun diri cəkisi 55-60 kq, qoçlarda 80-90 kq, quyruğunun piyi 8-14 kq, təmiz ət çıxarı 46-52%, hətta köklük dərəcəsindən asılı olaraq 56%-ə qədər olur. Balavermə polestikliyi 15-25%-dir. Yun qırxımı qoyunlarda 2,3-2,5 kq, qoçlarda 2,7-3,4 kq olmuşdur. Yununun rəngi, keyfiyyəti və süd məhsuldarlığı da Qarabağ qoyununda olduğu kimidir.

Qaradolaq qoyununun törədici qoçu.

Mil-Qarabağ qoyunu

Respublikamızda ən məhsuldar qoyun cinslərindən biri Mil-Qarabağ qoyunudur. Yunu yarımqaba olmaqla krosbred tiplidir. Bu cins də HETİ-nin Abşeron Heyvandarlıq Təcrübə Stansiyasının əməkdaşları tərəfindən yaradılmışdır. Bu cinsin əsas yaradıcı müəllifi M.Dəmirovdur. Mil-Qarabağ qoyun cinsinin Ağcabədi, İmişli və Beyləqan rayonlarının özəl kəndli-fermer qoyunçuluq təsərrüfatlarında sürü massivlərinin yaradıcısı, damazlıq və keyfiyyət göstəricilərini hazırlayıb mətbuatda elmi-jurnal və qəzetlərdə məqalələr verib çap etdirən T.H.Sadıqovdur. Cins 2011-ci ildə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilmişdir. Bu cins, əsasən, İmişli, Beyləqan, Ağcabədi və onun ətraf rayonlarında yetişdirilir.

Qoyunların orta diri cəkisi 69,4 kq, törədici qoç 80,1 kq, dişi toğlu 49,4 kq, erkək toğlu 61,9 kq, təmiz ət çıxarı köklük dərəcəsiindən asılı olaraq 46,5-53,4% olur.

İllik süd sağımı 50-60 litr-dir. Yun qırımı ana qoyunlarda 2,4-2,6 kq, qoçlarda 3,0-3,4 kq, təmiz yun çıxarı faizi 56%-dir. Bala vermə polestrikliyi 25-30%-dir. Yaxşı yemləmə, bəsləmə, saxlama şəraitində hətta əkiz bala vermə 40-50%-ə çatır. Sürülərdə elita və birinci-sınıf qoyunların miqdarı 55-65% arasında təşkil edir.

Bu qoyunlar iri gövdəli, tez yetişən, yüksək keyfiyyətli ət, quyruq, yun, süd verməsi Mil-Qarabağ bölgəsinin ekstremal iqlim şəraitinə

dözümlü, tez törəyib artan, ilboyu otlaqlardan (örüşdən) maksimum səmərəli istifadə edən və bu şəraitdə yüksək məhsul vermək imkanına malikdir.

Mil-Qarabağ qoyununun törədici qoçu.

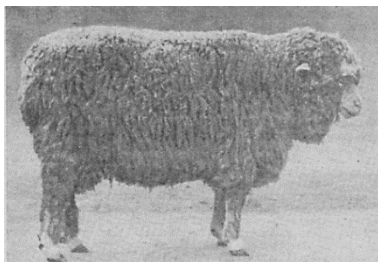
Prekos qoyunu

Prekos qoyun cinsi XIX əsrdə Alman alimi və qoyunçusu Bonter Tons Tilo Barder-Leyster törədici qoçu ilə Fransız Merino-prekosunun və ətlük-yunluq alman “Deyçerleys-volşf” ilə “Fleyşvolf” cinsli qoyunlarının çarpazlaşdırılması nəticəsində Prekos qoyun cinsini yaratmışdır. Keçmiş SSRİ dövlətinə 1927-ci ildə Almaniyadan 90 min baş törədici qoç gətirilərək SSRİ-nin bir çox respublikalarında yerli qaba yunlu qoyunların cins tərkibini yaxşılaşdırmaq, mələzləşdirmək məqsədilə paylaşılmışdır.

Prekos qoyun cinsindən olan ana qoyunların diri çəkisi 58-64 kq, törədici qoçların diri çəkisi 90-95 kq, bir yaşında olan erkək toğlunun diri çəkisi 50 kq, dişi toğlunun diri çəkisi isə 45 kq olmaqla, qırım zamanı ana qoyunlar 4,5-5,5 kq yun verirlər. Törədici qoçları isə 8-10 kq, hətta rekordçuları 12-14 kq yun verirlər. Yunun təmiz çıxar faizi 49-53% təşkil edir. Lakin bu qoyun cinsinin bəzi nöqsanlı cəhətləri də vardır. Belə ki, yunu kifayət qədər sıx deyil, yağ-təri nisbətən azdır, liflərinin son uc hissəsi qurudur.

Prekos qoyun cinsi sovet dövründə respublikamızın Xanlar (indiki Samux) rayonunun “Qırmızı Samux” sovxozunda yetişdirilmiş və yerli qaba yunlu qoyunlarla mələzləşdirilmişdir. Eyni zamanda ətlük yunluq qoyun cinslərini yaxşılaşdırmaq məqsədilə planlı surətdə bir çox

rayonlara paylanmışdır. “Qırmızı Samux” sovxozu sovet dönəmində Prekos qoyun cinsi üzrə ixtisaslaşmış damazlıq qoyunçuluq sovxozu idi.

Prekos qoyunu

Mələz qoyunlar

Hazırda ölkəmizin müxtəlif rayonlarında müxtəlif mələz qoyunlar var, yetişdirilir və saxlanılır.

Mələz qoyunlar Merinos yerli qaba yunlu qoyunlardan törəmişdir. Azərbaycanda olan mələz qoyunların çoxu Azərbaycan dağ Merinosu qoçlarının yerli Bozax, Qarabağ, Şirvan, Ləzgi və s. başqa yerli qoyun cinsləri ilə cütləşməsindən törəmişdir.

Merinos-Bozax mələzləri

Azərbaycanda yerli qoyunları merinos qoçları ilə cütləşdirmə işi ən əvvəl Bozax qoyun cinsinin yayılmış olduğu rayonlarda başlanmışdır.

Ətlik-yunluq (Prekos)-Bozax mələzləri

1936-cı ildə bir dəstə Prekos qoçları Xanlar (indiki Samux) rayonunun “Qırmızı-Samux” sovxozuna gətirilərək Bozax qoyunları ilə cütləşdirmə işi aparılmışdır. Tədricən “Qırmızı-Samux” sovxozunda aparılmış mələzləşdirmə nəticəsində təmiz qanlı ətlik-yunluq istiqamətli Prekos qoyun cinsi yaradılmışdır. Sovxozun əsas istiqaməti Prekos cinsi üzrə damazlıq qoyunçuluq təsərrüfatı olmuşdur.

Merinos-Qarabağ mələzləri

Bu mələz qoyunlar əsasən Yevlax rayonunun “28 Aprel” və Kürdəmir rayonunun “Bolşevik” sovxozlarında, eləcə də Ağcabədi və

Jdanov (indiki Beyləqan) rayonlarının, həmçinin DQMV-nin kolxozlarında mələzləşdirmə işləri aparılmışdır.

Ləzgi Merinos mələz qoyunları

Ləzgi qoyunları 1936-cı ildən başlayaraq Zaqatala-Nuxa (indiki Şəki) zonası rayonlarında merinos və zərif yunlu Dağ (Vürtemberg) qoçları ilə cütləşdirmə işlərinə başlanmışdır. Bu sahədə əsasən Qax rayonunun Sarıbaş kəndi “26 komissar” və Zaqatala rayonunun Suvagil kəndindəki Stalin (Lenin) adına kolxozlarında aparılan çarpazlaşdırma cütləşdirmə işləri diqqətə layiq olmuşdur.

Yağlıquyruq yarımzərif və yarımqaba yunlu mələz qoyunlar

Yerli qaba yunlu qoyunların zərif yunlu qoçlarla cütləşdirilməsi nəticəsində alınan mələzlərin quyruğu, zərif yunlu qoyunlarda olduğu kimi uzun və cılız olur. Lakin Qarabağ və Bozax qoyunlarının zərif yunlu qoçlarla cütləşdirdikdə alınan birinci-nəsil mələzlərin 20%-dən 40%-ə qədərini quyruğu yağlı, həm də müxtəlif formada-şəkildə və həcmdə olur. Yağlı quyruqlu qoyunlar yarımqaba yunlu III-IV sinif mələzlər arasında daha çox olur. Quyruqda yağın toplanmasının qoyunlar üçün çox böyük bioloji əhəmiyyəti vardır.

Qarabağ qoyunu və onun perspektivli populyasiyaları

Qoyunların cinsi tərkibinin yaxşılaşdırılmasında, eləcə də yeni cins yaratmada perspektivli Qarabağ, Qaradolaq və onun papulyasiyası genotipi olan Mil-Qarabağ cinsi məqsədəuyğun hesab olunur. Belə ki, Qarabağ qoyunları təbii-coğrafi iqlim şəraitinə dözümlü olması ilə yeni yüksək məhsuldar cinslərin yaradılmasında istifadə olunmuşdur. Azərbaycanın yerli qoyun cinsləri az məhsuldar olmasına baxmayaraq, yerli ekstremal iqlim şəraitinə çox yaxşı uyğunlaşmış və müxtəlif xəstəliklərə davamlı və dözümlü olması ilə digər qoyun cinslərindən fərqlənirlər və onlardan üstüdürlər.

Odur ki, Azərbaycanın yerli qoyun cinslərinin genofondu qorunub saxlanılmalıdır. Hələ çox qədim zamanlardan ata-babalarımız tərəfindən ayrı-ayrı bölgələrimizdə və zonalarda təbii-seçmə-taylaşdırma və

kortəbii xalq seleksiyası nəticəsində bir çox heyvan cinsləri yaradılmışdır.

Belə ki, Qarabağ, Dilbaz, Şəki, Şirvan, Quba və s. at cinsləri, Böyük-Qafqaz, Kiçik-Qafqaz, Qızıl-Qaragöz-Qızılı (Gəncə-Qazax bölgəsində), Qonur Azərbaycan və s. mal cinsləri, bundan əlavə Qarabağ, Şirvan, Ləzgi, Caro, Gödək, Herik, Bozax, Tuş və s. qoyun cinsləri, qrup və xətləri yaradılmışdır. Bununla yanaşı, Azərbaycan Camış və Zebu kimi heyvanlarını da göstərə bilərik.

Bu göstərilən heyvan cinslərindən Zebu, Camış, Qarabağ atı, Balbas, Qaradolaq, eləcə də Mil-Qarabağ və Abşeron qoyunlarının genefondlarının qorunması şəraitində onların təmizlikdə yetişdirilməsi, saxlanması və çoxaldılaraq sürü massivlərinin yaradılması məqsədəuyğun hesab olunur.

Respublikamıza təxminən 1930-cu illərdə Rusiyadan gətirilmiş zərifiyunlu qoyunların törədici qoçları ilə yerli qabayunlu qoyunların kütləvi çarpazlaşdırılması nəticəsində yerli cinslərin baş sayı kəskin surətdə azalmış, hətta sıradan çıxma təhlükəsi ilə üzləşmişdir.

Yerli aborogen qoyun cinslərinin genefondunun qorunub saxlanması, onların baş sayının artırılması yeni yüksək məhsuldar, tez yetişən cinslərin yaradılmasında istifadə olunması məqsədəuyğundur.

Əhalinin ət istehsalına olan və günü-gündən artan tələbatını ödəmək üçün yüksək məhsuldar, tez-yetişən, təbii ekstremal iqlim şəraitinə dözümlü, yaylaq-qışlaq (dağ-aran), örüş-otlaq sahələrindən (uçurumlu, çınqıllı-daşlı dağ yamaclarından, eləcə də səhra və yarım səhralıqlardan, şoranlıqlardan) səmərəli istifadə edən yerli aborogen qoyun cinslərinin digər qoyun cinslərinə nisbətən çox böyük üstünlükləri vardır.

Bu sahədə qaba və yarım qaba yunlu tez yetişən yağlı quyruq qoyunlar ətinin daha keyfiyyətli olması ilə fərqlənirlər. Xüsusilə Qarabağ qoyunu, onun populyasiyası olan Qaradolaq və onun populyasiyası olan Mil-Qarabağ qoyunları özünün yüksək keyfiyyətləri ilə digər yerli qoyun cinslərindən fərqlənirlər. 1964-cü ildən başlayaraq Azərbaycan Heyvandarlıq Elmi Tədqiqat İnstitutunun əməkdaşları tərəfindən

Qaradolaq qoyun cinsinin bərpasına başlanılmışdır. Ayrı-ayrı təsərrüfatlarda yerli Qarabağ və Qaradolaq qoyunlarının sürü massivləri bərpa edilmişdir.

Tez yetişkənliyinə görə dünyada məşhur olan İngilis ətlik qoyun cinsləri ilə müqayisədə Qaradolaq və Mil-Qarabağ qoyunlarının quzuları heç də onlardan geri qalmır.

Hazırda Qarabağ qoyun cinsinin populyasiyası olan Qaradolaq, xüsusilə də Mil-Qarabağ qoyunları respublikamızın Mil-Qarabağ bölgəsində və eləcə də onun ətraf rayonlarında geniş yayılmaqdadır.

Mil-Qarabağ qoyun cinsi tez yetişkənliyinə, yüksək məhsuldarlığına, yununun keyfiyyətinə (krosbred tipli yarımqaba), yüksək diri çəkisinə, əkiz bala vermə polekstrikiyinə 25-30%, hətta baytarlıq qaydalarına uyğun yaxşı yemləmə, bəsləmə və saxlama şəraitində hər 100 baş ana qoyundan 130-140 baş quzu almaq mümkün olur.

Ən qədim və yerli cins hesab olunan Qarabağ qoyunu Bozax, Şirvan, Caro, Gödək və başqa cinslərin yaranmasında həlledici rol oynamış, bundan əlavə, bir çox Qafqaz qoyun cinslərinin də yaradılmasında böyük təsirə malik olmuşdur. Ləzgi qoyununun da müstəqil cins kimi formalaşmasında Qarabağ qoyununun müəyyən dərəcədə təsiri olmuşdur.

Qarabağ qoyunu yüksək ətraflı, möhkəm sümüklü, quyruğu yağlı, quyruğunun ucunda cılız irtməyi, quyruq aynası açıq və üçkünc, boyu uzun, gövdəsi nisbətən gödək, döş qəfəsi yaxşı inkişaf etmiş, əsasən kərə və buynuzsuz olur. Başı, ayaqları, qarnı və boynunun alt tərəfi yunsuz olur. Digər yerli qoyun cinslərinə nisbətən yemləməyə az tələbkardır, uzaq məsafəyə getməyə dözümlüdür. Sərt iqlim şəraitinə davamlı olması ilə fərqlənən bu cins yüksək məhsuldarlıq göstəricilərinin əldə edilməsinə zəmin yaradır.

Aparılmış təcrübələr göstərir ki, Qarabağ qoyunu yerli ekstremal iqlim şəraitinə uyğunlaşmasına, xəstəliklərə qarşı davamlı olmasına və ölüm faizinin azlığına görə eyni şəraitdə saxlanan və bəslənən digər 4 yerli müstəqil qoyun cinsindən üstün olmuşdur.

Eyni köklük dərəcəsinə malik olan qoyun cinsləri müəyyən edilmiş məsafəyə (yaylaq-qışlaq) eyni vaxt və şəraitdə köçürülərkən, köçürülmə

zamamı baş hesabı ilə Sovet merinosu 6,45%, mələzlər 4,19% və yaradılmaqda olan cins mələzlər 4,23% diri çəki itirdiyi halda, Qarabağ qoyunlarında bu göstərici 2,17 % təşkil etmişdir.

Qafqaz qoyun cinsləri içərisində Qarabağ qoyunu yununun keyfiyyətinə görə ən qabayunlu qoyundur. Belə ki, güclü yağışlar və çovğun bu qoyunlardan başqa digər qalan qoyun cinslərinin yununu sındırır, bədənini islada bilir. Görünür bu müsbət xüsusiyyətinə görə də Qarabağ qoyunları qışlaqlarda adi qamışdan tikilmiş primitiv, bəzən üstü və yan tərəfləri açıq olan yataqlarda saxlanılmışdır.

Qarabağ qoyunları bala vermə qabiliyyətinə görə digər yerli cinslərdən üstündür. Belə ki, bu qoyunlar il boyu həvəsə gəlmək qabiliyyətinə malik olduğundan daha çox bala verirlər. Hətta yaxşı yemləmə və bəsləmə şəraitində 2 ildə 3 bala verirlər. Əkiz bala vermə bozax qoyunlarda 10-15%, Şirvan qoyununda 5-10%, Balbas qoyununda 5-7% olduğu halda Qarabağ qoyunlarında əkiz bala vermə 20-25%, qısırlıq isə 3-5% arasında olur. Qarabağ qoyunu ətlik, südlük və yunluq cins hesab edilir. Ət çıxarı da digər qoyunlara nisbətən çoxdur. Belə ki, Bozax qoyununda 48,3%, Mazexdə 50,0%, Şirvanda 50-52% olduğu halda Qarabağ qoyununda bu göstərici 56%-ə bərabərdir. Eyni zamanda Qarabağ qoyununun südündə yağlılıq faizi də çoxdur.

Qarabağ qoyun cinsinin kortəbii xalq seleksiyası nəticəsində Qaradolaqlı Hacı Məmməd Hüseyn tərəfindən yaradılmış populyasiyası və genotipi olan Qaradolaq qoyunu çox maraqlıdır. Qaradolaq qoyunu Qarabağ qoyununun bütün müsbət və yaxşı əlamətlərini özündə cəmləşdirmişdir. Yəni ondan xeyli böyüklüyü, yaxşı bədən quruluşlu olması, quyruğunda çoxlu yağ toplanması, bəzən çatma keçəninə kimi sallanması ilə seçilir.

Ana qoyunlar da əsasən buynuzsuz, kərə, qoçlarda isə bəzən kiçik buynuzlara rast gəlinir. Quzuları qonur və açıq-qonur rəngdə doğulur, 4-5 aylığında tədricən rəngi dəyişib boz rəngə çalır. Yaxşı bəsləndikdə erkək quzuları 8-9 aylığında 50-55 kq diri çəkiyə çatır. Şirvan, Balbas, Bozax və s. qoyunlarına nisbətən Qaradolaq qoyunlarında diri çəki, cəmdək və piy toxuması xeyli üstündür. Südünün çoxluğu və yağlılığı ilə də digər cinslərdən seçilir. Yemləmə və bəsləmə şəraitindən, ilin fəslindən və laktasiya

aylarından asılı olaraq südünün yağlılığı da dəyişir və 6,0-10,7% arasında olur. Orta yağlılığı isə 7,83% təşkil edir.

Azərbaycan öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra uzun illər aparılmış elmi-tədqiqat seleksiya və damazlıq işləri nəticəsində Qaradolaq qoçlarından istifadə etməklə yüksək məhsuldar, tez yetişən yarımqaba yunlu krosbred tipli ətlik, yunluq və südlük istiqamətli Mil-Qarabağ qoyun cinsi yaradılmışdır. Mil-Qarabağ qoyun cinsinin bütün məhsuldarlıq göstəriciləri Qarabağ, eləcə də Qaradolaq qoyun cinslərinin məhsuldarlıq göstəricilərindən xeyli çoxdur. Bundan əlavə, Mil-Qarabağ qoyunlarının yunu yarımqabadır, keyfiyyətlidir, qoyunların boynu və qarınının altı yunludur.

Keçmiş SSRİ-də yetişdirilən qoyun cinsləri haqqında qısa məlumat

Keçmiş SSRİ respublikalarında 68 qoyun cinsi yetişdirilirdi ki, bunlardan da 20-si zərif yunlu, 22-si yarımzərif yunlu, 2-si yarımqaba yunlu və 24-ü qaba yunlu qoyun cinsləri idilər. Bu qoyunların ümumi baş sayının 63,9%-i zərif yunlu, 11,4%-i yarımzərif yunlu, 1,0%-i yarımqaba yunlu və 23,7%-ni isə qaba yunlu qoyunlar təşkil edirdi. Zərif yunlu qoyunlar əsasən üç istiqamətdə yetişdirilir:

1. Yunluq cinslər,

2. Yunluq-ətlik cinslər,

3. Ətlik-yunluq cinslər. Bu cinslərin konstitusiyası tipu möhkəm olmaqla, ətlik keyfiyyətləri də yüksəkdir.

Ən çox baş sayına görə zərif yunlu qoyunlar arasında birinci yeri Sovet merinosu qoyun cinsi tuturdu.

Siqay qoyunu

Yarımzərif yunlu Siqay qoyun cinsi xalq seleksiyası nəticəsində Balkan yarımadası ölkələrində və Kiçik Asiyada yaradılmışdır. Hazırda Siqay qoyunları Balkan yarımadası ölkələrinin demək olar ki, hamısında, eləcə də Macarıstan, Polşa, Avstriya, Türkiyə və keçmiş SSRİ dövlətinin Respublikalarında, əsasən də Rusiya Federasiyasında yarımzərif yunlu qoyun cinsi kimi saxlanılır və yetişdirilir. Bundan əlavə, Ukrayna, Qazağıstan

və Moldaviya Respublikalarında da saxlanılır və yetişdirilir. Bu cins yarımrərif yunlu qoyunlar arasında ən yaxşılardan sayılır.

İndiki Moldova Respublikasına (keçmiş Bessarabiya) Siqay qoyunları hələ Böyük Oktyabr Sosialist İnqilabından əvvəl gətirilmişdir.

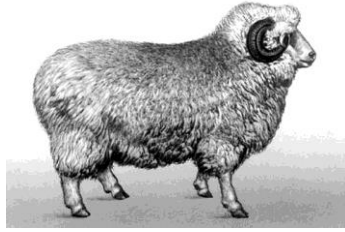
Siqay qoyunları tez yetişkənliyi, ekstremal iqlim şəraitinə tez adaptasiya olunan (uyğunlaşan) ətlik-yunluq qoyun cinsidir. Yaxşı süd və bala vermə qabiliyyətinə malikdir.

Qoçlarının diri çəkisi 85-95 kq, ana qoyunlarının diri çəkisi 45-50 kq, doğulanda quzularının diri-çəkisi 3-4 kq olur. Ən iri çəkili rekordçu qoçların diri çəkisi 127-147 kq, rekordçu ana qoyunları isə 129 kq diri çəkiddə olması qeydə alınmışdır. Ət çıxarı faizi təxminən 55%, orta hesabla hər 100 baş ana qoyundan

115-120 baş quzu almaq mümkündür. Qabaqcıl təsərrüfatlarda yaxşı yemləmə, bəsləmə və saxlama şəraitində hər 100 baş ana qoyundan 140-175 baş quzu almaq mümkün olur.

Təmiz qanlı Siqay qoyun cinsinin eynicinsli yunu ağ rəngli, uzunluğu 8-9 sm, ən yaxşı qoçların yunu isə 14 sm-ə qədər olur və toxuculuq sənayesi üçün çox əhəmiyyətlidir.

Yunu möhkəm və elastikidir. Yununun keyfiyyəti 46-56 keyfiyyətdədir. Orta hesabla qoçlardan 4,5-6,0 kq, qoyunlardan isə 3-4 kq yun qırılır. Yunun orta hesabla təmiz çıxarı faizi 55-60%-dir, uyğun olaraq rekordçu qoçlar 7-10 kq, qoyunlar isə 5 kq yun verir. Dərisi də yüngül sənaye müəssisələri üçün əvəzəlməz mövsümi xammaldır. Quzularının 4,0-4,5 aylıq yaşında diri çəkisi 27-28 kq olur. Anaları 120 günlük laktasiya ərzində quzularını yaxşı yemləyir bəsləyir və 90-95 kq, 7-8% yağlılıqda süd verir. Bu cins Kırım vilayətinin Çernomorsk rayonunun damazlıq zavodunda, Saratov vilayətinin “Altayskiy”, Rostov vilayətinin “Orlovskiy” Damazlıq təsərrüfatlarında yetişdirilir. Ən yaxşı damazlıq qoyun sürüləri Donetsk vilayətinin Roza Lyuksemburq adına damazlıq zavodunda yetişdirilir.

Siqay qoyununun törədicisi qoçu

Romanov Qoyunu

Romanov qoyunları Borisovsk Quberniyasında XVIII-ci əsrin axırlarında XIX-cu əsrin əvvəllərində Yaroslavl vilayətinin keçmiş sakinləri tərəfindən xalq seleksiyası nəticəsində yaradılmışdır. Romanov qoyunları qısa quyruqlu olmaqla, məhsuldarlıq etibarını ilə ətlik, xəzlik-kürklük və südlük istiqamətli qoyun cinsidir. Bu qoyunların dərisindən hazırlanmış kürk yüksək keyfiyyətli olmaqla, bütün dünyada şöhrət tapmışdır. Romanov cinsli qoyunların dərisi nazik, möhkəm və ləti elastikdir.

Yunu yumşaq, tiftiyi Romanov qoyunlarının dərisindən tikilmiş kürklər və yarımkürklər yüngül, isti, yaraşlıq və davamlılığı qoyunların dərisi şuba üçün yüksək keyfiyyətə malikdir. Ən yaxşı keyfiyyətli dəri 5-6 aylıq quzulardan alınır.

Təmiz Romanov qoyunlarının yun örtüyü əsasən tiftik və keçid tükdən ibarət olmaqla, tiftik ağ rəngli, keçid tük isə qara rəngli və yununun rəngi isə tünd boz olur. Yunu yumşaq, tiftiyi qılandan uzun və miqdarca ona nisbətən 4-5 dəfə çox olur, keçə kimi pardaxlanır (pırtlaşmır). Yununda tiftiyi ağ, qalan tükləri qara rəngdə olduğundan, rəngi göyərçini və bozumlu olur.

Romanov qoyunlarının bioloji təsərrüfat xüsusiyyətlərindən biri də onların çox bala verməsidir. Belə ki, hər 100 baş ana qoyundan orta hesabla 250-300 baş sağlam quzu almaq mümkündür. Hətta bəzi rekordçu qoyunlar bir doğum zamanı 5-6, bəzən hətta 8-9 baş da quzu doğur. Quzuları doğularkən qara rəngdə olur, lakin böyüdükcə rəngi çallaşır. Bədənin temperaturu 38,5-40,0 °C, nəbzi dəqiqədə 70-80 dəfə, dəqiqədə 16-30 dəfə nəfəs alır, eritrosidlərin miqdarı 7,6-11,2 mln, leykositlərin miqdarı isə 1 kub mm qanda 8,2 min ədəddir. Saxlanmasından asılı olaraq sağlam qoyunlarda hemoqlobinin miqdarı 90 qr. litrdir.

Yaroslavl vilayətinin Rıbinski rayonunda yerləşən qoyunçuluq təsərrüfatlarında 20 il ərzində 19 dəfə döl kompaniyası həyata keçirilmişdir. Birinci 8 döl kompaniyası zamanı hər baş qoyundan hər doğuşda 3 baş, İkinci 8 döl kompaniyası vaxtı isə hər baş qoyundan 4 baş, İkinci 2 döl kompaniyası zamanı hər baş qoyundan hər doğuşda 5 baş, sonuncu bir döl kompaniyasında isə hər baş qoyundan bir doğuşda 6 baş quzu alınmışdır. Deməli cəmi 19 döl kompaniyası zamanı 1 baş ana qoyundan 72 baş quzu alınmışdır.

Romanov qoyunlarını digər qoyun cinsləri ilə müqayisə etdikdə onlar qaba yemdən daha yaxşı istifadə edirlər. Bir kiloqram çəki artımı üçün qara mala nisbətən xeyli az yemdən istifadə edir.

Ana qoyunların diri çəkisi 40-50 kq olur. Doğulduqda quzularının diri çəkisi 2-3 kq arasında olur. İllik orta yun qırımı qoçlarda 2-3 kq, ana qoyunlarda isə 1,6-2,0 kq arasında olur. Yunun təmiz çıxar faizi təxminən 70% təşkil edir.

Yüksək süd məhsuldarlığına malikdir. Belə ki, 100 günlük laktasiya müddətində 140-150 kq, rekordçuları isə 200-230 kq süd verir.

Romanov qoyunları Rusiyanın əsasən Mərkəzi və Şimal ərazilərində xüsusən Kastroma, Yaroslavl, İvanov və s. vilayətlərində yetişdirilir (saxlanılır).

Romanov cinsli qoyunların əsas damazlıq sürüləri Yaroslavl vilayətinin XVI partiya qurultayı Damazlıq Zavodunda və Damazlıq təsərrüfatlarında yetişdirilir.

Romanov cinsinə məxsus 20 baş ana qoyunu Sabirabad rayonunun Nəriman (Navadan) kəndinə Ayaz Nəsirov adlı şəxs gətizdirərək, öz şəxsi təsərrüfatında saxlayır. Qoyunların saxlanması üçün kifayət qədər örüş otlaq sahəsi yoxdur. Yaz, yay və payız aylarında qoyunları kəndarası yolların kənarlarında, əkin sahələrinin ətrafında, tirələrdə otarırlar. Lakin qış dövründə qoyunlar demək olar ki, tam qapalı tövlə şəraitində saxlanılır. Orta hesabla hər bir baş ana qoyundan 3 baş quzu alıb, ən çox bala verən ana qoyun 5 baş quzu doğub. Bundan əlavə Abşeron və Samux rayonunun Kəndli-Fermer təsərrüfatına da Romanov cinsli qoyunlar gətirilmişdir.

Romanov qoyunu Kuybışev qoyun cinsi

Kuybışev qoyunları ətlik-yunluq istiqamətli, yarımsərif, uzun yunlu qoyun cinsidir. Bu cins 1936-1948-ci illərdə qaba yunlu Çərkəz (Çerkas) qoyunlarını İngiltərədən gətirilmiş Romni-Marş qoyun cinsinin törədici qoçları ilə çarpazlaşdırılması və sonradan isə birinci və ikinci-nəsil mələzlərin özü-özlüyündə yetişdirilməsi nəticəsində yeni Kuybışev qoyun cinsi yaradılmışdır.

Bu cins A.V.Vasilyev, V.A.Vataqina və s. yoldaşların rəhbərliyi altında yetişdirilmiş və 1948-ci ildə cins kimi təsdiq edilmişdir.

Bütöv yun qoyunun başını, gözünün ətrafını, ayaqlarını və qarnının altını yaxşı bürümüşdür. Yunu eynicinslidir. Keyfiyyəti 50-56 keyfiyyətdədir. Yununun uzunluğu 12-17 sm, rekordçularında 25 sm-ə qədər olur. Yun qırxımı orta hesabla qoçlarda 6,0-6,5 kq, ən yaxşılari 10 kq-a qədər, qoyunlarda 3,8-4,0 kq, ən yaxşılari 8 kq yun verir. Yununun orta təmiz çıxar faizi 55-60%-dir. Bu qoyunlar iri çəkili olurlar. Belə ki, qoçlar 100 kq, rekordçuları 164 kq, qoyunları 70 kq, rekordçuları 130 kq diri çəkiyə malik olurlar. Quzuları doğulduqda 3-4 kq olurlar. Bu cins tez yetişən olmaqla yaxşı ət məhsuldarlığına malikdir. Ət çıxarı 52-60%-dir. Orta hesabla hər 100 baş ana qoyundan 140 baş quzu almaq mümkündür.

Kuybışyev qoyunu
Sarcinskaya qoyun cinsi

Bu cins Türkmənistanın cənub-şərq rayonlarında yerli yağlıquyruq qoyunların seçilərək öz-özlüyündə yetişdirilmişdir. Yarımqaba yunlu qoyun cinsidir. Yununun tərkibində tiftiyin miqdarı azdır. Yüksək ətlik-piylik keyfiyyətinə malikdir. Yununun uzunluğu 12-19 sm, orta yun qırımı bir başdan qoçlarda 4-5 kq, qoyunlarda 3,0-3,5 kq, yununun təmiz çıxar faizi 70%-dir. Qoçların diri-çəkisi 75-90 kq, qoyunların diri-çəkisi 55-60 kq, orta hesabla hər 100 baş qoyundan 115 baş quzu alınır. Quyruğunda yağın miqdarı 8-12 kq təşkil edir. Bu cins əsasən Türkmənistanın şərq rayonlarında qumlu səhralıqlardakı qışlaqlarda saxlanılır və yetişdirilir. Bundan əlavə, Qazağıstan respublikasında yetişdirilən yağlıquyruq qaba yunlu qoyunların yununun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasında da istifadə olunur.

Sarcinskaya qoyunu

Tacik qoyun cinsi

Bu yeni yaradılmış yağlıquyruq, yarımqaba yunlu qoyun cinsidir. Bu cins 1948-1963-cü illərdə Tacikistan ETKTİ-nin elmi işçiləri tərəfindən Sarcinskiy qoyun cinsinin törədicisi qoçlarının Hisar qoyunları ilə çarpazlaşdırılaraq alınmış birinci nəsil mələzlərin özü-özlüyündə yetişdirilməsi nəticəsində yaradılmışdır. Bu cins 1963-cü ildə Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi tərəfindən təsdiq edilmişdir.

Bu cins Hisar qoyunları ətlik-piylik əlamətlərini özündə yaxşı cəmləşdirmişdir. Yunu ağ rənglidir. Qoçları 4-6 kq, qoyunları 3-4 kq yun verir. Yununun təmiz çıxar faizi 68-72%-dir. Qoçlarda yaz yun qırımı zamanı yunun uzunluğu 20 sm, (tiftik 10 sm), qoyunlarda 16 sm (tiftik 7,5 sm) olur. Qoçların diri çəkisi 120-130 kq, qoyunların diri çəkisi 70-80 kq, doğul-duqda quzuların diri çəkisi 3 kq olur. Orta hesabla hər 100 baş qoyundan 115 baş quzu almaq mümkündür. Bu cins əsasən Tacikistanın “Doğan Kivskoye“ və Kalinin adına Damazlıq zavodlarında damazlıq kimi yetişdirilir və ayrı-ayrı damazlıq və əmtəə və s. təsərrüfatlarına satılır.

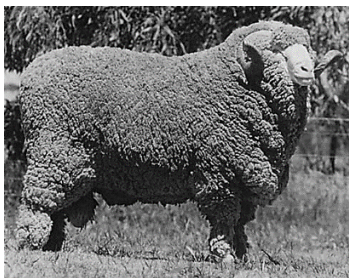
Tacik qoyunu

Sovet merinosu

Bu qoyunlar Mazayev, yeni Qafqaz və digər merinos qoyunlarının bazasında yaradılmış və Böyük Oktyabr Sosialist İnqilabına qədər Rusiyada, Şimalı Qafqazda və Ukrayna respublikasında yetişdirilirdi.

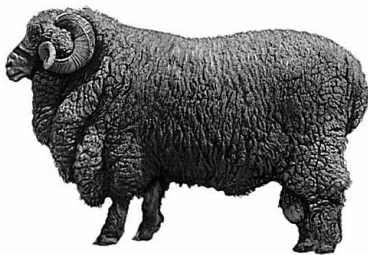
Hazırda yetişdirilən Sovet merinosu qoyunları möhkəm konstitusiya tipinə malik olmaqla sümüyü də möhkəm və bərk olur. Qoçlarının buynuzu yaxşı inkişaf etmişdir. Döşü enli və dərindir, beli enli və uzundur, ayaqları da möhkəm və bərkdir.

Sovet merinosu qoyunu əsasən yunluq-ətlik qoyun cinsi hesab olunur. Əsasən Kalmıkiyada, Həştərxan, Volqaqrad, Rostov, Stavropol vilayətlərinin təsərrüfatlarında quru səhra qışlaqlarında yetişdirilir. Qoçlarının diri çəkisi 75-85 kq, qoyunların diri çəkisi 40-45 kq olmaqla yunu çox keyfiyyətlidir. Bütöv yunun ölçimləri (ştabeli) hamardır. Başı, gözünün ətrafı, ayaqlarının aşağı hissəsi, qarnının altı çox əla yun örtüyünə malikdir. Yununun keyfiyyəti 64-70 keyfiyyətlidir. Yununun uzunluğu qoçlarda 8-9 sm, qoyunlarda isə 7,5 sm təşkil edir. Normal yağ-tərlidir, yağ-təri ağ və krem rəngindədir. Yunun təmiz çıxar faizi 38-42 %-dir, orta hesabla hər 100 baş ana qoyundan 120-130 baş quzu almaq mümkündür. Doğulduqda quzularının diri-çəkisi 3-4 kq olur. Təmiz ət çıxarı köklük dərəcəsi 43-50% arasında olur. Tez yetişən cinsdir. Sovet dövrü Azərbaycanın bir çox qoyuçu təsərrüfatlarında da yetişdirilirdi. Hazırda Kalmık və Rostov vilayətinin təsərrüfatlarında yetişdirilir və qoçların diri çəkisi 100-110 kq, qoyunlarıninki 50-55 kq, yun qırımı qoçlarda 15-16 kq, qoyunlarda isə 6,5-7,5 kq təşkil edir. Hətta qabaqcıl təsərrüfatlarda 100 baş qoyundan 150 baş quzu alınmışdır.

**Sovet merinosu qoyununun törədici qoçu
Stavropol cinsi**

Bu cins yunluq qoyun cinsidir. Cins S.F.Pastuxov və V.V. Sneqovoqonun rəhbərliyi ilə 1923-1950-ci illərdə Stavropol vilayətində yeni Qafqaz cinsinin yaxşılarının seçilərək “Sovetskoye Runo” Damazlıq zavodunda və “Şimalı Qafqaz” sovxozunda özü-özlüyündə təmizlikdə yetişdirilməsi işinə başlanılmışdır. Lakin 1931-ci ildən başlayaraq “Sovetskoye Runo” Damazlıq zavodunda Amerikan Rambulye qoyun cinsinin törədici qoçlarından istifadə etməklə qan damızdırma üsulu ilə ana qoyunların yun məhsuldarlığını yaxşılaşdırmaq məqsədilə istifadə edilmişdir. Burada əsas məqsəd qoyunların möhkəm konstitusiyaya tipinə malik olmaqla, yunluq istiqamətində yetişdirilməsidir. Stavropol qoyun cinsi yunluq istiqamətli olmaqla konstitusiyaya tipinə görə Qafqaz qoyun cinsinə daha yaxındır. Bu qoyunların qoçlarının diri-çəkisi 110-115 kq, qoyunlarının isə 50-60 kq, olmaqla rekordçularının qoçlarda 145-155 kq, qoyunlarda 115 kq təşkil etmişdir. Orta hesabla hər 100 baş qoyundan 120-130 baş quzu alınmışdır. Ən yaxşı qabaqcıl təsərrüfatlarda hər 100 baş qoyundan 140-148 baş quzu alınmışdır. Doğulduqda quzularının diri-çəkisi 3 kq olur. Yun qırxımı qoyunlarda 6,0-7,8 kq, ən yaxşı Damazlıq zavodlarda rekordçu qoçlar 20 kq yun verir. Yununun təmiz çıxar faizi 41-42% təşkil edir. Hətta KH-72 nömrəli qoçdan bir qırxımda 37,1 kq yun qırxılmışdır. Yununun uzunluğu 12-14 sm (orta hesabla 8-10)-dir.

Stavropol qoyununun törədici qoçu

Askaniya qoyunu

Askaniya qoyun cinsi 1923-1935-ci illərdə Akademik M.F.İvanovun rəhbərliyi ilə Ukraynanın Xerson vilayətinin “Askaniya Nova” təsərrüfatında yunluq-ətlik tip kimi yerli merinos qoyunlarının zərif

yunlu Amerikan Rambulye cinsli qoyunlarının törədici qoçlarından istifadə etməklə yeni cins yaradılmış və 1949-cu ilə kimi bu cins Sovetskiy Rambulye tipi adlandırılmışdır. 1949-cu ildə bu məsələyə yenidən baxılaraq zərif yunlu Askaniya qoyun cinsi adı verilməsi təsdiq edilmişdir.

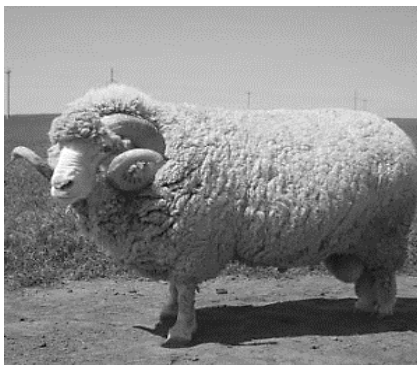
Bu cins zərif yunlu qoyunlar arasında ən böyük diri çəkiyə malik olan qoyun cinsidir. Yun qırxımı qoçlarda 10-14 kq, qoyunlarda 5,5-6,0 kq, rekordçularında 16-17 kq, müvafiq olaraq 7,5-8,5 kq təşkil etmişdir. Xerson vilayətinin “Krasny Çaban” Damazlıq zavodunda 8267 nömrəli qoçdan bir qırxımda 31,7 kq yun qırxılmışdır, yununun uzunluğu 8 sm, keyfiyyəti 64, diri çəkisi 142 kq, yununun təmiz çıxarı 40-45% olmuşdur. Bütöv yunun əçimlərinin (ştapelinin) hamarlılığı yaxşı, yununun uzunluğu 7,0-9,5 sm, keyfiyyəti 64 keyfiyyətdə, Hətta “Askaniya Nova” Damazlıq təsərrüfatında 77 nömrəli qoçun diri çəkisi 183 kq olmuş və dünya rekordu vurmuşdur. Hər 100 baş qoyundan 125-130 baş quzu, qabaqcıl təsərrüfatlarda isə 140-160 baş quzu alınmışdır. Doğulduqda quzularının diri çəkisi 3-4 kq olur. Askaniya qoçlarının diri çəkisi 100-110 kq, qoyunlarının diri çəkisi 50-55 kq, qabaqcıl təsərrüfatlarda müvafiq olaraq 120-130 kq, 60-70 kq olmuşdur.

Bundan əlavə Askaniya qoyun cinsinin ən yaxşı qoyun sürüləri Zaporozje vilayətinin “Kommunist” və Xerson vilayətinin “Krasny Çaban” və “Askaniya Nova” Damazlıq zavodlarında yetişdirilir.

**Askaniya qoyununun törədici qoçu
Altay qoyun cinsi**

Altay qoyun cinsi yunluq-ətlik istiqamətli olmaqla 1930-1948-ci illərdə Altay vilayətinin “Rubtsovskiy” Damazlıq qoyunçuluq zavodunda və “Strana Sovetov” kolxozunda O.R. Litevçenko, N.A.Vasilyev və S.S.Krımskoqonun rəhbərliyi altında az məhsuldar yerli merinos qoyunlarının (bu qoyunların diri çəkisi 37 kq, yun qırxımı 4-6 kq təşkil etmişdir) Amerikan Rambulye qoyun cinsinin törədici qoçlarından istifadə etməklə çarpazlaşdırılması nəticəsində Sibirin şaxtalı, soyuq, ekstremal iqlim şəraitinə tez uyğunlaşan Altay qoyun cinsi yaradılmışdır. Bu cinsin qoçlarının diri çəkisi 90-110 kq, qoyunlarının diri çəkisi 50-60 kq, rekordçuları 140 kq, 120 kq, təmiz ət çıxarı 50%-dir. Hər 100 baş ana qoyundan 120-150 baş quzu almaq olur. Doğulduqda quzularının diri çəkisi 3-4 kq olur. Südlük vəziyyəti yaxşıdır. Yununun əlçimləri (ştapeli) hamardır. Yununun uzunluğu qoçlarda 8-9 sm, qoyunlarda 7-8 sm, yun qırxımı qoçlarda 13 kq, qoyunlarda 5,6 kq, təmiz çıxar 38-42%-dir. Rekordçu erkəklər 21 kq, qoyunlar 14 kq yun verir. Zərif yunludur. Yununun keyfiyyəti 64 keyfiyyətdədir. Altay qoyun cinsi Sibirin bir çox vilayətlərində, Uralda, Şimalı Qazağıstanda sevilə-sevilə yetişdirilir.

Altay qoyununun törədici qoçu

Krasnoyarski qoyun cinsi

Çətin istehsalat şəraitində yerli Sibir merinos qoyunlarının Prekos, Rambulye, Askaniya və Qroznı qoyunlarının törədici qoçları ilə və bundan əlavə yerli az məhsuldar qaba yunlu qoyunların zərif yunlu qoçlarla çarpazlaşdırılması İ.F.Nezdraçevin rəhbərliyi altında aparılmış elmi-tədqiqat işləri nəticəsində yaradılmışdır. Elmi-tədqiqat işləri 1963-cü ildə başa çatmışdır.

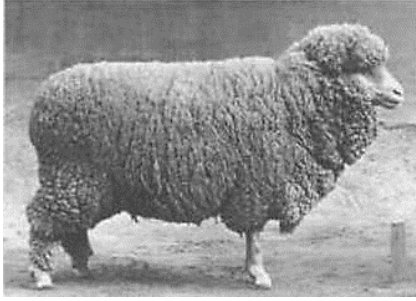
Bu cins əla möhkəm konstitusiya tipinə malik olmaqla, yüksək ətlik-yunluq qoyun cinsidir. Bütöv yunun ştapeli əlçimləri hamardır. Yununun keyfiyyəti 60-64 olmaqla, yalnız qoçlarda 58 keyfiyyətdə yun olmasına icazə verilir. Yununun uzunluğu 7 sm və yuxarı olur. Yununun təmiz çıxarı faizi 43-46%-dir. Hər 100 baş ana qoyundan orta hesabla 130-140 baş quzu alınır. Krasnoyarski qoyun cinsi 2-tipə bölünür:

1. Uçumsk tip - əla ətlik formalı, orta yun məhsuldarlığı ilə fərqlənir.

2. Xakasskiy tip - əla yun verməsinə və orta səviyyədə ət məhsuldarlığına görə fərqlənir.

Ən az birinci sinif qoyunlar 45 kq (Uçumsk tipin diri çəki məhsuldarlığı 8% çox) yun qırxımı 4,0 kq, təmiz yunu 1,9 kq, yununun uzunluğu 7 sm olur.

Uçumsk tipin ən yaxşı qoyun sürüləri Krasnoyar vilayətinin “Uçumski” Damazlıq zavodunda və “Ujurskiy” damazlıq təsərrüfatında, Xakasskiy tipin ən yaxşı qoyun sürüləri isə “Askizskiy” və “Moskovskiy” damazlıq təsərrüfatlarında yetişdirilib saxlanılır. Bu təsərrüfatlarda qoyunların diri çəkisi 55-60 və 50-55 kq, yun qırxımı 4-5 və 5,0-5,6 kq təşkil edir. Bu cinsin əsas çatışmayan cəhəti qarın altı nahiyəsinin yun örtüyünün zəif olması, bütöv yunun əsas hissəsində sıxlığının az və uzunluğunun qeyri bərabərliyidir.

Krasnoyarski qoyunu

Zabaykal qoyun cinsi

Bu qoyun cinsi Çita vilayətinin Borzinski rayonunun “Krasniy Velikan” və K.Marks adına damazlıq təsərrüfatlarında yerli qaba yunlu Buryat qoyunlarının, Yeni Qafqaz, Qroznı və Altay zərif yunlu qoyunlarının törədici qoçları ilə İ.T.Kotlyarov, S.S.Krımsoqo və başqalarının rəhbərliyi altında aparılmış çarpazlaşdırılması nəticəsində yaradılmışdır. Cins 1956-cı ildə cins kimi təsdiq edilmişdir. Zabaykal qoyun cinsi möhkəm konstitusiya tipinə malikdir. Qoyunları buynuzsuz, qoçları isə buynuzlu olurlar. Ana qoyunlarının diri çəkisi 50-60 kq, qoçların diri çəkisi 90-100 kq olur. Hər başdan yun qırımı qoyunlarda 4,0-4,5 kq, qoçlarda isə 10 kq-a qədər olur. Yununun uzunluğu 8-9 sm olur. Bu qoyun cinsi Baykalın quru, soyuq-şaxtalı pis ekstremal təbi iqlim şəraitinin yaylaq və qışlaq şəraitinə çox yaxşı uyğunlaşmışdır.

Ən aşağı göstəricisi birinci nəsil qoyunlarda diri-çəkisi 45 kq, yun qırımı 4 kq, təmiz yuyulmuş yunu 1,9 kq, yununun uzunluğu 7 sm olur. Ən yaxşı qoyun sürüləri Çita vilayətinin “Komsomol” və K.Marks adına Damazlıq zavodlarında və “Krasniy Velikan” damazlıq təsərrüfatında yetişdirilir. Bu təsərrüfatlarda qoyunların diri-çəkisi 50-55 kq, yun qırımı 4-5 kq, yuyulmuş təmiz yunu 2,2 kq-a qədər, yununun uzunluğu 8,0-8,5 sm olur. Bu cinsin çatışmayan cəhəti sürülərdə yunun azlığı, qoyunların qarın altı nahiyəsinin yun örtüyünün zəif olması, bütöv yunun ştapelində əlçimlərin qeyri müntəzəmliyi və yunun yuxarı hissəsində sıxlığın nisbətən az olmasıdır.

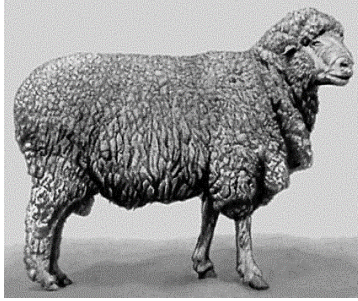
Zabaykal qoyununun törədici qoçu

Qazax zərif yunlu qoyun cinsi

Bu cins V.A.Balmonta, A.P.Pşeniçnoqo və başqalarının kollektiv müəllif heyətinin iştirakı ilə yerli yağlıquyruq qoyunların Prekos qoyunlarının törədici qoçları ilə çarpazlaşdırılması və sonradan isə Altay qoyunlarından qan damızdırma üsulundan istifadə etməklə yaradılmışdır. Yeni cinsin yaradılmasına dair elmi-tədqiqat işləri 1946-cı ildə başa çatmışdır.

Qazax zərif yunlu qoyun cinsi möhkəm konstitusiyaya tipinə malik olmaqla, səhra və yarımsəhralıq qışlaqlarda özlərini yaxşı hiss edir, tez yetişəndir, 1,0-1,2 yaşında yüksək çəkiyə çatır, hər 100 baş ana qoyundan 105-130 baş quzu alınır. Ən az birinci nəsil ana qoyunların məhsuldarlıq göstəricisi: diri çəkisi 55 kq, yun qırımı 3,5 kq, o cümlədən təmiz yun 1,6 kq və onun uzunluğu 7 sm-dən çox olur. Ən yaxşı təsərrüfatlarda qoyunların yun qırımı 3,5-4,0 kq arasında, qoçlarda 6-7 kq, yununun uzunluğu 7-9 sm, yunun təmiz çıxarı 50%-dir. Bu cinsin çatışmayan cəhəti yununun əlçimlərinin hamarlığının müntəzəmliyinin və sıxlığının aşağı olmasıdır.

Ən yaxşı qoyun sürüləri QETHİ-nin Mınbayev adına təcrübə təsərrüfatında, Alma-Ata vilayətinin “Kastekski” və Taldı-Kurqan vilayətinin “Sarı-Bulak” Damazlıq zavodlarında yetişdirilir.

Qazax zərif yunlu qoyununun törədici qoçu

Qazax arxaro merinosu

Bu cins Qazağıstan Elmlər akademiyasının Zailinskom Altay eksperimental təcrübə bazasında zərif yunlu qoyunların vəhşi arxar qoyunlarının törədici qoçları ilə çarpazlaşdırılması nəticəsində yaradılmışdır. Akademik M.F.İvavov işə başlayarkən zərif yunlu ana qoyunları vəhşi Muflon qoçları ilə çarpazlaşdırmışdır. Sonradan digər alimlər də (müəlliflər də) N.S. Butarin və s. M.F.İvanovun metodunu təkrarlamışlar. Əsas ana Prekos və Rambulye qoyunları götürülmüşdür, hansı ki, Arxar qoçlarının toxumu ilə mayalandırılmışlar. Birinci nəsl mələz qoyunlar Prekos və digər zərif yunlu qoçlarla cütləşdirilmişdir. Bu cins 1950-ci ildə cins kimi təsdiq edildi.

Arxaro merinoslar bəzi xüsusiyyətlərinə görə digər zərif yunlu qoyunlara nisbətən fərqlənirlər. Arxaro merinosların döşü enli və dərin olmaqla döş sümüyü iri və yaxşı ətlik formasındadır. Boynu yaxşı inkişaf etmişdir. Hər 100 ana qoyundan orta hesabla 110-115 quzu alınır. Ən az məhsuldarlığı birinci nəsil ana qoyunlar: diri çəkisi 55 kq, 1 başdan yun qırımı 3,7 kq, o cümlədən təmiz yunu 1,8 kq, yununun uzunluğu 7 sm, ən yaxşı təsərrüfatda qoyunların yun qırımı 3,7-4,0 kq, qoçlarda 7-8 kq, təmiz yun çıxarı 50-55%. Qoyunların orta diri-çəkisi 55-60 kq, qoçlarınkı 90-100 kq təşkil edir.

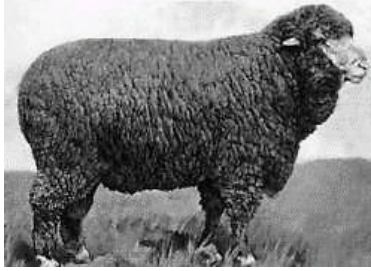
Qazax arxaro Merinosu

Vyatsk qoyun cinsi

İ.N.Panaquşinanın rəhbərliyi altında Kirovski vilayətinin Nolinskoqo rayonunun və Qork vilayətinin Qorodetsk rayonunun kolxozlarının damazlıq fermalarında yerli qaba yunlu şimal gödək quyruq qoyunları Prekos və Rambulye törədici qoçları ilə çarpazlaşdırılaraq yeni zərif yunlu Vyatsk qoyun cinsi yaradılmışdır. Bu qoyun tipinin yaxşıları seçilərək özü-özlüyündə yetişdirilmiş və 1956-cı ildə cins kimi təsdiq edilmişdir.

Vyatsk qoyun cinsi xarici görkəminə görə Prekos qoyunlarına oxşayır. Ana qoyunların diri çəkisi 55-57 kq, qoçlarınkı 80-90 kq-dır. İllik yun qırımı qoyunlarda 3,5-4,0 kq, qoçlarda isə 6-7 kq təşkil edir. Zərif yunludur, əsasən 60-64% keyfiyyətlidir. Yununun təmiz çıxarı 48-50% və yuxarı olur. Yununun orta uzuzluğu 8-9 sm, yerli qoyunlarla müqayisədə onlara nisbətən yüksək məhsuldardır. Hər 100 baş ana qoyundan 120-130 baş quzu almaq olur. Cavanları tez yetişəndir, 7-8 aylığında quzuların diri çəkisi 40-45 kq olur.

Ən yaxşı qoyun sürüləri Kirov vilayətinin Nemsk, Verxorubsk sovxozlarında, Leninsk put, Udarnik və Kirov adına kolxozlarında, eləcə də Qorki vilayətinin Avanqard və Serp Molot sovxozlarında yetişdirilir. Bu təsərrüfatlarda qoyunların diri çəkisi 60 kq, yun qırımı isə 3,8-4,8 kq olur. Qarın altı nahiyəsinin yun örtüyü nisbətən azdır.

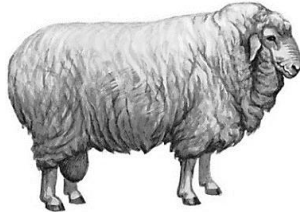

Vyatsk qoyunu

Dağıstanın dağ qoyun cinsi

Bu qoyun cinsi Dağıstanın Qubinsk rayonunun dağ kolxozlarında yerli Qubinski qaba yunlu qoyunları, Vyurtemberg törədici qoçları ilə çarpazlaşdırılmış, ikinci və üçüncü nəsəl mələzlər özü-özlüyündə bütün il boyu açıq səma altında Y.A.Busurina və V.D.Blizniçenkonun rəhbərliyi altında yetişdirilmişdir. Cins yaratma işi 1950-ci ildə başa çatmışdır. Dağıstan qoyunları möhkəm konstitusiya tipinə malik olmaqla, tez yetişkənliyi və yaxşı ətlilik formada olması ilə səciyyəlidir. Yunu 60% keyfiyyətlidir. Hər 100 baş ana qoyundan 120-130 baş quzu alınır.

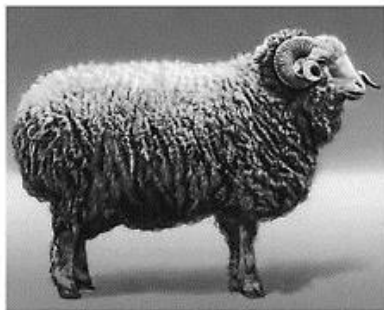
Ən az məhsuldar birinci nəsəl sinif qoyunların diri çəkisi 45 kq, yun qırxımı 3,2 kq, o cümlədən, təmiz yunu 1,6 kq, yununun uzunluğu 7 sm-dən çox olur. Ən yaxşı qoyun sürüləri Dağıstanın Soqratlinskiy, Saidov və Omarov adına kolxozlarında yetişdirilir. Bu təsərrüfatlarda qoyunların orta diri-çəkisi 50-55 kq, yun qırxımı 3,3-3,5 kq təşkil edir.

Dağıstanın dağ qoyununun törədici qoçu

Gürcü zərif yunlu yağlıquyruq qoyun cinsi

Bu qoyun cinsi Zootexnik İ.A.Bodzoşvilinin rəhbərliyi altında Eldari sovxozunda yerli qaba yunlu yağlı quyruq Tuş qoyunlarının zərif yunlu törədici qoçları ilə (əsasən Qafqaz) çarpazlaşdırılması nəticəsində alınmış, birinci nəsil mələzlərin möhkəm sümüklüləri və yağlı quyruqluları seçilərək sürülər yaradılmışdır. Qoyunlar ilk günlərdən ölüş-otlaq şəraitində yetişdirilməyə başlanmışdır. Bu qoyun cinsi dünyada yeganə yağlıquyruq zərif yunlu qoyun cinsidir. Bu yüksək dağlıq yaylaq və yarım səhra qış qışlaqlarına yaxşı uyğunlaşmışdır. Yununun keyfiyyəti 60-64 keyfiyyətdə, uzunluğu 7 sm, orta hesabla hər 100 baş ana qoyundan 110-115 baş quzu alınır. Ana qoyunların minimal məhsuldarlığı birinci nəsil qoyunların diri çəkisi 45 kq, yun qırımı 3,2 kq, o cümlədən, təmiz yunu 1,6 kq, onun uzunluğu 7 sm-dən çox olur. Bu qoyunların diri çəkisinin və yun qırımının aşağı olması və yununun hamarlığının və nazikliyinin zəif olması ilə fərqlənir.

Gürcü zərif yunlu yağlıquyruq qoyununun törədici qoçu

Şimali Qafqaz ətlik-yunluq qoyun cinsi

Bu cins Stavropol vilayətinin “Vostok” damazlıq təsərrüfatında Stavropol qoyunlarının Linkoln və Romni-Marş törədici qoçları ilə çarpazlaşdırılması nəticəsində yaradılmışdır. Alınmış cavan mələzlər seçilib taylaşdırılaraq yaxşı yemləmə, bəsləmə və saxlama şəraitində yetişdirilmişdir. Cins 1958-ci ildə təsdiq edilmişdir.

Şimali Qafqaz qoyunları iri bədənli, arxa və qabaq ayaqları yaxşı inkişaf etmiş, döşü enli və dərinidir. Qoyun və qoçları buynuzsuz olurlar. Hər 100 baş ana qoyundan 130-140 baş quzu alınır.

Birinci nəsil ana qoyunların minimal məhsuldarlığı: diri çəkisi 55 kq, yun qırımı 5 kq, o cümlədən təmiz yunu 2,5 kq, uzunluğu 11 sm-dən çoxdur. Ən yaxşı təsərrüfatda qoyunların diri çəkisi 60-62 kq, qoçlarının 100-115 kq, quzuları 4-aylıq yaşında anasından ayrılarkən 28-30 kq, 7-8 aylıqda 35-40 kq-dır. Yun qırımı ana qoyunlarda 5-6 kq, qoçlarda 10 kq ətrafında, uzunluğu 10-13 sm olur. Yunun təmiz çıxarı 52-55%, nazikliyi 56-58 keyfiyyətdədir. Bu qoyun cinsi əsasən Stavropol vilayətinin kolxozlarında və Şimali Qafqazın digər rayonlarında yetişdirilir. Ən yaxşı qoyun sürüləri “Vostok” damazlıq zavodunda yetişdirilir.

Şimali Qafqaz qoyunu

Qorkovski qoyun cinsi

Bu qoyun cinsi professor A.A.Kanatsinskinin rəhbərliyi altında yerli qaba yunlu qoyunların Qempşir qoyun cinsinin törədici qoçları ilə çarpazlaşdırılması nəticəsində alınmış ikinci və üçüncü nəsil məzlələrinin sonradan yaxşıları seçilərək öz-özlüyündə yetişdirilmiş və yeni qorki qoyun cinsi yaradılmışdır. Cins kimi 1950-ci ildə təsdiq edilmişdir.

Qorki qoyunları görkəminə görə Qempşir qoyun cinsinə oxşayır. Bu cinsin gödək başı, qısa və yoğun boynu, dərin döşü, düz və enli (geniş) beli olmaqla, möhkəm və yüngül sümüklü, əzələləri yaxşı inkişaf

etmişdir. Yerli şəraitə yaxşı uyğunlaşmışdır. Qoyun və qoçları buynuzsuzdur. Yüksək məhsuldar olmaqla, orta hesabla hər 100 baş ana qoyundan 155-165 baş qozu alınır.

Birinci nəsil ana qoyunların minimal məhsuldarlıq göstəriciləri diri çəkisi 55 kq, yun qırımı 2,8 kq, o cümlədən, təmiz yunu 1,4 kq, onun uzunluğu 7,5 sm-dən yuxarıdır. Damazlıq təsərrüfatlarda ana qoyunların diri çəkisi 60-65 kq, qoçlarınkı isə 85-95 kq və yuxarı çəkiddə olur. Bütün quzuları 4 aylıq yaşında 28-32 kq, 8 aylıq yaşında 45-55 kq olmaqla tez yetişən cinsdir. Yaxşı yemləmə, bəsləmə və kökəltmə şəraitində 8 aylıq quzularının təmiz ət çıxarı 53-60% təşkil edir. Yun qırımı qoyunlarda 4 kq, qoçlarda 5 kq, maksimum 9 kq, təmiz çıxar 55-65%-dir. Əsasən 56% keyfiyyətdə, uzunluğu isə 8-10 sm olur.

Bu qoyun cinsinin ən yaxşı sürüləri Qorki vilayətinin kolxoz və sovxozlarında, keyfiyyətli sürüləri Dalnekonstantinovsk rayonunun “Mir” kolxozunda, Boqorodski rayonunun “Krestyanin” kolxozunda və Qorki Kənd Təsərrüfatı İnstitutunun tədris-təcrübə təsərrüfatında yetişdirilir.

Qorki qoyunları

Gürcü yarım zərif yunlu yağlı quyruq qoyun cinsi

Qaba yunlu Tuş qoyunlarını Prekos qoyun cinsinin törədici qoçları ilə birinci və ikinci nəsil mələzlər alınana kimi çarpazlaşdırma işləri aparılmışdır. Həmin mələzlər dağlıq yaylaq şəraitində yetişdirilmiş. A.Q.Natroşvilinin rəhbərliyi altında 1949-cu ilə kimi elmi-tədqiqat işləri

davam etmişdir. Bu qoyun cinsi digər yarım zərif yunlu qoyunlardan yağlıquyruqlu olması ilə fərqlənir. Bu qoyunlar möhkəm konstitusiyaya tipinə malik olmaqla, quyruğunun yağı keyfiyyətli və dadlı olduğu üçün yerli əhali ondan dadlı xörəklər hazırlayır. Qoyunların diri çəkisi 50 kq, qoçların diri çəkisi 80 kq, bəzi qoçların çəkisi 100 kq-a çatır. Qoyunları buynuzsuz, qoçlarının buynuzu çox yaxşı inkişaf etmişdir, yun qırımı qoyunlarda 3 kq, qoçlarda 5-6 kq, təmiz yun çıxarı 50-52%, yunun əsas hissəsi 56-50 keyfiyyətdə, uzunluğu 10-12 sm-dir. Orta hesabla hər 100 baş ana qoyundan 110-115 baş quzu alınır.

Bu qoyun cinsi Gürcüstanın təsərrüfatlarında yetişdirilir. Ən məhsuldar qoyun sürüləri Gürcüstanın “Udobno” sovxozunda yetişdirilir.

Gürcü yarım zərif yunlu qoyunun törədici qoçu

Cənubi Qazax merinosu

Bu qoyun cinsi yerli yağlı quyruq qoyunların Qafqaz, Altay, Stavropol, Qroznı və Sovet Merinosu qoyun cinslərinin törədici qoçları ilə çarpazlaşdırılması üzrə damazlıq işləri aparılmışdır. 1965-ci ildə iş yekunlaşdırılmış və 1966-cı ildə cins təsdiq edilmişdir.

Cənub Qazax merinos qoyun cinsi möhkəm konstitusiyaya tipinə malik olmaqla, Qazağıstanın quru səhra və yarım səhra çöllüklərinin ekstremal sərt təbii iqlim şəraitinin qışlaq və yaylaqlarına yaxşı uyğunlaşmışdır. Bütöv yunun ştapeli-əlçimləri hamar olmaqla, boynunda 1-2 qırıqları vardır. Qoyunları buynuzsuz, qoçları buynuzlu

olur. Yunu əsasən 64% keyfiyyətdədir, hamardır, yalnız qoçların bud nahiyəsində yunun 58% keyfiyyətdə olmasına icazə verilir.

Birinci nəsil qoyunların diri çəkisi 45 kq, yun qırxımı 4,0 kq, təmiz yuyulmuş yunu 1,9 kq, yunun uzunluğu 7 sm-dir. Cambul vilayətinin “Merkentsk” və Lenin adına Dövlət damazlıq zavodunda qoyunların diri-çəkisi 50-55 kq, hər 100 baş ana qoyundan 120-130 baş quzu alınmış, bir baş qoyundan 4-5 kq yun qırxılmış və yunun təmiz çıxarı 50% təşkil etmişdir. Bu qoyun cinsi əsasən Qazağıstanın Çimkənd, Cambul və Qızıl-Ordinsk vilayətlərində yetişdirilir.

Bu cinsin ən yaxşı sürüləri Cambul vilayətinin Merkentskiy və Lenin ad. Dövlət damazlıq zavodlarında və Qazağıstan damazlıq kolxozunun fermalarında, eləcə də Çimkənd vilayətinin Kuyuk Dövlət damazlıq zavodunda və Jdanov adına damazlıq təsərrüfatında yetişdirilir.

Qırğız zərif yunlu qoyun cinsi

Bu cins yerli yağlı quyruq qoyunların əvvəlcə Yeni Qafqaz qoyun cinsinin törədici qoçları, sonra isə Rambulye törədici qoçları ilə və nəhayət “üçtərəfli” Vyurtemberq cinsinin və Prekos qoyunlarının törədici qoçlarından istifadə etməklə çarpazlaşdırma aparılmış, ən axırda Qroznı qoyun cinsinin törədici qoçlarından mələzləşmədə istifadə edilmişdir.

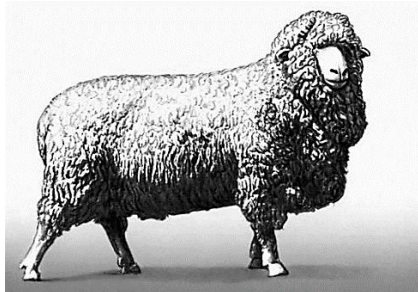
Bu cinsin yaradılmasında elmi-tədqiqat, seleksiya və damazlıq işləri M.N.Luşıxinanın rəhbərliyi altında aparılmış və 1956-cı ildə cins təsdiq edilmişdir.

Qırğız qoyun cinsi möhkəm konstitusiya tipinə malik olmaqla, yaxşı formaya malikdir. Qoyunların diri çəkisi 60 kq, qoçların çəkisi 100 kq, illik yun qırxımı qoyunlarda 4 kq, qoçlarda 10 kq-a qədər, yunun uzunluğu 7,5 sm olur.

Yununun 60-64 keyfiyyətdə, təmiz çıxarı 50%, orta hesabla hər 100 baş ana qoyundan 120-130 baş quzu alınır. Qoyunların minimal diri-

çəkisi 45 kq, yun qırxımı 4,0 kq, o cümlədən təmiz yunu 1,9 kq, yunun minimal uzunluğu 7 sm-dir.

Ən yaxşı qoyun sürüləri “Djyan-Tyube”, “Katta-Tıldık”, “Koçorka” Dövlət damazlıq zavodlarında və s. təsərrüfatlarında yetişdirilir. Bu təsərrüfatlarda qoyunların diri-çəkisi 55-60 kq, yun qırxımı 4-4,5 kq, yuyulmuş təmiz yunu 2 kq-dan yuxarı olur. Qırğız qoyunlarının əsas çatışmayan cəhətləri az yun qırxımına malik olmasıdır. Bu cins əsasən, Qırğızıstan Respublikası ərazisində yetişdirilir.

Qırğız zərif yunlu qoyunu

Edilbəy qoyun cinsi

Ən iri bədənli və çox yun verən yerli yağlı quyruq qoyunlar seçilərək özü-özlüyündə yaxşı yemləmə, bəsləmə şəraitində yetişdirilmişdir. Bu cins konstitusiyaya tipinə və məhsuldarlığına görə Hissar qoyunlarına yaxındır. Lakin yun qırxımı və diri-çəkiləri Hissar qoyunlarına nisbətən azdır. Minimal məhsuldarlıq göstəriciləri birinci nəsil ana qoyunların diri çəkisi

65 kq, yun qırxımı 2 kq-dır. Damazlıq təsərrüfatlarda bütün qoyunların diri çəkisi 70 kq ətrafında, ən yaxşılari 115 kq, bütün qoçlar orta hesabla 100-105 kq, ən yaxşılari 160 kq olur. Quzuları 4 aylıq yaşında 40-42 kq təşkil edir. Qoyunların yun qırxımı 2,5 kq, qoçlarınki 3,0-3,5 kq ətrafında olur. Edilbəy qoyunları Qazağıstanın ən məhsuldar yerli yağlı quyruq qoyun cinsi hesab olunur. Bu cinsin ən yaxşı qoyun sürüləri cənubi Qazağıstanın Furmanovsk, Çapayev və s. rayonlarının kolxozlarında yetişdirilir.

Edilbəy qoyununun törədici qoçu

Hissar qoyun cinsi

Bu cins yaxşı dađlıq yaylaq şəraitində aparılmış damazlıq işləri nəticəsində keyfiyyətli ətlik-piylik istiqamətində yetişdirilmişdir. Möhkəm konstitusiyaya tipinə malikdir. Enli v  dərin d ş  var, başı əyri və uzun, s m y  uzun, yumşaq v  elastikdir. Quyuđunun duruşu yuxarı, yəni hündür olduđu  c n hərəkət zamanı maneçilik törətmir. Yaxşı yemləmə zamanı quyuđ piyinin miqdarı 35-40 kq təşkil edir. Ana qoyun v  qoçları buynuzsuz olur. Yunu çox qaba olmaqla, aşıđı keyfiyyətlidir. İllik yun qırımı qoyunlarda 0,8-1,2 kq, qoçlarda 1,2-1,6 kq təşkil edir. Minimal məhsuldarlıq göstəricisi birinci nəsil ana qoyunlarda diri çəkisi 80 kq, ən yaxşı təsərrüfatlarda 90 kq ətrafında, bəzən 130 kq-da çatır, qoçların diri çəkisi 120 kq, bəziləri hətta 190 kq-a çatır.

Bu qoyunlar ətlik-piylik keyfiyyətinə görə dünyada ən yaxşı qoyun cinsi hesab olunur. Hissar qoyun cinsi tez yetişən, yüksək  əkiny  malik olan yerli az məhsuldar qoyun cinslərinin yaxşılaşdırılmasında istifadə olunur. Bu qoyunlar yalnız Tacikistan Respublikası ərazisində yetişdirilir.

Hissar qoyununun törədici qoçu

Tyan-şan qoyun cinsi

Yüksək məhsuldar Prekos yağlıquyruq mələz ana qoyunların Linkoln törədici qoçları ilə çarpazlaşdırılması nəticəsində yaradılmışdır. Qoyunların yun örtüyü özü-özünə krosbred tipli yuna çevrilmişdir. Bu sahədə damazlıq işləri Q.Drujenkovun rəhbərliyi ilə Qırğızıstanın 53 nömrəli atçılıq zavodunda 1950-1963-cü illərdə yüksək dağlıq yaylaq şəraitində aparılmışdır. Damazlıq Tyan-şan qoyunları iri bədənli olması ilə fərqlənir: qoyunların diri çəkisi 60-65 kq, qoçların diri-çəkisi 100-105 kq, Qoçların maksimal çəkisi 145 kq-dır. Quzuları 7 aylıq yaşında 40-45 kq, təmiz ət çıxarı 46% təşkil edir.

Yunu 50-56 keyfiyyətdə, uzunluğu 11-13 sm olmaqla yunu krosbred tiplidir. Yun qırxımı qoyunlarda 3,6-4,2 kq, təmiz çıxarı 65-70%-dir. Qoyunlar ilboyu dağlıq yaylaq-qışlaq şəraitində saxlanılmağa çox yaxşı uyğunlaşmışdır.

Tyan-Şan qoyunu

Caydar qoyun cinsi

Bu cins möhkəm konstitusiyaya tipinə malikdir, tez yetişəndir, yağlıquyruq qoyun tipinə aiddir. Ətlük-piylik məhsuldarlığına görə Hissar qoyunlarına yaxındır. Ayaqları qısadır, qoyunların əksəriyyəti əyri burun, başı və qulaqları uzun olur. Əksəriyyətinin rəngi qara, bəziləri qonur, sarı və boz rəngdə olur. Qoyunların diri çəkisi 75 kq, qoçları 100 kq və yuxarı çəkiddə olur. Yun qırxımı qoyunlarda 2-3 kq, qoçlarda 3-4 kq təşkil edir. Yunu çox qabadır, keyfiyyəti aşağıdır. Caydar qoyunlarının ən yaxşı sürüləri Səmərqənd vilayətinin təsərrüfatlarında yetişdirilir.

Caydar qoyunu

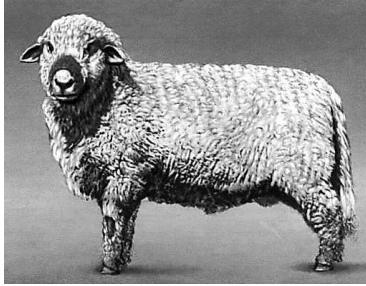
Latviya tündbaşı qoyun cinsi

Latviyanın yerli qaba yunlu qoyunları, ətlük-yunluq Şropşir və Oksfordşir qoyun cinsinin törədici qoçları ilə çarpazlaşdırılması nəticəsində yaradılmışdır. Sonra qoyunların yaxşıları seçilərək arzu olunan tip yaxşı yemləmə, bəsləmə şəraitində yetişdirilmişdir.

Görkəminə görə Latviya tündbaşı qoyun cinsi Şropşir və Oksfordşir qoyunlarına oxşayır və onlara yaxındır. Bu qoyunlar yaxşı ətlük formaya malikdir. Başının kənar və son qurtaracaq tükləri tünd qonur, bəzən də şabalıdı rəngdə olur. Hər 100 baş ana qoyundan 125-155 baş quzu alınır, eyni zamanda qoyunların süd məhsuldarlığı da yaxşıdır.

Ana qoyunların birinci nəslinin məhsuldarlıq göstəriciləri aşağıdakı kimidir: diri çəkisi 55 kq, yun qırxımı 3 kq, o cümlədən, təmiz yunu 1,5 kq, yununun uzunluğu 7,5 sm-dən çox, ən yaxşı təsərrüfatlarda qoyunların çəkisi 65-70 kq, qoçlarınkı 120-140 kq, quzuları 4-5 aylıq yaşında 24-32 kq, maksimum 50 kq olur. Orta köklükdə təmiz ət çıxarı 50-55%, yun qırxımı

qoyunlarda 3-4 kq, qoçlarda 5-6 kq, təmiz yun çıxarı 55-60% təşkil edir. Yunu 58-56% keyfiyyətdə, uzunluğu 8-9 sm-dir. Bu qoyun cinsi əsasən Latviyanın təsərrüfatlarında və Belarusiyanın bəzi rayonlarının təsərrüfatlarında yetişdirilir. Ən yaxşı qoyun sürüləri Latviyanın “Venautse” və “Krimulda” tədris-təcrübə təsərrüfatlarında yetişdirilir.

Latviya tündbaşlı qoyunu

Litvanın qarabaş qoyun cinsi

Bu qoyun cinsi 1923-1934-cü illərdə yerli qaba yunlu qoyunların Alman qarabaş və Şropşir qoyun cinslərinin törədici qoçları ilə çarpazlaşdırılması nəticəsində yaradılmışdır.

Latviya qarabaş qoyun cinsi görkəminə görə ətlük-yunluq, qısa yunlu İngiltərə qoyun cinsinə oxşayır. Onların yunu ağdır, başının son qurtaracaq tükləri açıq-şabalıdı və qara rəngdədir. qədər. Başı gödək və enli, boynu gödək və ətlidir. Sümükləri möhkəm olmaqla, qaba deyil. Qoyun və qoçları buynuzsuz olur. Ana qoyunlarının süd məhsuldarlığı yaxşıdır. Hər 100 baş ana qoyundan 130-150 baş quzu alınır.

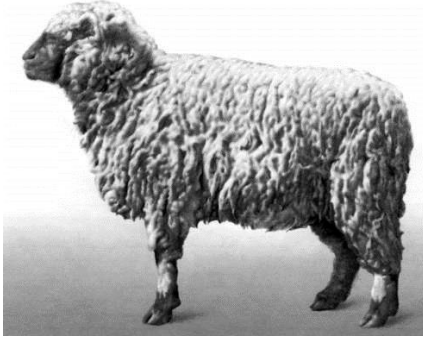

Litvanın qarabaş qoyunu

Estoniya tündbaşlı qoyun cinsi

Yerli qaba yunlu qoyunların əsasən Şropşir qoyun cinsinin törədici qoçları ilə çarpazlaşdırılması təşkil edilmişdir. Alınmış mələzlər özü-özlüyündə yetişdirilmişdir. Görkəminə görə Estoniya tündbaşlı qoyunları Latviya tündbaşlı qoyunlarına oxşayır. Orta hesabla hər 100 baş ana qoyundan 130-140 baş quzu alınır. Ana qoyunlar quzu əmizdirən vaxt sutka ərzində təxminən 700 qr. süd verir.

Birinci nəsil ana qoyunların minimal məhsuldarlıq göstəriciləri aşağıdakı kimidir: diri çəkisi 52 kq, yun qırımı 3 kq, o cümlədən, təmiz yunu 1,5 kq, uzunluğu 7,5 sm-dir. Damazlıq təsərrüfatlarda bütün ana qoyunlar 57 kq ətrafında, qoçlar isə 75-85 kq olur. Quzuları anasından ayrılarda 25-30 kq, 7-8 aylıq yaşında 30-35 kq, təmiz ət çıxarı 50% ətrafında olur. Yun qırımı qoyunlarda 3 kq ətrafında, qoçlarda 4 kq, təmiz çıxar faizi 57-60% təşkil edir.

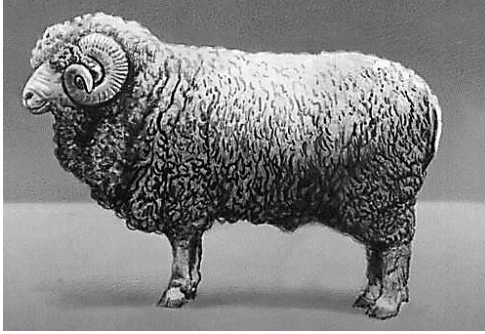

Estoniya tündbaşı qoyunu

Qroznı qoyun cinsi

Yunluq istiqamətli zərif yunlu qoyun cinsidir. Bu cinsin yaradılmasında yerli yeni-Qafqaz və Mazayev qoyunlarının Avstraliya merinosları ilə çarpazlaşdırılması nəticəsində Dağıstanın “Çervlenniye burunu” damazlıq zavodunda yetişdirilmişdir. Qroznı cinsli qoyunların xüsusiyyətləri bütöv yununun əlçimlərinin hamarlılığı, sıxlığı, elastikliyi və qarnının altında yunun yaxşı olması ilə səciyyələnir.

Qırım zamanı diri çəkisi 40 kq-dan az olmayan birinci nəsil qoyunlar 6 kq kirli yun, və yaxud 2,6 kq təmiz yuyulmuş yun verir. Yununun uzunluğu 7,5 sm-dir. Ən çox rekordçu qoyunlar 15 kq, qoçlar isə 23 kq yun verir. Yununun təmiz çıxarı 45-50% təşkil edir. 1 kq diri çəkisinə görə verdiyi təmiz yuyulmuş yunla müqayisədə zərif yunlu qoyunlar arasında Qroznı cinsi birinci yeri tutur. Bu cins əsasən Dağıstanda, Kalmıkiyada, Çeçenistanda, İnquşetiyada və Stavropol vilayətində yetişdirilir. Qroznı cinsi zərif yunlu, ətlik-yunluq cins olmaqla, ətlik forması və iri bədənli olması ilə fərqlənir. Yaxşı yemləmə-bəsləmə şəraitində qoyunların diri çəkisi 60-65 kq, bir başdan yun qırımını 4,5-5,5 kq, yunu 60-64 keyfiyyətdədir.

Qroznı qoyununun törədici qoçu

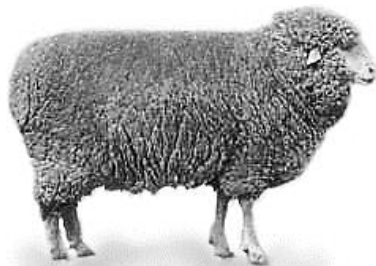
Volqaqrad qoyun cinsi

Volqaqrad vilayətində 1944-cü ildə Telman adına (I şöbə), Stalin adına (II şöbə) və “Novoye jitye” (III şöbə) kolxozlarının birləşdirilməsi nəticəsində onların bazasında kənd təsərrüfatı kooperativi “Romaşkovskiy” damazlıq zavodu (sovxozu) yaradılmışdır. 1947-ci ildə “Buluxta” sovxozundan yarım zərif yunlu qoyunlar buraya gətirilmiş, artıq bu zaman zərif yunlu qoyunların yetişdirilməsi istiqamətində Elmi-Tədqiqat, seleksiya və damazlıq işləri aparılırdı.

Burada əsas məqsəd Volqaqrad vilayətinin aşağı Volqa boyunun əsasən Volqa ilə Ural arasındakı quru ekstremal təbii iqlim şəraitinə uyğunlaşan zərif yunlu qoyunların yetişdirilməsi idi. Artıq 1966-cı ildə ətlik-yunluq istiqamətli zərif yunlu Volqaqrad qoyun genotipi-qrupu (18 min baş qoyun olmaqla) adlandırılmış və təstiqlənmişdir.

1978-ci ildə zərif yunlu, ətlik-yunluq istiqamətli Volqaqrad qoyun cinsi kimi təsdiqlənmişdir. Bu cinsin yaradılmasında yetli yağlı quyruq qoyunların Fransız Prekos və Qafqaz qoyun cinslərinin törədici qoçlarından istifadə etməklə “Romaşkovskiy” damazlıq zavodunda aparılmış elmi-tədqiqat, seleksiya və damazlıq işləri nəticəsində ətlik-yunluq istiqamətli, zərif-yunlu, tez yetişən, quru ekstremal təbii iqlim şəraitinə dözümlü Volqaqrad qoyun cinsi yaradılmışdır. Qoyunların diri çəkisi 60-65 kq, qoçların diri çəkisi 120-130 kq təşkil edir. Quzuları tez yetişəndir. Erkək toğluları 35-36 kq, diş toğluları isə 30-32 kq-dır. Bir yaşında təmir erkəklərin 70%-nin diri-çəkisi 85-90 kq, şişəklərin 80%-nin diri-çəkisi 46-48 kq təşkil edir.

Hər 100 baş ana qoyundan 130-170 baş quzu almaq mümkündür. Doğumun, laktasiyanın birinci ayında gün ərzində bir baş qoyundan 1,6-2,0 kq süd almaq olur.

Volqaqrad qoyunu

Qaragül qoyun cinsi

Qaragül qoyunları qədim zamanlardan Özbəkistanın Buxara vilayətində yetişdirilir. Bu qoyunlar əvvəllər Buxara qoyunu adlandırılırdı. Hazırda qaragül qoyunları geniş ərazilərdə yetişdirilir.

Hazırda Qaragül qoyunları kifayət qədər öyrənilməyib. P.V. Sinitxin ərəblərin fikirlərinə və dediklərinə əsaslanaraq göstərirdi ki, buxara qoyunları guya ərəb mənşəli qoyundur. Lakin əksər tədqiqatçılar hesab edirlər ki, Qaragül qoyunları Orta Asiyanın kəndlərində yerli qoyun cinslərinin seçilib taylaşdırılaraq xalq seleksiyası nəticəsində yaradılmışdır. Orta Asiyada qaragül qoyunçuluğunun sənaye əsasında yetişdirilməsinə XIX əsrin lap əvvəllərindən başlanılmışdır.

Qaragül qoyunlarının xəz-dərisi keyfiyyətinə görə dünyada birinci yeri tutur. Qaragül qoyun cinsi uzun yağlıquyruq qoyun qrupuna aid edilir. Quyruğu S formasında olmaqla çatma keçəninə qədər sallanır. Qoçlarının yaxşı inkişaf etmiş buynuzları var. Başı, boğazının altı qara rəngli yunla örtülüdür. Qoçlarının diri-çəkisi 65-80 kq, ən yaxşısı 90-100 kq, qoyunları 45-50 kq, quzuları doğulduqda 4,0-4,5 kq olur. Orta hesabla hər 100 baş ana qoyundan 105-120 baş, hətta 150 başa qədər quzu almaq mümkündür. Hər başdan yaz yun qırımı zamanı 1,5-2,5 kq, payız qırımında isə 0,7-1,3 kq yun qırmaq olur. Yunun təmiz çıxarı 70% təşkil edir. Orta süd məhsuldarlığı 50 kq olur, 7-8% yağlılığı vardır.

Təmiz ət çıxarı 50% təşkil edir. Ak.M.F.İvanov Ukrayna Elmi-Tədqiqat Heyvandarlıq İnstitutu M.F.İvanov adına rayonun səhrası “Askaniya-Nova” da Qaragül qoyunları ilə Romanov qoyun cinsinin törədici qoçları arasında mələzləşdirmə işləri aparmışdır.

Qaragül qoyunları əsasən Orta Asiya respublikalarında, eləcə də Qazaxıstanın cənub-şərq vilayətlərində yetişdirilir. Eyni zamanda Qaragül qoyun sürüləri Kalmıkiyada və Astraxan vilayətinin təsərrüfatlarında da yetişdirilir. Qaragül qoyunları Özbəkistanın ən yaxşı damazlıq təsərrüfatları olan “Qara-qum”, “Nişan”, Qaqarin adına təsərrüfatlarında yetişdirilir. Hazırda “Ak-Konçıqay” sovxozunda, eləcə də ən məşhur damazlıq təsərrüfat olan Y.A.Qaqarin adına damazlıq zavodunda Qaragül qoyunları yeni texnologiyalarla yetişdirilir.

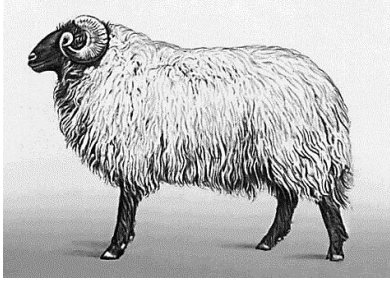
Bu qoyunlar öz aralarında konstitusiya tipinə görə 3 tipə bölünür:

1. Möhkəm (bərək) tip. Möhkəm sümüklü olması, dərisinin hamar və incə olması, səhra və yarımsəhra qışlaqlara yaxşı uyğunlaşması və qiymətli xəz-dəri məhsulunun olması ilə səciyyələnir.

2. Qaba tip. Güclü sümüklü, iri başlı, dərisinin qalın və boş-sallaq olması ilə səciyyələnir. Bu qoyunların quzularının dəriləri nisbətən az qiymətli sayılır.

3. İncə tip. Bu tipə 2 variantda rast gəlinir. Normal incə, möhkəm tipə yaxınlaşması, incə tipin dərisi zərif, hamar, sümükləri yaxşı inkişaf etmiş olur. Yun örtüyündə tiftik və keçid tükün miqdarı çox olur.

Sovet dövründə S.Murtuzayev Şəki rayon Partiya Komitəsinin Birinci katibi işlədiyi dövrdə Özbəkistandan Şəki rayonuna Qaragül qoyunları gətirtirərək rayonda qoyunçuluq birliyi yaratmışdır. Bu qoyunçuluq birliyi bir müddət fəaliyyət göstərdi, lakin S.Murtuzayev Ağdam rayon Partiya komitəsinə göndərildikdən sonra qaragül qoyunlarının inkişafı tədricən tənəzzülə doğru getdi.

Qaragül qoyununun törədici qoçu

Teksel qoyun cinsi

Teksel qoyun cinsi XIX əsrdə Hollandiyada yetişdirilmişdir. Bu cins yüksək məhsuldar, tez yetişən, yarımsərif yunlu olmaqla, orta hesabla bir başdan yun qırımı 4,5 kq təşkil edir. Əti mərmər tiplidir, təmiz ət çıxarı 60%-dir. Ana qoyunların diri çəkisi 70 kq, törədici qoçların diri çəkisi isə 120 kq olur. Hər 100 baş ana qoyundan 150-160 baş quzu almaq olur. Hazırda bu cins Rusiyanın və Ukraynanın bir çox təsərrüfatlarında sevilə-sevilə yetişdirilir. Teksel qoyunları soyuq iqlim şəraitində yetişdirildiyi üçün bu cinsin törədici qoçlarından Azərbaycanın dağlıq və dağ ətəyi zonalarında qoyunların cins tərkibinin yaxşılaşdırılmasında istifadə olunması məqsədəuyğun hesab olunur. Lakin Mil-Qarabağ, Muğan-Salyan, Aran-Şirvan və Abşeron bölgələrində istifadə olunması məsləhət görülmür. Ona görə ki, bu bölgələrin təbii iqlim şəraiti yay mövsümü dövründə havalar həddindən çox isti olur.

Teksel qoyun cinsinin törədici qoçu

İngiltərədə yetişdirilən qoyun cinsləri haqqında qısa məlumat Linkoln qoyun cinsi

Bu qoyun cinsinin vətəni İngiltərənin şərq sahillərində, Qraf Linkolnin varlı qışlaq və yaylaqlarında, hansı ki, bütün il boyu burada qoyunlar saxlanılır. Bu cins təxminən 250 il bundan əvvəl yerli qoyunların Leyster qoyun cinsinin törədici qoçları ilə çarpazlaşdırılması nəticəsində yaradılmışdır. Ana qoyunların diri çəkisi 80-90 kq, məhsuldar olanların 120 kq-a qədər olur, qoçlarda isə 130-160 kq, hətta İngiltərənin Kənd Təsərrüfatı Sərgisində nümayiş olunmuş və 1 baş qoçun diri-çəkisi 300 kq olmuşdur. Quzular yaxşı yemləmə, bəsləmə şəraitində kökəldildikdə 1 yaşında 90 kq çəkiyə malik olur. Bu qoyun cinsinin törədici qoçları əla keyfiyyətli olurlar. Yun qırımı qoyunlarda 5-6 kq, qoçlarda 8-10 kq və yuxarı, yununun təmiz çıxarı 55-65%, uzunluğu 30-40 sm, keyfiyyəti 40-44%-dir. Yunu yarımqaba olmaqla eynicinslidir.

Minimal məhsuldarlıq göstəriciləri I-sınıf qoyunların diri çəkisi 60 kq, yun qırımı 4,5 kq, o cümlədən təmiz yunu 2,5 kq, yununun uzunluğu 18 sm-dən çox olur. Linkoln qoyunları yaxşılaşdırıcı cins kimi əla hesab olunur. Bu qoyun cinsinin törədici qoçlarından bir çox cinslərin yaradılmasında istifadə olunmuşdur.

Linkoln qoyunu

Romni-marş qoyun cinsi

Bu cins İngiltərənin doğma qoyun cinsi hesab olunur. Müasir Romni-marş qoyun tipinin məhsuldarlıq göstəriciləri aşağıdakı kimi səciyyəlidir: qoyunların diri çəkisi 70-90 kq, qoçlarda isə 120-130 kq və yuxarı olur. Yaxşı ətlik formalı olmaqla, tez yetişəndir. Quzularının südəmər dövründə sutkalıq çəki artımı 200-300 qram, 4 aylıq yaşında diri çəkisi 32-35 kq, 7 aylıq yaşında 40-45 kq və yuxarı, bir yaşında 65 kq və yuxarı çəkiddə olurlar.

Romni-marş cinsinin qoyun və qoçları buynuzsuz olur. Yun qırımı qoyunlarda 3-4 kq, qoçlarda 6-7 kq, təmiz yun çıxarı 50%-dən yuxarı, 46-50% keyfiyyətdə, uzunluğu 12-15 sm təşkil edir.

Birinci nəsil ana qoyunların keçmiş SSRİ-də minimal məhsuldarlıq göstəriciləri aşağıdakı kimi olmuşdur: diri çəkisi 55 kq, yun qırımı 3,4 kq, o cümlədən təmiz yunu 1,9 kq, uzunluğu 12 sm - dən çox olmuşdur.

Romni-marş qoyun cinsinin törədici qoçlarından Argentina, Avstraliya, Yeni Zelandiya, ABŞ, Kanada və s. ölkələrdə yeni qoyun cinslərinin yaradılmasında və eləcə də yaxşılaşdırılmasında istifadə olunmuşdur. Romni-marş qoyun cinsinin törədici qoçlarından keçmiş SSRİ-nin qoyunçuluq təsərrüfatlarında yerli qoyun cinslərinin yaxşılaşdırılmasında, eləcə də yeni qoyun cinslərinin yaradılmasında istifadə olunmuşdur.

Romni-marş qoyunu
Qempşir qoyun cinsi

Bu qoyun cinsi XIX əsrin I yarısında İngiltərənin mərkəzində yaradılmışdır. Yerli qoyunların Saytdaun qoyun cinsinin törədici qoçları ilə çarpazlaşdırılması nəticəsində yaradılmışdır.

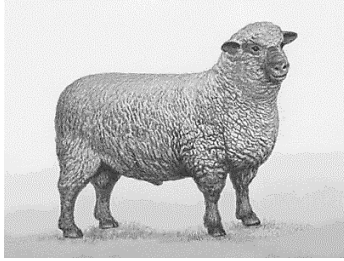
Müasir Qempşir qoyunları iri bədənlidir, buynuzsuzdur. Qoyunların diri çəkisi 65-70 kq, qoçlarda 80-100 kq-dır. Qempşir yüksək tez yetişkənliyi ilə səciyyələnir. Quzularının orta sutkalıq çəki artımı 400 qram təşkil edir. Hər 100 baş ana qoyundan orta hesabla 115-120 baş quzu alınır. Yunu ağ rəngli olmaqla, eynicinslidir, 50-56 keyfiyyətlidir, yununun uzunluğu 6-10 sm, yun qırxımı qoyunlarda 3-4 kq, qoçlarda 5-6 kq, yununun təmiz çıxarı 50-60% təşkil edir. Bu cins təbii iqlim şəraitinə yaxşı uyğunlaşır, adaptasiya olunur. Qempşir qoyunlarının törədici qoçlarından istifadə etməklə keçmiş SSRİ-də Qork qoyun cinsinin yaradılmasında istifadə olunmuşdur.

Qempşir qoyununun törədici qoçu Şropşir qoyun cinsi

İngiltərənin Şropşir qraflığında yerli qoyunların Saytdaunski, Leysterski və Kotsvold qoyun cinsinin törədici qoçlarından istifadə etməklə çarpazlaşdırılması nəticəsində yetişdirilmişdir. Müasir Şiropşir qoyunları ətlük keyfiyyətinə və tezyetışkənliyinə görə qısa yunlu qoyunlar içərisində İngiltərədə ən məhsuldarlısı sayılır. Görünüşünə görə əla eksteryer quruluşuna malikdir, qoyun və qoçları buynuzsuz olur. Qoyunların diri çəkisi 70-90 kq, qoçlarınkı 100-120 kq, yüksək tez yetişən ətlük cinsdir. Yaxşı yemləmə, bəsləmə şəraitində hər 100 baş ana qoyundan 150-175 baş quzu almaq olur. Təmiz ət çıxımı 60%-dir. Yunu ağ rənglidir, 50-56 keyfiyyətdə, yununun uzunluğu 9-10 sm-dir. Yun

qırxımı qoyunlarda 4 kq ətrafında, qoçlarda 5-7 kq, yununun təmiz çıxarı 55% təşkil edir. Digər qoyun cinslərinin yaxşılaşdırılmasında, eləcə də ətlik istiqamətli quzuların alınmasında istifadə olunur. Şiropşir törədici qoçlarından Pribaltika respublikalarında qoyunların cins tərkibinin yaxşılaşdırılmasında geniş istifadə olunur.

Şropşir qoyununun törədici qoçu

Oksfordşir qoyun cinsi

Gödək (qısa) yunlu ətlik qoyun cinsləri içərisində ən iri bədənli qoyun cinsidir. İngiltərənin Oksford Qrafinalığında Qempşir qoyunlarının Kotsvold törədici qoçları ilə çarpazlaşdırılması nəticəsində yaradılmışdır. Oksfordşir qoyunları tez yetişən, uzun yunlu qoyundur.

Qoyunların diri çəkisi 80-90 kq, qoçlarınkı 120-130 kq, ətlik istiqamətli quzuların alınmasında geniş istifadə olunur. Yun qırxımı orta hesabla qoyunlarda 4 kq ətrafında, qoçlarda 6-7 kq, təmiz yun çıxarı 55% və yuxarıdır. Yunun uzunluğu 15 sm, nazikliyi 50 keyfiyyətdədir. Yununun keyfiyyəti toxuculuq sənayesi üçün yaxşıdır. Latviya tündbaşı qoyun cinsinin yaradılmasında Oksfordşir qoyun cinsinin törədici qoçlarından istifadə olunmuşdur.

Oksfordşir qoyunu

III HİSSƏ

Döl Kompaniyası haqqında qısa məlumat

Boğaz qoyunların bala salmaqdan qorunması;

- Quzulanmanın, doğumun (döl kompaniyasının) təşkili zoobaytar qaydalarına əməl olunmaqla aparılmalı;
- Quzuların yetişdirilməsi, bəslənməsi, saxlanması və yemlənməsi zoobaytar qaydalarına uyğun təşkil olunmalı;
- Quzuların anadan ayrılmasında da zoobaytar qaydalarına əməl olunmalı;

Qoyunçuluqda qabaqcıl çobanların təcrübəsini öyrənməli;

Təsərrüfatlarda baytarlıq işlərinin təşkili rayon baytarlıq idarəsinin epizotik planı əsasında baytar-sanitar eləcə də peyvəndləmə, profilaktika və dezinfeksiya tədbirləri həyata keçirilməlidir.

Doğum şöbəsi

Dölün aparılma texnikası, quzuların anadan ayrılma müddətləri

Qoyunçuluqda döl kompaniyasının keçirilməsi ən mürəkkəb və həlledici sahədir. Qoyunçuluq təsərrüfatlarının qış otlarlarında geniş, işıqlı yeni layihə əsasında tikilmiş yataqları olmalıdır. Döl kompaniyası zamanı gün ərzində quzuların mayalanması və onlara qulluq fasiləsiz olmalıdır. Bu tədbirlərin icrası üçün yataqlarda və doğum şöbələrində döl kompaniyasının əvvəlindən sonuna kimi fasiləsiz növbətçilər qoyulmalıdır.

Quzu anadan olduqdan bir saat sonra onu anasının ağız südü ilə mayalamaq – əmizdirmək lazımdır. Quzunun anasının əmcəyini – məməsini tapmağa ehtiyac olduqda, quzuya kömək etmək lazımdır. Quzunu əmizdirmədən əvvəl ağız südünün ilk hissəsini az miqdarda yerə sağmaq lazımdır. Qoyunun ağız südünün tərkibi qanın tərkibinə yaxındır. Ağız südü quzunun ana bətnində yemlənməsindən südlə yemləmə arasında keçid məhsuludur.

Qoyunların dölü zamanı aşağıdakı gündəlik qayda icra olunmalıdır:

- Quzuların mayalanması – doğulduqdan bir saat sonra;
- Analara ot verilməsi saat 7-dən 8-ə kimi;
- Analara su və qüvvəli yem verilməsi, saat 8-dən 9-a kimi;
- Analara ot və silos verilməsi, saat 11-dən 12-ə kimi;
- Gündüz istirahəti, saat 13-dən 17-ə kimi;
- Analara ot və su verilməsi, saat 18-dən 19-a kimi;
- Gecə yemləməsinə hazırlıq, saat 20-də;
- Gecə ərzində növbətçilər 2-3 dəfə qoyunları qaldırıb quzuları yemləyirlər.

Quzulu qoyunlar yatağın yanındakı bölmədə yemləndirilir və yatağın yayında olan otlaq sahəsində otarırlar.

Quzuların yetişdirilməsində əsas məqsəd yaxşı inkişaf etmiş, sağlam yüksək məhsuldar heyvanlar əldə etməkdir. Onların bir aylıqadək yemlənməsi, bəslənməsi analarının südlük dərəcəsinə asılıdır. Sonralar isə həzm olunma prosesi dəyişir. Süd qismən otla əvəz olunur. Bağırsaq həzm ediciliyi yaşlı qoyunlara xas olan mədə-bağırsaq həzmediciliyinə

çevrilir. İki aylıq quzular ana südü ilə kifayət qədər həzm olunan zülal alırlar və gündə 0,2-0,3 kq yaşıl ot yeyirlər. Əlavə olaraq 80-100 qr qüvvəli yem verilməsi məsləhətdir.

Üç aylıq quzular üçün 50 qr həzm olunan zülal tələb olunur. Onlar bunun yarısını ana südü ilə alırlar. Çatışmayan hissəsini artırmaq və əlavə yem vermək vasitəsi ilə əvəz etmək olar.

Dörd aylıqda quzular üçün 95 qr həzm olunan zülal tələb olunur. Quzular ana südü ilə bu miqdarın yalnız 30 qramı alırlar. Otlada quzular gündə 0,7 kq ot yeyə bilirlər, əlavə olaraq 0,25 kq qüvvəli yem verilməsi onların normal inkişafını təmin edir. Anaların südü kifayət qədər olduqda 4 aylıq quzularda mineral yemlərin verilməsinə ehtiyac yoxdur.

Professor B.Q.İmbisinin təklifinə görə 4-12 aylıq quzuların yem rasionunun tərkibində həzm olunan proteində 4%-ə qədər lizin və 5% metionin olmalıdır.

Quzuların yem rasionuna silosun və kökü meyvələrin əlavə olunması onların iştahını artırır, yemin həzm olunması yaxşılaşır və gündəlik çəki artımı çoxalır.

Azərbaycanın köçəri dağ otlaq şəraitində quzular anasından 4,0-5,0 aylıq olanda ayrılır və 9-10 aya qədər dağlıq ərazilərdə, yəni yaylaq otlaqlarında saxlanılır. Bu müddət ərzində onlara əlavə yem verilməsinə ehtiyac olmur.

Döl kompaniyasının təşkili

Döl kompaniyasının mütəşəkkil və keyfiyyətli keçirilməsi üçün qoyunçuluq fermalarına əlavə bu sahədə təcrübəsi olan işçilər təhkim olunmalıdır. Payızda qışlamaya hazırlıq işlərini həyata keçirərkən yataqların təmiri zamanı quzu küzləri də zoobaytar qaydalarına uyğun olaraq hazırlanmalıdır.

Doğum qabağı çoban briqadaları və əlavə təhkim olunmuş işçilərlə qısa müddətli seminar müşavirələr keçirilməlidir.

Doğum zamanı, yəni döl kompaniyası aparılarkən səfərbərlik olunmalıdır ki, quzulama vaxtı itkiyə yol verilməsin. Qoyunçuluq fermalarında işçilər boğaz qoyunların bala salma hallarına yol verməməlidirlər. Fermalarda olan bütün doğar qoyunlardan 100% sağlam quzu alınmasını təşkil etmək lazımdır. Eyni zamanda quzuların zoobaytar qaydalarına uyğun olaraq yemlənməsini, bəslənməsini və saxlanmasını da düzgün həyata keçirmək lazımdır.

Respublikamızın əksər rayonlarında döl kompaniyası payızın axır və qışın əvvəl aylarına düşür. Payız dölü yaz dölünə nisbətən daha effektivdir. Odur ki, qoyunların doğum dövrünə yaxşı hazırlaşmaq və bütün zəruri işləri vaxtında həyata keçirmək lazımdır. Çünki payız dölündən alınmış quzular 4-5 aylıq olanda yazda ölüşdə lazım olan bütün vitaminləri otlaq sahələrindəki yaşıl yaz otlarından alır, otlayır, tez böyüyür və inkişaf edir. Payız dölü zamanı doğulmuş quzular böyüdükləri üçün yaylağa qalxarkən çətinlik çəkmirlər və yaylağın zəngin vitaminli otlarından yeyirlər, təmiz bulaq sularından içirlər. Dağların havası, təmiz suyu, yaşıl otları isə vitaminlərlə zəngin olduğu üçün onlar tez böyüyürlər, inkişaf edirlər. Payızda yaylaqdan qışlağa – arana köç edərkən belə quzular yaxşı inkişaf etdiyi, sağlam olduğu üçün xəstəliklərə də davamlı olurlar.

Lakin payız və qış dölünün çatışmayan cəhəti ondadır ki, quzular doğularkən havalar soyuq olur, ölüşlərdə istənilən, yəni kifayət qədər yem olmur. Soyuq payız və qış aylarında doğulan quzuları sağlam və gümrah yaz çıxartmaq üçün payızda bütün hazırlıq işləri lazımı səviyyədə görülməli və kifayət qədər tələbata uyğun olaraq qaba, suluşirəli və qiüvvəli yemlər tədarük edilməlidir. Yataqlar, küzlər və digər

yardımcı tikililər lazımı səviyyədə təmir olunmalıdır. Yatağın yaxınlığında mütləq xəsiliklər əkilməlidir.

Müasir kəndli-fermer və digər qoyunçuluqla məşğul olan təsərrüfatlar söylədiyimiz mənfi halları (nöqsanları, çatışmazlıqları) vaxtında aradan qaldırsalar faraş payız və qış vaxtı doğulmuş quzuların xeyirli cəhətlərini, səmərəsini görə (əldə edə) bilirlər. Odur ki, bütün fermalarda olan görüləsi işləri vaxtında həyata keçirib doğar qoyunlar və körpə quzular üçün lazımı şərait yaratmaq lazımdır. Dövlətimiz tərəfindən də heyvandarlığın qışlamaya hazırlıq işlərinin görülməsi və vaxtında həyata keçirilməsi üçün xüsusi göstərişlər verilir.

Yerlərdə zoobaytar və digər əlaqədar təşkilatların işçiləri də səfərbər olunaraq təsərrüfatlara köməklik göstərmək üçün göndərilməlidir. Odur ki, mal-qaranın qışlaması ilə eyni vaxta düşən döl kompaniyasını – quzulamanı da mütəşəkkil və müvəffəqiyyətlə həyata keçirmək üçün qoyunçuluqla məşğul olan fermaları əvvəlcədən qışa lazımı səviyyədə hazırlamaq vacibdir. Qoyunçuluq fermalarında qışa vaxtında lazımı səviyyədə hazırlıq işlərinin görülməsi möhkəm, yaxşı inkişaf etmiş sağlam bala (quzu) alınmasını təmin edir, doğar qoyunların sağlam qalmasına səbəb olur və quzular arasında tələfatın qarşısını alır.

Qoyunları bala salmaqdan qorumaq

Qoyunlar arasında qısırlığı ləğv etmək üçün zoobaytar qaydalarına əməl etməklə təcrübəli qabaqcıl çobanların məsləhətlərindən də istifadə etmək lazımdır. Qoyun sürülərinin daima saxlanmasına, yemlənməsinə və bəslənməsinə xüsusi fikir vermək lazımdır. Əgər qoyunlara zoobaytar qaydalarına uyğun qulluq edilmirsə o zaman istədiyini məhsuldarlığı əldə edə bilməyəcəksən. Doğuma bir ay qalmış qoyunlarla çox ehtiyatlı davranmaq lazımdır. Onların yemlənməsində, suvarılmasında, örüş-otlaq sahələrində otarılmasında, örüşə aparılmasında, örüşdən geri gətirilməsində, eləcə də digər hallarda bütün nəzarət qoyunun üzərində olmalıdır ki, bu zaman qoyunlar bala salmasınlar, doğulan quzular tələf olmasınlar. Onu da qeyd edirəm ki, qoyunlar ən çox bu dövrlərdə bala salırlar. Odur ki, doğar qoyunlara bu dövrdə xüsusi nəzarət edib çox diqqətli olmaq lazımdır.

Boğaz qoyunları səhər tezdən soyuq-şaxtalı havalarda çölə və otlığa buraxmamalı, donmuş, buz bağlamış yemlərin verilməsindən, soyuq su içməsiindən, çomaq və s. alətlərlə qoyunların vurulmasını qorumaq lazımdır. Boğaz qoyunlar bir-birini sıxıb çoxluq yaratmamalıdırlar. Bunun üçün çoban qoyunları yatağa salarkən və yaxud çıxararkən qapının ağzında durmalı və qoyunların bir-birini sıxmasına, çoxluğa salmasına imkan verməməlidir. Qoyunlara yem verilərkən və yaxud suvarılarkən onları yemə və suvarılmaya dəstə-dəstə buraxmalıdır. Əgər sürüdə qoturluq əlaməti varsa onda qotur qoyunları seçib ayrıca onları kreolinlə yumaq və ayrıca izolyatorda tam sağalanadək saxlamaq lazımdır. Əgər bu zaman qoyunlarda bala salma halları müşahidə olunarsa mütləq yoluxucu brussellyoz və parativ xəstəliklərindən şübhələnmək lazımdır.

Həmin xəstə qoyun sürüdən ayrılmalı, ayrı saxlanmalı və nömrəsi varsa nömrəsi ilə, yoxsa nişanlanmalı və kitaba qeyd olunmalıdır. Qoyun doğduqdan sonra onun somunu (ətənəsini) heyvan qəbiristanlığına basdırmaq lazımdır. Bəzən heyvan doğduqdan sonra nəzarətsiz qalır və öz somunu (ətənəsini) yeyir buna yol vermək olmaz. Doğuma 2-3 həftə qalmış qoyunlarda sanitar təmizlik işlərini aparmaq lazımdır. Belə ki, quyruğunun altındakı, paçasının arasındakı, əmcəklərinin ətrafındakı bulaşılıq şaqıldaq yunlar qırılıb təmizlənməlidir. Əgər qoyunlarda sanitar təmizlik aparılmazsa, quzular anasını əmdikdə çətinlik çəkərlər. Bu zaman quzular bulaşılıq-çirkli yunu əmirlər və müxtəlif mədə-bağırsağ pozğunluqlarına tutulurlar. Əgər qoyunlara silos verilsə, silosu yedikdən sonra axurları təmizləmək lazımdır, əgər təmizlənməzsə bu zaman axurda qalmış silosun qalıqları çürüyüb, kifləyib iyənə bilər.

Quzulamanın–doğumun keçirilməsi

Qoyunçuluqda döl kompaniyası zamanı nəzərdə tutulan işlərin vaxtında yerinə yetirilməsi doğumun müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsinə və istədiyin məhsulun əldə olunmasını təmin edir. Sürülərdə bala salmamaq, əkiz bala vermə faizini artırmaq, iri çəkili və sağlam quzuların doğulması, xəstəlik və tələfatın olmamasını təmin etmiş olur.

Quzulama, yəni döl başlayandan qurtarana kimi təcrübəli çobanlar gecə-gündüz çalışırlar ki, doğum yaxşı keçsin, tələfat olmasın, doğulan quzular sağlam və gümrəh olsunlar. Növbətçi çobanlar hər bir doğası qoyunu nəzarət altında saxlamalı, lazım gələrsə ona yardım etməlidir.

Qoyunların doğum vaxtı yaxınlaşanda onların da digər heyvanlarda olduğu kimi tənəsül orqanlarının dodaqları şişkinləşir, çərə axıdır və qızarır, yelini böyüyür, heyvan ağrı keçirir, narahat olur, yeməkdən və iştahadan kəsilir, arxaya və yana çevrilərək yumşaq və sakit yer axtarır ki, orada yıxılıb uzansın. Belə vəziyyətdə olan qoyunu səhər yataqdan çıxarıb örüşə aparmaq olmaz. Onu yataqda doğum şöbəsinə apararaq nəzarətdə saxlamaq lazımdır. Doğum şöbəsində qoyunun altına quru küləş və. s. yumşaq döşənək salınmalıdır. Əgər qoyun yataqda, ağılda və yaxud örüşdə və otlaqda doğmağa başlayarsa çoban onu narahat etməyib gözləməli və lazım gələrsə ona yardım etməlidir. Quzu doğulduqdan sonra onu əlinə götürüb anasına göstərməli və balasını iylətməklə onu yavaş-yavaş doğar qoyun bölməsinə gətirməlidir. Qoyun balasının dalınca rahat gəlir və bölməyə girir. Adətən, ilkin doğan şişəklərdə doğum təxminən 1 saat, ana qoyunlarda isə 30-40 dəqiqə çəkir. Əgər qoyun normal doğursa ona heç bir mamalıq yardımı lazım deyil. Yataqda və onun ətrafında səs-küy yaradılmasına yol verilməməlidir.

Doğum prosesi başlayarkən əvvəlcə torbacıq-suluq doğum yolunu genəldir və quzunun doğulmasını asanlaşdırır. Qoyun doğub qurtarana kimi torbacığı ya suluğu deşmək olmaz. Quzu doğulduqdan sonra torbacıq özü deşilir. Əgər quzu torbacığın içərisində doğulubsa bu zaman quzu boğulmasın deyə onu tez deşmək lazımdır. Qoyun doğduqdan sonra rahatlaşır. Əgər qoyun doğduqdan sonra narahat olarsa onda 2-ci quzunun da doğulması gözlənilir. Əgər 2-ci quzu doğulursa bu 1-ci doğumdan 15-30 dəqiqə sonra baş verir. Quzu doğulduqdan təxminən 1,5-2,0 saat sonra som və ətənə özü düşür. Som və ətənə düşdükdən sonra təmizlik aparmaq, somu və.s. bulaşığı töküntüləri yığıb basdırmaq lazımdır. Əgər som-ətənə özü düşməzsə və düşməsi 5-6 saat ləngiyərsə mütləq baytar həkiminə xəbər vermək lazımdır. Som və ətənə vaxtında düşməyəndə qoyun narahat olur, ağrıyır və tənəsül orqanlarından tünd rəngli qan kimi maye axır. Bu, həm də heyvana çox zərərdir. Belə ki, heyvan süddən

kəsilir, süd normal ifraz olunmur. Som və ətənə sallanıb uzanarsa qoyunun ayağına ilişib dartılar və qoyunun balalığına zərər verər. Belə hallarda çox diqqətli olmaq lazımdır. Ona görə də belə hallarda somun ucunu yığıb qoyunun dal ayağının çatma keçəninə bağlamaq və yaxud kəsib atmaq lazımdır. Somu kəsdikdə onun ucuna dezinfeksiyaedici maddə sürtmək lazımdır. Əgər som 2 saatdan sonra düşməzsə onda qoyuna təxminən 0,5-1,0 kq şəkər tozunun qaynanmış suda şərbətini içirtmək məsləhətdir.

Əgər qoyun somdan-ətənədən tam azad olursa, onun balalıqda qalan hissəsi çürüməyə başlayır. Bu zaman balalıq qapısı örtülmüş olduğundan onu təmizləmək mümkün olmur və nəticədə qoyun xəstələnib tələf olur. Vaxtında baytar həkimi yardım edərsə, hələ balalığın qapısı örtülməmiş baytar həkimi əlini balalığa salır və orada qalmış somun qalıqlarını təmizləyib çıxarır, sonra isə balalıq yolunu marqanislə yuyub dezinfeksiya edir.

Doğmuş qoyunları və onların quzularını mütləq soyuqdan qorumaq lazımdır. Belə ki, quzu ana bətnində 37°C temperaturda olur. Doğulduqdan sonra birdən-birə soyuq mühitə düşür. Odur ki, onları isti yerdə, yataqda, küzdə saxlamaq lazımdır.

Qoyun ölüşdə doğan zaman mütləq quzunu imkan dairəsində keçəyə, qoyun dərisinə və ya bürüncəyə büküb yatağa gətirmək lazımdır. Xəstəlikdən ölmüş qoyun dərisindən istifadə edilməsi məsləhət görülmür, yəni icazə verilmir. Quzu doğulduqdan sonra onun göbəyi quruyub düşür. Əgər quzunun göbək sapı özü düşməzsə onu göbəkdən 8-10 sm məsafədən kəsmək lazımdır. Göbəyi 5%-li lizol və ya kreolin məhlulu ilə dezinfeksiya edilmiş ipək sapla bağlamaq lazımdır. Məhlula 2-3%-li olmaq şərti ilə az miqdarda yod qatıb göbəyin ucuna sürtürlər. Normal doğulmuş quzuya heç bir yardım lazım deyil. O, özü qalxır, anasının məməsini-əmcəyini axtarıb tapır və əmir.

Qoyunların quzulaması

Doğum zamanı baytarlıq yardımı

Qoyunların doğumu zamanı bəzi hallarda 2 quzu birdən gəlir. Belə hallarda ehtiyatla qabaqdakı quzunun ayaqlarından tutub, daldan gələn 2-ci quzunu balalığa tərəf itələmək lazımdır. Əgər çobanın əli iri olarsa belə hallarda təcrübəli çobanın göstərişi ilə əli balaca olan yeniyetmə çoban əlini (xüsusilə şişəklərdə) qoyunun balalığına salaraq doğumu həyata keçirməlidir. Heyvana hər hansı baytarlıq yardımı edilərsə, mütləq yardım edən şəxs əllərini sabunla tərtəmiz yumalı və dezinfeksiyaedici məhlulda dezinfeksiya etməlidir. Əgər baytar əllərini balalıq yoluna salarsa mütləq əlinə vazelin sürməlidir. Qara mala nisbətən qoyunlar asan doğur. Sürülərdə olan qoyunların çox təsadüfi hallarda baytarlıq yardımına ehtiyacı olur.

Lakin qoyunların yemlənməsi, bəslənməsi və saxlanması zoobaytar qaydalarına uyğun təşkil olunmadıqda doğum zamanı baytarlıq yardımına ehtiyac olur.

Quzunun qabaq ayaqları və onun üzərində başı qabaqcadan gəlirsə, bu normal doğuş hesab olunur. Belə doğuşda qoyunun heç bir yardıma ehtiyacı olmur. Quzu əyri, başı qolunun altında, beli gəldikdə belə hallar normal doğum hesab edilmir və mütləq yardıma ehtiyac yaranır.

1. Quzunun qabaq ayaqları görünür, başı aşağı paçası arasına, qolunun altına, yuxarı və yaxud yan tərəfə bükülmüş, qatlanmış olur.

2. Hər 2 qabaq ayaqları döşü altına bükülmüş olur.

3. Bir ayağı gəlir, digər ayağı isə bükülmüş olur.

4. Quzu tərsinə olaraq arxa hissəsi qabaqcadan və ayaqları bükülmüş halda gəlir.

5. Quzunun 4 ayağı da birdən gəlir.

6. İki quzu birdən gəlir. Belə hallarda qoyuna baytar mamalıqı yardımını edilməzsə, qoyun tələf ola bilər.

Mamalıq yardımını edildikdən sonra qoyunu küləş döşəmənin üzərinə elə qoymaq lazımdır ki, onun arxa hissəsi qabağından bir qədər hündürdə dursun. Qoyuna mamalıq yardımını edəcək şəxs əllərini sabunla yuduqdan sonra 2%-li lizol məhlulunda dezinfeksiya edir, əlini vazelin və yaxud yağla yağlayır. Sonra ehtiyatla ağı güc verib, buraxma ərafəsində əlini balalıq yoluna salaraq əvvəlcə quzunu geri, balalığa tərəf itələyir. Sonra düzəldərək düzgün vəziyyətə gətirir. Quzunu normal doğuş vəziyyətinə gətirdikdən sonra, onu qabağa və aşağı istiqamətə ehtiyatla dartaraq doğuzdurur. Əgər quzu soyuq havalarda öürşdə, otlaqda doğularsa belə hallarda onu soyuq vurur, quzu yarımcan olur. Belə hallarda quzunu isti suda və yaxud ocaq qırağında qızdırıb boğazına isti-ilıq süd töküb qabaq ayaqlarını masaj etmək, ovmaq lazımdır.

Əkiz bala vermə

Qoyunların əkiz bala verməsi Rus alimləri Abonyev V.V.Kravçenko N.İ., Eroxin A.İ. və başqaları tərəfindən uzun illər tədqiqatlar aparılaraq öyrənilmişdir.

V.A.Dravnitse (1973) apardığı tədqiqatlar zamanı müəyyən etmişdir ki, Latviya Təcrübə Stansiyasında Latviya tündbaşlı qoyunlarından döl kompaniyası zamanı yanvar ayında hər 100 baş ana qoyundan 137 baş, müvafiq olaraq fevral ayında 130 baş və mart ayında isə 116 baş quzu doğulduğunu qeyd almışdır. Bu da onu göstərir ki, Latviyada öürüş-otlaq sahələrinin iyun-avqust aylarında qoyunların yemləmə təminatının ən yüksək səviyyədə olmasını göstərir. Yayın qurtaracağında, payız gələrkən öürüş-otlaq sahələrində yemin miqdarı azalır.

Rus alimləri Y.A.İvanova və A.S.Eroxinaya görə ən çox əkiz bala vermə oktyabr ayında olur. Belə ki, bu vaxt qoyunlar öürüş-otlaq sahələrində kifayət qədər yüksək keyfiyyətli yemlərlə qidalanırlar.

Tədqiqat apardığımız Mil-Qarabağ qoyun cinsi yarımqaba yunlu, tez yetişən, yağlıquyruq, ətlik, yunluq və südlük istiqamətli olmaqla yeni yaradılmış (2011-ci il) qoyun cinsidir. Bu cins Mil-Qarabağ bölgəsinin

yayı çox isti olan Haramı və Mil-Qarabağ düzünün iqlim şəraitinə çox yaxşı uyğunlaşmışdır. Mil-Qarabağ qoyun cinsi tez yetişkənliyi və çox yüksək məhsuldarlığı ilə digər qoyun cinslərindən fərqlənirlər. Belə ki, bu cins qoyunların əkiz bala vermə polestriikliyi, yəni əkiz bala vermə məhsuldarlığı digər qoyun cinsləri ilə müqayisədə çox üstünlük təşkil edir. Belə ki, apardığımız tədqiqatların nəticələri göstərir ki, yaxşı yemləmə, bəsləmə və saxlama şəraitində Mil-Qarabağ qoyunları hər 100 baş ana qoyundan 135-145 baş quzu vermək qabiliyyətinə malikdirlər. Apardığımız tədqiqatlar zamanı məlum olmuşdur ki, Mil-Qarabağ qoyunlarının döl kompaniyası aparılarkən əkiz bala verməsi oktyabr, noyabr aylarında hər 100 baş ana qoyundan 140 baş, müvafiq olaraq dekabrda 130 baş və yanvar-fevral aylarında isə 120 baş quzu alınması qeydə alınmışdır.

Rus alimlərinin, eləcə də bizim apardığımız tədqiqatların nəticələri göstərir ki, qoyunların əkiz bala verməsi 40-60% onların yemlənməsindən, bəslənməsindən və saxlanmasından, 10-30% cins tərkibindən, 10%-i isə digər səbəblərdən asılıdır.

Bununla yanaşı, apardığımız tədqiqatlar zamanı məlum olmuşdur ki, Mil-Qarabağ cinsli qoyunların ilk qarına, yəni birinci doğuşda əkiz bala verməsi təxminən 10%, müvafiq olaraq ikinci doğuşda 20-25%, üçüncü doğuşda 25-30%, dördüncü doğuşda isə 30-40% və daha çox əkiz bala verməsi müşahidə olunmuşdur.

Apardığımız tədqiqatların nəticələri göstərir ki, gələcəkdə əkiz doğulmuş diş quzuların hesabına təmir şişək sürüləri, eləcə də bu sürülərin hesabına da ana qoyun sürülərinin yaradılması günün vacib məsələlərindən biri olmaqla qarşıda duran əsas işdir. Bununla yanaşı, əkiz doğulmuş erkək quzulardan bonitirovka yolu ilə seçilərək törədici qoç sürülərinin yaradılması da daha məqsədəuyğun hesab olunur. Bu yolla da gələcəkdə ayrıca əkiz doğan qoyunların sürü massivlərini yaratmaq lazım gələcək.

Beləliklə də hazırda Mil-Qarabağ bölgəsində yetişdirilən Mil-Qarabağ cinsli qoyunların məhsuldarlığının yüksəldilməsi, əkiz bala verən ana qoyunların baş sayının çoxaldılması, eləcə də ayrıca əkiz

doğan qoyun sürülərinin yaradılması, təşkili üzərində tədqiqat işlərimiz davam etdirilir.

Quzuların yetişdirilməsi

Qoyunlardan 100% bala almaq çobanlar üçün müvəffəqiyyət hesab olunur. Qoyunların yemlənməsini, bəslənməsini və saxlanmasını elə təşkil etmək lazımdır ki, onlar süddən kəsilənə kimi tələfat, ölüm olmasın. Quzuların bu müddət ərzində 100% salamat və sağlam saxlanması çobanların müsbət göstəricisi hesab olunur. Doğum zamanı çobanlar qoyun doğduqdan sonra quzunu quru döşəmənin üstünə qoyurlar, onların analarını əmməsinə kömək edirlər. Bu zaman quzuların bəslənməsi xüsusi qulluq və diqqət tələb edir. Ana qoyun quzusunu yalamaqdan çəkinərsə bu zaman quzunu quru otla və yaxud küləşlə təmizləyib qurutmaq lazımdır. Ağız və burnundakı seliyi də təmizləmək lazımdır. Quzu nəfəs almırsa ağızında və burnunda olan seliyi təmizlədikdən sonra ağızdan və burnundan üfürmək lazımdır. Eyni zamanda ayaqlarını açıb-bükmək, masaj etmək, ovmaq, qan dövrənini nizama salmaq lazımdır ki, qan hərəkət etsin. Bu yolla da quzunu normal vəziyyətə gətirib onu diriltmək lazımdır. Sağlam və normal köklükdə olan qoyunlardan doğulan quzular da normal və sağlam olurlar və doğulduqdan 10-15 dəqiqə sonra anasını əmməyə başlayırlar.

Quzuların ağız südü ilə mayalanması üçün çobanlar quzunu anasının altına buraxmalı və ona diqqətlə nəzarət etməlidir. Qoyunun birinci günü ağız südü, sonra isə bulama, nəhayət süd bunların hamısının quzuların mayalanmasında öz yeri var. Ağız südü ilə bulamanın, eləcə də bunların tərkibi ilə südün tərkibinin çox fərqləri var. Məsələn, ağız südünün tərkibində işlətmə qabiliyyəti olan maddələr vardır ki, bu da quzunun ana bətnindən gətirilmiş kalı quzunun bədənindən kənara çıxarır və quzunun qarın və bağırsağını təmizləyir. Ağız südü həm də quzulara immunitet verir, onların xəstələnməsinin qarşısını alır. Ona görə də ağız südü ilə mayalanmış quzular möhkəm və sağlam olurlar. Ata-babalarımızdan gördüyümüz kimi əvvəlcə qoyunun əmcəyini isti və ilıq su ilə yumaq

sonra isə ağız südünün ilk birinci damcılarını yerə sağmaq sonra quzunu əmizdirmək lazımdır.

Doğuş zamanı qoyun yataqları və quzu küzləri normal istilikdə olmalıdır. Əgər bu yuxarıda göstərilən hallar yerinə yetirilməyibsə bu zaman dölün güclü vaxtında soyuq havalarda quzu tələfatına yol verilə bilər. Eyni zamanda soyuq otlada, çoban quzuların hamısını mayalamaqda çətinlik çəkir. Nəticədə sürüdə balasını almayan qoyunların sayı çoxalır. Qoyun balasını tanımır və əmməyə imkan vermir. Belə səbəblərdən quzular arasında tələfat, ölüm halları baş verir. Bəzi hallarda quzularda ağ ishal xəstəliyi baş verir, vaxtında bunun qarşısı alınmır və nəticədə çoxlu quzu tələfatına yol verilir. Belə hallarda ölümün səbəbini ağ ishalla qarışdırmayıb ölümün quzunun düzgün mayalandırılmamasından baş verdiyini təyin etmək mümkündür. Bunun üçün ölmüş bir baş quzunu yararaq, qursağını yarıb içərisinə baxmaq lazımdır. Əgər quzu ağız südü içmişsə qursağında laxtalanaraq pendir şəklində görünür, əgər mayalandırılmayıbsa quzunun içdiyi süd qursağında hoppa qatıq şəklindəki kimi olur.

Belə hallarda qoyunları isti binalarda saxlamaqla, quzuları mayalandırmaq və soyuqdan qorumaq lazımdır. Qeyd etmək lazımdır ki, yaşlı ana qoyunlar balasını yardımsız əmizdirirlər. Lakin şişəklər, ilk qarına doğanlar bəzən quzularını yaxın buraxmırlar. Belə qoyunlara almacıl deyirlər. Almacıl qoyunlarla mübarizə aparılmazsa onların quzuları ac qalıb tələf olurlar. Bəzən təcrübəsiz çobanlar quzunu qoyunun arxa hissəsinə sürtür, bəziləri qoyunu sağıb südünü quzuya sürtüb qoyuna iyələdirlər bu üsullar düzgün deyil.

1. Ən yaxşı üsul qoyunu balası ilə birlikdə eni və hündürlüyü təxminən 1 metr olan qəfəsə salmaqdır. Bu müddət ərzində qoyun quzuya öyrəşir, lakin bu müddət ərzində çoban qoyunu nəzarətsiz buraxmamalıdır ki, qoyun quzusunu taptalayıb, əzib öldürə bilər.

2. Çətəndən qoyun yerləşə biləcək qədər təxminən 80-90 sm hündürlükdə dəhliz düzəldib 10-12 baş qoyunu buraya buraxırlar. Qoyunu isə başından bağlayırlar. Belə hallarda qoyun nə dala, nədə ki, qabağa qaça bilmir və məcbur olub quzunu əmizdirir. Bir neçə dəfə

təkrardan sonra qoyun quzuya öyrəşir. Zəif, çəkisi az olan, həmçinin əkiz doğulmuş, anaları xəstə, az südlü və yaxud anası ölmüş yetim quzulara yeni tayçı – ana təyin edirlər. Belə quzular 2-3 həftəyə öz normal boy və inkişafına, çəkisinə çatırlar. Doğulduqdan sonra qoyuna birinci gün yalnız keyfiyyətli quru ot vermək lazımdır. Qoyunları mastit xəstəliyi tutmasının deyə onları tez-tez sağmaq lazımdır.

Quzu əmizdirən ana qoyunlara, xüsusilə qış vaxtı gecələr quru ot verilməli, zəif düşmüş, arıq, xəstə və çətin doğmuş qoyunlara doğranmış yonca otu, bu olmazsa onda qarışıq yem-arpa yarması vermək məsləhətdir. Silos, yem çuğunduru, biçilmiş xəsinin də qoyunlara verilməsi məsləhətdir. Qoyunlara verilən yemlərin tərkibində mineral maddələrin çatışmaması nəticəsində quzular torpağı yeyir, yunu isə çeynəyirlər. Belə hallarda qoyunlara verilən yemin tərkibinə duz, təbaşir, mel, sümük unu və s. bu kimi mineral maddələrin qarışdırılması mütləq lazımdır. Çobanlar quzuların yetişdirilməsinə xüsusi (fikir) diqqət verməlidirlər.

Yaxşı sağlam, gümrah quzu yetişdirmək üçün ilk günlərdə quzular hər gün 2-3 saatdan bir yəni sutkada 5 dəfə, 2 həftədən sonra 4-dəfə, 20-gündən sonra 2-3-dəfə hər gün anasını əmməlidir. Bir aylıqdan sonra quzuların anasını gündə 1 dəfə əmməsi məsləhət görülür. Çobanlar qoyunları əmişə gətirərkən kənardə saxlayıb hissə-hissə əmişə buraxırlar. Buraxılmış qoyunlar balalarını tez taparaq kənara çəkilib əmizdirirlər. Quzulara qarışıq yemi 1 aylıqdan sonra az-az 15 qramdan başlayaraq, 1,5 aylığında 100 qrama, 2 aylığında 150 qrama çatdırmaq olar. Ən yaxşısı quzulara yüksək keyfiyyətli dağ-çəmən otu və yaxud təmiz yonca otu verilməsi məsləhət görülür. Eyni zamanda yatağın yaxınlığında əkilmiş xəsilliklərdə də otarılması məsləhətdir. Əkiz və zəif balası olan, arıq qoyunlara da gündəlik 150-200 qram qüvvəli yemin verilməsi lazımdır. Aparılmış təcrübələr göstərir ki, yaşıl otlaq sahəsi olmayan fermalarda qoyunlara gün ərzində hər başa təxminən 0,7-1,0 kq silos vermək olar. Eyni zamanda boğaz qoyunların yem payında da silosun miqdarı 25% təşkil edə bilər.

Ümumiyyətlə, boğaz, istərsə də doğmuş quzu əmizdirən qoyunlar kifayət qədər yaşıl yemlə təmin olunmalıdır. Əks halda quzularda vitamin çatışmamazlığı əmələ gəlir. Yay və payız aylarında qoyunlara vələs, söyüd, çinar, sarı akasiya, qovaq, tut, üzüm, və s. ağaclarının cavan zoğlarını və yarpaqlarını qoyuna verdikdə qoyunlar yaxşı kökəlir. Bunu mən öz təcrübəmdə həyata keçirmişəm.

Quzular əsasən körpə vaxtı yatağın yaxınlığındakı xəsilliklərdə və yaxud varsa xam örüşlərdə otarılmalıdır. Bundan başqa quzulara küzlərdə də keyfiyyətli quru ot verilməlidir. 20 günlükdən sonra quzular tədricən xüsusi xam otlaqlarda otarılmalıdır. Qoyunlar zoobaytar qaydalarına uyğun düzgün yemləndirildikdə, bəsləndikdə və saxlandıqda normal köklükdə olurlar və quzuları da normal və sağlam olurlar. Təcrübəli qabaqcıl çobanlar doğar, sağmal quzulu qoyunlara gün ərzində 2-dəfə su verirlər.

Çobanlar quzuları ikitərəfli hava axınından, nəmlikdən, soyuqdan, çirkəbdən və s. bu kimi zərərli amillərdən qorumalıdır. Küzlər quru və təmiz döşəmə ilə təmin olunmalı və mümkün qədər hər gün, əgər hər gün mümkün olmasa da mütləq 2 gündən bir quzuların altı təmizlənməli və döşənək dəyişdirilməlidir. Quzular 1 aylıq yaşa çatdıqdan sonra, onları yatağın yaxınlığında otu zərif olan xüsusi otlağa və yaxud xəsilliklərə otarımağa çıxartmaq lazımdır. Bu, zaman quzulara mineral maddələr (duz, təbaşir, mel sümük unu və s.) yemə qarışdırılaraq verilməlidir.

Quzuların bəslənilməsi

Mikroelementlərin quzuların boy və inkişafına təsiri.

Sovet alimləri tərəfindən aparılmış tədqiqatlar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, kənd təsərrüfatı heyvanlarının həyat fəaliyyətində mikroelementlərin rolu böyükdür. Belə ki, heyvan orqanizmasında mikroelementlərin çatışmamazlığı bir çox fizioloji proseslərin normal gedişatını pozur. Mikroelementlərin heyvan orqanizmasında çatışmaması nəticəsində anemia, lizuxa (yalama), qısırlıq və s. bir çox xəstəliklərin əmələ gəlməsinə səbəb olur. Odur ki, mikroelementlərin heyvan orqanizminə təsirinin öyrənilməsinin böyük əhəmiyyəti vardır.

Rus alimi V.V.Kovalski mikroelementlərin heyvan orqanizmində fizioloji rolu haqqında danışıarkən qeyd edirdi ki, fiziologiya və biokimya elmi heyvan orqanizminin inkişafı prosesində mikroelementlərin də rolunun öyrənilməsi vacibdir.

Məlum olduğu kimi, təbiətdə mikroelementlərin miqdarı kifayət qədərdir. Lakin bölgələrin relyefindən asılı olaraq, torpaqda, bitkilərin və suyun tərkibində mikroelementlərin müxtəlif miqdarda olduğundan heyvan orqanizmi tərəfindən qeyri bərabər qaydada mənimsənilməsi üçün heyvan orqanizmində onların miqdarı kifayət qədər olmur.

Aparılmış tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, heyvanların boy və inkişafına da mikroelementlərin, zülallərin, vitaminlərin və s. xüsusi rolu və böyük əhəmiyyəti vardır.

Mikroelementlərin heyvan orqanizminə təsiri 1891-ci ildə V.İ.Vernadski və sonralar isə V.V.Kovalski tərəfindən öyrənilmişdir. Buna baxmayaraq mikroelementlərin heyvan orqanizminə təsiri hələ də hərtərəfli öyrənilməmişdir.

Torpaqda kobaltın miqdarı əsasən rus alimləri A.P.Vinoqradov, D.P.Malyuqin, V.V.Kovalski, Y.V.Peyve və başqaları tərəfindən öyrənilmişdir.

Zaqafqaziyanın boz torpaqlarında kobaltın miqdarı az, qırmızı torpaqlarında isə çox olur. Bitkilərin tərkibində olan kobaltın miqdarı az öyrənilmişdir. Aparılmış tədqiqatlar zamanı əldə olunan məlumatlara görə məlum olmuşdur ki, paxlalı bitkilərin tərkibində kobaltın miqdarı dənli bitkilərə nisbətən daha çoxdur.

Kobalt bitki vasitəsi ilə heyvan orqanizminə daxil olduqda 30-80%-i mənimsənilir. Orqanizm tərəfindən mənimsənilmiş kobalt sümük əzələsində, qanda, ağ ciyərdə və qara ciyərdə toplanır. Kobalt orqanizmdə arqinazı, fosfortazını və katalazı fəallaşdırır.

Heyvan orqanizmində kobalt çatmadıqda qan azlığı baş verir ki, bu da cavan heyvanların boy və inkişafını zəiflədir.

Marqans bitki və heyvan orqanizminin daimi üzvü olmaqla fermentativ proseslərdə iştirak edir. Marqansın heyvan orqanizmində rolunu 1808-ci ildə Vokvelin, bitki orqanizmində rolunu isə 1872-ci ildə K.V.Şeele tərəfindən öyrənilmişdir.

Boz səhra və qumlu torpaqlarda marqansın miqdarı az olur.

Heyvan orqanizmində marqansın azlığı nəticəsində baş verən proseslər də lazımınca öyrənilməmişdir. Aparılmış tədqiqatlar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, marqans heyvanların boy və inkişafına müsbət təsir göstərir.

Mis bitki və heyvan orqanizmində daha mühüm rol oynayır, belə ki, onun azlığı nəticəsində bir çox xəstəliklər baş verir. Mis insan orqanizmində də qanın yaradılmasında iştirak edir. Tənasül orqanlarının da normal inkişafına təsir edir, hormonlarla əlaqəyə girir. Azərbaycan Elmi Tədqiqat Heyvandarlıq İnstitutu-əməkdaşları tərəfindən 1954-cü ildə Gəncə-Qazax bölgəsində Azərbaycan dağ merinosu cinsinə mənsub quzuların boy və inkişafına, yun məhsuldarlığına, infeksiya və invazion xəstəliklərinə qarşı mikroelementlərin təsiri institutun əməkdaşları tərəfindən öyrənilmişdir.

Bu zaman əsasən heyvan orqanizminə marqansın, kobaltın və misin təsirinin öyrənilməsi məsələsi qarşıya qoyulmuşdur. Bununla əlaqədar olaraq Azərbaycan Elmi Tədqiqat Heyvandarlıq İnstitutunun əməkdaşları tərəfindən yeni doğulmuş quzular üzərində təcrübə aparılmışdır: Bu məqsədlə bir-birinə yaş və diri çəki etibarlı ilə oxşar olan 10 günlük 50 baş quzu götürülmüşdür. Həmin quzular 5 qrupa ayrılmışdır:

I qrupa 10 baş quzu olmaqla nəzarət qrup;

II qrupda olan 10 baş quzuya kobalt;

III qrupda olan 10 baş quzuya mis;

IV qrupda olan 10 baş quzuya marqans;

V qrupda olan 10 baş qузuya isə marqans, mis və kobaltın qarışığı olan yem verilmişdir.

Mikroelement hər bir kq diri çəkiyə 0,5 mq hesabı ilə verilmişdir.

Təcrübə altında olan quzuların fizioloji-kliniki vəziyyəti (tənəffüsü, pulsu, temperaturu), qanın morfoloji tərkibi, diri çəkisi və s. promerləri hər 5 gündə 1 dəfə yoxlanılmışdır. Məlum olmuşdur ki, orqanizmin mikroelementlərə ehtiyacı çox olan quzunun inkişafına çox təsir, həm də orqanizmin infeksiyon və invazion xəstəliklərə rezistentliyini artırır, yunun inkişafına müsbət təsir göstərir.

Tədqiqatın nəticəsinə görə yun qırımı zamanı mikroelement almış quzulardan nəzarət qrupuna nisbətən 8-12% artıq yun qırılmışdır.

Təcrübələrin nəticəsində məlum olmuşdur ki, mikroelementlərin heyvan orqanizminə təsiri eyni deyildir. Belə ki, kobalt, mis və marqansa nisbətən daha yaxşı təsir göstərir. Eynilə kobalt ilə yemlənmiş quzuların boy və inkişafı 4 aylıq yaşda orta hesabla 10% çox inkişaf etmişdir.

Aparılmış tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, quzuların boy və inkişafı mis və marqans alan quzularda daha çox olur. Beləliklə, məlum olur ki, kobalt quzuların boy və inkişafına daha yaxşı təsir edir.

Qanın morfoloji tərkibi öyrənilərkən məlum olmuşdur ki, mikroelement almış quzularda eritrositlərin miqdarı 2-3 mln, leykositlərin miqdarı isə 1-2 min artmışdır ki, bu da mikroelementlərin orqanizmdə qan yaradılması prosesinə müsbət təsirinin nəticəsidir.

Aparılmış təcrübələr zamanı müəyyən edilmişdir ki, mikroelement almış quzuların mədə və bağırsağında helimentlər nisbətən az olur. Bu məsələni daha dəqiq öyrənmək tələb olunur.

Aparılmış tədqiqatlar nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, quzuların boy və inkişafında mikroelementlərin böyük əhəmiyyəti vardır.

Dölün aparılması

- Doğuşa iki gün qalmış ana qoyun doğum şöbəsinə keçirilir.
- Bura ümumi şöbəyə nisbətən daha hazırlıqlı, təmiz, işıqlı və isti olmalıdır.
- Doğumun yaxınlaşması qoyunun yelinin südlə dolaraq şişməsi ilə müşahidə olunur.

- Doğuş adətən 30 dəqiqə çəkir. Əgər doğan ana heyvan balanı yaxın buraxmırsa, yəni almırsa, onda ana ilə bala 3-4 gün dərissqal yerə salınır ki, ana balasını yalayıb ona oyrənsin.

IV HİSSƏ

Qoyunların yetişdirilməsi üsulları

Qoyunların baş sayını artırmaq, məhsuldarlığını yüksəltmək, cinsin keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün onların düzgün yetişdirilməsinə, habelə onların yemlənməsinə, bəslənməsinə və saxlanılmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Çoxlu və sağlam bala alınmasının əsası cütləşdirmə kompaniyasında qoyulur. Əkinçilikdə yüksək məhsulun əsası səpin kompaniyasında qoyulduğu kimi, heyvandarlıqda da cütləşdirmə kompaniyasında qoyulur.

Qoyunlarda fizioloji yetişkənlik, yəni balavermə qabiliyyəti 6-8 aylığında başlayır. Lakin çox cavan qoyunları, yəni toğluları cütləşdirmək məsləhət görülmür, çünki belə olduqda həm onların içərisində qısırlıq halları çox olur, həm də doğulmuş quzular kiçik və zəif olurlar. Buna görə də quzular 5-6 aylıqda süddən ayrılanda, dişilərlə erkək quzuları ayıraraq, ayrıca dişi və erkək toğlu sürüləri yaratmaq lazımdır. Adətən qoyunlar birinci dəfə cütləşməyə qaba və yarımqaba yunlu toğlularda 10-12 aylığında, zərif və yarımqaba yunlu toğlularda isə 18-20 aylığından tez buraxılması məsləhət görülmür. Müstəsna hal kimi tez yetişən ətlik cinslərdən olan, yaxşı yemlənilib, bəslənilib, saxlanılıb və zoobaytar qaydalarına uyğun yetişdirilən, lakin damazlıq olmayan toğluları 9-10 aylığında cütləşməyə buraxmaq olar. Damazlıq təsərrüfatlarda merinos sürülərindən olan şişəkləri 2,0-2,2 yaşında cütləşməyə buraxmaq məsləhət görülür.

Məhsuldarlıq istiqamətindən asılı olaraq yetişdirmə üsulları

1. Təmizlikdə yetişdirmə,
2. Cins daxili cütləşdirmə, yetişdirmə,
3. Zavod cütləşdirməsi, yetişdirmə,

4. Qan qatma (calama) üsulu ilə cütləşdirmə, yetişdirmə,
 5. Sənaye üsulu ilə cütləşdirmə, yetişdirmə,
 6. Az məhsuldar cinslərin məhsuldarlığının artırılması istiqamətində aparılan cütləşdirmə üsulu ilə yetişdirmə,
 7. Hibridləşdirmə (növ arası), cütləşdirmə, yetişdirmə.
- Yeni yaradılacaq cinsin istiqamətindən asılı olaraq cins yaratmada bu üsullardan istifadə olunur.

Damazlıq işinin təşkili.

Heyvan cinslərinin məhsuldarlıq və damazlıq keyfiyyəti, onların üzərində aparılmış damazlıq işinin səviyyəsindən bilavasitə aslıdır. Damazlıq işinin başlıca vəzifəsi normal doğub- törəmə qabiliyyətini və sağlamlığını saxlayan, verilən yemi yüksək keyfiyyətli məhsula çevirən, yüksək məhsuldar heyvanlar yetişdirməkdən ibarətdir.

Heyvandarlığın sənaye üsuluna (təməlinə) keçirilməsi ilə əlaqədar, məqsədyönlü damazlıq işinin əhəmiyyəti çox böyükdür. Sənaye komplekslərinin təşkil edilməsi, yetişdirilən cinslərin daha da təkmilləşdirilməsini tələb edir.

Damazlıq işi təsərrüfatlarda iki istiqamətdə aparılır: Damazlıq təsərrüfatlarında (damazlıq zavodlarda, damazlıq təsərrüfatlarda) və əmtəə təsərrüfatlarında.

Damazlıq zavodlar müəyyən bir cinsin təkmilləşdirilməsi ilə məşğul olur. Burada yetişdirilən heyvanlar yüksək damazlıq xüsusiyyətinə malik olur. Burada yalnız təmizlikdə yetişdirmə üsulundan istifadə olunur.

Damazlıq təsərrüfatlarda da yüksək keyfiyyətli damazlıq heyvanlar yetişdirilir, çoxaldılır və başqa təsərrüfatlara satılır. Bu təsərrüfatlarda yetişdirilən heyvanlar, damazlıq zavodlarında yetişdirilən heyvanlardan keyfiyyətcə aşağı ola bilər. Burada istifadə olunan törədiciilər damazlıq zavodlardan alınır və təmizlikdə yetişdirilmə üsulundan istifadə olunur.

Əmtəə təsərrüfatlarında damazlıq fermalarının vəzifəsi, sürülərin damazlıq heyvana olan etiyacını ödəməklə, təsərrüfatlara yaxşı heyvan satmaqdan ibarətdir. Bu təsərrüfatlar da öz heyvanlarını mayalamaq üçün toxumu süni mayalama staniyasından alırlar.

Damazlıq işinin düzgün aparılmasına Damazlıq stansiyaları rəhbərlik edir. Son illər süni mayalama işində yüksək məhsuldar törədiciyərin dərin dondurulmuş toxumundan geniş istifadə edilir.

Damazlıq işinin əsas qaydaları

Heyvandarlıqda damazlıq işlərinin nəzəri və əməli əsasları İ.V.Miçurin, T.D.Lisenko, P.N.Kuleşov və M.F.İvanovun uzun illər apardıqları elmi-tədqiqatlar nəticəsində yaratdıqları təcrübədən, təlimdən ibarətdir. Dialektik materializmə əsaslanan bu təcrübəyə əsasən təşkil olunan və müntəzəm surətdə aparılan damazlıq işi bir sıra kompleks tədbirlərdən ibarətdir. Bu tədbirlərin əsasları bunlardır:

a) *heyvandan tələb edəcəyimiz məhsuldarlığı və bioloji xüsusiyyətləri hesaba almaq şərti ilə, istiqamətli yemləmə, bəsləmə və saxlama yolu ilə orqanizmə təsir etmək;*

b) *heyvanın irsi məhsuldarlıq keyfiyyətlərini möhkəmləndirmək və inkişaf etdirmək məqsədi ilə müntəzəm surətdə seçmə aparmaq və qoçları ana qoyunlara təhkim etmək, körpələri, quzuları istiqamətli olaraq yetişdirmək.*

Seçmə və ya seleksiya dedikdə, arzu olunan keyfiyyətlər daha əlverişli sayılan erkək və dişilərin seçilməsi, cütləşdirilərkən onların taylaşdırılması və yeniyetmə (cavanlar) arasında nəzərə çarpan az məhsuldar heyvanları müntəzəm surətdə çıxdaş edib sürüdən çıxarmaq lazımdır.

Seleksiya işində damazlıq üçün ayrılmış hər bir heyvandan çox məhsul verməsi, sağlam və möhkəm olması, əcdadı, yəni keyfiyyətli nəsilədən törəməsi, öz müsbət əlamətlərini irsən nəslinə keçirə bilməsi və yetişdirildiyi yerdə xarici mühit şəraitinin təsirinə uyğun və davamlı olması tələb olunur. Damazlıq seleksiya işinin əsasında heyvandarlığın gələcək istiqaməti durmalı və alınacaq yeni cins arzu olunan məhsuldarlığa tam müvafiq olmalıdır. Məsələn, zərif yunlu qoyunçuluqda yunluq, yunluq-ətlik və ətlik yunluq istiqamətlər daha əlverişli sayılır. Birinci istiqamətdə seçmə üçün çoxlu və nazik yun əsas götürüldüyü halda, ikinci istiqamətdə çoxlu yun məhsuldarlığı ilə yanaşı olaraq qoyunun nisbətən iri çəkiyə malik olması da tələb olunur.

Müəyyən məhsuldarlıq istiqamətli qoyun seçib yaratmaqda təsərrüfat, təbii iqlim və yemləmə şəraiti həm də qismən həmin bölgənin bu və ya başqa cinsin mövcud olması mühüm şərtlərdən sayılır. Məsələn, az yağmurlu, quraqlıq sayılan yerlərdə yunluq, əksinə çox yağmurlu, zəngin yaşıl otlqları olan ərazilərdə isə ətlik-yunluq və yaxud yunluq-ətlik istiqamətdə qoyun cinsləri yetişdirmək tövsiyə olunur. Söz yox ki, birinci növbədə ölkənin tələbatı nəzərə alınmalıdır.

Müxtəlif məhsuldarlığa malik qoyunlar seçilərkən, bir sıra ümumi xüsusiyyətlər tələb olunur: - sağlamlıq, bədən quruluşu, irilik, tez yetişkənlik, köklük dərəcəsi, eksteryeri, bala vermə qabiliyyəti nəzərdən keçirilir. Təsərrüfatda yetişdirilməsi arzu edilən qoyun cinslərinin (tiplərinin) seçilməsi bu əsaslar üzrə aparılır:

- qoyunun hansı cinsdən (kimdən) törəməsi, əcdadı nəzərdə tutulur. Qoyundan alınan quzuların keyfiyyəti hesablanır. Bunun üçün sürülərdə xüsusi zootexniki döllük hesabat işləri aparılır.

Döllük-damazlıq heyvanların seçilməsi, yemlənməsi, saxlanması və istifadə edilməsi qaydaları **Heyvanların seçilməsi**

Süni mayalanma üçün tam sağlam döllüklərdən istifadə olunmalıdır. Bunlar brusellyoza, vərəmə və digər yoluxucu xəstəliklərə qarşı yoxlanılmalı və onun haqqında 3 nömrəli əlavədə göstərilən sanitariya kartoçkası tərtib olunmalıdır. Döllüklər seçilərkən onun cinsiyyət fəallığı və verdiyi toxumun keyfiyyəti mütləq yoxlanılmalıdır.

Stansiyada saxlanılacaq kəl, buğa və qoçların miqdarı stansiyanın əhatə etdiyi təsərrüfatlarda olan inək, camış və qoyunların miqdarından asılıdır. Belə ki, hər 10 min baş ana heyvan üçün 10-20 baş döllük buğa və 25-30 baş törədici qoç saxlamaq məsləhət görülür. Yaşlarına görə onların 50%-i tam yetişmiş (3-yaşdan yuxarı), 20-25%-i cavan erkəklər (1,5-3 yaşda), 25%-i isə yetişdiriləcək törədicilər olmalıdır. Cavan döllüklər toxum almaq üçün öyrədilir, lakin onlardan hələlik istifadə edilmir.

Stansiya əhatə etdiyi təsərrüfatlar üçün rayonlaşdırılmış heyvan cinsləri üzrə döllüklər saxlamalıdır. Döllük üçün seçilmiş heyvanlar həmin cins

üçün tipik və təmizqanlı olmalıdır. Döllük buğa, kəl və qoçları seçərkən onların fərdi keyfiyyəti, əcdadı, nəsilvermə keyfiyyəti və mənsub olduğu döl xətti nəzərə alınmalıdır.

Döllük möhkəm və sağlam bədənə malik olmalı, eksteryer nöqsanı olmamalı, habelə bədən quruluşu gəbud, beli çökək olmamalıdır. Onun köksü dərin, ayaqları möhkəm, diri çəkisi isə döllük üçün xarakterik olmalıdır.

Döllük, onun əcdadına görə ana və ata xətti üzrə 3-4 cərgə nəslin xarakteristikası ilə müəyyən olunmalıdır. O, ilk dəfə anasının məhsuldarlığı üzrə qiymətləndirilir.

Döllüyə təhkim edilmiş inək, camış və qoyunların məhsuldarlığı döllük heyvanın anasının məhsuldarlığından yuxarı olmalıdır.

Stansiya üçün seçilmiş döllüklər öz sinfinə görə elita rekord və ya elita olmalıdır. Birinci sinfə aid döllüklər sırasında olan qoçlardan da istifadə etmək mümkündür.

Heyvanların yemlənməsi

Döllüklərin diri çəkileri az müddətdə kəskin surətdə dəyişilməməlidir. Belə ki, onların kökəlməsi və ya arıqlaması toxumvermə fəaliyyətlərinə pis təsir edir. Ona görə də elə etmək lazımdır ki, döllük həmişə orta köklükdən yuxarı zavod köklüyündə olsun və cütləşmə zamanı arıqlamasın. Onların diri çəkisi ayda 2 dəfə yoxlanılmalı və yem payı müəyyən edilərkən heyvanın çəkisinə müvafiq yem vahidləri verilməlidir.

Döllük heyvanlar ilboyu tam dəyərli yem payı ilə təmin edilməlidirlər.

Diri çəkisi 80-100 kq olan və gündə 4 dəfəyə qədər toxum verən qoçlardan ötrü hazırlıq dövründə və cütləşmə zamanı aşağıdakı yem payı məsləhət görülür: quru ot 1,0-1,5 kq, vələmir dənisi 0,8-1,0 kq, jmix 0,2 kq, kəpək 0,1-0,2 kq, qan, ət, sümük, yaxud balıq unu 0,2 kq, üzsüz kəsmik 0,5 kq, yaxud üzsüz süd 2-3 litr, yaxud duru maya 0,1 kq, preslənmiş maya 0,2 kq, yerkökü və ya silos 1,5 kq, xörək duzu 10 qr.

Cütləşmədən kənar dövrdə də 1,5-2,0 ay davam edən hazırlıq dövründə qoçların gündəlik yem payına yaxşı keyfiyyətli quru ot daxil

edilməli, yaxud qoçlar doyunca otarılmalı və hər başa gündə 0,5 kq miqdarında dənli qüvvəli yemlər verilməlidir. Eyni zamanda hazırlıq dövründə (cütləşməyə 1,5 ay qalmış) gündəlik yem payında qüvvəli yemlərin miqdarını tədricən artırmaq lazımdır.

Qoçun neçə dəfə toxum verməsindən, onun diri çəkisindən, yaşından (cavan qoçlara boy artırmaqdan ötrü əlavə yem verilir), köklük vəziyyətindən və təsərrüfat üçün mümkün olan yemlərin növündən asılı olaraq, yuxarıda göstərilən yem payı dəyişdirilə bilər. Lakin bütün hallarda yem payı normalara uyğun gəlməli, tərkibində kifayət qədər zülal, vitamin və mineral maddələr olmalıdır. Qoçun iştahlı olması üçün ona qovrulmuş dənin verilməsi məsləhətdir.

Yem payı tərtib edilərkən yem vahidinin 60-65%-ni qüvvəli yemlər (kəpək, arpa, qarışıq yem, jümix), 20-30%-ni yazda və yayda yaşıl yemlər, payızda və qışda isə keyfiyyətli quru ot, 10-15%-ni kökümeyvəliyə (kök, qabaq, yem çuğunduru) təşkil etməlidir.

Döllük qoçlar gün ərzində 3 dəfə yemlənməlidir. Səhər onlara ancaq qüvvəli yem, üzsüz süd, yumurta, silos, kökümeyvəliyə, günorta ot, kökümeyvəliyə, axşam isə quru ot (yem payının çox hissəsini) və az miqdarda konsentrat (qüvvəli yem) verilməlidir. Yem keyfiyyətsiz olarsa, rasiona buğa üçün 50-100 qram, qoç üçün isə 10-30 qram balıq yağı verilməlidir.

Heyvanların saxlanması

Döllük heyvanların gəzməsi üçün xüsusi gəzinti meydançası düzəldilməlidir. Bir heyvanı gəzdirmək üçün meydançanın sahəsi 1000 kv. m olmalıdır.

Döllüklər qışda şaxtalı, qarlı, çovğunlu və yağışlı günlərdən başqa, hər gün 4-6 saat, yayda isə bütün günü gəzinti meydançasında olmalıdır.

Toxum almağa bir saat qalmış və toxum götürülən kimi heyvana su vermək olmaz. Yayın isti günlərində döllüklər (xüsusilə kəl) hər gün çimildirilməli, soyuq günlərdə isə təmizlənməli, peyinlə bulaşmış bədən hissələri isti su ilə yuyulmalıdır. Hər döllük üçün ayrıca avadanlıq olmalıdır.

Kəl, buğa və qoçların xayaları və pülüyü təmiz saxlanılmalıdır. İlin isti aylarında (xüsusilə Aran rayonlarında) döllüklərin havanın sərin vaxtlarında, yəni səhər saat 11-ə kimi və axşam saat 4-dən sonra otlaqlarda otarmaq məsləhət görülür. Yay aylarında günün isti vaxtlarında döllükləri günəş altında saxlamaq qəti qadağandır, bu zaman onlar kölgəliklərdə saxlanılmalıdır.

Döllüklər ayda 2 dəfədən az olmayaraq baytar müayinəsindən keçirilməli və nəticəsi sanitariya kartoçkasına qeyd olunmalıdır. Döllüklərin dırnaqları uzanarsa onları ildə 2-3 dəfə kəsmək lazımdır.

Heyvanlardan istifadə olunması

Döllük qoçun toxum əmələ gətirən cinsiyyət yolları 200 milyarda qədər spermatozoid toplaya bilir, bu isə 30-40 dəfə normal toxum vermək üçün kifayətdir.

Qış və yay dövründə qoç cütləşmədə istifadə edilmədikdə, toplanmış spermatozoidlər qocalır, hətta məhv olur. Bu isə cütləşmə kompaniyasının başlanğıcında daha az fəal olan (köhnəlmiş) toxum alınmasına və beləliklə, cütləşmənin ilk həftəsində ana qoyunların az döllənməsinə səbəb olur. Ona görə də cütləşmə başlananadək qoçun tənəsül yollarındakı bütün qoca spermatozoidlər çıxarılmalı və xüsusi yemləmə şəraitində əmələ gəlmiş spermatozoidlərlə əvəz edilməlidir. 1,5-2,0 aylıq hazırlıq dövründə qoçdan süni vaginaya azı 30-dəfə toxum alıb yoxlamaq, qeydə almaq və onu mayalamada istifadə etmədən tullamaq lazımdır.

Hazırlıq dövründə qoçdan istifadə etmək üçün aşağıdakı qaydalar məsləhət görülür: birinci dörd həftədə 3 gündə bir dəfə, 5 və 6-cı həftədə günəşırı, 7-ci həftədə gündə bir dəfə, 8-ci həftədə isə gündə 2 dəfə toxum almaq lazımdır. Hazırlıq dövründə qoçdan bu cür istifadə edilməsi, nəinki toxumun keyfiyyətini yaxşılaşdırır, həm də müntəzəm istifadə olunmağa alışdırılır. Bu zaman qoçun fərdi xüsusiyyətlərini də öyrənmək mümkün olur.

Yoxlama zamanı fəal olmayan, yaxud az fəal olan qoçları xüsusi qruplara ayırıb aşağıdakı üsulları tətbiq etmək lazımdır:

a) *birinci növbədə, qoçun yemləmə və saxlama şəraitini yaxşılaşdırmalı;*

b) *qoçların yanına gündə yaxşı hövrdə olan 2-3 baş ana qoyun buraxmalı. Cütləşmə həvəsi göstərən hər bir qoçdan süni vaginaya toxum almağa cəhd edilməlidir. Bəzən qoçun sürməsinə imkan vermək lazımdır. Qoçlar toxum verdikdən sonra ana qoyunları ayırub kənarlaşdırmaq lazımdır. Sabahı günü qoçlar yenə də eyni sınaqdan keçirilməlidir. Qoçlardan hər hansı biri təkrar yoxlamada 2-ci dəfə fəal cütləşmə refleksləri göstərərsə, onu həmin yerdə cütləşmə qurğusunda qoyunu sürməyə alışıdırmalı, sonra isə məntəqədə süni vaginaya toxum verməyə öyrətmək lazımdır;*

c) *az fəal olan qoçlarda daha yüksək cinsiyyət qıcıqlanması oyatmaq məqsədi ilə onların yanına ana qoyunlarla birlikdə döşlük bağlanmış fəal yoxlayıcı qoçlar buraxmaq lazımdır.*

Az fəal qoçlarda cinsiyyət qıcıqlanması baş verdikdə yoxlayıcı qoçlar çıxarılmalı və fəal olmayan qoçun qoyunu sürməsinə imkan verilməməlidir.

Məntəqənin işlədiyi dövrdə, bir qayda olaraq, hər bir yaşlı qoçdan gündə 2-3 dəfə, bəzən də 6-8 dəfə toxum almaq olar. Səhər tezdən, qoçun yemlənməsindən və səhər gəzintisindən 2 saat sonra, ondan 2 dəfə toxum alınmalıdır. Toxumu bir-birinin ardınca 2 dəfə (5-10 dəqiqə ara verməklə) almaq lazımdır. Çünki belə olduqda, qabaqkı toxum verməsindən əmələ gəlmiş qıcıqlanma nəticəsində 2-ci dəfə daha artıq toxum alınır və toxumun keyfiyyəti də yaxşı olur.

Üçüncü və dördüncü dəfə toxumu 2 saatdan sonra almaq olar;

4-dəfə toxum aldıqdan sonra qoça daha uzun, azı 3-saat istirahət verilməlidir. Normal inkişaf etmiş iri qoç bir dəfədə fəallığı 0,8-dən aşağı olmayan azı 1 ml toxum verir.

Əgər qoçlar ana qoyunlara qarşı fəallıq göstərməməklə bərabər, bir-birini sürürlərsə (reflekslərin pozğunluğu), onda onları 5-10 günlüyə bir-birindən müvəqqəti olaraq ayırub ayrı-ayrı qəfəslərdə saxlamaq və yaxud bağlamaq yaxşı nəticə verir. Bir müddətdən sonra hər qoçun yanına hövrdə olan bir qoyun buraxmaq lazımdır. Cinsiyyət qıcıqlanması baş

verdikdə qoçun əvvəlcə təbii qaydada cütləşməsi, sonra isə süni vagina-ya toxum verməsi üçün imkan yaradılmalıdır.

Qoçların cinsiyyət fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq, toxumun miqdarını çoxaltmaq və keyfiyyətini yüksəltməkdən ötrü xayaların masaj edilməsi məsləhət görülür. Xayaları hər gün (əvvəlcə xaya torbasını otaq temperaturunda olan su ilə yuduqdan sonra) masaj etmək lazımdır.

Xaya torbası, toxum axarları (çiyələri), xayalar, xaya artımları 15 dəqiqə müddətində yüngül masaj edilir və aşağıdan yuxarıya doğru sığallanır.

Cinsiyyət orqanlarının quruluşunda anormallıq və cinsiyyət refleksləri pozğunluğu olmayan, yaxşı yemlənib saxlanan, lakin bununla belə fəallıq göstərməyən qoçlarda cinsiyyət fəallığını yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə daxilə 1%-li məhlul şəklində 1-2 qram təmiz kofein (qoç fəallıq göstərənədək hər gün, lakin 2 həftədən artıq olmamaq şərti ilə) yeritmək olar.

Qoçlarda ananizm, vaxtından əvvəl toxum vermək və ya toxumu saxlamaq kimi cinsiyyət fəaliyyətinin pozulması halları baş verdikdə 2 həftə ərzində daxilə 3%-li məhlul şəklində 1 qramdan 10 qrama qədər natrium-bromat yeritmək məsləhət görülür. Birinci gündə natrium-bromat məhlulu 1 qram miqdarında daxilə yeridilir, sonra isə doza tədricən artırılır. Toxum vermə yubandıqda qoçlara istirahət vermək lazımdır. Müalicə işləri bilavasitə baytar həkiminin vasitəsi ilə aparılmalıdır. Bu zaman progesteron hormonunun təsiri nəticəsində heyvanda yetişmiş yumurtanın miqdarı çox olur. Odur ki, süngərləmə üsulu ilə mayalanma zamanı əkiz bala vermə halları çox olur.

Süngərləmə üsulu

Damazlıq təsərrüfatlarda təcrübə heyvanlarında süni mayalama işinin aparılması nəzərdə tutulduqda süngərləmə müsulundan istifadə etmək məqsədə uyğun hesab olunur. Belə ki, bu mütərəqqi üsullardan biri olmaqla qoyunçuluqda süngərləmə üsulundan istifadə edildikdə qoyunlardan əkiz bala alınması çoxalır və eyni zamanda döl kompaniyası qısa müddət ərzində həyata keçirilir. Bu proses süngərə hopdurulmuş progesteron hormonunun qoyunun balalıq yoluna yerləşdirilərək bir

müddət (təxminən 5-7 gün) saxlanılması ilə həyata keçirilir. Bu zaman mayalanmış qoyunların çoxu əkiz bala verir.

Progesteronun tərkibi = $C_{21}H_{30}O_2$

Progesteron – maz şəklində də olur. Bu mazdan insanların (qadınların) mayalanmasında da istifadə olunur. Bundan istifadə qaydası, cinsiyyət orqanının ətrafına sürtüb masaj edirlər.

Progesteron tabletka formasında da olur ki, bundan da insanlar üçün də istifadə edirlər. Bundan əlavə, progesteronun damcı (maye) və şam formaları da vardır ki, bunlardan da insanlarda istifadə olunur. Kapsulanın tərkibində günəbaxan yağı, jelatin, soyalı-lesetin, qliserin, titan-2 oksid olur.

Kapsulanın özü titan-2 oksiddən ibarətdir. Kapsulanı qəbul etdikdən sonra yumurta hüceyrələri inkişaf edir, həvəsə gəlmə vəziyyəti alınır. Süd vəzilərinin inkişafını yaxşılaşdırır və nizamlayır.

Utrojestan – da progesteron deməkdir. Bu da yumurtaların normal mayalanmasından sonra rüseymin inkişafını normallaşdırır, stimullaşdırır. Süngərləmə üsulundan əsasən elmi-tədqiqat işləri aparılarkən istifadə olunması məsləhətdir.

Qoyunların bonitrəsi barədə qısa məlumat

Qoyunçuluqda heyvanların seçmə, taylaşdırma və əvvəlki taylaşdırmanın nəticəsinin qiymətləndirilməsi bonitrə, diri çəki, yun qırxımı, balalama qabiliyyəti, əcdadı və nəslə keyfiyyətinin uçuğu məlumatları əsasında həyata keçirilir. Yaxşı heyvanlar sürünün artırılması üçün saxlanılır və ya damazlıq üçün başqa təsərrüfatlara satılır. Pisləri isə otlaq və ya bordaq şəraitində kökəldilərək ət tədarükünə verilməsi üçün çıxdaş edilərək satılır. *Qoyunların bonitrəsi qəbul edilmiş istiqamətə cavab verən ən yaxşı heyvanların seçilməsi, seçmə aparılan əlamətlərin inkişafına keyfiyyətə qiymətləndirilməsi əsasında qoyunların siniflərə ayrılmasına deyilir.* Heyvanların siniflərə ayrılması ana qoyunlara törədici qoçların təhkimini asanlaşdırır və sürünün daha qiymətli hissəsi olan elit və birinci sinif heyvanlara yaxşı yemləmə və bəsləmə şəraiti yaradılmasına imkan verir. Bonitrə keçən ilki damazlıq işlərinin yekunlarına və onun qiymətləndirilməsinə, hər yeni nəsil heyvanlar alındıqca onların keyfiyyətinin necə dəyişdiyinin müəyyən edilməsinə imkan yaradır. Qoyunçuluqda iki növ bonitrə həyata keçirilir: 1. Fərdi; 2. Sinfi.

Qoyunların fərdi qaydada bonitrəsi zamanı heyvanların vacib məhsuldarlıq keyfiyyətləri, interyer və eksteryer quruluşu qiymətləndirilir. Hər heyvanda qiymətləndirmənin nəticəsi xüsusi jurnala qeyd olunur. Sonradan isə onlar fərdi damazlıq vərəqlərinə köçürülür.

Fərdi bonitrə

a) Elit qrupuna ayrılmış heyvanlar damazlıq zavod və təsərrüfatlarda isə birinci zavod sinifli heyvanlar, istifadəlik heyvanlar olan elit ana qrupları və onların balalarının fərdi bonitrə edilməsi vacib deyil.

b) Damazlıq məqsədilə satılacaq erkək toğlu və qoçlar, həmçinin sürüdə istifadə olunan törədici qoçlar.

v) Sinfindən asılı olmayaraq qoçların verdiyi nəsilə görə qiymətləndirilməsi üçün istifadə edilən ana qoyunlar və onların balaları damazlıq fermalarda qoyunların miqdarı az olarsa, elit və birinci sinif heyvanlar fərdi bonitrə edilməlidir.

Sinfi bonitrə

Sinfi bonitrə zamanı qoyunların siniflərə ayrılması, heyvanların məhsuldarlıq keyfiyyəti, konstitusiyasının qiymətləndirilməsi və bunun əsasında qoyunların kompleks qiymətləndirilməsi yolu ilə aparılır. Sinfi bonitrə zamanı ayrı-ayrı heyvanların keyfiyyəti qeyd edilmir, lakin bonitrə edilən hər qoyun qrupunda müxtəlif siniflərə aid edilmiş heyvanların miqdarı nəzərə alınır.

Qoyunların bonitrovkası

Qoyunlarda bonitrovka yaz yun qırxımından əvvəl zootexniki təlimata uyğun olaraq damazlıq təsərrüfatlarda aparılır. Çünki damazlıq təsərrüfatlardan ayrı-ayrı təsərrüfatlara damazlıq heyvanlar satılır. Ona görə də damazlıq təsərrüfatlarda bonitrovkanın aparılması mütləq və vacibdir.

Qoyunçuluqda heyvanların seçmə, taylaşdırma və əvvəlki taylaşdırmanın nəticəsinin qiymətləndirilməsi bonitrə, diri çəki, yun qırxımı, balalama qabiliyyəti, əcdadı və nəslin keyfiyyətinin uçotu məlumatları əsasında həyata keçirilir. Yaxşı heyvanlar sürünün artırılması üçün saxlanılır və ya damazlıq məqsədi ilə satılır. Pisləri isə otlaq və ya bordsaq şəraitində kökəldilərək ət tədarükünə verilməsi üçün çıxdaş edilərək satılır. *Qoyunların bonitrəsi qəbul edilmiş istiqamətə cavab verən ən yaxşı heyvanların seçilməsi, seçmə aparılan əlamətlərin inkişafının keyfiyyətə qiymətləndirilməsi əsasında qoyunların siniflərə ayrılmasına deyilir.* Qoyunların siniflərə ayrılması ana qoyunlara törədici qoçların təhkimini asanlaşdırır və sürünün daha qiymətli hissəsi olan elit və birinci sinif heyvanlar yaxşı yemləmə və bəsləmə şəraiti yaradılmasına imkan verir.

Bonitrə keçən ilki damazlıq işlərinin yekunlarına və onun qiymətləndirilməsinə, hər yeni nəsil heyvanlar alındıqca onların keyfiyyətinin necə dəyişdiyinin müəyyən edilməsinə imkan yaradır. Qoyunçuluqda iki növ fərdi və sinfi bonitrə həyata keçirilir.

Qoyunların fərdi bonitrəsi zamanı heyvanların vacib məhsuldarlıq keyfiyyətləri onun eksteryer və konstitusiyası qiymətləndirilir. Hər bir

heyvanda qiymətləndirmənin nəticəsi xüsusi jurnala qeyd olunur və sonra onlar fərdi damazlıq və rəqlərinə köçürülür.

Dövlət və kəndli-fermer təsərrüfatlarının rəhbərləri, kənd təsərrüfatı mütəxəssisləri (zoobaytar) qoyunçuluğu inkişaf etdirmək, onun cins tərkibini yaxşılaşdırmaq və məhsuldarlığını artırmaq məqsədi ilə bu məsləhətlərə ciddi əməl etməlidirlər.

Fərdi bonitrə jurnalı

Burada bonitrənin nəticəsi ilə yanaşı, heyvanın yun məhsuldarlığı və diri çəkisi yazılır: -Yun məhsuldarlığının fərdi qeydiyyatı və diri çəkinin müəyyən edilməsi jurnalı və Damazlıq seleksiya işində aşağıdakı qeydiyyat-hesabat formalarının da əhəmiyyəti böyükdür.

1. qoyunların cütləşmə cədvəli;
2. sürünün qırımı cədvəli;
3. dölün götürülməsi və quzuların anadan ayrılması cədvəli;
4. qoyunların cütləşməsinin yekun cədvəli.

Bu yazıların əsasında təsərrüfatlarda aparılan damazlıq işlərinin nəticələrinə asanlıqla nəzarət etmək olar.

Bonitrənin texnikası

Yunluq, yunluq-ətlik və ətlik-yunluq istiqamətində yetişdirilən qoyunların bonitrəsi yazda yun qırımından qabaq keçirilməlidir. Hər bir kəndli-fermer, dövlət və s. təsərrüfatları qabaqcadan bonitrə vaxtına 2 ay qalmış, hazırlıq işləri görməli və təsərrüfat üçün bonitrə planı tərtib edilməlidir. Bu planda fərdi və sinfi bonitrə ediləsi qoyunların miqdarı, cinsi, cinsiyyəti, yaşı lazım olan alət və təchizat göstərilməlidir. Sürülərdə bonitrənin kim tərəfindən aparılacağı da qabaqcadan təyin olunmalıdır.

Bonitrə aparmaq üçün ağılın (arxacın) qapısı yanında qoyunları bir-bir buraxmaq üçün taxtadan və yaxud çətəndən dəhliz qurulmalıdır.

Dəhlizin uzunluğu 7-8 m, eni isə 0,5-0,6 metr olmalıdır. Dəhlizin sonunda bonitrə edilən yerdə hər iki tərəfdən 0,8 m uzunluqda, 0,5 m enində və 0,6- 0,7 m dərinlikdə 2 yer qazılır. Bunun birində (sağ tərəfdə) bonityor, o birində isə (sol tərəfdə) çobanlardan biri oturur.

Qoyun duran yerdə taxta döşəmə düzəldilməsi tövsiyyə edilir. Dəhlizdəki qoyunları bonitrə üçün buraxmaq və qoyunlara nəzər yetirmək üçün 2-3 çoban ayrılmalıdır. Qoyun dəhlizdən buraxılarkən çoban onu sol əli ilə boynunun altından, sağ əli ilə isə dal ayaqlarının budları nahiyəsindən tutur və bonityor onu təsvir edib, sinfini təyin edənə kimi saxlayır. Bonityorun arxa tərəfinə masa qoyulur ki, burada hesabdar bonityorun təsvir etdiyi əlamətləri xüsusi bonitrə açarları vasitəsi ilə bonitrə jurnalına qeyd edir. Lazım gəldikdə qoyunları siniflərinə görə nömrələmək, yaxud nişanlayıb qulağını ənəkləmək (nişanlamaq) və yun nümunəsi götürmək kimi işlər də aparılır. Qırılan zaman bonitrə olunmuş qoyunların yun qırımı və sonra isə diri çəkisi təyin edilib, bonitrə jurnalına yazılır. Bonitrə işi üçün bonityor və hesabdardan başqa 5-6 nəfər köməkçi çoban da ayrılmalıdır. Bonitrə qurtarıqdan sonra bonityor hesabat tərtib edir və bonitrə haqqında fermerin iştirakı ilə xüsusi akt tərtib edir.

Bonitrə materialları əsasında qoyunların siniflərə bölünüb, yeni sürülər təşkil edilməsi ilə bərabər damazlıq qoçların seçilib, ayrı-ayrı qruplara (fərdi aparılan damazlıq işində) təhkim olunması və sürülüş planının tərtibi ilə də bonityor özü məşğul olur.

Əcdadına görə seçmə

Damazlıq işi aparıldıqda xarici görünüş və məhsuldarla bərabər, damazlıq heyvanın əcdadı da nəzərə alınmalıdır. Heyvanın əcdadı yüksək məhsuldar olmayıbsa o özü də çox vaxt əcdadı az məhsuldar olan heyvana nisbətən çox məhsuldar ola bilər. Lakin, bu həlledici şərt deyildir. Bunu ancaq arzu olunası şərt kimi qəbul etmək lazımdır. Əcdadı üzrə qoyun seçdikdə heyvanın hansı nəsilədən və kimlərdən törəməsi barədə qeydlər olmalıdır. Damazlıq üçün birinci növbədə elit və birinci sinif heyvanlardan törəmiş quzuları seçmək lazımdır.

Balaları keyfiyyətinə görə seçmə

Damazlıq qoyunların əcdadının və özlərinin məhsuldarlığının yüksək və keyfiyyətli olması vacib şərtədir, lakin onların həqiqi damazlıq əhəmiyyəti verdikləri balalarının keyfiyyəti ilə də müəyyən edilə bilər. Ona görə də damazlıq qoyunçuluq təsərrüfatlarında əsas qoçlar və elit analar balavermə qabiliyyətinə görə mütləq qiymətləndirilməlidir.

Damazlıq qoçların bala vermə keyfiyyətinin yoxlanılması işi əsasən birinci sinif analar üzərində aparılmalıdır.

Aparılmış təcrübələr göstərir ki, keyfiyyətli qoçlar öz müsbət əlamətlərini nəsilədən-nəsilə vermək (irsiyyət) qabiliyyətini müxtəlif sinifli analarda müxtəlif dərəcədə bürüzə verirlər. Ona görə də 2-ci və 3-cü sinifli ana qoyunların çox olduğu təsərrüfatlarda qoçların sınaqdan keçirilməsini 1-ci, 2-ci və 3-cü sinifli eyni sayda analar üzərində tətbiq etmək məqsədəuyğun hesab edilir.

Əcdadına və məhsuldarlığına görə yüksək göstəricisi olan cavan qoçlar hər il bala vermə keyfiyyətinə görə sınaqdan keçirilməlidir. Sınaq üçün ayrılmış qoçların sayı təsərrüfatların tələbatından iki dəfə çox olmalıdır. Çünki sınaq zamanı qoçların orta hesabla yarıya qədəri yaxşılaşdırıcı kimi işləmək qabiliyyətinə malik olurlar.

Döllük qoçun irsiyyət keyfiyyətini düzgün qiymətləndirmək üçün qoçun neçə balasının olmasının zəruriliyi barədə alimlərin fikri müxtəlifdir. Akademik M.F.İvanov belə hesab edirdi ki, qoçu qiymətləndirmək üçün 30-50 baş quzunun olması kifayətdir. Professor

Y.L.Qlembotski və İ.N.Dyaçkov təklif edirdilər ki, belə qiymətləndirmə təxminən qoçun 100 baş balası üzərində aparılmalıdır.

Qabaqcıl qoyunçuluq təsərrüfatlarında bu məqsədlə 750-800 başdan ibarət qoyun sürüsünə sınaqmaq üçün 8-10 baş qoç təhkim edilir. Bu qayda ilə orta hesabla hər qoçun 80-100 balası olur ki, bu da qoçun irsiyyət keyfiyyətini dəqiq qiymətləndirməyə imkan verir. Qoçun irsiyyət keyfiyyətini bir cinsiyyət üzərində də (dişilərdə və ya erkəklərdə) müəyyən etmək olar.

Damazlıq qoyunçuluq təsərrüfatlarında üç ana qoyun sürüsündə hər il 24-30 baş qoç sınaqdan keçirilir ki, bunların da 10-12 başı əsas göstəricilərinə görə yaxşılaşdırıcı sayılır. Qoçları bilavasitə keyfiyyətinə görə sınaqdan keçirdikdə onlara təhkim olunan analar eyniyaşlı və eyni sinifli olmalıdır. Həmin anaların süni mayalanma vaxtından başlayaraq, quzular anasından ayrılana kimi onların saxlanma şəraiti normal, yemləmə və bəslənmələrində fərq olmamalıdır (tam oxşar olmalıdır).

Qoçların irsiyyət keyfiyyətini qiymətləndirməyin bir neçə üsulu vardır. Bunlardan aşağıdakıları göstərmək olar:

1. Sınaqdan keçirilən qoçların balalarının keyfiyyətinin bir-biri ilə müqayisəsi. Hazırda ölkəmizdə və xaricdə bu üsulla qiymətləndirmədən geniş istifadə olunur. Qoç bu qayda ilə sınaqdan keçirildikdə onun balaları keyfiyyətlərinə görə qiymətləndirilir, orta göstəriciləri hesablanır. Həmin göstəricilər sürüdə sınaqdan keçirilən bütün digər qoçların balalarının orta göstəriciləri ilə müqayisə edilir.

2. Sınaqdan keçirilən qoçların balalarının məhsuldarlığının anaların məhsuldarlığı ilə müqayisəsi.

Qeyd etmək lazımdır ki, doğrudan da qoç onunla cütləşən anaya nisbətən üstün keyfiyyətə malikdirsə, ondan alınan balanın məhsuldarlığı yüksək olmalıdır. Həmin üstünlük balanın xeyrinə (anaya nisbətən) nə qədər yüksək olarsa, bu, qoçun irsiyyət keyfiyyətinin yüksəkliyinə işarədir. Bir sıra çətinliklərinə görə bu üsul qoyunçuluqda geniş tətbiq edilmir.

Qoç həmin üsulla sınaqdan keçirildikdə, ona təhkim olunan anaların məhsuldarlığı dəqiq bilinməlidir, bu isə xeyli çətinlik törədir. Digər tərəfdən, anaların məhsuldarlığını balaların məhsuldarlığı ilə müqayisə

etdikdə aradan illər ötür, yaş və şərait müxtəlif olur və s. Beləliklə, ondan az hallarda istifadə edilir. Lakin birinci üsul daha dəqiq və sadədir

Sınaqdan keçirilən qoçun balalarını əsas və tamamlayıcı əlamətlərinə görə qiymətləndirmək olar. Əsas əlamətlər aşağıdakılardır:

a) yun məhsuldarlığı. Sınaqdan keçirilən qoçların balalarının və bütün sürünün yun məhsuldarlığı müəyyən edilir. Sürünün yun məhsuldarlığının orta göstəricisi 100% qəbul edilir. Yoxlanan qoyun balalarının məhsuldarlığı da faizlə hesablanıb müqayisə edilir.

b) diri çəki. Sürüdəki qoyunların, o cümlədən sınaqdan keçirilən balaların orta diri çəkisi müəyyən olunur və müqayisə edilir.

c) balalarının nisbəti. Bu göstərici balaların müqayisəli olaraq ümumi qiyməti haqqında (konstitusiya, bədən quruluşu, yunun keyfiyyəti, yun örtüyü və. s.) məlumat verir.

Sınaqdan keçirilən qoyunun elit və birinci sinif balalarının faizlə çoxluğu onun irsiyyət keyfiyyətinin yüksəkliyi deməkdir. Bütün sürüdəki elit və birinci sinif quzular, o cümlədən sınaqdan keçirilən qoçların elit və 1-ci sinif balaları hesablanıb müqayisə edilir. Alınan nəticənin daha dəqiq olması üçün aşağı sinifli balalar da nisbətə hesablanır. Bir qrup mütəxəssislər qoçun sınaqdan keçirilməsində balaların sinfinin nisbətini əsas göstərici hesab edir. Lakin damazlıq-seleksiya işində bir göstərici ilə kifayətlənmək yanlışlığa yol vermək deməkdir. Belə ki, seleksiya işində heyvanın ümumi damazlıq qiyməti ilə yanaşı, onun genetik xüsusiyyətlərinin də öyrənilməsi əsas şərtlərdən biridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, eyni sinfə mənsub olan və eyni ümumi qiymətə malik qoçlar müxtəlif keyfiyyətləri ilə bir-birindən seçilə bilər. Yuxarıda göstərilən 3 əsas əlamətlə yanaşı, zərifiyunlu qoyunların digər tamamlayıcı əlamətləri də böyük əhəmiyyətə malikdir.

Əlavə əlamətlərə aşağıdakılar aiddir:

1. Konstitusiya – həm sürü üzrə quzularda, həm də sınıxılan qoçun balaları üzrə möhkəm konstitusiyalıdır, incə və qaba konstitusiyaya meyilli olanlar faizlə hesablanıb, müqayisə edilir.

2. Dəri qırışına görə quzuların tipləri “C”, “C+”, “C-” faizlə hesablanıb

müqayisə edilir.

3. Yunun sıxlığı – çox sıx, seyrək və çox seyrək yunlu balalar faizlə hesablanıb, müqayisə edilir.

4. Yunun uzunluğu (sm-lə). Bütün sürüdəki quzuların yununun orta uzunluğu 100% qəbul edilərək, sınaqdan keçirilən qoçun balalarının yununun orta uzunluğu ilə müqayisə edilir.

5. Yunun nazikliyi keyfiyyətlər üzrə (64 və yuxarı, “O” və aşağı) hesablanıb, müqayisə edilir.

6. Yunun müntəzəmliyi. Müntəzəmliyi az olan və qeyri -müntəzəm yunlu quzular faizlə hesablanıb, müqayisə edilir.

7. Yunun yağı-təri normada, normadan çox və normadan az olan quzular faizlə hesablanıb müqayisə edilir.

8. Qarınaltı nahiyəsinin yunla örtülmə dərəcəsi, sınaqdan keçirilən qoçun balalarının qarınaltı nahiyəsinin yunla əla, yaxşı, orta və pis örtülməsi faizlə hesablanıb müqayisə edilir.

Sınaqdan keçirilən qoçların balalarının bonitrə göstəriciləri, diri çəkinin və yun məhsuldarlığının fərdi uçotu xüsusi cədvələ yazılır. Bu göstəricilərin variasiya üsulu ilə işlənməsi və alınmış yekun rəqəmlərinin fərqlinin düzgünlük əmsalının ayrı-ayrı qoçların balalarının keyfiyyəti üzrə müəyyən edilməsi də işin xeyrinədir. Əgər qoçlar müxtəlif sinifli analar üzərində sınaqdan keçirilsə, onda göstəricilərin siniflər üzrə işlənməsi vacibdir. Belə göstəricilər qoçun hansı sinifli analarla cütləşməsinin faydalı olduğunu göstərir.

Bala vermə keyfiyyətinə görə qoçların sınaqdan keçirilməsi işində yüksək keyfiyyətli qoçların istifadə müddətinin uzadılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu məqsədlə qoçların sınaqdan keçirilməsinin 1,5 yaşda deyil, daha cavan yaşda: 7-8 aylıqda aparılması barədə olan təcrübələrin nəticələri maraqlıdır.

A.Q.Şulimov (1974) müxəlif yaşlı qoçları bala vermə keyfiyyətinə görə sınaqdan keçirib müəyyən etmişdir ki, 7 və 19-20 aylıq qoçların balaları keyfiyyətinə görə bir-birinə oxşayırlar. Onların anadan ayrılan zaman diri çəkisi və digər göstəriciləri bir-birindən seçilmir.

M.D.Çamuxa və D.Abdıllayevin qırğız zərifiyunlu qoyunları ilə

apardıqları təcrübələr göstərir ki, sınaqdan keçirilən qoçlardan 7-10 aylıqda cütləşmədə istifadə etmək olar. Bu tədbir onların inkişafına mənfi təsir göstərmir. Alınan balalar isə yaşlı qoçların balalarından fərqlənmir.

S.İ.Semyonov və N.İ.Qraudının təcrübələri göstərir ki, sınaqdan keçirilən qoçlar və onların balaları yaxşı yemləmə və bəsləmə şəraitində qiymətləndirilməlidir. Qoçun birinci sinifli analarla cütləşməsində 70%-dən yuxarı elit və birinci sinifli balaları olarsa, “əla”: 60-69% olarsa, “yaxşı”, 50-59% olarsa, “kafi” qiymətli hesab olunur.

Qoyunların bonitrə təlimatında balaların keyfiyyətinə görə qoçların seçilməsi və qiymətləndirilməsi qaydasının əsasları aşağıdakı kimi izah edilmişdir.

1. Əsas sürünün təmiri və yaxşılaşdırıcı kimi başqa təsərrüfata verilməsi, qoçların çoxpilləli seçilməsi ilk dəfə quzu iki-üç həftəlik olduqda, ikinci dəfə balalar anadan ayrıldıqda və sonuncu dəfə 12-15 aylıqda aparılır.

2. Təsərrüfatın əsas qoç sürüsünü tamamlamaq üçün əcdadı və bədən quruluşu qüsursuz olan 1,5 yaşlı təmirlik qoçlardan tələbatdan iki dəfə artıq miqdarda seçilir və sınaq cütləşməsinə buraxılır.

3. Sınaq cütləşməsi zamanı hər baş qoça 80-100 baş birinci sinifli analar ayrılır ki, bu da hər baş qoçdan qiymətləndirmək üçün bir cinsiyyətdən 40 baş quzu alınmasını təmin edir.

4. Tək-tək hallarda sınaq cütləşməsi ikinci və üçüncü sinifli qoyunlarda da aparılır.

5. Sınaqdan keçirilən qoçların balalarının məhsuldarlıq keyfiyyətinə hər zaman nəzarət edilir.

6. Qoçların bala vermə keyfiyyətini müxtəlif qoçların balalarının keyfiyyətini atalarının keyfiyyəti ilə və diş toğluların keyfiyyətini analarının keyfiyyəti ilə müqayisə etməklə müəyyənləşdirirlər.

7. Sınaqdan keçirilən qoçların təxmini qiyməti quzular anadan ayrıldıqda, əsaslı qiyməti isə bir yaşında olduqda müəyyən edilir.

Törətədiyi nəslinə görə seçmə

Bu üsulla da aparılan seçmə mükəmməl sayılır. Törədici nəslinə görə seçmənin, damazlıq qoç seçib saxlamaqda böyük əhəmiyyəti vardır, çünki bir qoçun toxumu ilə yüzlərlə ana qoyun mayalamaq olur. Qoç yaxşılaşdırıcı olmadıqda ondan törənən nəsil də az məhsuldar olub, damazlıq sürünün getdikcə cırlaşmasına (pozulub xarablaşmasına) səbəb olur. Odur ki, damazlıq işinə buraxılacaq qoçlar əvvəlcə sınaqdan keçirilməli, törətdiyi balaların keyfiyyəti öyrənildikdən sonra geniş istifadəyə buraxılmalıdır. Qoçun törətdiyi nəslin yaxşı, yaxud pis olmasını təyin etməkdən ötəri 1-ci il sürülüşə buraxılan qoçlardan 40-50 bala alınması tövsiyə olunur. Törəyən balaların keyfiyyəti öz analarından nə qədər çox olarsa damazlıq qoç bir o qədər yaxşı sayılır. Bir neçə qoçu bir-biri ilə müqayisə etmək məqsədilə sınaq aparıldıqda cütləşdirmək üçün ayrılmış ana qoyunlar eyni keyfiyyətdə olmalıdırlar. Sınaq üçün adətən birinci nəsil sinif qoyunları ayırırlar. Törətdiyi sinfinə görə seçki aparıldıqda təsərrüfatda düzgün dövlük hesabat işi aparılmalıdır. Bunun üçün ancaq qoyunlar fərdi nömrələnib, hər dəfə cütləşdirildikdə, nə vaxt və hansı qoçla sürüldüyü kimlərdən törəməsi və məhsuldarlığın, həmçinin anasının, həm də özünün fərdi bonitrə əlamətləri hesaba alınır.

Damazlıq qoçların seçilməsi

Damazlıq təsərrüfatlarda yüksək məhsuldar törədici qoçların seçilməsi mühüm zootexnika tədbirlərindən biri sayılır. Damazlıq işinin keyfiyyətli aparılması üçün təsərrüfatda keyfiyyət və məhsuldarlığı əla sayılan bir qrup damazlıq qoç yetişdirilməlidir, çünki sürülüş zamanı yalnız yüksək məhsuldar olan və öz yaxşı əlamətlərini nəslinə keçirə bilən qoçların istifadə olunması sürünün keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasını və məhsuldarlığının artırılmasını sürətləndirə bilər. Damazlıq işi ilə məşğul olmayan kəndli-fermer əmtiə təsərrüfatlar üçün damazlıq təsərrüfatlardan qoç alırlar. Belə damazlıq qoç aldıqda əmtiə ferması tələb etməlidir ki:

- əldə ediləsi damazlıq qoç, cinsi və məhsuldarlığı ilə əmtiə fermasında yetişdirilən sürünün istiqamətinə uyğun olsun;
- qoç yüksək məhsuldar olsun;

- qoç möhkəm sümüklü və sağlam olsun;
- ana qoyunları mayalamaq üçün qoçun cinsiyyət orqanı salamat və toxumu keyfiyyətli olmalıdır.

Damazlıq təsərrüfatlarda yaxşı damazlıq qoçlar əldə etmək üçün, 4-5 aylıq erkək quzuları süddən kəsən zaman onları nəzərdən keçirib yaxşılarını təmir qrupuna ayırmaq lazımdır. Belə erkək quzuların miqdarı tələb olunan qoçların miqdarından 5-6 dəfə çox olmalıdır. Bu seçmədə birinci növbədə təsərrüfatda olan elit qoç və elit qoyunlardan törəmiş quzular nəzərdə tutulur. Bununla yanaşı olaraq, onu da nəzərdə saxlamaq lazımdır ki, əgər təsərrüfatda birinci sinif qoyunlardan törəmiş, və yaxud əcdadı naməlum, lakin damazlıq üçün yararlı quzular varsa onları çıxdaş etməyib, damazlıq təmir qoç dəstəsinə daxil etmək olar.

Seçilmiş erkək quzuları xüsusi qrupa ayırıb, onlara baxmaq üçün təcrübəli çobanlardan birini təhkim etmək lazımdır. Bu dəstəyə yaxşı otlaq sahəsi ayırıb, əlavə qüvvəli, şirəli və başqa yemlər verməklə onların yetişdirilməsinə xüsusi fikir verilməlidir.

Təmir üçün seçilmiş quzular, yazda bir yaşa çatdıqda fərdi bonitrə edilir və ayrıca otarılır (saxlanılır).

Təmir üçün yetişdirilmiş damazlıq qoçlar sürülüşə buraxılmazdan əvvəl bir daha nəzərdən keçirilib çəkilib və bonitrə zamanı aldığı qiymətlə birlikdə yazda sürülüşdə istifadə olunması müəyyən edilir. Bunların içərisindən təsərrüfatın damazlıq qoça olan ehtiyacından iki dəfə artıq miqdarda qoçluq cavanlar seçilir və onların bala törətmə keyfiyyətini öyrənmək üçün 1,5 yaşında olarkən sınaqdan keçirilir.

Sınaqdan keçirilmiş təmirlik qoçların keyfiyyətini öyrənmək üçün onlardan törəmiş balalar təsvir olunub bir-birilə tutuşdurulur. Hansı qoçun balaları arasında o biri qoçların balalarına nisbətən arzu olunan növ quzular çox olarsa, onlar əsas və görkəmli keyfiyyətləri üzrə atalarına oxşayıb, orta hesabla analarından yaxşı olarsa, belə qoç daha qiymətli damazlıq hesab olunmalıdır.

Qoçların sınaqdan keçirilmə nəticəsi əvvəlcə onlardan törənən quzular süddən kəsilən zaman təsvir edildikdən və qəti olaraq, bir yaşında bonitrə

olunub, məhsuldarlığı müəyyən olunduqdan sonra aşkara çıxarılır. Sınaqdan keçirilmənin əsasında qoçların sürülüş zamanı fərdi, yaxud sinfi olaraq istifadə olunması müəyyən edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, gələcək illərdə də sürüdə qoçlar istifadə olunarkən onlar, törətdiyi nəslin keyfiyyətini müəyyən etmək məqsədilə, sınaqdan keçirilməlidir. Sürülüş üçün qoçların qoyunlara təhkim edilməsi damazlıq işinin ən vacib bir sahəsidir. Bu, sürülüşdən qabaq fərdi olaraq hər bir qoyunun yaxud bir qrup qoyunun hansı qoçla sürülməsinin müəyyən edilməsi deməkdir. Təhkimdən məqsəd, alınan yeni nəslin öz analarından çox məhsuldar olmasıdır. Damazlıq qoç, adətən bir qayda olaraq, sürdüüyü anac qoyundan keyfiyyətə yüksək olmalıdır. Yüksək məhsuldar anac qoyunlara yüksək məhsuldar törədici qoç təhkim edilməlidir.

Elit və seçmə qruplarda törədici qoç qoyunlara fərdi surətdə təhkim edilir. Yəni hər bir qoyuna onun xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müəyyən qoç təhkim edilir. Sinfi sürülərdə müəyyən sinfə daxil edilmiş ana qoyunlara bir və ya bir neçə baş qoç təhkim edilir. Elit dəstəyə daxil edilmiş ana qoyunlara təsərrüfatdakı yüksək məhsuldar damazlıq qoçları ayıraraq, təhkim edirlər. Elit ana qoyunlara fərdi qoç təhkim etdikdə aşağıdakıları nəzərdə tutmaq lazımdır.

a) qoyun yüksək mihşuldarlığa malik olub, təsərrüfatdakı sürüdə qəbul edilmiş istiqamətə tamamilə uyğun və yaxud buna yaxın əlamətlərə malik olmalıdır. Bundan məqsəd, gələcək yetişdirmədə bu keyfiyyəti nəslinə möhkəm keçirə bilən balalar almaqdır;

b) qəbul edilmiş istiqamətə tamamilə uyğun olmayıb, lakin bir, yaxud bir neçə diqqətə layiq görkəmli əlamətləri olan məsələn, çox sıx, uzun və bol yunlu, yaxud iri çəkili və ana qoyunlara iki növ qoç təhkim edilir. Bu dəstədəki qoyunların bir qismi arzu olunan növün məşhur qoçları ilə, digər qismi isə ana qoyunlarda olan yüksək keyfiyyətə malik qoçlarla sürülür. Bu axırıncı halda, qəbul edilmiş istiqamətə tamamilə uyğun olmayan nəsəl alınır ki, bunların sırasında arzu olunan keyfiyyətin yüksək dərəcədə inkişaf edib toplanması əlamətlərini daşıyan ayrı-ayrı

heyvanların əldə edilməsi mümkün olur. (məsələn, diri çəki, yun qırımı yaxud sıx yun və s.);

c) sürüdə qəbul edilmiş istiqamətə uyğun və elit daxilində orta göstəriciləri olan qoyunlara, qəbul edilmiş istiqamətə uyğun olan yüksək məhsuldar qoçlar təyin edilir. Bunlardan törəyən nəsəl, analarına nisbətən daha yüksək məhsuldar olur.

Zərif yunlu sinfin sürülərinə qoç təhkim etdikdə bunları nəzərdə tutmaq lazımdır: Ancaq birinci sinifdən olan qoyunlara, sinfi sürülərdə istifadə olunmaq üçün seçilmiş yüksək məhsuldar elit qoçlar təyin edilir. Bu qoçların özü iri, yunu çox, sıx, uzun və qəbul edilmiş istiqamətə müvafiq olmalıdır. İkinci nəsil qoyunlara ancaq uzun yunlu, yüksək məhsuldar elit qoçlar təyin olunur;

Üçüncü sinif qoyunlara sıx yunlu yüksək məhsuldar qoçlar təyin olunur;

Dördüncü sinif qoyunlara, qeyd olunan sinif sürülərində istifadə olunmadan artıq qalan qoçların yaxşıları təyin olunur. Elit qoç çatmadıqda birinci sinif qoçlardan istifadə etmək olar.

Zərif və qaba yunlu qoyun cinslərindən törəmiş mələz sürülərində qoçların təyini bu qayda ilə aparılır:

Seçilmiş mələz qoyunlara, sinfi uzrə sınaqdan keçirilmiş yüksək məhsul verən zərif yunlu elit qoçlar təyin olunur. Birinci sinif mələz qoyunlara, sinfi sürülər üçün seçilmiş, yun qırımı yüksək, yunu sıx və uzun olan zərif yunlu elit və birinci sinif qoçların yaxşıları təyin olunur. İkinci sinif ancaq qoyunlara boyca iri və uzun zərif yunlu elit, yaxud birinci sinif qoçlar təyin edilir.

Üçüncü sinif qoyunlara yaxşı sıx yunu olan zərif yunlu elit, yaxud birinci sinif qoçlar təyin edilir.

Dördüncü sinif qoyunlar üçün qeyd olunan sürülərdə istifadə olunmaq üçün seçilmiş və artıq qalmış, möhkəm quruluşa malik, birinci sinif zərif yunlu qoçların yaxşıları istifadə olunur.

Beşinci sinif ancaq qoyunlar üçün bir bərabərdə və sıx yunu olan zərif yunlu elit və birinci sinif qoçlar təyin edilir. Birinci sinif qoç çatmadıqda, ikinci sinif qoçlardan da istifadə etmək olar.

V HİSSƏ

Qoyunçuluğun inkişaf etdirilməsi tədbirləri

Əhalinin qoyun ətinə olan tələbatını ödəmək məqsədilə qoyunçuluğun inkişaf etdirilməsi günün vacib məsələlərindən biridir. Qoyunçuluğu inkişaf etdirmək üçün onun cins tərkibinin yaxşılaşdırılması və möhkəm yem bazasının yaradılması lazımdır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 06.12.2016-cı il tarixli, 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş, “Azərbaycan Respublikasında Kənd Təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi” də müəyyən edilən strateji hədəflərə nail olunmasında, heyvandarlığın intensiv texnologiyalar əsasında inkişaf etdirilməsi, heyvan mənşəli məhsulların istehsalı və emalında “Dəyər zənciri” prinsipinin tətbiq edilməsi müasir dünya təcrübəsinin respublikamızda tətbiqinin genişləndirilməsi yolu ilə iri heyvandarlıq komplekslərinin, ailə-kəndli-fermer təsərrüfatlarının yaradılması, dünyada mövcud olan təcrübələrdən istifadə etməklə öyrüş və otlaqların məhsuldarlıqlarının qorunub saxlanması və artırılması, bu sahələrdən istifadə etməklə heyvandarlıqda yarım-intensiv saxlama, parsel formasında bölgü aparmaqla mədəni otlaq yaratma təcrübəsinin respublikamızda təbliğ olunması məqsədilə “Azərbaycan Respublikasında 2019-2023-cü illərdə heyvandarlığın intesiv inkişaf etdirilməsinə və öyrüş-otlaq ərazilərinin səmərəli istifadə olunmasına dair Dövlət Proqramı” hazırlanmışdır.

Dövlət proqramının məqsədi yeni təsərrüfatçılıq modellərinin tətbiqi ilə cins tərkibinin yaxşılaşdırılması hesabına heyvandarlıqda genetik potensiala uyğun məhsuldarlığa və heyvandarlığın davamlı inkişafına nail olunması, ölkə əhalisinin heyvan mənşəli məhsullara tələbatının əsasən yerli məhsullar hesabına ödənilməsi və ixrac imkanlarının yaranması, heyvandarlıq müəssisələrinin yemə olan təminatının yaxşılaşdırılması, öyrüş-otlaq sahələrinin münbitliyinin artırılması yolu ilə səmərəli istifadənin təmin edilməsi, emal sənayesinin inkişaf etdirilməsi və kənd əhalisinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün heyvandarlığın inkişafının stimullaşdırılmasıdır.

Qoyunların boğazlıq müddəti

Qoyunların tez yetişkənlik əlamətlərindən biri də boğazlıq dövrüdür. Ədəbiyyat məlumatlarına görə qoyunların boğazlıq müddəti təxminən orta hesabla 152 gündür. Qoyunların cinsindən, iqlim şəraitindən, tez yetişkənlik dərəcəsiindən, balanın cinsiyyətindən (erkək və ya dişi olmasından) asılı olaraq, boğazlıq müddəti bir neçə gün az və ya çox ola bilər.

Aparılmış müşahidələrə əsasən, tez yetişən cinslərdə boğazlıq dövrü 144 gün, merinoslarda 150 gün və bu iki cinsin mələzlərində 145-146 gün olur.

Qoyunların bala vermə qabiliyyəti

Apardığımız elml-tədqiqat işləri və müşahidələrimiz göstərmişdir ki, qoyunların əkiz bala vermə poliestrekliyi yerli qoyun cinslərində azdır. Lakin cins tərkibi yaxşılaşdırıldıqca əkiz bala vermə faizi də çoxalır. Məsələn, Bozax cinsinin qoyunları yüksək bala vermə qabiliyyətinə malik deyil. Hər 100 baş bozax cinsinin qoyunlarından 10 başı əkiz doğur. Lakin yaxşılaşdırıcı cins kimi istifadə edilən prekos cinsinin qoyunları zərif yunlu qoyun cinsləri arasında özünün yüksək bala verməsi ilə fərqlənir və hər 100 baş ana qoyundan 40-60 başı əkiz doğur.

Ana qoyunların cütləşməsinin təşkili

Respublikanın qoyunçuluqla məşqul olan kəndli-fermer təsərrüfatlarında təbii iqlim şəraitindən asılı olaraq bölgələr üzrə qoyunların cütləşdirilməsi müxtəlif vaxtlarda aparılır; Mil, Muğan, Qarabağ, Şirvan və Quba-Xaçmaz bölgələrində yayda, Şəki-Zaqatala, Gəncə-Qazax və Qərb bölgələrində avqust-sentyabr aylarında və Naxçıvan Respublikasında oktyabr ayında aparılır. Ona görə də qoyunların döl kompaniyası oktyabr ayından mart ayınadək davam edir. Cütləşmədən qabaq qoyunlar və törədici qoçlar Zoobaytarlıq qaydalarına uyğun seçilib, hazırlanmalıdır. Onlar digər kənd təsərrüfatı heyvanlarından fərqlənir. Qoyunlar fəsilələr üzrə cütləşir. Bu cütləşmə planında da nəzərə alınmalıdır. Zərif və yarım zərif yunlu qoyunların şişəkləri 1,5

yaşında cütləşməyə tam hazırdırsa və məhsuldarlığa malikdirsə cütləşməyə buraxılır. Damazlıq təsərrüfatlarda yüksək elit cinsli doğar qoyunlar və yunluq-ətlik istiqamətli merinos cinsli şişəklər tam təsərrüfat yetişkənliyində, yəni 2,5 yaşında olarkən ilk cütləşməyə buraxılır. Lakin damazlıq istiqamətli şişəklər 1,5 yaşında cütləşərkən əkiz quzu az verir, məhsuldarlığı aşağı olur və tez sıradan çıxır.

Sərbəst cütləşmə

Belə cütləşmə qədim vaxtlardan istifadə edilir. Sürücü qoçlar lazım olan fəsillərdə ana qoyun sürüsünə buraxılır və nəzarətsiz olaraq cütləşmə aparılır.

Bu zaman hər 20-25 baş ana qoyuna bir baş qoç ayrılır.

Qoçlar 1,5-2 ay ana qoyunlarla birgə otarılır və qoç həvəsdə olan qoyunu tapıb, onu sərbəst şəkildə mayalayır. Bu üsul sadə az zəhmət tələb edir.

Çatışmayan cəhətləri: sürüdə çox miqdarda qoç saxlanılır; qoç işləyib yorulur; Mayalanan qoyunun sayı və balanın hansı qoçdan olduğu bilinmir.

Əl üsulu ilə cütləşmə

Hər gün səhər yemlənməsindən əvvəl yoxlayıcı törədici qoçlar sürüyə buraxılır.

Həvəsə gələn ana qoyunlar seçilir və cütləşdirmək və mayalamaq üçün ayrılmış məntəqəyə (qoyun damına, yatağına) gətirilir. Ana qoyunlar burada nəzərdə tutulmuş cins qoçla cütləşdirilir. Cütləşmə jurnalına günü, ayı, ili, qoçun və ana qoyunun nömrəsi qeyd edilir.

Həvəsdə olan ana qoyun xüsusi dəzgaha gətirilir və burada törədici qoç ilə cütləşdirilir;

Əl ilə cütləşdirilmə üsulunda hər 40-50 baş ana qoyuna 1 baş törədici qoç təhkim edilir;

Sutkada bir-iki saatdan bir 1 baş qoç 3-4 ana qoyunla cütləşdirilir.

Qaremi cütləşmə

Cütləşmə başlamazdan əvvəl sürüdəki ana qoyunlar sinfinə, məhsuldarlığına və nəslinə görə kiçik qruplara bölünür. (30-40, ən çoxu 60 baş) ayrılır. Törədici qoçlar da seçilir və cütləşmə qurtarana kimi həmin sürülərdə saxlanılır.

Ana qoyunlar süni və təbii cütləşmədən əvvəl bu prosesə hazırlanmalıdır. Bunun üçün qoyunları ölüdə yaxşı otarmaq, köklük dərəcəsini bərpa etmək, gün ərzində 200-250 qr çəki artımı verməklə hazırlıq dövründə 10-12 kq çəki artımına nail olmaq lazımdır. Bu zaman qoyunlar köklük dərəcəsinə görə qruplara bölünməli, gündə 0,3-0,5 kq qüvvəli yemlə yemləndirilməli, ana qoyunların qulaq sığması yoxlanılıb, bərpa edilməlidir. Öz təsərrüfat təcrübəmdən görmüşəm ki, taxıl biçildikdən sonra kövsənlikdə (buna qara çöp deyirlər) qoyunu zoobaytar qaydalarına əməl edib otarmaqla, həm qoyunlar yaxşı kökəlik, həm də həvəyə gəlib qoçunu alır və eyni zamanda əkiz bala vermə çoxalır. Ana qoyunlarda və törədici qoçlarda brusellyoz və digər xəstəliklərin olub olmaması yoxlanılmalıdır.

Təsərrüfatın istiqamətindən asılı olaraq törədici qoçlar da seçilib hazırlanır. Təsərrüfatın Zootexnikləri hansı cins törədici qoçdan istifadə ediləcəksə onların birka (sırğa) nömrələrini yazıb fermerə, ferma sahibinə və çobanlara verməlidir. Cütləşmə jurnalında törədici qoçların cinsi də yazılmalıdır.

Cins yaratmada (mələzləşdirmədə) qan qatma

Mələzləşdirmədə qan qatma bundan ibarətdir ki, təkmilləşdirilməsi bir cinsin qoyunlarını, başqa cinsin qıçları ilə cütləşdirib, alınan mələz qoyunları əvvəlki cinsin (ana tərəfin) damazlıq qoçu ilə cütləşdirilir. Bu

birçə dəfə cütləşdirmədə məqsəd, əhəmiyyətli və əsas keyfiyyət və xassələri dəyişdirərək, cinsin hər hansı bir əlamətini yaxşılaşdırmaqdan ibarətdir.

Mələzləşdirmənin qan qatma növündən, bir çox qoyun cinslərinin yaradılmasında istifadə edilmişdir.

Cins qrupu sürüsünün tərkibi

Cins və cins qrupunun tərkibi aşağıdakı kimi olmalıdır:

1. zavod tipləri;
2. damazlıq;
3. istifadəlik heyvanlar.

Zavod qrupuna standarta görə elit 1-ci, elit 2-ci və 1-ci sinfinə mənsub olan heyvanlar daxil edilir.

Bu sürülər müəyyən zavod tipinə mənsub olmalı və heyvanların əksəriyyəti həmin tələblərə münasib olmalıdır. Onlar yüksək damazlıq keyfiyyətlərinə malik olmalı, yəni həmin zavod tipi üçün səciyyəvi keyfiyyətləri ilə yanaşı və sabit şəkildə irsiyyətə keçirmək qabiliyyətinə malik olmalıdır. Yeni cins qrupunun heyvanlarını yazmaq üçün Dövlət zavod və damazlıq kitabları düzəltmək lazımdır.

Beyləqan rayonu, II Aşıqlı kəndi. Vaqifin ferması

Zavodda və ya damazlıq təsərrüfatında olan heyvanlar bonitrə, məhsuldarlıq və əcdadına görə aşağıdakı qruplara bölünür.

Elit 1 qrupuna daxil olan heyvanlar zavod tipinin tələbini ödəməli və cinsin elit heyvanlarından yüksək məhsul verməlidir. Əcdadı məlum olub, atası elit birinci olmalı, anası isə birinci nəsilədən aşağı olmalıdır.

Elit 2 qrupuna daxil olan heyvanların əcdadına və məhsuldarlığına görə elit 1 qrupunun heyvanları kimi olmalı, lakin bəzi əlamətlərinə görə zavod tipinin əlamətlərini ödəməyə bilər.

Birinci sinif heyvanlar həmin cins üçün standartla müəyyən edilmiş məhsuldarlığa görə həmin zavod üçün tipik olmalıdır.

Təsərrüfatın qalan qoyunları elit və birinci sinfin tələblərini ödəmədikləri üçün ümumi istifadəlik heyvanlar qrupuna aid edirlər. Bunlarda damazlıq işi elit qoçlarla çevirmə yolu ilə aparılır.

Sürü təkmilləşdikcə və zavod heyvanlarının sayı artdıqca ümumi istifadəlik heyvanlar təsərrüfatdan çıxardılır.

Bonitrə edilərkən elit, birinci və ikinci sinfə aid edilən heyvanlar nişanlanır. Bu qruplarda seçmə və taylaşdırma fərdi surətdə aparılır. Damazlıq zavod heyvanlarının seçilməsi işində quzu doğulan gündən başlanır. Ən yaxşı heyvanlardan törəmiş yaxşı quzuları istiqamətli yetişdirmək üçün doğularkən hesaba almaq və quzuları analarından ayırarkən əvvəlcə bonitrə etmək, çəkmək və seçmək lazımdır. Seçilmiş damazlıq cavanlar üçün yaxşı saxlama, yemləmə və bəsləmə şəraiti yaratmaq və yaxşı örüş-otlaq sahələri ayırmaq lazımdır.

Zavod və damazlıq heyvanların seçilməsi işi bir yaşında bonitrə edilərkən və məhsuldarlıq göstəriciləri hesaba alınarkən aparılmalıdır. Elit heyvanlar 2 yaşında təkrar yoxlanılmalıdır.

Zavod tipi üçün rekord məhsuldarlıq göstəricilərinə malik müxtəlif xətt və ailələr olmalıdır.

VI HİSSƏ

Qoyunların saxlanması

Qoyunçuluğun texniki parametrləri dedikdə, onların saxlanması üçün tikililər, örüş-otlaq, yaylaq-qışlaq və s. hər cürə şərait olmalıdır:

1.1 Qoyunçuluqda tikililərin və yataqların ara məsafəsi 40-50 metr olmaqla, yataqlar işıqlı olmalı, onların qabaq ön hissəsi gün çıxana tərəf

olmalı, temperatur 8-12°C, nəmlik 70-80% olmaqla tikililərin forması Γ və yaxud Π formasında olmalı;

1.2 Dağlıq və dağətəyi ərazilərdə yataqlar mütləq güney hissədə inşa edilməli;

1.3 Tikililərin eni $E = 10$ m, hündürlüyü damsız (bansız) $h = 2,0$ m, divarların hündürlüyü 1,25-1,50 m, orta hündürlük $h = 3,0$ m olmalı;

1.4 Bir baş qoyun üçün tələb olunan sahə (m²):

- Ana qoyunlar yaz quzulama dövrü üçün 1,0-1,5 m².
- Ana qoyunlar qış vaxtı üçün 2,0-2,5 m².
- Tərədici qoçlar qrup şəklində 1,5-2,0 m².
- Tərədici qoçlar fərdi bir baş üçün 3,0-4,0 m².
- Bir yaşadək cavanlar üçün 0,7-0,9 m².

1.5 Akademik F.Ə.Məlikova görə bir baş qoyun üçün tələb olunan sahə (m²)

- Ana qoyunlar 1,1-1,6 m².
- Qoçlar 1,8-2,5 m².
- Erkəklər 0,7-0,9 m².
- Toğlular 0,7-0,8 m².

Damazlıq qoyunlar üçün bu sahə bir az çox tələb olunur. Qoyun yataqlarında pol-döşəmə yerdən 50-60 sm yuxarı olmalıdır ki, yataqda rütubət olmasın.

1.6 Yataqların işıqlandırılması ümumi döşəmə sahəsinin 15-20%-ni təşkil etməli, pəncərələr əsasən yataqların damında (üstündə, banında) 1:12 nisbətində qoyulmalı. Yataqda təmiz hava olması üçün hər baş qoyuna 3-5 m³ həcm tutumu ölçü hesabı ilə götürülməli. Bütün yataqlarda havalandırma sistemləri olmalı;

- Qapıların hündürlüyü $H=2,8$ m, eni $E = 3,0$ m, işçilər üçün ayrıca giriş qapıları hündürlüyü $h = 1,7$ m, eni 0,7 m ölçüdə qoyulmalı;

- Yataqlarda doğum şöbəsi və quzu küzləri düzəltmək üçün xüsusi şitlər hazırlanmalıdır;

- Qamışdan və yaxud qarğıdan xüsusi çətlər düzəldib quzu küzlərinin divarına bərkitmək lazımdır ki, quzular divardan torpaq və s. zibillər yeməsin. Quzuların altına çöllərdən qarağan toplayıb (qarağan

olmadıqda küləş) döşəmək lazımdır ki, quzuların altı təmiz və rütubətsiz olsun.

1.7 Qoyunların yemlənməsi üçün yem qabları (axur) əsasən rəndələnmiş taxtadan düzəldilməlidir;

- Bir baş yaşlı qoyunu yemləmək üçün 0,25-0,35 paqon metr sahə tələb olunur;

- Yem qabları bir və ikitərəfli ola bilər;

- Qoyunlara qüvvəli yem vermək üçün rezin şinləri (təkərləri) ortadan iki yerə yarıb ayaq düzəldirsən, təxminən 30-40 cm bu çox effektiv olur;

- Qoyunlara qaba yem vermək üçün (quru ot, küləş və s.) rəndələnmiş taxtadan nərdivan kimi düzəldib üçbucaq formasında (şəklində) tərəcə düzəldib hardasa onu yerdən 30-40 sm yuxarı hündürlükdə ayaqlar düzəldilir ki, bu zaman qoyunlar qaba yemin üzərinə çıxıb bilmir və ondan səmərəli istifadə edirlər.

1.8 Yem anbarı yataqdan ən azı 150-200 m məsafədə inşa edilməli, lakin silos və senaj qoyunları yatağa yaxın (olmalı) inşa edilməli. Ehtiyat yemlər xarab olmasın deyərək mütləq çardaq altında saxlanılmalıdır;

1.9 Süni mayalandırma məntəqəsinin yatağın içində olması daha məqsədə uyğun hesab olunur. Qoyunların mayalandırılması, cütləşdirilməsi, üçün xüsusi yer olmalı;

1.10 Qoyunların sağılması üçün hər başa 0,5 m² sahə olmaqla xüsusi yer inşa edilməli;

1.11 Xəstə heyvanlar üçün izolyator yataqdan ən azı 200-300 m aralı məsafədə olmalı;

1.12 Qoyunların çimizdirilməsi üçün vanna da yataqdan ən azı 200 m aralı məsafədə olmalı;

1.13 Yay çardağı hər baş qoyun üçün sahəsi 2,0-2,5 m² olmaqla dağ və dağətəyi bölgələrdə təpələrin üstündə, Aran bölgələrində isə su axarlarının çayların, kanalların və arxların kənarlarında tikilməlidir. Yay çardaqlarının üstü-damı qamışla örtülsə daha yaxşı olar;

1.14 Yataqlar inşa edilərkən onun II şəkli formasında inşa edilməsi və tikilməsi əlverişli hesab olunur. Belə ki, qabaq tərəfdən məftil və tor ilə hasara alınır, təxminən yatağın sahəsindən 2,0-2,5 dəfə çox sahəsi

olmalı, yatağın giriş qapıları açıq olur. Fermada 835 baş ana qoyun varsa onda 18×102 m yatağın sahəsi 1836 m^2 olur ki, burada da hər baş qoyuna $2,2 \text{ m}^2$ sahə düşür. Yaxşı olar ki, sürülərdə qoyunların baş sayı 400-450 başdan çox olmasın. Sürülərdə qoyunların baş sayı nə qədər az olarsa, məhsuldarlıq o qədər çox olar;

- Şaxtalı soyuq havalarda qoyunlar yatağa daxil olur və eyni zamanda vəhşi yırtıcılardan qorunur;

- Qapıların ağzında eni $E=1.0$ m və hündürlüyü $h=2,5-3,0$ m olmaqla dəhliz inşa edilməli;

- Yataqların ön qabaq tərəfdən isə 2 ədəd, yan tərəfdən isə 1 ədəd ehtiyat qapıları olmalı;

- Qoyunlar saxlandığı yerdən asılı olmayaraq mütləq gecələr sidiyə çıxarılmalı;

- Qoyunların doğumu, yəni quzulaması üçün xüsusi doğum şöbələri və yerləri, quzular üçün isə küzlər hazırlanmalı;

- Yataqlar lazımi inventar, avadanlıq və s. ilə tam təchiz edilməli;

- Qoyun yataqları yaşayış yerlərindən ən azı 1,2 km aralı məsafədə olmalıdır;

- Çoban ailələri üçün yaşayış evləri tikilməli;

1.15 Müasir mexanikləşdirilmiş mədəni yataqlarda peyinin təmizlənməsi, yemin paylanması, suyun verilməsi, qoyunların sağılması və s. əl işləri avtomatlaşdırılır.

Qoyun sürülərinin yaylaqlara və yaylaqlardan qışlaqlara köçərkən köç yollarının olmaması həm qoyunlar, həm də çobanlar üçün çox çətinliklər yaradır. Bundan əlavə, heyvanların magistral yolların bir tərəfindən o biri tərəfinə keçmək üçün yeraltı keçidlərin olmaması, həm nəqliyyat vasitələrinin qəza törətməsinə, həm də çoxlu sayda heyvanların tələf olmasına gətirib çıxarır.

Beyləqan rayonu, II Aşıqlı kəndi, Vaqifin ferması

Beyləqan rayonu. Dostluqda Dədəşin ferması

Qışlamaya hazırlıq işləri

Qoyun sürüləri yaylağa getdikdən sonra yataqlar tamamilə peyindən, görmədən və s. yabançı zibillərdən təmizlənməlidir. Yataqların, quzu küzlərinin, çoban evlərinin, yardımçı tikililərin, yem anbarlarının və s. təmirə ehtiyacı olan hissələri tam təmir edilməli, sonra isə bütün tikililər dezinfeksiya olunmalı və sonradan sönmüş əhənglə ağardılmalıdır. Oktyabr ayının əvvəlinə fermada olan bütün tikililər qışlamaya tam hazır vəziyyətdə olmalıdır. Təsərrüfatın tələbatına uyğun olaraq yayda lazımı qədər qaba, sulu-şirəli, qüvvəli və s. yemlər tədarük edilməlidir. Tədarük edilmiş yemlərin saxlanılmasına xüsusi fikir

verilməlidir. Belə ki, tədarük edilmiş yemlər tayalarda istərsə də anbarlarda çürüyüb xarab olmasın. Bundan əlavə bütün yataqların yaxınlığında xəsilliklər və s. yem bitkiləri əkilməlidir.

Doğum şöbəsinin hazırlanması

Qışlamaya hazırlıq işləri aparılarkən quzu küzləri, doğum şöbələri və s. lazımı qaydaya salınmalı və doğum üçün tam hazır vəziyyətə gətirilməlidir. Fermalarda qoyun sürüləri yerdən yuxarı, işıqlı, geniş yataqlarla, quzular isə xüsusi Zoobaytar qaydalarına cavab verən küzlərlə, eyni zamanda çoban ailələri və digər işçilər də evlərlə təmin olunmalıdır. Yataqlar gediş-gəliş yollarından ən azı 200 metr aralı məsafədə olmalıdır. Yataq standartı uyğun hündür yerdə tikilməlidir. Qapıları və pəncərələri günçıxana tərəf olmalıdır. Dağlıq və dağətəyi rayonlarda və ərazilərdə yataqlar mütləq dağların yamacında güney hissədə tikilməlidir. Quzey ərazilərdə tikinti apmaq qətiyyəən olmaz. Bundan əlavə, çökəklik, bataqlıq və durğun su olan gölməçəli yerlərdə də yataqların tikilməsi qətiyyəən yolverilməzdir. Yataqlarda hər bir baş qoyun üçün orta hesabla ən azı 2,0-2,2 kv. metr sahə olmalıdır.

Bunun üçün fermaların tikintisində və təmirində yerli tikinti materiallarından çiy kərpic, qamış, qarğı və s. geniş istifadə olunmalıdır. Yataq və küzlərin uçub dağılmış yerlərini təmir etmək, qapı-pəncərələrini düzəldib şüşə salmaq, döşəmələrini düzəldib hamarlamaq, quzular torpaq və s. zibilləri yeməmək üçün küzlərin divarlarını aşağıdan ən azı 60-70 sm hündürlükdə taxta, çubuq, qarğı və qamışdan hörülmüş çətənləri küzün divarlarına bərkitmək lazımdır. Yataqlar elə tikilməlidir ki, yağış suları, sel və s. içəri daxil olmasın. Yataqlar və küzlər vaxtaşırı təmizlənməli, quru olmalı, quzuların altına qarağan çöpləri, quru küləş və s. döşənilməlidir. Gecələr qoyunlar mütləq sidiyə çıxarılmalıdır ki, qoyunların altı yaş olmasın. Primitiv uçqu-salxaq qazmalarda qoyun saxlamaq olmaz, çünki belə hallarda qoyun və quzular arıq düşür, sıxılır və nəticədə xəstələnir, hətta tələf olurlar.

Qış dövrü yataqlarda orta hesabla 6-8 dərəcə °C istilik olmalıdır. Yataqların istilik sistemi temperaturu nizamlanmalıdır. Çünki yataq çox

isti olanda qoyun və quzular tərleyir, bunun da nəticəsində heyvanlar çölə çıxan kimi xəstələnirlər.

Yataqların inventarla təchizatı

Müasir Kəndli-Fermer və digər qoyunçuluq fermalarında qışlamaya hazırlıq işləri qurtardıqdan sonra yataqlar, quzu küzləri, çoban evləri və s. digər yardımçı tikililər lazımi inventar və avadanlıqlarla da təchiz olunmalıdır. Əgər fermada xüsusi doğum şöbəsi yoxdursa bu zaman yatağın bir hissəsi arakəsmələrlə kəsilərək doğum şöbəsi yaradılmalıdır. Arakəsmələr ağac, taxta, qarğı, və qamışdan düzəldilmiş şitlərlə doğar qoyunlar üçün xüsusi yerlər–ağıllar, doğum şöbələri düzəldilməlidir. Orta hesabla hər arakəsmədə, xal-xalda 20 baş qoyunun doğumunun aparılması məsləhətdir. Arakəsmələrin qamışdan hörülüb çətnələr vasitəsilə düzəldilməsi məsləhət görülür. Arakəsmələrin hündürlüyü təxminən 1 metr olmalıdır ki, quzular tullanıb kənara çıxa bilməsinlər. İstifadəlik üçün səyyar xal-xallar da düzəldib hazırlamaq olur. Bəzən qoyun balasını əmizdirmir, götürmür belə hallarda təcrübəli çobanlardan istifadə edib işləri görmək lazımdır. Əgər sürüdə 500-600 baş qoyun varsa bu zaman 15-16 ədəd xal-xalın düzəldilməsi məsləhətdir. Belə xal-xalların uzunluğu 4-metr, hündürlüyü 80-100 sm, eni isə 40-50 sm-dir. Yəni 1-baş qoyunun yerləşməsi qədər tövsiyə edilir. Havaların isti və günəşli keçən vaxtlarında qoyunları həyətdə çıxarmaq üçün həyətdə də xal-xalların düzəldilməsi məsləhət görülür.

Doğum zamanı gecələr yataqlar, küzlər, doğum şöbələri və s. işıqlandırılmalıdır. Növbətçi çobanlar qoyunlara və quzulara nəzarət etməli, çətin doğan qoyunlara mamalıq yardımı etməlidirlər. Doğulmuş quzuları təmizləyib mayalandırmalı, gecələr qoyunları sidiyə çıxarmalıdır. Bu zaman çobanlarda mütləq örtülü neft fanarları və s. işıqlandırıcılar olmalıdır. Əgər yataqlarda və doğum şöbələrində işıq yoxdursa belə hallarda qoyunlar bir-birinin üstünə çıxar və tələfat olar. Eyni zamanda doğan qoyunlara mamalıq yardımı etmək çətin olar. Hələ də qoyunçuluq fermalarının əksəriyyətində mədəni tipli qoyun yataqları yoxdur. Belə ki, əksəriyyəti Sovet dövründən qalmış yataqlardır. Belə yataqlar yanğın təhlükəsizliyinə görə çox qorxuludur. Həm də yanğın

hadisəsinin baş verməsi gözləniləndir. Yataqlar mütləq yangın təhlükəsinə görə daim nəzarətdə olmalıdır. Bütün yataqlarda ehtiyat üçün örtülü və şüşəli fanarlar olmalıdır. Eyni zamanda fanar üçün ehtiyat şüşələr də olmalıdır. Hər yatağa ən azı 3-4 fanar lazımdır.

Bundan əlavə hər çoban briqadası üçün lazım olan inventarlar:

1. Yatağı və küzləri təmizləmək üçün kürək və bel.
2. Peyini daşımaq üçün xərək və yaxud kiçik araba.
3. Ot, küləş, tikan və s. daşımaq üçün yaba.
4. Odun, çırpı və s. doğramaq üçün balta, dəhrə, bıçaq və s. kəsici alətlər.
5. Qoyunlarda sanitar təmizlik aparmaq üçün qayçılar, ip və s.
6. Mətbəx avadanlıqları—qazan, sapılca, dağarcıq, sac, ələk, tabaq, vedrə, çaynik, neft qabı, xurcun, farmaş, yatacaq və s. lazım olan şeylər.
7. Çobanlar üçün geyimlər—qaloş, çəkmə, çarıq, kürk, yapıncı, qartı, keçə, çadır-plaş və s.
8. Baytarlıq apteçası.
9. Dezinfeksiyaedici maddələr.
10. Dərmanları saxlamaq üçün bağlı dolab (şkaf).
11. Müxtəlif dərman qabları.
12. İstiliyi ölçmək üçün termometrlər.
13. Lazım gəldikdə quzuları əmizdirmək üçün əmzik, butulka, vedrə və s.
14. Qoyunları çəkmək üçün qapan tərəzi.
15. Qoyun və quzuları nömrələmək üçün nömrələr, rəng və s.
16. Qeydiyyat aparmaq üçün masa, kətil, qeydiyyat dəftərləri və s.
17. Təmizlik üçün əl-üz yuyan, ləyən, sabun, dəsmal, fartux, xalat və s.
18. Küzləri və yataqları işıqlandırmaq üçün fanar, lampa və s.
19. Qoyunları yemləmək üçün tələbata uyğun miqdarda qaba yem vermək üçün ayrı, qüvvəli yem vermək üçün isə ayrıca axurlar olmalıdır. Təxminən hər sürü üçün uzunluğu 4-metr olan 30-ədəd axur lazımdır.
20. Otlaqda və örüşdə doğmuş qoyunu və quzunu gətirmək üçün xüsusi düzəldilmiş alçaq təkərli araba.

21. Yatağa odun, çırpı, çör-çöp, döşənəcək materialı, duz, su və s. gətirmək üçün 3-4 baş eşşək və eyni zamanda öküz və yaxud at arabası.
 22. Eşşəyi çullamaq üçün palan.
 23. Yem daşımaq üçün öküz arabası.
 24. Qoşqu alətləri—araba, boyunduruq, xamut və s.
 25. Su çəlləyi.
 26. Sürünü vəhşi yırtıcılardan və oğrulardan qorumaq üçün yaxşı itlər.
 27. İtlərə yal vermək üçün arpa unu və yal qabı.
 28. Ehtiyat xarallar yunu yığmaq üçün.
 29. Pendiri və yağı yığmaq üçün qoyun dərisi, motal, cılgı, eymə, qurudulmuş qoyun qarını və s.
 30. Kəndir, çatı, rəşmə, sijim, ip-heyvanları, motalı, şələni və s. bağlamaq üçün.
 31. Odlu silah- tufəng, patrodaş, patron, barıt, qırma, qurğuşun və s. Fermada xəstə heyvanları müalicə etmək üçün xüsusi şöbə-izalyator təxminən yataqdan 200 metr aralı məsafədə olmalıdır. Bundan əlavə ölmüş, mundar olmuş xəstə heyvanların basdırılması üçün qəbiristanlıq olmalıdır. Qışlaqlarda bir neçə qoyunçuluq fermaları müştərək olaraq bir qəbiristanlıqdan istifadə edə bilirlər.
- Quzulamaya yaxın çöllərdən quzuların altına döşəmək üçün qarağan (kəbil) çöplərindən yığıb, toplayıb gətirib yatağın yaxınlığına yığmaq lazımdır. Əgər yatağın yaxınlığında döşənək materialı üçün lazım olan qarağan və s. çöpləri yoxdursa onda mütləq küləş gətirib ondan döşənəcək kimi istifadə etmək lazımdır.

Örüş-otlaq sahələrinin qorunması

Respublikamızda qoyunlar əsasən qışlaqlarda, eləcə də yaylaqlarda örüş-otlaq sahələrində saxlanılır. Ona görə də qışlaqlarda, eləcə də yaylaqlarda qoyunların otarılması elə təşkil olunmalıdır ki, qoyunlar aclıq keçirməsinlər. Belə ki, otlarlar qorunmalı, hissə-hissə otarılmalıdır. Qışlaqlar və istərsədə yaylaqlar hər bir qoyun sürüsü üçün ayrıca ayrılır və sərhədləri müəyyən olunur və nişanlanır. Odur ki, hər bir çoban

briqadası öz ərazisini göz bəbəyi kimi qorumalıdır ki, onun sürüsü aclıq keçirməsin.

Çobanlar planlı surətdə öyrüşü elə otarmalıdırlar ki, onların qoyunları ilboyu aclıq keçirməsinlər. Qoyunların saxlanılmasını, bəslənməsini, yemlənməsini və öyrüş-otlaq sahələrində otarılmasını təcrübəli çobanlar çox yaxşı bilirlər. Odur ki, gənc çobanlar da təcrübəli çobanlardan öyrənməlidirlər.

Xüsusilə döl kompaniyası başlayana kimi yatağa yaxın ərazilərdəki otlaqlar xam saxlanılmalıdır ki, döl başlayandan sonra təzə doğmuş qoyunlar yatağa yaxın ərazilərdəki otlaqlarda otarılın. Əgər öyrüşdə kifayət qədər ot yoxdursa onda axşamlar qoyunlara ehtiyacı qədər quru ot, lazım gələrsə qüvvəli yemin də verilməsi lazımdır. Elə etmək lazımdır ki, qoyunların köklük dərəcəsi ortadan aşağı olmasın, qoyunlar daima kondisiya çəkisində-köklüyündə olsunlar. Bütün fermalarda tələbata uyğun, həm də ehtiyat yemlər tədarük edilib tayalara və anbarlara yığılmalıdır.

Qış otlaq sahələrinin kənar qoyun sürüləri tərəfindən otarılmasına yol verilməməlidir. Belə hallar da olur ki, fermer-çoban öz otlaq sahəsini xam saxlayır, qonşu yataqların otlaq sahələrini oğurluq otarırlar. Odur ki, belə hallarda çox ehtiyatlı olmaq lazımdır. Qış otlaqlarında torpaq şoran olduğu üçün orada bitən otların tərkibi də duzlu olur. Bu zaman qoyunlar duza o, qədər də tələbkər olurlar. Lakin havalar mülayim və yağmurlu keçdikdə otlar göyərir yaşıllıq çoxalır, bu zaman qoyunlara duz verilməsi məsləhət görülür. Düzdür çöllərdə qarağan, yovşan və s. kimi duzlu yem bitkiləri çoxdur. Əgər qoyunların duza olan tələbatı tam ödənilmirsə bu zaman qoyunlar normal kökəlmirlər.

Qışlaq dövründə qoyunların da suvarılmasını zoobaytar qaydalarına əməl olunmaqla təşkil etmək lazımdır. Qoyunları çirkli, gölməçələrdə, durğun, bulanlıq yerlərdə suvarmaq olmaz. Bu zaman qoyunları müxtəlif qurd xəstəliklərinə yoluxdura bilər. Elə qışlaqlar vardır ki, orada su problemdir. Belə yerlərdə yaxşı-yaxşı fikirləşib elə etmək lazımdır ki, qoyunları hər gün tələbatına uyğun olaraq içməli su ilə təmin etmək mümkün olsun.

Qoyunların qapalı yataq şəraitində saxlanması gigiyenası

Qoyunlar qış vaxtı qapalı yataq şəraitində saxlanılan zaman havalar saxtalı, qarlı-çovğunlu, boranlı soyuq havalarda yataqlar normal istilikdə olmalıdır. Bundan əlavə, havalar mülayim keçdikdə qoyunlar yarımqapalı, yaxud açıq şəraitdə xal-xallarda da saxlanılır.

Qışlaqlarda qoyun yataqları tikilərkən onların forması Γ və Π şəklində olması daha məqsədə uyğundur.

Bu zaman yatağın peyindən təmizlənməsi, qoyunlara yemin paylanması, suyun verilməsi və s. işlər avtomatlaşdırılmalı və mexanikləşdirilməlidir. Eyni zamanda yataqlar inşa edilərkən yataqların ön hissəsi küləyin əksi istiqamətində—gün çıxan tərəfə olmalıdır. Bu zaman tikililərin gigiyenası nəzərə alınmalı və əməl olunmalıdır. Yataqların ön hissəsində yatağın sahəsindən 2,0-2,5 dəfə çox sahə hasara alınaraq xal-xal düzəldilməlidir.

Qoyunlar fərdi qəfəsdə saxlanılarkən əmtəə fermalarında hər baş qoyun üçün 3 kv.m., damazlıq fermalarda isə 4 kv.m., qrup şəklində qəfəsdə saxlandıqda müvafiq olaraq 1,8-2,0 kv.m., quzulama zamanı əmtəə fermalarında 1,8-2,0 kv.m., damazlıq fermalarda isə 2,0-2,5 kv.m. sahə tələb olunur. Qəfəslərin hər biri təxminən 2,0-2,5 kv.m. olmaqla hündürlüyü 50-60 sm olmalıdır. Lakin Romanov qoyunları üçün bu sahə 3 kv.m. olmalıdır.

Qoyun və quzuların yem axurlarının və suvatlarının ölçüləri (sm)

Avadanlıqlar	Eni	Hündürlüyü	Bir baş üçün yemləmə və suvarma sahəsi
Qaba yem və silos üçün	60-65	75	30-40/20-30
Qüvvəli yem kökü meyvəli	40	25-30	30-40/20-30
Qarışıq yem, qaba və silos	60	75	30-40/20-30
Qarışıq yemlər	20-25	20-25	30-40/20-30

Quzular üçün axur	20	10-15	15
Suvatlar	40	20-25	30-40/20-30

Qoyun yataqlarının mikroklimatı

Heyvanların qrupu	Temperatur °C		Nəmlik %-lə	Maksimal CO ₂ %-lə	Bir baş üçün həcm tutumu m ³
	Minimal	normal			
Qarışıq sürü	8	10-12	70	0,3	4,5
Quzulu qoyun	8	10-14	70	0,3	6,0
Buruq erkek	4	8-12	80	0,3	3,5
Qoçlar	3	8-10	80	0,3	4,0
Bir yaşadək cavanlar	8	10-12	70	0,3	3,0
Quzular anadan ayrıldıqda	8	10-14	70	0,3	3,0

VII HİSSƏ

Yemləmə

Qoyunların zootexniki normalar üzrə yemləndirilməsi onların qarışıq məhsuldarlığına görə bütün növ kənd təsərrüfatı heyvanlarından fərqlənirlər. Bundan başqa, heç bir növ heyvanlar istifadə edə bilməyəcəyi otlaqlardan qoyunlar daha yaxşı istifadə edirlər. Onların bioloji-təsərrüfat xüsusiyyəti, yəni dodağının mütəhərrikliliyi, kəsici dişlərinin alt çənədə yerləşməsi ən zərif otların istifadə olunmasına şərait yaradır. Qoyunlar başlıca olaraq yunluq-ətlik, ətlik-yunluq, yunluq, ətlik, südlük və xəzlik istiqamətlərdə yetişdirilir. Respublikamızda qoyunların orta hesabla yun məhsuldarlığı 2-3 kq, bəzi qabaqcıl təsərrüfatlarda isə 3-4 kq-a qədər çatır. Yüksək yun məhsulu verən əsasən zərif yunlu qoyunlar hesab olunur. Onların ətlik keyfiyyəti, yəni yeyilə bilən quru maddənin miqdarı qara maldan daha çox olur. Məsələn, kökəldilmiş qoyundan aldığı hər 100 kq həzm olunan qida maddələrinə 2,75 kq, öküz isə 2,6 kq qədər yeyilə bilən quru maddə verir. Başqa sözlə, qoyunun orqanizmində yeyilə bilən quru

maddənin miqdarı 37%, öküzdə isə 33%-təşkil edir. Azərbaycanda ət balansının təxminən 30-40%-ə qədəri qoyun ətinin hesabına düşür.

Qoyunlar süd vermə qabiliyyətinə görə də başqa növ heyvanlardan fərqlənilirlər. Məsələn, Ostfrislan qoyun cinsi gün ərzində 4-5 litr süd verir. Rekordçuları isə bir sağım ilində 1200 kq-a qədər süd verir. Əgər qoyun südünün yağlılıq faizini və qidalılıq cəhətcə inək südünə nisbətən 1,5 dəfəyə qədər zəngin olmasını nəzərə alırıqsa, təxminən 1800-2000 litrə qədər bu göstərilən miqdar inək südünə bərabər ola bilər.

Qoyunlar öz verdiyi məhsul ilə qəbul etdiyi yemin dəyərini ödəməyə görə də bütün növ kənd təsərrüfatı heyvanlarından fərqlənilirlər. Belə ki, 6 aylıq quzu özünün verdiyi yunla il ərzində aldığı yemi ödəyə bilər. Xəzlik-kürklük qoyun cinsi kimi Romanov, Qarağül qoyunlarının məhsuldarlığı isə digər növ kənd təsərrüfatı heyvanlarını ötüb keçir. Ona görə də başqa növ kənd təsərrüfatı heyvanlarından fərqli olaraq qoyunların yemlənməsinə xüsusi fikir verilməlidir.

Odur ki, təsərrüfatlarda yem bitkilərini növbəli üsulla əkmək, beçərmək, biçib tayalara vurmaq, silos və senaj bastırmaq və bu zaman aqrotexniki qaydalara düzgün əməl etmək lazımdır. Bütün bu işlər aqronomların və zootexniklərin birgə nəzarəti altında aparılmalıdır.

Yemlərin hazırlanması, norma üzrə qoyunlara verilməsi, zootexniklərin və ferma işçilərinin əsas vəzifəsidir. Yem payı elə hazırlanmalıdır ki, qoyunlar onu iştahla yesin. Qoyunlar əsasən örüş heyvanıdır, uzun müddət yataq-pəyə-düşərgə şəraitini xoşlamır, başqa kənd təsərrüfatı heyvanlarına nisbətən örüş otlarını daha yaxşı yeyir. Qoyunlar otu, samanı, püfəni, kol yarpaqlarını, islanmış yovşanı, kökü meyvəliləri, dağların sıldırım yerlərinin otunu, hər cür dənli bitkilərin dənini və bəzilərinin gövdəsini, alağ otlarını, örüş otlarının torpağa yaxın hissələrini dibinə qədər asanlıqla, bağ və bostan bitkilərindən hazırlanmış silosu, dənli bitkilərin qarışığını həvəslə yeyir. Quzulara isə inək südü, qan unu, balıq yağı, sümük unu, mineral yemlərdən mel, xörək duzu (yalama şəklində) verilməlidir.

Qoyunların yemlənməsi qaydaları

Məlumdur ki, Azərbaycanda 15 milyon hektara (ha) yaxın qış otlaqları və 500 min hektardan (ha) çox yay otlaqları vardır.

Təəssüflər olsun ki, hazırda Respublikamızda qoyunçuluğun günün tələbləri səviyyəsində intensiv inkişaf etdirilməsi üçün lazımı qədər dağ-aran (yaylaq-qışlaq), örüş-otlaq sahələri yoxdur. Belə ki, qoyunlar üçün nəzərdə tutulmuş yaylaqların bir hissəsi 30 ilə yaxın işğal altında qalmışdır, qışlaqların isə bir hissəsi başqa təyinatlar üzrə istifadə olunur:

Ümumiyyətlə heyvanların yemə olan tələbatını hesablayarkən bir baş şərti inək əmsalından istifadə olunur. Bundan əlavə hər baş şərti inəyə 0,25 hektar kənd təsərrüfatına yararlı, əsasən də suvarılan torpaq sahəsi tələb olunur. Bildiyiniz kimi, 1 baş şərti inəyə il ərzində 35 sentner yem vahidi miqdarında yem tədarük edilməlidir ki, bunda 20% ehtiyat yem fondu kimi saxlanılmalıdır:

Bir baş qoyunun gündəlik yem vahidinə olan tələbatı:

- çəkisi 40-70 kq olan zərif yunlu qoyunlar üçün gündəlik yem norması 1,0-1,5 yem vahidi;

- çəkisi 50-80 kq olan ətlik yunluq tez yetişən qoyunlar üçün gündəlik yem norması 1,25-1,80 yem vahidi;

- çəkisi 40-70 kq olan bala əmizdirən qoyunlar üçün yem norması 1,4-2,1 yem vahidi;

- çəkisi 40-70 kq olan gün ərzində 300-400 qr. sutkalıq çəki artımı verən kökəltmə qoyunları üçün gündəlik yem norması 1,7-2,7 yem vahidi olmalı:

Bir baş qoyunun illik yemə olan tələbatı

Sıra nömrəsi		Qoyunların cins və yaş qrupu	Ölçü vahidi	Qüvvəli yem	Sulu-şirəli yem	Qaba yem
1.		Ana qoyunlar	Sent.	0,6	16,0	5,0
2.		Törədici qoçlar	Sent.	0,8	18,0	6,5
3.		I Yaşadək cavanlar	Sent.	0,2	7,0	2,5

Qoyunların gündəlik yaşıl ota və yemə olan təxmini tələbatı:

- Boğaz qoyunlar 6-7 kq.
- 2 aylığa qədər quzulu qoyunlar 9-10 kq.
- 2 aydan yuxarı quzulu qoyunlar 10-12 kq.
- Anadan ayrılmış quzular üçün 2-4 kq.
- 6-12 aylıq quzular üçün 4-5 kq.
- 1 yaşında olan cavanlar üçün 5-6 kq.

Qış vaxtı tövlə şəraitində bir baş qoyun üçün gündəlik yemə olan tələbat:

- Quru ot 1,5-2,0 kq.
- Sulu-Şirəli yem 2,0-3,0 kq.
- Quvvəli yem 0,5-0,6 kq.

Bir baş şərti inək il ərzində 20 sent qaba yem, 60 sent sulu-şirəli yem və cəmi 35 sent yem vahidi almalıdır ki, bunun da 19-20%-ni quvvəli yem təşkil etməlidir;

Tutaq ki, təsərrüfatda 1000 baş (yaşlı) ana qoyun var, onda 10 baş qoyun 1 baş şərti inək hesabı ilə götürülür və 1000 baş qoyun 0,1 əmsalına vurulur və 100 baş şərti inək alınır:

- Deməli, 100 baş şərti inək x 20 sent qaba yem = 2000 sent;
- 100 şərti inək x 60 sent sulu-şirəli yem = 6000 sent;

- Odur ki, təsərrüfatın illik yem vahidinə olan tələbatı 100 baş şərti inək x 35 sent yem vahidi = 3500 sent yem vahidi;

- Qaba yem yonca və yaxud dağ-çəmən otunun hər bir kq -nın qidalılıq dəyəri təxminən 0,5 yem vahidi qəbul edildiyi üçün qaba yemin miqdarı 2-yə bölünür;

- Sulu-şirəli yemin hər bir kq-nın qidalılıq dəyəri isə təxminən 0,2 yem vahidi qəbul edildiyi üçün sulu-şirəli yemin miqdarı 5-ə bölünür;

- Deməli, 2000 sent. qaba yem bölünsün 2 = 1000 sent;

6000 sent. sulu-şirəli yem bölünsün 5 = 1200 sent;

- Buradan da 1000sent + 1200sent = 2200sent yem vahidi;

- Onda 3500sent yem vahidi çıxılsın - 2200sent yem vahidi = 1300sent yem vahidi. Qalan 1300 sent yem vahidi isə quvvəli yemin hesabına ödənilməlidir;

- Ümumi yem vahidinin 19,7%-i də qüvvəli yem olmalı və bundan əlavə ümumi yemin 20%-i də ehtiyat yem fondu kimi saxlanılmalı;
- Boğaz qoyunlar da ayrıca yemlənməli və bəslənməli;
- Qoyunların suvarılmasına da xüsusi diqqət yetirilməlidir. Belə ki, qoyunları durğun, iylənmiş, bulanlıq, çirkli və durğun gölməçələrdən suvarmaq olmaz. Çünki bu zaman qoyunlar müxtəlif qurd (helmint) xəstəliklərinə yoluxa bilər.

Azərbaycan şəraitində qoyunlar üçün su mənbəyi olaraq qışlaqlarda çay, quyu, kəhriz, cülgə, arx və artezian quyularından, dağ və dağətəyi bölgələrdə bulaqlardan, çaylardan, dərələrdən və s. axar sularndan istifadə olunmalıdır.

Yunluq buruq erkəklərin yemləndirilməsi

Qeyd etmək lazımdır ki, istərsə buruq erkəklər və istərsə də digər heyvanların yemləndirilmə qaydasından və şəraitindən asılı olaraq onların yun məhsuldarlığı da müxtəlif olmaqla yunun keyfiyyəti də (sənaye cəhətcə müxtəlif ola bilər) müxtəlif olur. Beləliklə, aparılan elmi tədqiqat işləri göstərmişdir ki, qoyunun gündəlik yun artımı təxminən 20 qr-a qədər bəzi rekordçularda isə 70 qr-a çata bilər. Kirli yunun təxminən 40-60%-ə qədəri təmiz yundan, qalan hissəsi isə yağ-tərdən, yabanı zibillərdən ibarətdir. Yunun kimyəvi tərkibinə gəldikdə isə çoxlu miqdarda karotin nisbətən az miqdarda isə sistin və terozinə rast gəlinir. Başqa sözlə, yunun kimyəvi tərkibi başlıca olaraq zülallardan ibarətdir. Odur ki, erkəklərin yemləndirilməsində istifadə olunan əvəz olunan və əvəz oluna bilməyəcək amin turşularının miqdarından asılı olaraq yunun möhkəmliyi (dartılması) müxtəlif ola bilər. Yunluq istiqamətli qoyunlar müəyyən vaxt içərisində tam qiymətli yemləməyə, o cümlədən zülalla aqlıq çəkirsə, onların yununda xüsusi buğumlar əmələ gəlir ki, bu girintili-çıxıntılı yun ayrılarkən sapın, ipin (parçanın toxunmasında) tez-tez qırılır. Belə yuna nöqsanlı yun deyilir. Ona görə də yunçuluq istiqamətli qoyunların yemləndirilməsinə daha çox fikir verilməlidir. Onun diri çəkisinə görə saxlayıcı yunun əmələ gəlməsi üçün isə məhsuldar yem verilməlidir.

Məhsuldar yem kimi

a) Qaba və yarımqaba yunlu qoyunlar il ərzində 2,0 kq yun verirsə, sutkada yun artımı təxminən 5,5 qr hesablanır. Sutka ərzində bu yunun əmələ gəlməsi üçün 0,24 kq yem vahidi, o cümlədən 24 qr həzm olunan zülal verilməlidir.

b) Həmin qoyunlar 2,5 kq yun verirsə, yun artımı 6,5 qr olur ki, bunun da əmələ gəlməsi üçün 0,26 kq yem vahidi və 0,26 qr həzm olunan zülal sərf olunur.

Zərif və yarımzərif yunlu qoyunlar il ərzində 3 kq yun verirsə, sutkada yun artımı 8,2 qr olur və bu yunun əmələ gəlməsi üçün 0,19 kq yem vahidi və 19 qr həzm olunan zülal sərf olunur. 3,5 kq yun verdikdə isə sutkada yun artımı 9,6 qr-a çatır ki, bunada 0,17 kq yem vahidi və 17 qr həzm olunan zülal sərf olunur. 4 kq yun verirsə, onda sutkalıq yun

artımı 10,4 qr olur. Buna məhsuldar yem kimi 0,16 kq yem vahidi və 16 qr həzm olunan zülal verilir. Beləliklə, qaba və yarımqaba yunlu qoyunlardan 1 kq yun almaq üçün məhsuldar yem kimi (2 kq yun verərsə) 22 yem vahidi, (2,5 kq yun verdikdə) 15 yen vahidi və hər yem vahidinə isə 100 qr həzm olunan zülal verilir. Zərif və yarımsərif yunlu qoyunlardan 1 kq yun almaq üçün (3 kq yun verəcəksə) 18,0 yem vahidi (3,5 kq yun verərsə) 15,6 yem vahidi (4 kq yun verərsə) 15 yem vahidi və hər yem vahidinə 100 qr həzm olunan zülal verilir.

Yunluq qoyunların yemləndirilməsində saxlayıcı və məhsuldar yem əksər hallarda bir-birindən ayrılır. Onların diri çəkisindən asılı olaraq yem norması işlənilməlidir. ÜİHI-nin Qoyunçuluq və Keçiçilik İnstitutunun məlumatına əsasən, 40 kq diri çəkiyə malik olan yunluq ətlik qoyunlara 0,7-0,8 kq yem vahidi və 50-60 qr həzm olunan zülal, 50 kq diri çəkiyə malik olarsa 0,8-0,9 kq yem vahidi, 67 qr həzm olunan zülal verilir. Beləliklə, onların mineral maddələrə olan ehtiyacını ödəmək üçün hər 100 kq diri çəkisinə 4-5 qr kalsium və fosfor verilir. Qoyunların saxlanma şəraitindən asılı olaraq bu göstərilən norma artırılı da bilər. Məsələn, qoyun soyuq hava şəraitində saxlanılırsa, orqanizmi xeyli enerji itirə bilər. Buna verilən normanın hesabına itirməsin deyə göstərilən norma 20% artırılmalıdır. İnkişafda olan heyvanların hər kq çəki artımı üçün 4,5-5,0 kq yem vahidi, hər yem vahidinə isə 100 qr həzm olunan zülal verilməlidir. Qeyri-normal yemləmə və bəsləmə şəraitində saxlanılan erkəklər özünün yun məhsuldarlığını 20-25% azalda bilər.

Törədici qoçların yemləndirilməsi

Bütün növ cins törədicilərdə olduğu kimi qoçların da əsas məhsuldarlığı verdiyi toxumunun (spermanın) miqdar və keyfiyyətindən asılıdır. Onların diri çəkisi sperma verməsindən asılı olaraq müxtəlif ola bilər. Məsələn, 80 kq diri çəkisi olan qoç sutkada 2-3 dəfə istifadə olunarsa 1,6-1,7 kq yem vahidi 140-170 qr həzm olunan zülal 4-5 dəfə istifadə olunarsa 1,8-1,9 kq yem vahidi və 210-250 qr həzm olunan zülal verilməlidir. Hər 100 kq diri çəkiyə 6-7 qr kalsium, 5-6 qr fosfor, 30-40 mlqr karotin və hər başa 15-20 qr xörək duzu verilir. Bunların yem payı keyfiyyətli taxıl və paxla fəsiləsi otlarından az miqdarda silos, şəkər çuğundur, qırmızı-sarı yerkökü qüvvəli yem (vələmir, qarğıdalı, arpa,

sarı darı), çox istifadə olunarsa heyvan mənşəli yemlərdən üzsüz süd və yumurta verilə bilər. Üzsüz süd 1-2 litr, yumurta isə 2-3 ədəd.

Cütləşmə olmayan dövrdə 2,0-2,5 kq yaxşı ot, 1,0-1,5 kq sulu şirəli yem, 0,4-0,6 kq quvvəli yem verilməlidir.

Bu yem payının yay müddətində əvəzedicisi keyfiyyətli otlaqdır. Törədici qoçlar ilin bütün fəsillərində (zavod) orta köklük dərəcəsində saxlanılmalıdır. Ona görə də onlar ayrıca sürüdə saxlanılıb, bəslənilməlidir. Sınaqçı və cavan törədici qoçlar da ayrıca sürüdə saxlanılmalıdır. Bu qoçları cins törədici qoçlarla bir yerdə saxlamaq olmaz. Ümumiyyətlə qoçlar qış aylarında hər gün 4-5 saat gəzintiyə çıxarılmalıdır. Onlar yaz, yay və payız aylarında ən yaxşı ölüşlərdə otarılmalı, əlavə olaraq quvvəli yemlər (vələmir, jmix, kəpək, darı, arpa və s.) verilməlidir.

Hər cinsdən olan törədicilərə verilən təxmini yem norması

Diri şəkli (kq)	Yem vahidi(kq.)	Həzm olunan zülal (qr.)	Karotin (mlqr.)
60	1,1-1,2	10-11	10-16
70	1,2-1,3	11-12	14-20
80	1,3-1,4	12-13	16-25
90	1,4-1,5	13-14	18-28
100	1,5-1,6	14-15	20-30

Duz 10-15 qr (yalama halında istədiyi qədər).

Cütləşmə dövründə

Diri şəki (kq)	Yem vahidi (kq.)	Həzm olunan zülal (qr.)	Karotin (mlqr.)
60	1,3-1,4	15-16	22-30
70	1,5-1,6	16-19	25-35
80	1,6-1,7	17-20	30-40
90	1,7-1,8	18-21	40-50
100	1,8-1,9	19-22	40-50

Ana qoyunların yemləndirilməsi

Ana qoyunların cütləşdirilməsi və mayalandırılması elə təşkil edilməlidir ki, onlar həmişə orta köklük dərəcəsində (normal) olsunlar. Cütləşməyə 5-6 həftə qalmış onların otlığına əlavə olaraq hər qoyuna 100 qr qədər paxla fəsiləsi dənləri, jmix bəzən otların botaniki tərkibindən, taxıl fəsiləsi dənlərdən: –arpa, qarğıdalı və vələmir verilə bilər. Aparılan təcrübələr göstərir ki, belə yemləmə şəraitində saxlanılan ana qoyunlar (cütləşmə, mayalama) üçün daha çox yumurta hazırlaya bilər. Sürüdə əkiz bala verən qoyunların miqdarı 10-30%-ə qədər arta bilər. ÜİET Qoyunçuluq və Keçiçilik İnstitutu ana qoyunların cütləşməyə düzgün hazırlanması hesabına əkiz bala verən qoyunların miqdarını 60% çatdırma bilmişdir.

Bu sürüdə orta köklüyə malik olan qoyunlar arasında qısırlıq 2,8%, əkiz bala verənlər isə 48% olmuşdur. Aşağı köklüyə malik olan qoyunlar arasında qısırlıq 8%, əkiz bala alma isə 18%-ə çata bilmişdir. Bu dövrdə qoyunların tək, əkiz bala vermələri barəsində yox, eyni zamanda onların südlülüyü də nəzərdə tutulur. Qoyunların yemləndirilməsi üçün yaxşı keyfiyyətli otlaqlar seçilməlidir. Müxtəlif taxıl və paxla fəsiləsi otlaqlarından ibarət olan otlaqlar sahəsinə heç bir əlavə yem vermədən hər 100 baş ana qoyundan 164 bala alınması təcrübələr yolu ilə təmin olunmuşdur. Orta keyfiyyətli otlaqlarda isə 152-quzu, aşağı keyfiyyətli (pis) otlaqlarda isə 125 bala alınması həyata keçirilmişdir.

Təxminən 500-600 baş qoyun sürüsünə 35-45 hektar xəsil, 40-50 hektar təbii otların xora yeri və ya 50-60 hektar yonca yerinin xorası ayrılmalıdır. Heyvanların köklük dərəcəsindən asılı olaraq cütləşməyə

getməsi çox qısa vaxt ərzində başa çatdırıla bilər ki, bu da dölün yenə də qısa dövr ərzində qurtarmasına səbəb olur.

Boğaz qoyunların yemləndirilməsi

Qoyunların boğazlıq dövrü təxminən 5 ay çəkir. Bunun birinci iki ay müddətində embrionu çox zəif inkişaf edir. Qalan 3 ayda isə tam formalaşma gedə bilər. Məsələn, boğazlığın 1-28 günündə 2 qr, 56 günündə 45 qr, 112 günündə 2116 qr, 140 günündə 5.315 kq ola bilər. Görünür ki, boğazlığın axırıncı ayında embrionun inkişafı çox sürətli gedir. ÜİET Qoyunçuluq və Keçicilik İnstitutunun məlumatına əsasən, ana bətnində bala və bala ətrafı mayenin tərkibində 1 kq-a qədər zülal toplanır. Əgər ananın öz orqanizmində toplanan zülal da nəzərə alınarsa, boğazlıq müddətində 1,8-2,3 kq qədər zülal toplanır. Bunun da 80%-i boğazlığın 2-ci yarısında toplanır. Bu miqdar zülal toplanması üçün belə qoyunlara subay qoyunların yem payından əlavə artırılıb, boğaz qoyunlara verilir.

Bundan başqa, onların mineral maddələrə olan tələbatı da xeyli yüksələ bilər. Əgər boğazlığın birinci ayında 0,2 qr kalsium, 0,2 qr fosfor toplanarsa, axırıncı 4-5-ci aylarda 3,8 qr kalsium, 1,5 qr fosfor toplanır. Orta köklük dərəcəsində olan qoyunların boğazlığının ikinci yarısında yem payı 20-40%, həzm olunan zülal isə 35-50% artırılmalıdır. Bu dövrdə arıq düşmüş qoyunları orta köklüyə çatdırmaq məqsədilə hər 1 kq artım üçün əlavə olaraq 4,5-5,0 yem vahidi və hər yem vahidinə 100 qr həzm olunan zülal verilməlidir.

Müəyyən edilmişdir ki, boğaz qoyunların diri çəkisindən boğazlıq ayında onun istiqamətindən asılı olaraq aşağıdakı yem norması verilməlidir. Məsələn, heyvanın diri çəkisi 40 kq olarsa boğazlığın birinci yarısında 0,7- 0,9 yem vahidi, 50-60 qr həzm olunan zülal, 50 kg olarsa 0,8-0,9 yem vahidi, 50-70 qr həzm olunan zülal; boğazlığın ikinci yarısında isə müvafiq olaraq 1,0-1,2 yem vahidi, 75-85 qr həzm olunan zülal, müvafiq olaraq 1,15-1,35 yem vahidi, 85-95 qr həzm olunan zülal verilməlidir.

Hər yem vahidinə 7-8 qr kalsium, 3,5-4,0 qr qədər fosfor verilir, hər 100 kq diri çəkiyə 15-20 mlq karotin, hər başa 8-10 qr xörək duzu

verilməlidir. Qoyunların yemləndirilməsi üçün istifadə olunan yemlər yüksək keyfiyyətli, müxtəlif çeşidli yemlərdən ibarət olmalıdır. Yay otlaq şəraitində müxtəlif taxıl-paxla fəsiləsi otlarından, qış şəraitində isə onların yaxşı keyfiyyətli otundan, az miqdar yazlıq küləşdən, qırmızı və sarı yer kökü və digər kökü-meyvəliyərdən, az miqdar silos və s. verilməlidir.

Təxminən 50-60 kq diri çəkisi olan bir qoyuna 2,0- 2,5 kq ot, 1-2 kq sulu şirəli yem, 50-100 qr qədər müxtəlif dən yemləri, jmix və kəpək verilə bilər.

Əmizdirən ana qoyunların yemləndirilməsi

Bütün südlük heyvanlarda olduğu kimi əmizdirən ana qoyunların yemləndirilməsinə də xüsusi fikir verilməlidir. Belə qoyunların birinci 1,5-2,0 ay müddətində gündəlik sağımı 1,0-1,3 kq-a qədər çata bilər. 3-4 cü ayda bu miqdar 0,8-1,0-a kq qədər azalır. Qoyunlar yüz günlük sağım müddətində 170-220 kq-a qədər süd verə bilər. Bu qoyunların südünün kimyəvi tərkibi təxminən camış südünə yaxındır. Belə ki, onun ağız südünün tərkibində 17-23%-ə qədər zülal, 9-16%-ə qədər yağa rast gəlinir. Normal qoyun südünün tərkibində 5,5% zülal, 6,7% yağ, 5,7% şəkərə rast gəlinir. 1 kq belə südün əmələ gəlməsi üçün məhsuldar yem kimi 0,7 yem vahidi, 80-90 qr həzm olunan zülal verilməlidir. Bunların yem payımı südlük heyvanlarda olduğu kimi, yəni başlıca olaraq yaşıl və sulu şirəli yemlərin hesabına düzəldilməlidir. Bu zamanda yem payının ümumi qidalığı 1,2-1,5 yem vahidinə bərabər olmalıdır. Qoyunların diri çəkisindən və cinsindən asılı olaraq ÜİETHİ-nin verdiyi yem normasından istifadə etmək mümkündür. Bu norma sürüdə 120-140 quzu alınan təsərrüfatlar üçün hesablanmışdır.

Quzuların yemləndirilməsi

Quzuların yemləndirilməsi iki dövrə bölünür. Birincisi süd dövrü, ikincisi isə ondan sonrakı dövrüdür. Quzular birinci 15-20 gün bəzən coğrafi şəraitdən asılı olaraq 1 ay müddətində öz anasının südü ilə yemləndirilir. Sonra isə tədricən əlavə yemə keçirilir. Birinci 3-4 ay müddətində quzular anasının altında saxlanılır. Bu müddətdə qoyunlardan süd sağılarsa quzular ayrılır. Belə quzuların

saxlanması ÜİETHİ tərəfindən təcrübi yolla aparılmış və müəyyən edilmişdir.

1. Quzular anasından ayrılanda (110 günlüyündə) anadan ayrı saxlanılan quzulara nisbətən diri çəkisi 57% artıq olmuşdur.

2. Təcrübə quzularının bədən quruluşu nisbətən dəyişilərək ətik istiqamətinə yaxınlaşmışdır.

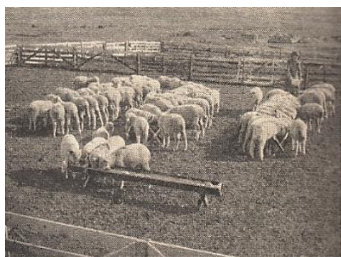
3. Onların diri çəkisinin ümumi həcmi nisbətən artaraq gələcəkdə yaxşı yun məhsulu verməsinə zəmin yaratmışdır.

4. Həzm aparatı və daxili orqanlarının inkişafı nisbətən zəifləmişdir.

Birinci 3-4 həftə müddətində quzuların başlıca və əvəzilməyəcək yemi anasının südüdür. Ana südünün tərkibində zülal və mineral maddələr quzular tərəfindən 75-80% həzm olunur. Sonra quzular tədricən ehtiyacına görə əlavə yemə keçirilir. Bunlara əlavə yem kimi birinci növbədə qüvvəli yemlər verilir. Quzulara verilən qüvvəli yemin miqdarı 10-20 qr-dan başlayaraq tədricən artırmaq şərti ilə 150-200 qr-a qədər, damazlıq-cinslik təsərrüfatlarında isə 300-400 qr-a qədər çatdırmaq olur. Bu dövrdə quzuların mineral maddələrə olan ehtiyacının da ödənilməsi əsas şərtlərdən biridir. Qoyun südünün tərkibində 0,13 qr kalsium, 0,2 qr fosfor ola bilər. Bu da süd dövründə quzuların ehtiyacını ödəyir. Quzuların yaşı ilə əlaqədar olaraq onların orqanizmində qida maddələrinin toplanması müəyyən vaxt içərisində nisbətən arta bilər.

Quzu özünün bədənində 1 aylığında sutkada 1,8 qr kalsium, 1 qr fosfor toplanırsa, bu miqdar ikinci ayda müvafiq miqdarda 1,2-2,1 qr, altıncı ayda 1,2-0,7 qr, bir yaşında isə 0,7-0,4 qr-a çatır. Quzular süd dövründə düzgün yemləndirilmə şəraitində saxlanılırsa sutkada 200-300 qr-a qədər artım verə bilər. Yaşla əlaqədar olaraq bu artım getdikcə azalır. Quzular anadan ayrıldıqdan sonra südlük sürülər təşkil edilir. Əlavə yem vermədən belə quzular otlaqda inkişaf edə bilər. Onları daha yaxşı intensiv inkişaf etdirmək məqsədilə hər başa 200-250 qr, damazlıq (cinslik) üçün yetişdirilərsə dişilərə 400 qr, erkəklərə isə 600 qr qüvvəli yem verilə bilər. Bunlara qüvvəli yem şəklində vələmir, arpa və qarğıdalı dənələrinin yarması verilə bilər. Əgər otlaq sahəsi taxıl fəsiləsi otlarından ibarətdirsə, onlara əlavə yem kimi jmix və bugda

kəpəyindən də istifadə edilir. Taxıl fəsiləsi otları ilə yemləndirilsə, ətlik-yunluq quzuların yaşından və diri çəkisindən asılı olaraq yem norması müxtəlif cür təklif olunmuşdur. Məsələn:-dişi quzulara (toğlulara) 4-6 aylığında diri çəkisi 25-30 kq olarsa hər başa 0,65-0,75 yem vahidi, 63-77 qr həzm olunan zülal, erkək quzulara (toğlulara) isə diri çəkisi 30-34 kq olarsa, 0,85-1,0 yem vahidi 77- 91 qr həzm olunan zülal verilməlidir. Anadan ayrılmış quzular (toğlular) aldığı hər yem vahidinə 4,5-5,0 qr kalsium, 3,0-3,5 qr fosfor və hər 100 kq diri çəkisinə 20 mqqr karotin verilməlidir.

Quzuların yemlənməsi və suvarılması

Qoyun və quzuların kökəldilməsi

Təsərrüfat üçün yararsız olan az məhsuldar qoyun və quzular seçilərək ayrı-ayrı sürülər təşkil edilir. Bunların kökəldilməsi başlıca olaraq otlaq şəraitində aparılır. Bu məqsədlə ən çox toğlular və çıxdaş edilmiş ana qoyunlar istifadə edilir. Otlığın botaniki tərkibi məhsuldarlığı bilindikdən sonra küzlərə bölünməli və onun yükü müəyyən edildikdən sonra istifadə edilməlidir. Əgər qoyunların qida maddələrinə olan tələbini otlaq ödəyə bilmirsə, onda hər başa 200-400 qr-a qədər əlavə yem kimi qüvvəli yem verilməlidir. Qüvvəli yemin növü otlığın botaniki tərkibindən asılıdır. Belə şəraitdə kökəldilmiş quzuların 5-6 aylığında diri çəkileri 40-45 kq-a çata bilər. Bu məqsədlə qoyunçuluqda faraş döl tətbiq edilir ki, bunlardan da alınan cavanlar may-iyun aylarında ətlik kimi istifadə edilə bilər. Müqayisəli şəkildə təcrübələrlə müəyyən edilmişdir ki, quzular bu dövrdə hər yem vahidinə 84 qr həzm olunan zülal alırsa sutkada 169 qr, 115 qr zülal alırsa 206, 180

qr zülal aldıqda isə 245 qr-dək qədər çəki artımı verə bilirlər. Orta hesabla ətlik yunluq cins qoyunların sutkalıq çəki artımı 230 qr, ətlik cins qoyunlarda isə 300-400 qr-a qədər çata bilər. Bunların diri çəkisindən asılı olaraq müxtəlif yem normaları təklif edilir. Məsələn, 40 kq diri çəkisi olan bir quzunun gündəlik yem payı 1,2-1,4 yem vahidinə və 100-120 qr həzm olunan zülalə bərabərdir. Belə yem norması toğluların orqanizmində 120-150 qr-dək çəki artım verə bilər. Bunların qış dövründə kökəldilməsi məqsədilə qaba yemlərdən paxla fəsiləsi otlarının qarışığı (yonca, pişik quyruğu, çəmən otu və s.) istifadə edilir. Başqa heyvanlardan fərqli olaraq qoyunlar qaba yemi daha yaxşı yeyir və daha yaxşı həzm edir. Bunların yem payına silos və s. sulu şirəli yemləri də daxil etmək olar. Gündə 3-4 dəfə yemləmə aparıldığı zaman yem payının tərkibindəki hər 1-kq quru maddəyə 1,5-2,5 litr su verilməlidir. Belə kökəldilən qoyun və quzular soyuq şəraitdə saxlanılırsa bu göstərilən norma 15-20% artırılmalıdır.

Qoyunların otlaqda yemləndirilməsi

Qoyunların otlaq şəraitində yemləndirilməsinin təşkili vacib məsələlərdən biri hesab edilir. Qoyunların qış dövrü yem payının təxminən 1,5-2,0 həftə müddəti otlaq şəraitində keçirilir. Belə ki, hələ yataqda qoyunlar müəyyən miqdar qaba yemlə yemləndirilərək otlağa buraxılır. Tədricən qaba yemin miqdarı azaldılır və otarma müddəti çoxaldılır. Beləliklə, iki həftədən sonra tam otlaq şəraitinə keçmək mümkün olur. Belə hazırlanmış otlaqlarda köpmə və s. hallar baş verə bilər. Odur ki, qoyun sürüləri baytar müayinəsindən keçirilərək xəstə və zəifləri seçildikdən, uzanmış dırnaqları kəsildikdən, itirilmiş nömrələr bərpa edildikdən, gözətrafi və paçaarası yun qırıldıqdan sonra heyvanlar otlağa buraxılır. Otlağa çıxarılaçaq sürülərin də növbəliyi nəzərdə tutulur. Belə ki, toğlu və buruq erkəklər, subay analar və nəhayət boğaz və təzə doğmuş analar örüşə çıxırılır.

Otlaqlardan düzgün istifadə etmək məqsədilə onun məhsuldarlığı yoxlanılır və örüşün yükü müəyyən edilir. Küzlərə bölünərək otlağın məhsuldarlığından asılı olmaq şərti ilə hər küz 5-6 gün müddətində otarılır. Müəyyən olunmuşdur ki, qoyunlar coğrafi şəraitindən asılı

olaraq küzlərdəki yemləri 40-70% istifadə edə bilər. Qoyunların diri çəkisindən və məhsuldarlığından asılı olaraq sutka ərzində müxtəlif miqdar yem yeyə bilirlər. Boğaz qoyunlar gün ərzində 5-7 kq, əmizdirən ana qoyunlar birinci əmizdirmə dövründə 8-10 kq, ikinci əmizdirmə dövründə 10-12 kq, anadan ayrılmış quzular 2-4 kq, bir yaşlı toğlular isə 5-6 kq qədər yaşıl yem qəbul edirlər. Bu dövrdə onların aldığı hər yem vahidinə 75-90 qr-a qədər həzm olunan zülal verilməlidir. Əgər otlaq taxıl fəsiləsi bitkilərindən ibarət olarsa əlavə yem kimi paxla fəsiləsi dənələrindən otlaqda, yəni ölüşdə həmin heyvanlara əlavə yem kimi verilə bilər. Noxud, lərgə, mərcimək, kürüşnə, jmix və s. hesabına yem verilir. Otlaq şəraitində hər başa 150-200 qr-a qədər belə yemlərdən vermək mümkündür. Odur ki, ölüşdə otun boyu (uzunluğu) 9-10 sm-ə çatmamışsa istifadə etmək məsləhət görülmür, otlağın otunun 60-70%-nin otu yeyildikdən sonra heyvanlar otlaqdan çıxarılmalıdır. Bundan başqa gələcəkdə bəzi təsərrüfatlarda, o cümlədən Azərbaycan şəraitində də qoyunlar stasionar şəraitə keçiriləcək. Əlavə yem üçün əkilən yaşıl bitkilərdən istifadə edərək göstərilən normalar əsasında qoyunları yemləndirmək mümkündür. Yay düşərgə şəraitində saxlanılan qoyunlarda məhsulun maya dəyəri təxminən otlaq şəraitindəkinə yaxınlaşa bilər.

Sənaye üsulu ilə yetişdirilən qoyunçuluqda yem istehsalının təşkili və qoyunların yemləndirilməsi

Qoyunçuluq fermalarında istehsal proseslərindən biri də qoyunların norma əsasında düzgün yemləndirilməsidir. Qoyunların yem payının əsasını bitki mənşəli yemlər təşkil edir. Qoyunçuluğun yem bazasının 80-90%-ni yaşıl yem, ot, senaj, silos, küləş, yalnız 10-15%-ni qüvvəli-qarışıq yem təşkil edir.

Otlaq-özüş dövründə qoyunlar üçün ən yaxşı yem yaşıl otdur. Yaşıl ot öz tərkibinə və quru maddəsinin ümumi qidalılığına görə qarışıq yemə, yəni qüvvəli yemə yaxındır. Yaşıl bitkilər, otlar tam qiymətli zülallarla, vitaminlərlə və mineral maddələrlə çox zəngindir. 1 kq yaşıl otda 40-70 mq karotin olur. Karotindəki estrogen maddə heyvanların süd məhsuldarlığına və bala vermə qabiliyyətinə müsbət təsir göstərir.

Qoyunlar yaşıl otda olan üzvi maddələrin 75-85%-ni mənimsəyir və bu da qaramala nisbətən 6-10% yaxşı həzm edir. Qoyunların yaşıl yemə olan tələbatı yemin nəmliyindən, qidalılığından, ilin fəslindən, bitkinin vegetasiya dövründən və heyvanların vəziyyətindən çox asılıdır.

Qoyunların eksteryer xüsusiyyətləri onlara imkan verir ki, hətta qışda da otlaq-örüş sahələrində qurumuş otlardan səmərəli istifadə etsinlər. Belə ki, qarı eşib onun altında olan qurumuş otları da yeyirlər.

Qış dövründə qoyunlar üçün əsas yem növü quru otudur. Otun qidalılığı ən əvvəl onun yığılması, qurudulması və saxlanılmasından çox asılıdır.

Çiçəkləmənin başlanğıcında yığılmış otun qidalılığı, gec yığılmış otun qidalılığından 2 dəfə çoxdur. Əgər ot yaxşı havada yığılarsa onun tərkibindəki qida maddələrinin itgisi 20-25% -dən çox olmur, pis havada isə itki 25-45% arasında olur, xüsusilə karotinin itkisi 80-90%-ə çatır. Bununla əlaqədar olaraq son illərdə otun yığılmasında təkmilləşmiş üsullardan geniş istifadə edirlər. Belə ki, otun biçilməsi ilə yanaşı onun kütləsi əzilir. Bu üsulda qurutma müddəti azalır və qida maddələrinin itkisinin qarşısı alınır. Bu məqsədlə otbiçən və əzən maşınlardan istifadə edilir. Ən yaxşı təkmilləşmiş üsullardan biri otun fəal ventilyasiya yolu ilə qurudulmuş otun qidalılığı, adi üsulla qurudulmuş otun qidalılığından 25-30% çox olur.

Otda olan qida maddələrinin əsas üsullarından biri də otunun hazırlanmasıdır. 1 kq ot ununda 14%-dən çox protein olur. Qoyunların yem payında ot unu 50%-ə qədər qarışıq yemi əvəz edə bilər, gün ərzində ana qoyunlara 200-300 qr, qoçlara isə 200-400 qr ot unu vermək lazımdır. Adətən ot unu qarışıq yemin və dənəvərləşdirilmiş qarışıq yemin tərkibinə də qarışdırılır.

Qış dövründə maddələr mübadiləsinin pozulmaması və məhsuldarlığın azalmaması üçün boğaz və balalı qoyunların gündəlik yem payına 0,6-1,0 kq, cavan heyvanlara 0,5-0,6 kq, törədici qoçlara isə 1,5-2,0 kq quru ot daxil etmək lazımdır.

Qoyunların yem payında küləşin də xüsusi çəkisi vardır. Belə ki, yem payının əsasını silos təşkil etdikdə, boğaz və balalı qoyunlara da gün ərzində 200-250 qr küləş vermək lazımdır. Yem payına ot daxil etdikdə küləşin norması 100-150 qr düşür. Əgər küləş yemləmə üçün hazırlanmışdırsa, ana qoyunların yem payında küləşin xüsusi çəkisi 10-15%-dən, toğluların yem

payında isə 25-30%-dən çox olmamalıdır. Yemləmə üçün hazırlanmamış küləşin qoçlara və təmirlik cavan heyvanlara verilməsi məsləhət görülmür.

Son zamanlar qabaqcıl təsərrüfatlarda küləşin siloslaşdırılması geniş tətbiq olunur. Yaxşı betonlaşdırılmış quyuda doğranmış hər bir ton quru küləş kütləsi min litr suda qarışdırılır. Qarışdırılmazdan əvvəl hər 1000 litr suda 25 kq un, 15 kq xörək duzu və 5-6 kq karbamid həll edilir. Karbamidin əvəzinə 10 kq ammonium sulfat da əlavə etmək olar. Küləşin belə siloslaşdırılmasında onun dadı yaxşılaşır və qidalılığı da yüksəlir.

Qoyunlar üçün ən çox yayılmış şirəli yem silosdur. Silos əsas etibarilə qarğıdalının yaşıl gövdəsindən hazırlanır.

Qarğıdalı silosunda protein, həll olunan karbohidratlar və mineral maddələr kifayət qədər deyildir. Ona görə də silosdan istifadə edildikdə yem payında çatışmayan qida maddələri başqa yemlərin hesabına ödənilməlidir.

Boğaz və balalı qoyunların yem payında silosun xüsusi çəkisi 40-45%, yaxud 2,0-2,5 kq-dan çox olmamalıdır.

Qoyunçuluqda ən çox istifadə edilən yemlərdən biri də senajdır. Senaj qabaqcadan soluxdurulmuş nəmliyi 50-55%-ə endirilmiş yaşıl otdan və yaxud soluxdurulmuş yonca otundan hazırlanır. Senajda qida maddələri silosa nisbətən daha çox olur. Senaj hazırlayarkən basdırılmış kütlədə quru fizioloji mühit yarandığı üçün qıvcırma prosesi getmir və nəticədə üzvi turşular yığılmır. Basdırılmış yem kütləsi yaşıl yemdən demək olar ki, heç fərqlənmir.

Çoxillik bitkilərdən hazırlanmış senajın hər bir kq-nın tərkibində 0,35-0,40 yem vahidi, 50-60 qr həzmə gedən protein, 40 mqrdan çox karotin olur. Şəkər isə 80%-ə qədər saxlanılır. Silosda isə şəkər demək olar ki, turşuya çevrilir. Senajın çoxillik yüksək zülallı qara yonca və yoncadan hazırlanması daha məqsədəuyğundur. Çünki bu bitkilərdən keyfiyyətli ot və silos hazırlamaq olmur.

Yemdən senaj hazırlayarkən qida maddələrinin saxlanması ilə bərabər, torpaq sahəsinin hər hektar vahidindən daha çox qida maddələri toplanır.

Senaj istehsalının üstünlüyü ondan ibarətdir ki, senajı istənilən hava şəraitində tədarük etmək olur.

Aparılmış təcrübələr göstərir ki, yaşıl yem istehsalının tədarükü zamanı, qida maddələrinin itkisi quru otda 20-30%, silosda 15-20%, senajda isə 20%-dən çox olur.

Qoyunçuluqda istifadə olunan qüvvəli yemdən başlıcası vələmir, arpa, qarğıdalı, paxlalıların toxumunu və s. göstərmək olar.

Ümumiyyətlə, qoyunlar xırdalanmış, yaxud əzilmiş dən yemlərini (yarma şəklində) daha yaxşı yeyirlər.

Balalı (quzulu) qoyunların, damazlıq qoçların və inkişafda olan cavan heyvanların yemləndirilməsində vələmir və xırdalanmış ciyid qabığı (şulxa), jımış ən yaxşı zülallı yemlərdəndir. Karbohidratlarla zəngin olan arpa qoyunların otlaqda və bardaqda kökəlməsi üçün ən yaxşı əlavə yemdir. Məlumdur ki, kökəltmə heyvanları üçün çaxır zavodlarında qurudulmuş üzüm cecəsi (toxumu) qüvvəli yemə qarışdırılıb verildikdə bu daha effektiv olur. Üzümün çıxarı alınarkən onu, yəni cecəsi qurudulduqdan sonra qüvvəli yemə qarışdırılaraq heyvana verilir və bu heyvanı kökəltmək üçün çox effekt verir. Arpa kəpəyi ilə bala əmizdirən qoyunları və cavan heyvanları yemləndirdikdə çox yaxşı nəticə verir.

Qarışıq yemin gündəlik norması yem payının qidalılığından, heyvanın vəziyyətindən və s. digər amillərdən asılı olaraq müəyyənləşdirilir. Cütləşməyə dövrə törədici qoçlara gün ərzində 0,5-0,6 kq, cütləşmə dövründə isə 0,8-1,2 kq, ana qoyunlara 0,3-0,5 kq, cavan heyvanlara isə 0,2-0,3 kq qarışıq yem verilməlidir. Orta hesabla ildə hər baş qoyuna 0,6-0,8 sentner qarışıq qüvvəli yem tədarük edilməlidir.

Yay və qış mövsümündə qoyunların yemlənməsinin və saxlanılmasının təşkili

Qoyunçuluqda məhsul istehsalının artırılması onların zootexniki qaydada yemlənməsindən, saxlanılmasından və bəslənməsindən çox asılıdır. Belə ki, yem heyvanın orqanizminə təsir edən ən güclü amildir.

Qoyunların zootexniki qaydada normal yemlənməsi sürüdə olan hər baş qoyunun yemə olan tələbatının tam ödənilməsi deməkdir.

Azərbaycanın köçəri örüş-otlaq şəraitində qoyun sürüləri qışda Ceyrançöl, Mugan-Salyan, Mil-Qarabağ, Şirvan, Haramı, Acınohur və s. qışlaq sahələrində saxlanılır və bəslənir.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda 1,5 milyon hektara yaxın qış və 500 min hektardan çox yay otlaqları var idi, hazırda bu otlaqların bir qismi başqa təyinatlar üzrə istifadə olunur. Respublikamızda mövcud olan qoyunların əksəriyyəti bu otlaqlarda saxlanılır və bəslənir.

Azərbaycanın əsas qoyunçuluq bölgələrində (zonalarında) erkən döl tətbiq olunur. Qoyunların boğazlılığının birinci dövrü dağ otlaqlarında keçdiyindən onların yemə olan tələbatı otlaq hesabına ödənilir. Boğazlılığın ikinci dövrü isə qış otlaqlarına düşür. Bu dövrdə otlaqların vəziyyəti ilə əlaqədar olaraq boğaz qoyunlara ot, ciyid qabığı və qüvvəli yem verilməlidir.

Boğazlığın ikinci dövründə 50-60 kq diri çəkisi və 4-5 kq yun qırxımı olan zərif yunlu və mələz mənşəli qoyunların yemə olan tələbatı 1,3-1,5 kq yem vahidi və 120-140 qr həzm olunan proteinə bərabərdir. Boğaz qoyunların yununun inkişafı da onların yemləndirilməsindən çox asılıdır. Qoyunların fizioloji vəziyyəti ilə əlaqədar olaraq boğazlığın ikinci dövründə və laktasiya müddətində yunun uzanması ləngiyir. Ona görə yem rasionunun tərkibinə amin turşuları olan yemlər daxil edilməlidir. Qış mövsümündə qoyunlar qaba yemi yaxşı yeyirlər. Ona görə də keyfiyyətli ot və senaj yazın əvvəllərinə saxlanılmalıdır.

Qoyunlara yem verilən zaman yem axurlara (təknələrə) töküldükdən sonra qoyunları axurların yanına buraxmaq lazımdır. Əks təqdirdə yun zibillənir. Qış zamanı gündə bir dəfədən az olmayaraq qoyunların suvarılması vacibdir.

Quzulu qoyunların yemə olan tələbi qısır qoyunlara nisbətən 2 dəfə çoxdur. 1 kq süd istehsalı üçün qoyunlara 0,6-0,7 kq yem vahidi və 70-80 qr həzm olunan protein sərf olunur. Bu tələbat ödənilmədikdə süd məhsulu azalır, qoyunlar arıqlayır və yunun inkişafı ləngiyir. Belə nöqsanların olmaması üçün quzulu qoyunların yem rasionunun qidalılığı

bütün amilləri ilə (zülallı, vitaminli və meneral yemlərlə) zəngin olmalıdır. Quzulu qoyunlara gün ərzində 2 dəfədən az olmayaraq su vermək lazımdır.

Azərbaycanda qoyunların yemə olan tələbatının əsasını otlaqların yaşıl yemi təşkil edir.

Keyfiyyətli yemlər və onların digər komponentləri (ot, senaj, silos, küləş, ot unu, dənəvər yemləri və s.) qoyunların yemə olan tələbatının 85%-ni, qüvvəli yemlər isə 10-15%-ni ödəyir. Qoyunlar cins tərkibindən asılı olaraq may-iyun aylarında qırxıldıqdan və baytarlıq tədbirlərinin icrasından sonra yaylağa dağ otlaqlarına köçürülür.

Otlaqlardan səmərəli istifadə edilməsi üçün mühüm (əsas) tədbirlərdən biri qoyunların küzlərlə-xal-xallarla otarılmasıdır. Bir qoyun sürüsünü otarmaq üçün ayrılmış sahə 6-8 küzə-xal-xala bölünür. Hər küzün-xal-xalın sahəsi 10-15 hektar olur. Hər dəfə qoyun sürüləri otarıldıqdan sonra otlağa diqqətlə qulluq edilməsi (yeyilməmiş ot qalıqlarının biçilməsi, peyinin sahəyə dağıdılması və otlağa qismən kübrə verilməsi) otlağın məhsuldarlığını artırır və bitkilərin tərkibini, eyni zamanda inkişafını yaxşılaşdırır. Yay otlaqlarında qoyun sürülərinin düşərgəsini-ərxac yerini tez-tez dəyişdirmək əlverişli hesab olunur. Bunun nəticəsində otlaqların məhsuldarlığı artır, eyni zamanda otun keyfiyyəti yaxşılaşır.

Aparılmış tədqiqatlarla sübut edilmişdir ki, yaylaq sahələri çatışmayan təsərrüfatlarda qoyunları kənd ətrafı sahələrində (otlaqlarda) saxlamaq lazımdır. Yay zamanı qoyun sürüləri kəndətrafı otlaqlarda saxlanıldıqda aşağıdakı qaydalar tətbiq olunmalıdır.

- Səhər otarılması, saat 4-dən-12-yə kimi;
- Suvarılma və istirahət, saat 12-dən 17-yə kimi;
- Axşam otarılması, saat 17-dən 23-ə kimi;
- Gecə suvarılması və istirahət, saat 23-dən 3-ə kimi.

Burada süni otlaqların olması, taxıl biçildikdən sonra həmin sahələrin növbə ilə düzgün otarılması və qoyunlara düzgün zootexniki qaydada xidmət göstərilməsi əsas şərtidir. Günün isti vaxtlarında kölgəliklərdə qoyunlara istirahət verilməlidir.

Otlaqları lazımsız bitkilərdən, daş kəsəklərdən və yun zibilləyici alaqlardan təmizləməklə, taxıl fəsiləsindən olan yem bitkiləri əkməklə yaxşılaşdırmaq lazımdır. Yayda qoyunların gecə otarılmasını təşkil etmək lazımdır. Yadda saxlamaq lazımdır ki, yalnız təbii otlaqların hesabına qoyunların məhsuldarlıq keyfiyyətini yüksəltmək və təkmilləşdirmək mümkün deyildir.

Qoyunların sənaye üsulu ilə intensiv otlaq-örüş sahələrində kökəldilməsi

Qoyunların otlaqda kökəldilməsinin böyük iqtisadi əhəmiyyəti vardır. Qoyunçuluq təsərrüfatlarında, bir qayda olaraq, kökəltməyə çıxdaş edilmiş ana qoyunlar, az məhsuldar anormal eksteryer quruluşlu erkək və çıxdaş edilmiş dişi toğlular qoyulur. Otlaqda kökəltmə müddətində (60-90 gün) qoyunların diri çəkisi 25-30% artır və ətinin keyfiyyəti yaxşılaşır.

Qeyd etmək lazımdır ki, erkək və çıxdaş edilmiş dişi toğlular dağ otlaqlarında kökəldikdən sonra ət tədarükünə verilərsə, qışlamaya qalan qoyunların miqdarı azalır, qış otlaqlarının yükü yüngülləşir, sürülərdə olan ana qoyunların xüsusi çəkisi artır və təkrar istehsal genişlənir. Eyni zamanda qənaət olunan yemlər, binalar və nəqliyyat vasitələri ana qoyun sürülərinin saxlanılmasına sərf edilir.

İntensiv saxlanma şəraitindən asılı olaraq kompleks şəraitdə qoyunların kökəldilməsi böyük iqtisadi əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, kökəltmə meydançalarında yemin daşınması, paylanması, peyinin daşınması və qoyunların suvarılması tamamilə mexanikləşdirilmişdir. Kökəltmə meydançalarında yemi paylamazdan qabaq (əvvəl) qoyunlar meydançadakı çardağın altına yığılır. Yemlər yem paylayan maşınların köməyi ilə yem təknələrinə—axurlara tökülür. Yemin yem paylayan maşınlarla yığılması və paylanması cəmi 30-35 dəqiqə vaxt aparır. Sonra qoyunlar yem təknələrinin, axurun yanına buraxılır.

Qış mövsümündə kökəltmə prosesinin əvvəlində meydançada qoyunların yatdığı sahəyə 10-15 sm qalınlığında küləş və yaxud təsərrüfatın imkanı daxilində olan döşənək materialından döşənir. Vaxtaşırı döşəmənin nəmlənmiş yerlərinin döşəməsi dəyişdirilir.

Kökəltmə müddətində qoyunlar avtomat suvatlarla suvarılır. Bir avtomat suvat 250 baş qoyunun suvarılmasını təmin edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, böyük həcmli fermalarda kökəltmə meydançaları cavanların düzgün texnologiya əsasında saxlanmasını və bəslənməsini təmin edir. Kökəltmə meydançalarının mikroiqlimi il ərzində yaşlı qoyunların və cavanların saxlanmasını və kökəldilməsini tam təmin edir.

Nəticə də onu qeyd etmək lazımdır ki, iri həcmli qoyunçuluq fermalarında əmək məhsuldarlığı, məhsuldarlıq göstəriciləri və məhsulun keyfiyyəti adi ekstensiv şəraitdə saxlanmaya nisbətən müqayisə olunmayan dərəcədə yüksəkdir. Ona görə də kökəltmə meydançalarında qoyunların saxlanması və kökəldilməsinə diqqət artırılmalıdır.

Otlaqlardan istifadə edilməsi qaydası

Örüş və otlaq sahələrinin qaydasız (azad) otarılması istər təsərrüfat və istərsə də sanitar-gigiyenik cəhətdən əlverişli deyildir, çünki örüşün-otlağın belə otarılması nəticəsində istənilən ət və süd məhsulunu almaq mümkün olmur. Bundan başqa azad otarma sistemində heyvanlar ən qiymətli və hündür otları yeyir, qalan otlar isə ayaq altında taptalanır, onların inkişafı dayanır. Az keyfiyyətli otlar, habelə alağ otları isə istifadə edilməmiş qalır, nəticədə belə otlar tez yetişir, toxumlayır, ildən-ildə çoxalır, keyfiyyətli yem bitkilərini sıxışdırıb aradan çıxarır, onların məhsuldarlığını aşağı salır, örüşlər yararsız hala düşür. Bununla yanaşı, qaydasız və azad otarma zamanı infeksiyon və invazion xəstəliklərin yayılmasına da şərait yaradılır. Buna görə də otlaqlardan səmərəli istifadə edilməsi və xəstəliklərə qarşı mübarizə tədbirləri kimi növbəli otarma sistemi tətbiq edilməlidir. Belə növbəli otarma sistemi zamanı örüş-otlaq sahələri hər bir növ heyvan və sürü üçün təhkim edilmiş otlaq sahələri küzlərə bölünür. Küzlərin arakəsmələri müəyyənəldirilməli-sərhəd çəkilməli, araları ağac, daş, çay, dərə, təpə və s. kimi ərazilər nişanlanmalıdır. Hər bir küz və ya bölmə növbə ilə otarılmalıdır. Küzlər

elə bölünməlidir ki, heyvanların suya, düşərgəyə, arxac yerlərinə və s. aparılıb gətirilməsi üçün yol olsun.

Yem mənbəyindən, sürünün növündən və otlaq sahələrinin ölçüsündən və s. asılı olaraq otluqlar aşağıdakı miqdarda küzlərə bölünür: - Meşə zonaları 10-12; meşə-düzənlik zonaları 12-20; düzənlik zonaları isə 20-30 küzə. Bütün otlaq mövsümü ərzində meşə zonası 3-5 dəfə, meşə-düzənlik zonası 2-4 dəfə, düzənliklər 2-3 dəfə, yarım düzənlik zonası isə 1-2 dəfə otarılır.

Ümumiyyətlə, otlaqlar ən azı 6-8 küzə bölünməlidir. Heyvanların bir cərgədə sərbəst hərəkət etməsi üçün küzlərin eni düzgün götürülməlidir. Bu məqsədlə küzün eni 100-125 m, uzununu isə 1-2 km olmalıdır ki, 500-700 baş ana qoyun üçün ayrılan küzün sahəsi 400-500 x 600-700 kv. m. olmalıdır. Hər bir küz 5-6 gün heyvanların otarılması və kifayət qədər yem olmasını təmin etməlidir. Bu müddət qurtardıqdan sonra növbə ilə digər küzlər otarılmalıdır. Göstərmək lazımdır ki, çobanlar hər bir küzün neçə gün otarılacağını bilməlidir, o cümlədən birinci küzdə otarılma zamanı aşkar olunmuş nöqsanlar ikinci küzə keçən zaman aradan qaldırılmalıdır.

Küzlər bir neçə il dalbadal birinci küz otarılsa o hissənin məhsuldarlığı azalır. Torpaq çox çirklənir, müxtəlif xarakterli yoluxucu və parazitər xəstəliklərin törədiciləri tapılır. Torpağın öz-özünə təmizləmə qabiliyyəti azalır. Buna görə də hər il birinci dəfə başqa küz otarılmalıdır. Hər il sahənin müəyyən bir hissəsi dincə qoyulmalıdır ki, otlağın məhsuldarlığı artsın. Otarılma elə təşkil edilməlidir ki, hər bir heyvan mümkün qədər çox yem ala bilsin.

Növbəli otarma qaydasız otarmadan fərqli olaraq otlağın məhsuldarlığının artmasını təmin edir, otarma sahəsinin azalmasına imkan verir və məhsuldarlığın xeyli artmasına səbəb olur. Sübut olunmuşdur ki, növbəli otarma sistemində heyvanların məhsuldarlığı 25-30% artıq olur. Akademik F.Ə. Məlikovun təcrübəsinə görə yaylaq dövründə sistemli otarmada qoyunların diri çəkisi qaydasız otarılmaya nisbətən 18,8% çox

olmuşdur. Növbəli otarma sistemində heyvanlar bütün otarma sistemi ərzində bərabər miqdarda yem ala bilər. Hər hektar otlaq sahəsindən daha çox heyvandarlıq məhsulu əldə etmək mümkündür.

Növbəli otarma sistemi heyvanların bir sıra invazion xəstəliklərə, məsələn, qoyun və buzovların diktioakulozuna (qıl qurd), gövşəyən heyvanların hemoxozuna, donuzların askaridozuna, qoyunların trixostronkulozuna, atların paraskaridozuna, qazların amidestomatozuna və s. xəstəliklərə qarşı effektiv mübarizə aparılmasına imkan verir. İnvazion xəstəliklərin bu yol ilə profilaktikası bioloji dehelmintizasiya adlanır (aka-demik İ.İ.Skriyabin). Bu metodun mahiyyəti ondan ibarətdir ki, peyinlə otlağa düşmüş parazit qurdların yumurtaları və sürfələri 6-8 gündən sonra heyvanları yoluxdura bilər. Buna görə də həmin parazit qurd xəstəliklərinə görə qeyri-sağlam olan otlaqlarda hər bir küz 5-6 gün istifadə edilir. Bu müddət ərzində parazit yumurtaları və sürfələri heyvanları yoluxdurma mərhələsinə çatdırmamış olur. Sürfələr yetişib xarici mühitdə öz həyat fəaliyyətini və heyvanları yoluxdurma xassəsini 3-6 aya kimi şimal rayonlarında hətta bir ilə kimi saxlaya bilər. Buna görə də parazit qurdlarla yoluxmuş otlaqlar parazit növündən asılı olaraq göstərilən müddətdə istifadə edilməməlidir. Həmin parazit qurdlarla yoluxa bilməyən heyvanlar otarılmalıdır. Belə otlaqlar biçənək kimi də istifadə edilə bilər.

Heyvanların otlaq şəraitində saxlanma dövründə duruş yerləri, arxacları və xal-xalları çirkləndikdə dəyişdirilməlidir. Otlaqların dəyişdirilməsi qaramal və atların piroplazmoz xəstəliyinin törədicisini gəzdirən *B.Orilus* və *Dermacentor* cinsini növləri – *B.Cal-Caratus Der. Markinatus*, *Der.Pistus* və s. effektiv mübarizə tədbiri sayılır. Gənələr heyvanların bədəninə 21-24, sürfələri isə qidasız olaraq 7-aya kimi qala bilər. Deməli, heyvanlar 7-8 ay gənələrlə yoluxmuş otlaqlarda otarılmazsa gənələr tələf olur. Buna görə də heyvanlar göstərilən müddətdə gənələrlə yoluxmuş otlaqlarda otarılmalıdır.

Otlaqlar gənələrlə bir dəfə yoluxmuş, bəzi otlaqlar gənələrə görə tamam sağlam, digər otlaqlar çox və ya az yoluxmuş ola bilər. Buna müvafiq olaraq gənələrlə mübarizə iki sxem üzrə aparıla bilər:

1) Əgər bütün otlaq sahəsi gənə ilə yoluxmuşsa, onda otlaq sahəsi iki hissəyə bölünür;

- bir il birinci il otarılır, bu müddət ərzində ikinci otlaq sahəsində gənələr tələf olur, ikinci ili isə ikinci hissə otarılır, bu müddət ərzində birinci hissədə olan gənələr tələf olur. Üçüncü ili hər iki otlaq sahəsi gənələrdən azad olduğu üçün heyvanlar hər iki otlaq sahəsində otarıla bilər;

2) Əgər otlaq sahəsinin bir hissəsi yoluxmuşsa, onda gənələr olmayan otlaq sahəsi 4 hissəyə bölünür. Hər bir bölünmüş sahə 28 gün otarılır, beləliklə, 4 sahənin otarılmasına 112 gün vaxt sərf olunur. Sonra heyvanlar gənələrlə yoluxmuş sahədə otarılır. Heyvanların dərisinə yapışmış gənələri təməzləmək üçün heyvanlar bir otlaq sahəsindən digər otlaq sahəsinə keçirildikdə onlar kreolin məhlulu olan vannada çimirdirilməlidir.

Heyvanlar küzlərdən istifadə etdikdən və yeni küzlərə keçirildikdən sonra yeyilməmiş otlar 6-7 sm uzunluğunda biçilir. Sonra küzlərin səthi düzəldilir, küzdə olan peyin yayılır və dırmıxlanır, əks halda peyində olan yoluxucu və invazion xəstəliklərin törədiciləri diri qala bilər.

Qoyunların otarılması, suvarılması və otlaqda iş gününün təşkil edilməsi

İqlim şəraitindən və havanın dəyişilməsindən asılı olaraq ölkəmizin ayrı-ayrı rayonlarının öyrüş-otlaq sahələrinin otarılması dövrü də müxtəlifdir. Belə ki, meşə, meşə-düzənlik, dağ, dağ-ətəyi, dağlıq-meşə və düzənlik zonalarda qoyunların otarılması təxminən 4-5 ay davam edir. Lakin, Mil-Qarabağ, Muğan-Salyan, eləcə də Aran-Şirvan bölgələrində (səhrəlik və yarımsəhra ərazilərdə) qoyunlar demək olar ki, bütün il boyu öyrüş-otlaq sahələrində otarılır.

Qoyunların dağlıq və dağətəyi bölgələrdə öyrüş-otlaq sahələrində otarılması, əsasən, mart ayından başlayaraq oktyabr ayının axırına kimi davam edir. Lakin soyuqlar düşdükdən sonra bitkilərin inkişafı dayanır, otarılma çətinləşir. Buna baxmayaraq qoyunlar qışda qar az olan vaxtlarda da öyrüşə aparılır, onlar qarı burnu ilə eşib qarın altında yaydan

qalmış quru otları yeyir. Lakin yaxşı otlaq-örüş sahəsi olan ağıllı heyvandar işçilər qısa hazırlıq məqsədilə xüsusi əraziləri yaydan qoruyub qış üçün saxlayır. Soyuq hava şəraitində qar yağır, qırov düşür. Şaxta nəticəsində örüşlərdə yem bitkiləri buzlaşır, belə şəraitdə qoyunlar örüşdə otarılkən xəstələnə də bilirlər. İlin bütün fəsilərində sürülərin şəhli paxla bitkilərilə (qara yonca, çöl noxudu və s.) otarılması məsləhət görülmür.

Qoyunları köpməkdən, mədə-bağırsaq pozğunluqlarından qorumaq üçün, onları səhər tezdən, xüsusilə yaz və payız aylarında örüşdən şəh çəkilməmiş və yağışlı havalarda otarmaq məsləhət görülmür. Yay aylarında otlar böyüdükdən sonra, onların şirəsi azalır, ona görə də yay aylarında qoyunları səhər tezdən, dan yeri ağarmamış örüşə otarmağa aparmaq lazımdır. Eyni vaxtda süni və təbii otlaqlardan istifadə etdikdə otarma vaxtı tez-tez dəyişdirilməlidir. Belə ki, səhər tezdən qoyunlar təbii otlaqlarda otarıldıqdan 2-3 saat sonra otarmaq üçün süni otlaqlara keçirilməlidir. Qoyunlar sulu-şirəli, cavan paxlalı bitkiləri yedikdən bir müddət keçdikdən sonra suvarılmamalıdır. Qoyunları yaz və yay aylarında dağ və dağətəyi zonalarda səhər-səhər günün birinci yarısı mütləq güney ərazilərdə, günortadan sonra günün ikinci yarısı isə quzey ərazilərdə otarılması məsləhətdir.

Qoyunların biçənəklərdən ot biçildikdən 2 həftə, taxıl biçildikdən isə 7-10 gün sonra otarımağa buraxılması məsləhət görülmür. Qoyunlar örüşün—otlağın eni boyunca bərabər otarılmalıdır, bunun üçün çobanın biri sürünün qabağında durur və heyvanların cərgədə tədricən yavaş-yavaş hərəkət edərək otarılmasına nəzarət edir, digər çoban isə sürünün arxası ilə gəlir və dala qalan qoyunları qabağa tərəf sürür.

Hasarlanmış küzlərdə elektrik çobanlardan istifadə edilməsi məsləhət görülmür. İsti havalarda heyvanlar küləyə doğru, soyuq havalarda isə küləyin əks tərəfinə doğru hərəkət etdirilməlidir. Otların səmərəli istifadə edilməsi üçün əvvəlcə səhər tezdən köhnə otarılmış sahə otarılır, sonra isə yeni otlağa keçirilir. Çünki belə hallarda otarılmış sahədə istifadə edilməyən otları səhər tezdən ac olan qoyunlar bu dəfə otu həvəslə yeyir. Qoyunlar doyduqdan sonra onlara istirahət verilməlidir.

Çobanlar səhərlər sürünü otarmağa apararkən qoyunları bir-bir nəzərdən keçirib yoxlamalıdır. Əgər xəstə heyvan varsa onları seçib baytar həkiminin nəzarətinə verməlidir.

Qoyunlar ölüşdə otarılan zaman onların suvarılması da nəzərə alınmalıdır, vaxtında qoyunlar suvarılmalıdır. Qoyunlar gün ərzində təxminən üç dəfə suvarılmalıdır. Suvarma zamanı heyvanların bir-birini sıxışdırmasına imkan verilməməlidir. Qoyunlar kiçik qrup halında növbə ilə suvarılmalıdır. Dağlıq və dağətəyi zonalarda qoyunlar otarılan zaman onlara gündəlik duz verilməlidir. Duz çatışmadıqda heyvanlar yaxşı kökəlmir, ət üçün kəsdikdə dərisi normal soyulmur və pis həvəsə gəlir ki, bu da qısırlığa səbəb olur.

Çobanlar tərtib edilmiş gündəlik iş planına uyğun olaraq heyvanların düzgün otarılmasını, suvarılmasını, otlaqların xüsusiyyətlərini, qoyunların həvəsə gəlməsini, hətta baytar profilaktiki tədbirləri həyata keçirməyi və xəstə heyvanlara yardım və qulluq etməyi bilməlidir.

Yem vahidi haqqında qısa məlumat

Yem vahidi–yemin ümumi qidalılıq dəyərinin müqayisəli şəkildə ölçülməsi anlayışıdır.

Rus alimi akademik E.A.Boqdanovun rəhbərliyi ilə 1922-1923-cü illərdə elmi şuranın komissiyası belə qərara gəlib ki, 1 kq orta keyfiyyətli quru vələmir dəninin heyvana verilən zaman onun, yəni öküzü (iri-buynuzlu malın) bədənində 150 qram piy və yaxud 1414 kkal. enerji (5,95 meqa col) toplanır. 1 kq yem vahidi 0,6 kq kraxmalın ekvivalentinə uyğun gəlir və bərabər sayılır.

Skandinaviya ölkələrində İsveçdə, Norveçdə, Finlandiyada, İslanidiyada və Danimarkada yem vahidi anlayışı qidalılıq dəyəri üzrə 1 kq orta keyfiyyətli quru arpa dənisi götürülür.

Yem vahidi anlayışı ABŞ-da, Böyük Britaniyada və Almaniya heyvanların fizioloji cəhətdən enerji ifadəsi–yəni Term adlanır. Term fizioloji cəhətdən heyvanların qəbul etdiyi enerji ifadəsidir.

1-Term 1-meqa kaloriya bərabərdir.

ABŞ, Böyük-Britaniya, Almaniya və s. ölkələrdə yayılmış istehsal olunmuş yemlərin tərkibindəki həzmə gedən qidalı maddələrin cəmidir. Bu ölkələrdə yem vahidi kimi 1 kq orta keyfiyyətli quru vələmir dəninin qidalılıq dəyəri, digər bütün yemlərin qidalılıq dəyərinə bərabər olan, yəni həzmə gedici faizi neçə faiz olacaqsə o da başa düşülür. Aparılmış təcrübələr nəticəsində məlum olmuşdur ki, yemlərin tərkibində həzmə gedən qidalı maddələrin fizioloji cəhətdən enerji mübadiləsi aşağıdakı kimi olmuşdur. Belə ki, 1 kq orta keyfiyyətli quru vələmir (avyos) dəninin qidalılıq dəyəri və enerji mübadiləsi;

- iri buynuzlu mal üçün 10,14 meqa col,
- insan üçün 6,16 meqa col,
- donuz üçün 11,14 meqa col,
- quş üçün 9,88 meqa col,
- atlar üçün 11,5 meqa col,
- gəmiricilər üçün isə 15,16 meqa col təşkil etmişdir.

Bir kq buğda 1,06 yem vahidi dəyərində qəbul edilmişdir. Ona görə də 1 kq buğdanın orqanizmdə enerji mübadiləsi iri buynuzlu malda 0,75 meqa col, donuzlarda 11,81 meqa col və quşlarda isə 10,47 meqa col olması müəyyən edilmişdir.

Yem norması və yem payı

Düzgün və norma əsasında təşkil edilən yemləmə heyvanların sağlamlığına, onların məhsuldarlığına və törəyib artma qabiliyyətinə təsir edən amillərdən başlıcasıdır. Kənd təsərrüfatı heyvanlarının məhsuldarlığına və digər xeyirli təsərrüfat əlamətlərinə istiqamətli təsir etmək üçün norma ilə yemləndirmənin əsas elementlərini bilmək zəruri sayılmalıdır.

1. *Yem norması.*
2. *Yemləmənin tipi.*
3. *Yem payı.*
4. *Yemləmənin təşkili və texnikası.*
5. *Yemləmənin tam dəyərli və ucuz olmasına nəzarət.*

Yem norması. Yemlərdən səmərəli istifadə etməklə heyvanlardan nəzərdə tutulan məhsuldarlığı almaq, onun sağlamlığını və normal törəyib, artma qabiliyyətini təmin etmək üçün ona verilən qidalı maddələrin miqdarına yem norması deyilir.

Yem norması heyvanlara fərdi olaraq sutkalıq tərtib edilir. Sonradan isə on günlük, aylıq, rüblük, illik və eyniyyət təşkil edən qrup heyvanlar üçün hesablanıla bilər.

Yemləmə tipi. Yemləmə tipi dedikdə, heyvana verilən əsas yem qruplarının yem payındakı nisbəti (yem vahidinə görə %-lə) başa düşülür.

Yem payı. Yem normasına uyğun olaraq orqanizm üçün zəruri olan qida maddələrini cəmləşdirə bilən və sutka ərzində heyvan tərəfindən istifadə olunan müxtəlif növ və çeşidli yemlərin miqdarına yem payı deyilir.

Yemləmənin təşkili və texnikası

Burada aşağıdakı tədbirlər nəzərdən qaçırılmamalıdır.

1. Neçə dəfə və nə vaxt yemləndirmək.
2. Hansı yemləri qəbul etmək üçün heyvanları azad buraxmaq, hansılarına isə əlavə vermək.
3. Yemlərin verilməsini necə asanlaşdırmaq və keyfiyyətini necə qorumaq.
4. Yemə olan tələbatı hesablamaq və çatışmayan yemləri necə əldə etmək.
5. Yemləri hansı növbə ilə hansı qarışıqda vermək, həmçinin yedizdirmək üçün hansı üsulla hazırlamaq.

Yemləmənin tam dəyərli və ucuz olmasına nəzarət

Yem normasında nəzərdə tutulan bütün qidalı maddələr yem payında öz əksini tapmalıdır. Çatışmazlıq olduqda yem payına müxtəlif əlavələr (vitaminli, mineral maddələrlə zəngin antibiotiklər və s. qatmaq) etməklə onun dəyərliyi, keyfiyyəti artırılır. Bu zaman sərf olunan yemlər yem vahidinə görə hesablanmaqla, eyni zamanda alınan məhsul nəzərdə tutulur və vahid məhsul istehsalının maya dəyəri çıxarılır. Bir yem vahidinin maya

dəyəri nə qədər aşağı olarsa alınan heyvandarlıq məhsulu da bir o qədər ucuz olar.

Yem istehsalı

Heyvandarlıq məhsullarını artırmaq və onun bolluğunu yaratmağın əsas şərtlərindən biri möhkəm yem bazasının yaradılmasıdır. Yem istehsalını artırmaq üçün onun aqrotexnikasını yaxşı bilmək lazımdır. Təsərrüfatın ehtiyacına, yəni tələbatına görə qaba, sulu-şirəli, qiüvvəli və s. yemlər tədarük olunmalıdır.

Yemlərin hesaba alınması

Bütün növ yemlər tədarük olunarkən onların uçotu dəqiq aparılmalıdır. Yemlərin miqdarı isə çəkilərək və yaxud ölçülərək bilinməli, eyni zamanda qeyd olunaraq mədaxil olunmalıdır.

Qaba yemlərin hesaba alınması

Tayaya vurulan otu uzun müddət və itkisiz saxlamaq üçün onun altına ağacların kəsilmiş budaqlarını döşəmək və onun üzərinə 40-50 sm qalınlığında küləş tökülməlidir. Bu zaman ot tayalarının aşağı hissələrinin çürüməsi halları baş vermir. Eyni zamanda tayaların üstünü də polietilen örtük və yaxud çadır vasitəsi ilə örtmək lazımdır. Tayaların 4 tərəfində, eni 1 metr və dərinliyi 1,5 metr olan xəndəklər qazılmalıdır ki, tayadan axan sular xəndəyə yığılsın. Tayalara vurulmuş quru otun və küləşin miqdarı da onun çəkilməsi ilə müəyyən edilir. Lakin quru ot və küləş yığılarkən çəkilməyibdirsə, onda tayaların həcminə görə onun çəkisi müəyyənləşdirilir.

Quru ot və küləş tədarük olunarkən, yəni toplanarkən tayalara yığılır. Tayalar quruluşuna görə uzun və girdə (yumru) formada olurlar. Toplanmış ot və küləş tayalara yığılır. Bu yemləri hesaba almaq üçün əsasən qapan tərəzidən istifadə edilməlidir. Yemlərin qapan tərəzidə çəkilib tayalara vurulması mümkün olmadıqda ot və küləş tayalarının həcmi ölçülər vasitəsi ilə müəyyən olunur və müvafiq cədvəllərdən

istifadə edilərək tayada otun, küləşin və s. yemlərin çəkisi tapılır. Tayaların formasından asılı olaraq, onların həcmi müxtəlif düsturla təyin olunur.

Uzun tayalar. Aran və dağətəyi rayonlarda qaba yemlər əsasən uzun tayalarda saxlanılır. Uzun tayaların həcmi təyin etmək üçün tayanın eni, uzunluğu və aşırımı lentlə (metr ilə) ölçülür. En və uzunluq ölçüləri yerdən 0,5-1,0 metr hündürlükdən götürülür, aşırım isə hər iki tərəfdən lentin uclarını yerə çatdırmaqla ölçülür.

Tayaların formasına və şəklinə və yerin relyefinə görə daha düzgün ölçü almaq üçün, eyni ölçülər bir neçə yerdən götürülür və cəmləşdirilib, ölçülərin sayına bölünərək orta ölçü alınır. Sonra həmin ölçülər aşağıdakı düsturda yerinə qoyularaq tayanın həcmi tapılır.

Yemlərin həqiqi miqdarını tərəzidə çəkməklə müəyyən etmək daha düzgündür. Lakin qaba və sulu-şirəli yemlər həcmli olduğu üçün onları həmişə çəkmək mümkün olmur və lazımi hallarda isə artıq əmək sərfinə səbəb olur. Odur ki, təsərrüfatlarda bu yemlərin miqdarını hazır düsturlardan istifadə etməklə təxmini hesablayırlar (bu zaman 10-20% fərq alın bilər). Bunun üçün yem yığılan sahənin (taya, qotman, xotma, xəndək, quyu və s.) münasib ölçüləri götürülməli və onun bir-kub metrində olan yemin miqdarı müəyyənləşdirilməlidir (əlbəttə, yığım vaxtından getdikcə bir kub metr həcmində olan yemin həcmi kiçiləcək, miqdarı-çəkisi isə artacaqdır). Bundan sonra əldə edilmiş ölçülər müvafiq düsturlarda yerinə qoyularaq, hesablama aparılır və yem yığılmış sahənin həcmi kub metrərlə tapılır.

Sonra isə yemin tapılmış həcmi onun bir kub metrində olan yemin miqdarına vuraraq toplanmış sahədəki yemin ümumi miqdarını (kq-la) müəyyən edirlər.

Yem yığılmış sahənin bir kub metrindəki yemin miqdarını (kq-la) hazır cədvəllərdən istifadə etməklə də tapmaq mümkündür. Bundan ötrü mövcud sahədən bir kub yem (münasib yerindən) götürülərək tərəzidə çəkilməlidir.

Adətən yemlərin miqdarı il ərzində 2 dəfə müəyyən edilir:

1. İlk dəfə yığım vaxtı işçilərə əmək haqqı vermək üçün.

2. Axırınıcı dəfə yığımdan 1,5-2,0 ay sonra, sentyabr-oktyabr ayından gec olmayaraq, qışlamadan əvvəl yemlərin dəqiq miqdarını öyrənmək üçün.

Qeyd: Ölçülər şərti olaraq aşağıdakı hərflərlə işarə edilmişdir:

V-həcm, A-aşırım, E-en, U-uzunluq, H-hündürlük, D-dərinlik, Ç-çevrəsinin uzunluğu. Ölçülərə əsasən, yemlərin həcmi aşağıdakı düsturlarla müəyyən edilir.

Qaba yemlər:

**1. Yuxarısı dairəvi hündür tayalar üçün
(hündürlüyü enindən çox olan)**

$$V = (A \times 0,52 - E \times 0,46) \times E \times U = \text{Həcmi}$$

2. Yuxarısı dairəvi alçaq və orta hündürlükdə olan tayalar üçün

$$V = (A \times 0,52 - E \times 0,44) \times E \times U = \text{Həcmi}$$

3. Yastı tayalar üçün

$$V = (A \times 0,56 - E \times 0,55) \times E \times U = \text{Həcmi}$$

4. Yuxarısı qılıcı (itivari) olan tayalar üçün

$$V = \left(\frac{A+E}{4}\right)^2 \times U = M^3$$

Burada V—tayanın həcmi,

A — tayanın aşırımını,

E — tayanın eni,

U — tayanın uzunluğudur.

5. Hündür girdə tayalar üçün

$$V = (0,04 \times A - 0,012 \times \text{Ç}) \times \text{Ç}^2 = \text{Həcmi}$$

6. Alçaq girdə tayalar üçün

$$V = \frac{\text{Ç} \times A^2}{33} \quad \text{və ya} \quad V = \left(\frac{\text{Ç}}{6}\right)^2 \times H = \text{Həcmi}$$

7. Qotman (Xotma) üçün

$$V = \left(\frac{A-0,3 \times \text{Ç}}{25}\right) \times \text{Ç}^2 = M^3$$

Lakin bundan əlavə uzunsov tayaların həcmi aşağıdakı bu düsturla da hesablanır.

$$H=(0,56 A--0,55 E) \times E \times U = \text{Həcmi}$$

Burada H—tayanın həcmi,
A—tayanın aşırımı,
E—tayanın eni,
U—tayanın uzunluğudur.

Girdə tayalar. Əsasən dağlıq rayonlarında qaba yemlər girdə (yumru) tayalar vurulur yəni yığılır. Belə tayaların həcmi təyin etmək üçün onların oturacağı və hündürlüyü bilinməlidir. Tayanın aşırımı ölçülərək 2-yə bölünür və beləliklə hündürlük müəyyən edilir. Oturacaq lentlə ölçülür. Ölçülər məlum olduqdan sonra girdə tayaların həcmi aşağıdakı düsturun köməyi ilə təyin edilir.

$$V = \left(\frac{OT}{6}\right)^2 \times H = M^3$$

Burada OT—tayanın oturacaq dairəsi,
H—tayanın hündürlüyüdür.

Radiusu təyin etmək üçün tayanın diametri tapılır və 2-yə bölünür. Diametri müəyyən edən zaman tayanın oturacağına toxunan 2 paralel xətt çəkilir və həmin xətlərin arasındakı məsafə ölçülür. Uzun və girdə tayaların həcmi öyrənildikdən sonra, otun və ya küləşin miqdarını təyin etmək olur. Bunun üçün xüsusi cədvəllərdən istifadə edilir. Bu cədvəldə tayanın boyunu, vurulduğu vaxtı, qaba yemin növünü və s. nəzərə almaqla 1 kubmetrdə olan yemin miqdarı göstərilir. Bu, 1 və 2 nömrəli cədvəllərdə verilmişdir.

Tayanın həcmi tapıldıqdan sonra 1 kubmetr otun və ya küləşin çəkisi cədvəllərdən götürülərək ümumi həcmə vurulur.

Bundan əlavə, dəyirmi tayaların həcmi müəyyən etmək üçün onun oturacağıın çevrəsi və aşırımı ölçülür. Çevrənin uzunluğu yerdən 0,5 metr hündürlükdən götürülərək ölçülür.

Hündür tayaların həcmi aşağıdakı düsturla da hesablanır.

$$V=(0,04 A-0,012 C_{uz}) \times C_{uz}^2 = \text{Həcmi}$$

Alçaq tayaların həcmi isə aşağıdakı bu düsturla hesablanır.

$$V = \frac{\zeta \times A}{33} = \text{Həcmi}$$

Burada V—tayanın həcmi,

A—tayanın aşırımı,

Ç—tayanın oturacağı çevrəsinin uzunluğudur.

Tayanın 1m³ həcmindəki otun təxmini miqdarı (kq) Cədvəl 1

Otun növü	Alçaq və orta tayalar üçün			Hündür tayalar üçün		
	Yığılıqdan 3-5 gün sonra	Yığılıqdan 1 ay sonra	Yığılıqdan 3 ay sonra	Yığılıqdan 3-5 gün sonra	Yığılıqdan 1 ay sonra	Yığılıqdan 3 ay sonra
1	2	3	4	5	6	7
1. Təbii biçənək otu						
Bataqlıqların və sulu çəmənliklərin otu, qaba gövdəli otlar.	37	45	50	42	50	55
Çəmənliyin, meşənin, düzənliyin iri yarpaqlı qarışıq taxıl fəsiləsi otu	40	50	55	49	57	61
Çəmənliyin, düzənliyin iri gövdəli taxıl fəsiləsi otu	45	55	62	52	61	86
Quru və şoran çəmənliklərin xırda yarpaqlı taxıl fəsiləsi otu, xam düzənliklərin taxıl fəsiləsi otu	50	60	65	58	68	74
Taxıl-paxla fəsiləsi qarışıq ot	55	67	70	63	75	80
2. Əkmə çoxillik otlar						
Taxıl-paxla fəsiləsi qarışıq ot	55	67	70	63	75	80
Taxıl fəsiləsi ot, təmiz və qarışıq halda	45	55	62	62	61	68
Paxla fəsiləsi ot	57	70	75	66	77	83
3. Əkmə birillik otlar						

Çöl noxudu + vələmir və çölnoxudu + arpa qarışığı otu						
çölnoxudu üstün olduqda	57	70	75	66	77	83
arpa və ya vələmir üstün və ya bərabər olduqda	45	50	55	50	55	60
Sudanotu	43	52	57	50	58	62
Şabdarotu	46	56	63	55	62	69

Tayanın 1m³-dəki küləşin təxmini miqdarı (kq) Cədvəl 2

Küləşin növü	Alçaq və orta tayalar üçün		Hündür tayalar üçün	
	Təzə yığıldıqda	Yığıldıqdan bir ay sonra	Təzə yığıldıqda	Yığıldıqdan bir ay sonra
Payızlıq buğda küləşi	30	35	35	29
Yazlıq buğda küləşi	35	50	40	55
Arpa küləşi	35	50	40	55
Vələmir küləşi	41	57	47	63
Çovdar küləşi	30	35	35	39
Qarğıdalı küləşi	60	77	–	–
Noxud küləşi	40	60	52	77
Saman	110	140	–	–

Silosun miqdarının (həcmnin) təyin edilməsi qaydası

Hazırda kəndli-fermer və digər heyvandarlıqla məşğul olan təsərrüfatlar imkanı dairəsində mal-qaranı qışdan yazıya sağlam və gümrəh çıxarmaq üçün silos tədarük edirlər. Silos basdırılarkən onun çəkisi qeydiyyata alınmalıdır. Bunun üçün iri təsərrüfatlarda 10 tonluq qapan tərəzilərdən istifadə edirlər. Belə hallarda silosun miqdarı dəqiq qeydiyyata alınır və mədaxil edilir. Bəzən təsərrüfatlarda 10 tonluq qapan tərəzisi olmadıqda silos yaşıl kütlə kimi qəbul olunur və quyulara və xəndəklərə basdırılır.

Belə hallarda hazırlanmış silosun miqdarı ölçülərək təyin edilir. Silos qurğuları (quyular və xəndəklər) boş ikən onun ölçüləri dəqiq götürülür və həcmi tapılır. Silos basdırıldıqdan 20 gün sonra xəndəyin, quyunun və yaxud qüllənin hündürlüyü təyin edilir. Belə hallarda siloslaşmış yem bitkiləri adətən 20 günə kimi çökür. Silos qurğuları quyuyu, xəndək, qüllə və yer üstü tıg şəklində olduğundan onların hər birinin ölçülmə qaydasını bilmək lazımdır.

a) Xəndək şəkilli silos qurğularının ölçülməsi

Xəndəyin eni hər yerdə bərabər olmadıqda onun eni həm yuxarıdan, həm də aşağıdan bir neçə yerdən ölçülür və cəmlənərək ölçülərin sayına bölünür. Sonra xəndəyin həcmi aşağıdakı düsturla tapılır:

$$V = \frac{U+U_1}{2} \times \frac{E+E_1}{2} \times H = M^3$$

- Burada V – quyunun, xəndəyin həcmi,
- U – Yuxarıdan uzunluğu,
- U₁ – quyunun dibindən uzunluğu,
- E – yuxarıdan eni,
- E₁ – quyunun dibində eni,
- H – hündürlüyüdür.

b) Qüllə şəkilli silos qurğularının ölçülməsi

Qurğunun diametri və hündürlüyü göstərilərək, alınan rəqəmlər aşağıdakı düsturda yerinə qoyulur.

$$V = \left(\frac{D}{2}\right)^2 \times 3,14 \times H = \text{Həcm}$$

- Burada V – qüllənin həcmi
- D – Diametri, -- 3,14 sabit əmsal;

Silosun miqdarını müəyyən etmək üçün 1m³ silosun orta çəkisi tapılır və quyunun həcminə vurulur. 1m³ silosun çəkisi aşağıdakı cədvəldə verilmişdir:

Bir kub metrə hazır silosun çəkisi (miqdarı) (kq)

Siloslanan yem bitkilərinin adları	Xəndək və tıqlarda silos traktorla basdırıldıqda	Qüllə və yarım qüllələrdə hündürlük		Quyuda və
		5-6 metr	6 metrdən yuxarı	
1	2	3	4	5
Qarğıdalı:				
Qıca (gövdəsi)əmələ gələndə, yaxud sütül yetişkənlikdə	750	700	700	650
Sütül-mum yetişkənlikdə	700	650	700	600
Mum yetişkənlikdə	650	600	650	550
Gövdə və yarpaqları qıcalardan ayrılaraq siloslandıqda:				
Sütül-mum yetişkənlikdə	650	600	750	550
Mum yetişkənlikdə	620	575	625	625
Günəbaxan və yerarmudu	750	700	750	600
Yem kələmi:				
Təmiz halda	775	750	775	675
15% xırman qalıqları əlavə olunduqda	700	650	700	600
Çuğundur yarpağı:				
Xalis halda	750	600	650	550
Xırman qalıqları əlavə olunduqda	650	600	650	550
Çöl noxudu, vələmir qarışığı	600	550	600	500
Çovdar	550	500	550	450
Taxıl fəsiləsi otları ilə birlikdə qırmızı və qara yonca:				
Doğranmış	650	575	650	525
Doğranmamış	575	550	575	475
Təbii çəmən otu, əsasən əkilən taxıl fəsiləli otlar ilə birlikdə:				
Doğranmış	575	500	575	450
Doğranmamış	500	425	500	375
İri gövdəli yabanı otlar, qamış və qanqalla birlikdə	475	450	475	400
Kartof:				
Çiy	650	600	650	550
Bişirilmiş	–	–	–	950
Qarğıdalı qıcaları (gövdəsi)	–	–	–	750 – 950

Kökü meyvəlilərin hesaba alınması

Kökü meyvəlilərin toplanması zamanı onun çəkisinin müəyyən edilməsi üçün dürüst üsul onların qapan tərəzidə çəkilərək quyulara, anbarlara yığılmasıdır. Lakin məhsulu çəkmək mümkün olmadıqda onun saxlandığı quyunun və yaxud anbarın həcmi müəyyənləşdirilir və bundan sonra məhsul doldurulur. Məhsul birbaşa tığlara yığılıb qurtardıqdan sonra ölçülür. Quyu və ya anbar silindr şəklində olduqda onlar silos qüllələri kimi ölçülür, düzbucaqlı olduqda isə eni, uzunluğu və hündürlüyü götürülərək bir-birinə vurulur və həcmi tapılır.

Kökü meyvəlilər silos xəndəklərinə doldurulduqda onların da həcmi eynilə silos quyularının həcmi kimi tapılır.

Tığlara yığılmış çuğundurun həcmi aşağıdakı düstürlə təyin etmək olar.

$$V = E \times U \times H \times 0,8 = m^3$$

Burada V – həcmi,

E – eni,

H – hündürlüyü,

U – uzunluğu radiusudur,

0,8 – əmsaldır.

Kökü meyvəlilərin həcmi müəyyən edildikdən sonra 1 m³-dəki kökü meyvəli yemin çəkisinə əsasən, ümumi miqdarı təyin edilir.

Belə ki, tığın bir 1m³-də 6,0-6,3 sentiner yem çuğunduru, 6,3-6,6 sentiner yem şalgamı və 6,3-7,0 sentiner kartof yerləşir.

Müxtəlif yaş və növ heyvanların yemə görə şərti inəyə çevirmə əmsalı

Heyvanın növü	Qaba yemlərə	Sulu-şirəli yemlərə	Yem vahidinə
İnək və düyələr	1	1	1
Qaramalın cavanları	0,6	0,5	0,5-0,6
Ana donuz və qabanlar	0,2	1,25	0,35
Qoyun və keçilər	0,16	0,17	0,10
Yaşlı atlar	1,3	0,2	1,2

Kənd təsərrüfatı heyvanlarının müxtəlif yemlərə olan illik tələbatı

Heyvanların növü və yaş qrupu	Yem, sentnerlə		
	Qüvvəli	Sulu-şirəli	Qaba
Tərədici buğalar	15	60	25
Ana inəklər	5	160	25
Düylər	1,5	90	20
Bir yaşdan iki yaşadək cavanlar	1,0	50	16
Bir yaşadək cavanlar	2,0	25	12
İş öküzləri	2,0	80	25
Ana qoyunlar	0,6	16	5
Bir yaşadək cavanlar	0,2	7	25
Tərədici qoçlar	0,8	18	65
Ana donuzlar	40	100	4
4 aylıqdan 22 aylığadək kökəldilən donuzlar	5,6	20	0,3
Tərədici ayğırılar	16	60	30
İş atları	6	60	30
Cavan atlar	2	37	15
Toyuqlar	0,3	0,4	-
Qazlar	0,5	13	-
Ördəklər	0,5	1,7	-

Bir baş heyvana verilən gündəlik yaşıl yemin və suyun təxmini miqdarı

Heyvanın növü və yemin qrupu	Gündəlik tələbat	
	Yaşıl yem (ot) kq	Su litr
1	2	3
Subay və boğaz inəklər	65 — 75	50 — 60
14-16 kq südverən inəklər	45 — 55	60 — 70
18-20 kq südverən inəklər	55 — 65	70 — 80
Tərədici buğalar	25 — 35	30 — 50
Düylər	30	40 — 50
Bir yaşdan yuxarı cavanlar	30 — 40	25 — 80
Bir yaşadək olan cavanlar	15 — 25	10 — 15
İş atları	30 — 40	50 — 70
Cavan atlar	25 — 40	40 — 50
Yaşlı qoyunlar	6 — 8	7 — 8
Toğlular	2 — 3	2 — 3

Yemlərin qidalılıq dəyəri (1 kq-da)

Yemlər	Yem vahidi (kq)	Həzm olunan protein (qr)	Ca (qr)	P (qr)	Karotin (mq)
Yaşıl yemlər					
Qarğıdalı (mum yetiş)	0,24	12	0,9	0,7	30
Çəmən otu orta hesabla	0,26	21	3,2	0,7	30
Meşə otu	0,17	14	1,9	0,7	45
Adi yonca çiçək. faza.	0,19	28	5,5	0,6	65
Quru ot					
Çəmən otu orta hesabla	0,42	48	6,0	2,1	15
Üç yarpaq yonca	0,52	79	9,3	2,2	25
Adi yonca	0,49	116	17,7	2,2	45
Küləş					
Qarğıdalı gövdəsi	0,37	20	6,2	1,0	5
Arpa	0,26	12	3,7	1,2	4
Vələmir	0,31	14	4,3	1,0	4
Payızlıq buğda	0,20	8	1,4	0,8	3
Silos					
Qarğıdalı	0,20	14	1,5	0,5	15
Qarıışıq	0,32	23	1,4	1,7	15
Kökümeyvənilər					
Kartof	0,3	16,0	0,2	0,7	0
Yem çuğunduru	0,12	9,0	0,4	0,4	0
Şəkər çuğunduru	0,26	0,12	0,5	0,5	0
Kök	0,14	7,0	0,6	0,5	30
Yaşıl kütlə (yarpağı)					
Yem çuğunduru	0,09	21	2,6	0,5	40
Şəkər çuğunduru	0,20	22	1,6	0,4	30
Kök	0,17	23	5,3	0,6	7
Dən yemləri					
Qarğıdalı qıcası	1,12	46	0,3	2,9	3
Arpa	1,21	81	1,2	3,3	1
Vələmir	1,0	85	1,4	3,3	0
Yem paxlası	1,29	240	1,5	4,0	1

Texniki istehsalat qalıqları					
Çiyid şırotu	0,96	325	4,4	17,4	0,0
Buğda kəpəyi	0,79	130	1,8	10,1	--
Arpa kəpəyi	0,70	109	1,2	5,1	1,0
Dəyirman tozu (orta hesab.)	0,62	119	2,7	4,2	0,0
Çiyid qabığı (şeluxa)	0,21	10	1,9	0,9	0,0
Heyvani yemlər					
Üzli süd (4%-li yağlılığı)	0,37	34	1,4	1,1	2,0
Üzsüz süd təzə halda	0,13	31	1,2	1,0	1,0
Süd zərdabı	0,13	9	0,4	0,4	0,0
Ayran	0,17	38	1,8	1,0	1,0
ət unu (orta hesab.)	1,06	407	35,7	19,2	--
standart balıq unu	0,83	535	67,2	31,8	--
ət-sümtük unu (30% kül)	0,89	377	51,5	32,2	0,0

Xırman yemlərinin qiymətləndirilməsi

Əgər küləşin 10%-dən artıq hissəsi çürüyüb, donub, həmçinin iylənib xarab olubsa belə hallarda həmin yemi heyvana vermək olmaz.

Standarta görə nəzərdə tutulmuş xırman yemlərinin əsas göstəriciləri aşağıdakılardır:

1. Rəngi.

a) Yazlıq buğda, arpa və vələmir küləşi üçün sarı, ucları isə açıq-qonur,

b) Payızlıq buğda, çovdar və arpa küləşi üçün həmçinin sarı, kənarlardan isə açıq-qonur.

2. Alaq otları qarışığı.

a) Yazlıq küləş üçün-12%-dən artıq olmamalıdır. Həmçinin zərərli və zəhərli otlar 1%-dən və bir yerdə topası 0,2 kq-dan çox olmamalıdır.

b) Payızlıq küləşdə 5%-dən artıq olmamalıdır.

3. Nəmliyi.

Yazlıq və payızlıq küləş üçün:

14%-ə dək quru, 14-16% nisbətən quru, 16-20% nəmli, 20%-dən çox olanda isə yaş hesab olunur.

Respublikamızda ən çox istifadə olunan yemlərin kimyəvi tərkibi (%-lə)

Yemlərin adı	Su	Protein	Yağ	Sellüloza	AEM	Kül
Yaşıl meşə otu	77,3	2,9	0,7	6,1	11,2	1,8
Yaşıl çəmən otu	69,4	3,6	1,2	8,5	14,7	2,6
Yaşıl qarğıdalı gövdəsi	77,5	2,3	0,6	6,2	11,6	1,8
Yaşıl adi yonca otu	76,4	4,8	0,7	6,2	9,6	2,3
Göy kartof şaxı	80,2	3,6	0,7	3,9	7,8	3,8
Yem çuğunduru yarpağı	86,6	3,1	0,3	1,6	5,6	2,8
Şəkər çuğunduru yarpağı	73,5	3,1	0,8	3,2	9,6	5,8
Kələm yarpağı	87,4	2,0	0,4	1,5	6,8	1,9
Çiyid qabığı (şeluxa)	15,75	5,75	1,93	46,57	15,98	4,08
Meşə quru otu	16,0	8,5	2,6	24,1	42,1	6,7
Çəmən quru otu	7,35	6,45	2,5	34,9	41,9	6,87
Üç yarpaq quru yonca otu	17,0	12,6	2,6	24,4	36,3	7,0
Adi quru yonca otu	15,0	15,1	2,4	25,6	33,4	8,5
Qarğıdalı gövdəsi	22,7	6,0	1,6	24,6	39,2	5,9
Payızlıq buğda küləsi	15,0	4,5	1,6	36,7	36,8	5,4
Payızlıq buğda samanı	16,0	7,1	2,1	26,5	37,9	10,4
Qarğıdalı silosu	73,5	3,01	1,03	7,15	12,48	2,83
Şəkər çuğunduru	79,11	1,38	0,15	0,86	17,9	0,6
Yem çuğunduru	87,3	1,3	0,11	0,9	9,5	0,9
Yem kələmi	86,0	2,3	0,5	2,3	6,9	2,0
Vələmir dənisi	13,0	11,0	4,7	9,8	58,2	3,4
Arpa dənisi	13,0	11,6	2,2	4,5	65,6	2,8
Arpa yarması	12,55	2,28	2,28	6,01	64,92	2,74
Çiyid jmiği	8,43	41,63	6,93	12,74	23,35	6,92
Çörək bardası (puçal)	90,4	2,3	0,5	1,6	4,2	1,0
Təzə jom (cecə)	83,7	1,7	0,3	4,8	8,4	1,1
Kartof əzintisi	88,0	0,6	--	1,5	9,5	0,4

Kənd təsərrüfatı hüvvanlarının sutkalıq döşənəcəyə olan ehtiyacı və il ərzində verdiyi peyinin miqdarı

Heyvanın növü	Bir baş üçün gündəlik döşənəcək (küləş) kq	II ərzində bir başdan alınan peyinin miqdarı (ton)
Inək	4-5	7-9
Düya	3-4	5-6
Tərədici buğa	4-5	8-9
Camış	5-6	10-12
1-2 yaşlı cavanlar	2-3	3-4
1 yaşadək cavanlar	1-2	2-2,5
Ana donuzlar	5-7	1,5-2
Iş atları	2-4	5-6
1-3 yaşlı dayçalar	2-3	4-5
1 yaşadək dayçalar	1-2	0,5-0,6
Tərədici aygır	3-5	8
Qoyunlar	0,5-1,0	0,5-0,8

Qoyunlar üçün yemə və həzm olunan proteinə olan illik tələbatı müəyyənləşdirməkdən ötrü onun mənsub olduğu növü, cinsi, cins qrupu, cinsiyyəti, yaşı, diri çəkisi, yun qırımı, südlülüyü, bala verməsi, müəyyən yaşdakı diri çəkisi, kökəldilən və cavan heyvanların gündəlik orta çəki artımı və s. nəzərə alınmalıdır.

Bala əmizdirən ana qoyunlara verilən qidalı maddələrin miqdarı onların yaşından, diri çəkisindən, məhsuldarlıq istiqamətindən və əmizdirədiyi quzuların sayından asılı olaraq müəyyənləşdirilir. Bunlar aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir.

Qoyunların yemə və həzm olunan proteinə olan illik tələbatı (kq)

Qoyunların cins və yaş qrupu	Məhsuldarlıq xüsusiyyətləri	Yem vahidi	Həzm olunan protein
Damazlıq qoç	Diri çəkisi 100 kq, gündəlik cütləşməsi 2-3 dəfə olarsa	705	71,7
Damazlıq ana qoyun süddən kəsilənədək balası ilə birlikdə	Yunluq-ətlik, ətlik, diri çəkisi 50 kq, yun qırımı 5,5-6,0 kq, ildə 1 bala, balanın gündəlik çəki artımı 250 qr. olarsa	559	50,6
Damazlıq ana qoyun süddən kəsilənədək balası ilə birlikdə	Ətlik-yunluq və ətlik, diri çəkisi 60 kq, yun qırımı 4-05 kq, ildə 1 bala, balasının orta diri çəki artımı 300 qr. olarsa	620	55,8

Buruq erkəklər	Yunluq-ətlik və ətlik, diri çəkisi 60 kq, yun qırımı 5-6 kq olarsa	365	29,2
Təmirədici cavanlar	Yunluq-ətlik və yunluq cinslər	100	12,3
8 aylıqda	ətlik-yunluq cinslər	126	144
Təmir cavanlar	Yunluq-ətlik və yunluq cinslər	386	38,7
12 aylıqda	Ətlik-yunluq cinslər	450	41,7

Senajın hazırlanması barədə qısa məlumat

İtalyan tədqiqatçısı F.Samaraninin apardığı təcrübələrinə əsaslanaraq 1966-cı ildə Sovet alimi A.M.Mixinin keçmiş SSRİ Respublikalarında senajın istehsal olunması fikrini irəli sürmüşdür. Onun fikri bəyənilmişdir. Odur ki, həmin vaxt senajın basdırılması və tədarükü işinə başlanılmışdır. Ona görə də Senajın basdırılması üçün biçilmiş, nəmliyi 45-55% olan soluxdurulmuş adi yaz otundan və həmçinin yonca otundan istifadə edilmişdir.

Senaj basdırılarkən və tədarük edilərkən əsasən silosda olduğu kimi quyularda və yaxud xəndəklərdə basdırılır. Basdırılan zaman quyuya və yaxud xəndəyə tökülən yaşıl kütlə mütləq taptalanmalıdır ki, quyuda boşluq–hava qatı qalmasın. Senajın taptalanması təsərrüfatın şəraitindən asılı olaraq traktorla, atla, öküzlə, kəllə və s. vasitələrlə həyata keçirilir.

Senaj keyfiyyətinə görə, yaşıl ota–yemə daha yaxındır. Senaj basdırılarkən onun qidalılıq dəyərinin itkisi 10-15%-dən artıq olmur. Qidalılıq dəyərinə gəldikdə isə onun basdırılma texnologiyasından və keyfiyyətindən asılı olaraq 1 kq senajın tərkibində təxminən 0,4-0,5 kq yem vahidi, 60-65 qr isə həzm olunan protein vardır.

Sutka ərzində sağmal inəyə 20-25 kq; cavan mala 2-6 aylıq yaşda 2-4 kq; 6 aylıq yaşdan 1 yaşa qədər olan cavanlara 6-10 kq; 1,0-1,5 yaşa qədər olan cavanlara isə 10-15 kq; yaşlı qoyunlara 3-4 kq; cavan qoyunlara isə, yəni toğlulara 1-2 kq senajın verilməsi məsləhət görülür.

Qeyd: 1. Senajın eləcə də digər yemlərin heyvanlara verilməsi (miqdarı) əsasən onun növündən, cinsindən, cinsiyyətindən, yaşından, diri çəkisindən, məhsuldarlığından və s. asılıdır.

2. Doğmağa 2 ay qalmış boğaz heyvanlara senajın, eləcə də silosun verilməsi məsləhət görülmür. Ona görə ki, boğazlığın axırncı 2 ayında heyvanlara senaj və eləcə də silos verdikdə doğulan balalar arasında dispersiya və parativ xəstəlikləri baş verir ki, bunun da nəticəsində heyvanlar arasında ölüm halları çox olur.

Jivotnovodstvo “Kolos” 1976, səh. 164.

Damazlıq qoçlar üçün yem norması

Diri çəkisi kq	Yem vahidi kq	Həzm ol. Protein qr	Kalsium qr	Fosfor qr	Xörək duzu qr	Karotin mqr
Adi Dövrədə						
70	1,3-1,6	115-145	7,0-8,0	4,0-4,5	10-15	14-21
80	1,4-1,7	125-155	7,5-8,5	4,3-5,0	10-15	16-24
90	1,5-1,8	135-165	8,0-9,0	5,0-5,5	10-15	18-27
100	1,6-1,9	145-175	9,0-9,5	5,0-5,8	10-15	20-30
110	1,7-2,0	155-185	10,0-10,5	5,5-6,0	10-15	22-23
120	1,8-2,1	165-195	10,0-11,0	5,7-6,2	10-15	24-36
130	1,9-2,2	170-205	10,5-11,5	9,9-6,4	10-15	26-40
Cütləşmə dövründə (gündə iki-üç dəfə sürülüşdə)						
70	1,8-2,1	200-250	9,5-10,5	7,0-7,5	15-20	28-35
80	1,9-2,2	200-265	9,5-11,0	7,5-8,0	15-20	32-40
90	2,0-2,3	220-275	10,5-11,5	8,0-8,5	15-20	36-45
100	2,1-2,4	230-285	11,0-12,5	6,5-9,0	15-20	40-50
110	2,2-2,5	240-295	11,5-13,0	9,0-10,0	15-20	44-55
120	2,3-2,6	250-304	12,0-13,5	9,5-10,5	15-20	48-70
130	2,4-2,7	260-315	12,5-14,0	11,5-11,0	15-20	52-65

Boğaz qoyunlar üçün yem norması

Diri çəkisi kq	Yem vahidi kq	Həzm ol. Protein qr	Kalsium qr	Fosfor qr	Xörək duzu qr	Karoti n mqr
40	0,80	67	2,9	2,0	8	10
50	1,00	83	3,1	2,2	9	11
60	1,05	88	3,5	2,4	9	11
70	1,08	92	4,0	2,6	10	12

Boğazlığın ikinci dövrü üçün

40	1,10	105	7,0	3,6	11	15
50	1,20	115	8,0	4,0	11	18
60	1,35	125	8,5	4,5	11	18
70	1,45	135	9,0	5,0	12	20
Bir quzu əməzdiren qoyunlar üçün yem norması						
40	1,4-1,55	130-140	7,2-8,4	4,2-5,2	12-14	15-20
50	1,5-1,70	135-150	7,6-8,8	4,4-5,4	12-14	15-20
60	1,6-1,80	145-160	8,0-9,2	4,6-5,6	13-15	15-20
70	1,8-1,90	150-165	8,4-9,6	4,8-5,8	13-15	15-0

Balasını əməzdiren qoyunlar üçün yem norması

Diri çəkisi kq	Yem vahidi kq	Həzm ol. Protein qr	Xörək duzu qr	Kalsium qr	Fosfor qr	Karotin mqr
Yunluq-əlik və yunluq cinslər üçün						
Quzuların gündəlik çəki artımı 200-250 qr nəzərdə tutulduqda						
40	1,4-1,8	140-180	12-14	7,2-8,4	4,25,2	15-20
50	1,5-1,9	150-190	12-14	7,6-8,8	4,4-5,4	15-20
60	1,6-2,0	160-200	13-15	8,0-9,2	4,6-5,6	15-20
70	1,7-2,1	170-210	13-15	8,4-9,6	4,8-5,8	15-20
Quzuların gündəlik çəki artımı 350-400 qr nəzərdə tutulduqda						
40	1,7-2,2	180-230	14-16	8,8-10,2	5,4-6,6	20-25
50	1,8-2,3	190-240	14-16	9,2-11,2	5,6-6,8	20-25
60	1,9-2,4	200-250	15-17	9,6-11,6	5,8-7,0	20-25
70	2,0-2,6	210-260	15-17	10,6-12,0	6,0-7,2	20-25

Quzuların intensiv kökəldilməsi üçün yem norması

Yaşı aylarla	Diri çəkisi kq	Birbaşa gündəlik tələb olunur					
		Yem vahidi kq	Həzm ol. protein qr	Xörək duzu qr	Kalsium qr	Fosfor qr	Karotin mqr
1	12	0,12	10	-	-	-	-
2	18	0,32	40	3-5	1,4	0,9	4
3	25	0,75	100	3-5	3,0	2,0	5
4	32	1,00	150	3-5	4,0	2,5	7
5	39	1,20	140	3-5	5,0	3,0	8
6	46	1,40	130	5-8	5,2	3,2	9

Quzuların kökəldilməsi üçün yem norması

Diri çəkisi kq	Birbaşa gündəlik tələb olunur					
	Yem vahidi kq	Həzm ol. protein qr	Xörək duzu qr	Kalsium qr	Fosfor qr	Karotin mqr
20	0,70-0,90	75-100	5-8	2,5-2,5	1,9-2,2	4-6
30	1,00-1,15	95-120	5-8	3,6-4,5	2,1-2,5	5-7

40	1,30-1,50	100-125	5-8	4,8-5,6	2,4-3,8	6-8
50	1,45-1,70	115-130	5-8	5,0-6,0	2,7-3,5	7-9

VIII HİSSƏ

Ət, süd və xəz-dəri məhsuldarlığı

Ət məhsuldarlığı

Qoyunçuluqda ət məhsulu dedikdə, əsasən quzulardan bəhs olunur. Çünki qoyunçuluqdan əldə edilən əsas ət məhsulu quzuların üzərinə düşür. Qalan hissəsi isə çıxışda edilmiş ana qoyunların, şişəklərin üzərinə düşür. Odur ki, quzuların yemlənməsi, bəslənməsi, saxlanılması elə təşkil edilməlidir ki 8-10 aylığında kəsilərkən minimum 40-50 kq diri çəkiyə malik olsunlar və 18-25 kq arasında ət verə bilsinlər.

Yemləmənin və kökəltmə üsullarının quzu və qoyun ətinin keyfiyyətinə təsiri çoxdur. Yüksək keyfiyyətli ət istehsalında düzgün yemləmə həlledici amildir. Belə ki, kök heyvanlardan yüksək keyfiyyətli ət almaq olur. Yaxşı yemləmə, bəsləmə və saxlama dövründə quzular kökəlir və gündəlik çəki artımları yüksək olur. Yarıtmaq yemləmə, bəsləmə və saxlama şəraitində quzuların boy və inkişafı ləngiyir, genotipindən asılı olmayaraq kəskin surətdə onların diri çəkiləri azalır. Yarımçıq yemləmə nəticəsində də quzular hər ay 4,5-5,0 kq diri çəki və yaxud 1 kq-dək zülal itirirlər.

Yarımçıq yemləmə ətin keyfiyyətində də özünü göstərir: proteində piyin nisbəti vur-tut 1:0,28 nisbətində təşkil edir və ya optimal həddən 3 dəfə aşağı olur. Heyvanların köklüyü azaldıqca yalnız diri-çəki itkisi və sümük toxumasının artımı deyil, həm də birləşdirici zülalların amin turşuları tərkibinin kəskin surətdə pisləşməsi müşahidə olunur.

P.D.Pşeniçnikovun verdiyi məlumatlara görə, doğumdan sonrakı 4-ay müddətində cavan heyvanların böyüməsinin ləngiməsi əzələ toxumasında dərin keyfiyyət dəyişmələrinə səbəb olur. Bu cür heyvanları sonradan hətta yaxşı kökəltməyə də ət piyli və onun qidalılıq dəyəri də (qiyməti də) aşağı olacaqdır. Doğar qoyunların payız və qış aylarında quzulaması ən yaxşı haldır. Erkən quzulama cavan heyvanların ən yaxşı bəslənməsini və onların həyatlarının birinci ilində ətlik üçün satılmasına imkan verir.

Quzuların ət üçün tez yetişkənliyinin irsi şərtlənməsinin üzə çıxması xeyli dərəcədə seleksiyadan, eləcə də doğar qoyunların südlülüyündən, boğazlıq zamanı bala əmizdirmə dövrlərində onların cürbəcür və tam qiymətli yemlənməsindən asılıdır. Bala əmizdirmə dövründə yüksək böyümə gücü yaxşı yarpaqlamış paxlalı quru otlar, tam rasionlu qüvvəli yem qarışıqları, çuğundur, senaj və silos yedizdirildikdə özünü göstərir.

Ətlik quzular yetişdirməkdə onların anadan ayrılması məsul dövr sayılır. Yemləmənin xarakter və rejiminin dəyişməsi cavanların böyüməsinə mənfi təsir göstərir. Anadan ayırmanın ilk günlərində quzular narahat olur, iştahalarını itirirlər. Onların vəziyyəti hava amillərinin–yüksək temperaturun və insolyasiyanın təsiri nəticəsində daha da ağırlaşır. Bu vaxt quzular üçün iştah açan yüksək keyfiyyətli müxtəlif yemlərin verilməsi zəruridir. Paxlalı və dənli bitkilərin yaşıl kütləsi yay dövründə ucuz və bioloji baxımdan tam qiymətli yemdir. Yem rasionunu tarazlaşdırmaq üçün orta irilikdə üyüdülmüş (yarma şəklində) keyfiyyətli qüvvəli yemlərdən istifadə etmək lazımdır. Quzuları yaşıl qarğıdalı kütləsi ilə kökəltmək də məqsədəuyğun hesab olunur .

Ətin keyfiyyətini yüksəltməyin müxtəlif üsulları arasında cavan heyvanların intensiv kökəldilməsi daha məqsədəuyğundur və yüksək keyfiyyətli quzu ətini xeyli tez və səmərəli istehsal etməyə imkan verir. Bu, 60-75 gün çəkir, yerli məhsul olan müxtəlif və yüksək keyfiyyətli yemlər, bioloji baxımdan tam qiymətli yaşıl şirəli (çuğundur, qabaq və s.) yemlər, paxlalı bitki otları, senaj, silos, qüvvəli yem qarışıqları və tam rasionlu qranullar yedizdirilməsinə əsaslanır.

Süd məhsuldarlığı

Bildiyiniz kimi, qoyun südü əvəzəlməz qida məhsuludur. Qoyun südündən hazırlanmış motal pendiri ən qiymətli və keyfiyyətli hesab olunur. Qoyun südünün yağlılığı laktasiyasından asılı olaraq, orta hesabla 6,0-7,6% olur. Təxminən 5-6 kq qoyun südündən 1,0 kq pendir alınır.

Təmiz və keyfiyyətli süd almaq üçün bu tövsiyələrə əməl olunmalıdır:

- Sütün sağılması, qablaşdırılması, saxlanması və qəbul olunmasının təşkili zoobaytar qaydalarına əməl olunmaqla həyata keçirilməli;

- Sağım başlamazdan əvvəl çoban və sağıcılarla təlim-seminar keçməli;

- Südü təmiz yuyulub, qurudulmuş qablara sağmalı;

- Qoyunu sağarkən, qoyun qığısının və başqa bu kimi kənar cisimlərin südün içində düşməsinə yol verilməməli;

- Hər gün sağım başlamazdan əvvəl süd sağılan yeri təmiz süpürüb su səpilməli, südü süd qablarına tökdükdə 2-3 qat təmiz cunadan süzməli və gün altında saxlamayıb süd üçün ayrılmış xüsusi yerlərə (qazmaya, binaya) aparılmalı;

- Brusselyoz və digər zoonoz təhlükəli yoluxucu xəstəliklərə yoluxmuş qoyunların südü ayrıca sağılmaqla 70 °C istilikdə 30 dəqiqə ərzində qızdırıldıqdan sonra istifadə olunmalı, əks halda bu xəstəlik çiy süd məhsulları içmiş (yemiş) adamları yoluxdura bilər;

- Fermalarda sağılmış süd hesaba alınmalı, südün hesabatını hər sürü üçün ayrılmış xüsusi hesabdar ayrı-ayrı sağıcıların gündəlik sağdığı südü hesaba almaqla aparmalıdır. Sağılmış süd təyinatı üzrə lazım olan süd qəbulu məntəqəsinə göndərilməli və yaxud təsərrüfatda pendir, yağ və s. təyinatı üzrə emal olunmalıdır.

Qoyun südü sağılıb süzüləndən və soyudulduqdan sonra süd qəbulu məntəqəsinə süd avtosisternlərində və yaxud süd bidonlarında göndərilir. Qablar istər xaricdən, istərsə də daxildən tərtəmiz olmalıdır. Bidonlar sanitariya nəzarəti orqanları tərəfindən icazə verilən markalı rezindən hazırlanmış həlqəli qapaqlarla bağlanmalıdır. Qapaqların örtüyü üçün rezindən başqa hər hansı bir materialdan istifadə etmək, habelə süd daşınan qabların başqa məqsədlər üçün işlədilməsi qəti qadağan olunur.

Paslı, çirklə, bulaşlıq və s. qablarda daşınan südün qəbul olunmasına icazə verilmir. Südün maşınlarda, yaxud arabalarda başqa iy verən yüklərlə birlikdə daşınmasına yol verilməməlidir, çünki başqa iylər asanlıqla südə keçə bilər.

Süd daşınan zaman onun qızmaması və çirklənməməsi üçün bidonlar hər tərəfdən çadırla və yaxud başqa təmiz mühafizəedici örtüklə örtülməlidir. Bütün örtük növləri təmiz saxlanılmalı, küləyə verilməməli və qurudulmalıdır.

Daşınma zamanı süd sisternləri və bidonları plomblanmalı və südün çəkisi, fiziki və kimyəvi göstəriciləri (yağ%-lə sıxlığı, turşuluğu, çirklənmə dərəcəsi, hərərəti, göndərilmə vaxtı) qeyd olunan sənədlərlə yola salınmalıdır. Yola salınan sənədlər təsərrüfatın məsul şəxsləri tərəfindən imzalanmalıdır.

Qoyun südünün tərkibində təxminən 17,2-18,21% quru maddə, 5,0-6,17% zülal, 4,30-4,5% süd şəkəri, 6,74-7,62% yağ, 1,0% kül, 0,17% kalsium, 0,26% fosfor və 0,1% üzvi kükürd, ağız südünün tərkibində isə 17-23% zülal və 9-16% yağ vardır.

Südün tərkibində olan zülallar, süd şəkəri və mineral maddələr onun sıxlığını artırır, yağ isə əksinə, sıxlığı azaldır. Normal südün xüsusi çəkisi 1,027 qr-1,032 qr arasında olur. Orta hesabla südün xüsusi çəkisi 1,030 qr qəbul edilmişdir. Südün sıxlığı adətən sağımdan 2-3 saat sonra təyin edilir. Südün sıxlığını təyin etmək üçün süd areometrlərindən istifadə edilir. Sıxlıq təyin edilərkən südün istiliyi 10-25 °C arasında olmalıdır.

Xəz-dəri məhsuldarlığı

Qoyunçuluğun əsas gəlirli sahələrindən biri də xəz-dəri məhsuludur. Xəz-dəri xammalı xalq təsərrüfatı, xüsusilə də yüngül sənaye üçün əvəzedilməz xammaldır. Odur ki, xəz-dəri məmulatlarının, xammalının ilkin emal olunması mövcud təlimatların (standartların) tələblərinə uyğun aparılmalıdır.

Hazırda Azərbaycanda xəzlik qoyun cinsləri yetişdirilmir. Lakin qaba yunlu Qarabağ, Şirvan, Bozax və s. qoyunlardan törəmiş mələz quzuların dərisindən əsasən çobanlar kürk və papaqlar tikirdilər. Azərbaycanda qoyun dərisindən 60-70-ci illərə kimi geniş istifadə olunurdu, belə ki, kürk, gödəkcə, papaq və s. tikilməsində işlədilirdi.

Azərbaycanda ət üçün kəsilmiş və yaxud yoluxmayan xəstəlikdən tələf olmuş qoyunların dərisi soyulub tədarük məntəqələrinə satılır. Qoyun dərisindən yüngül sənayedə kürk, gödəkçə, xəz, qadın xəz paltosu, dəri xammalı tumaş və başqa bu kimi şeylər hazırlanır.

Qaba yunlu və qarışıq yunlu mələz qoyunların dərisi kürk üçün, zərif yunlu və birinci və ikinci nəsil mələz qoyunların dərisi kürk üçün istifadə olunur.

Qoyun dərisinin keyfiyyəti heyvanın cinsi, yaşı, kəsilmədən qabaq sağlamlığının vəziyyəti və dərinin özünün yunlu olmasından asılıdır. Yunlu olmasından asılı olaraq dəri 4 dəstəyə bölünür.

1. Lütüş dəri–belə dəri yeni qırxılaraq gön istehsalına çevrilir;
2. Yarımyunlu dəri-dəridə 3-6 sm uzunluqda yun olub, kürk yaxud xəz istehsalında işlənir;
3. Yunlu dəri-6 sm uzunluqda yunu olan dəriyə deyilir;
4. Uzun yunlu dəri-qırxımdan xeyli vaxt keçdikdən sonra kəsilmiş qoyunların dərisidir.

Kürklük üçün istifadə olunan dərinin yunu 6 sm-dən uzun olmamalıdır. Kürklük dəri isti və yüngül olmalı, yunu lay qalıb, pırtlaşq olmamalıdır. Romonov qoyunlarının dərisi kürk üçün çox əlverişli sayılır.

Dərinin keyfiyyətini saxlamaq üçün onu soyub çıxartdıqdan sonra aşılanaadək iylənmədən və çürümədən qorumaq lazımdır. Qoyunu kəsib dərisini soyduqda ayaqlarından başısağa asıb yunu qanına bulaşdırmamalı, dərini ehtiyatlı soyub zədələməməli və üzərində ət-piy qoyulmamalıdır.

Dəri soyulduqdan sonra onu qurutmaq və yaxud əjdüm üsulu ilə konservləşdirmək lazımdır. Dərinin gün altında deyil, kölgə yerdə, çardağ altında qurutmaq lazımdır. Əjdüm üsuluna gəldikdə qayda belədir:

Dəri soyulduqdan sonra bir müddət qalıb soyuyur. Sonra onu tükü aşağı sərrib, üzərinə xırda duz səpilir. Başını, ayaqlarını və boynunu duz ilə sürtürlər; ikinci dəri də belə duzlanıb birincinin üstünə qoyulur və bir həftə sərin yerdə saxlanılır. Sonra dəri aşılansız tədarük məntəqəsinə göndərilir. Dərinin duzlanmasına, onun çəkisinin 40%-i qədər duz sərf edilir.

Konservləşdirilmiş dərilər quru anbarlarda saxlanılmalıdır. Dərini torpaq döşəməyə sərmək olmaz. Belə hallarda torpaq döşəmə üzərinə taxta düzülür. Güvə dəyməmək üçün dərinin üstünə naftalin səpmək və ya neftə skipidar, yaxud tənbəki qatıb, dərinin üstünə çiləmək lazımdır.

Qoyun dərisinin keyfiyyəti

Qoyunların 5 aylıqdan yuxarı yaşlarında kəsilmiş, aşılanmış dəriləri qoyun dərisi adlanır. Yun örtüyünün xüsusiyyətlərindən və istehsalatda istifadə edilməsi xarakterindən asılı olaraq, onlar 3 kateqoriyaya bölünür: xəzlik, kürklük və gönlük.

Xəzlik qoyun dəriləri eynicinsli zərif və ya yarımqərif yunlu qoyun dəriləridir. Onu zərif yunlu, yarımqərif yunlu və ya zərif yunlu qaba yunlu qoyunlarla eynicinsli, bəzən qeyricinsli yunlu yarımqaba yunlu qoyunların mələzlərindən alırlar. Aşılanmış xəzlik qoyun dərilərinin yun örtüyünün uzunluğu

1 sm-dən az olmamalıdır.

Kürklük qoyun dəriləri qeyri-cinsli yunlu, yun lifinin uzunluğu ən azı 2,5 sm olan qaba yunlu qoyunlardan alınır.

Kürklük qoyun dəriləri xəz və kürk məmulatı hazırlanması üçün yararsızdır. Buna yun lifinin uzunluğu 2,5 sm-dən gödək olan qeyri-cinsli yunlu dərilər, eləcə də yunun uzunluğundan asılı olmayaraq, texnoloji xüsusiyyətlərin məcmusuna görə kürklük və ya xəzlik dərilər hazırlanması üçün istifadə edilə bilməyən həm qeyri-cinsli, həm də eynicinsli yun örtüyünə malik olan bütün dərilər aiddir.

Kürklük və xəzlik qoyun dərilərinin keyfiyyətinə cinsin təsiri

Ölkəmizdə müxtəlif məhsuldarlıq istiqamətli 10-dan artıq qoyun cinsi və cins qrupu saxlayırlar. Xəz, kürk və gön məmulatları üçün istehsal olunan bütün qoyun dərisi xammalından istifadə olunur. Onun böyük keyfiyyət müxtəlifliyi, keyfiyyət dəyişkənliyinin müxtəlif formaları ilə müəyyən olunur. Cins mənşəyi burada mühüm rol oynayır.

N.V.Bulkakovun (1951), Maşkovun (1965) materiallarında göstərilir ki, həm qoyun dərisi–kürklük xammalın, həm də ondan

hazırlanan yarımfabrikatların keyfiyyəti qoyunların cinsindən asılıdır. Ən yaxşı keyfiyyət göstəriciləri ilə Siqay cinsli qoyunlardan alınmış dərilərin yarımfabrikatların xammalı seçilir. Siqay qoyunlarından alınmış dərinin böyük dəyəri onun üz qatının yüksək möhkəmliyindədir, onun dəri toxuması üçün isə kafi sıxlıq səciyyəvidir. Siqay qoyunları ən yüksək keyfiyyətli xəzlik xammal istehsalçısı hesab olunur, çünki digər yarımzərif yunlu qoyunların baş sayı azdır.

Əmtəlik və texnoloji xüsusiyyətlərinə görə Romanov cinsli qoyunların dərisi ən yaxşısı sayılır. Onları fərqləndirən xüsusiyyətlər bunlardır: yun örtüyü açılarkən onun tiftik (pəğru) və qılan tüklərinin müəyyən nisbəti ilə (qılan tüklər tiftikdən gödəkdir) şərtlənən maviləri (nazik tiftik və xeyli qaba qılan tüklər); yun örtüyünün yaxşı sıxlığı. Romanov qoyunlarının dərisi yüngüllüyü, möhkəmliyi və yüksək isti saxlama xüsusiyyətləri ilə seçilir.

Heyvanların fizioloji vəziyyətlərinin, zona və iqlim şəraitinin qoyun dərisinin keyfiyyətinə təsiri

Qoç dərisi qoyun dərisindən gözəcarpacaq qədər qalın, möhkəm (qaba), axta erkəklərin dərisi isə öz əlamətlərinə görə dişilərin dərisinə yaxındır və daha müntəzəm qalınlıq və sıxlığı ilə ondan seçilir. Dəri toxumasının quruluşu, dərinin çəkisi, sahəsi, qalınlığı və başqa göstəriciləri heyvanın yaşından asılıdır. Yaş artdıqca dəri daha qaba, qalın və ağır olur.

Yaxşı dəri məhsulu almaq üçün heyvanların vaxtlı-vaxtında kəsilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Kəsimin vaxtını yun örtüyünün mövsümlük dəyişməsindən asılı olaraq müəyyən edirlər. Başlangıç və fəal tüləmədə olan qoyunların dərisi gönlük işlənmə üçün yararlı və dəri-kürk, dəri-xəz yarımfabrikatlar hazırlanması üçün tamamilə yararsızdır. Tüləmənin heç bir dövründə qoyunların kəsilməsinə yol vermək olmaz. Zərif yunlu qoyunlarda tüləmə az gözəcarpan vəziyyətdə keçir.

Kürk və xəz istehsalı üçün payızın axırlarında yun hələ uzanmamış, gön toxuması isə nisbətən yüksək göstəricilərə çatmış olduqda kəsilən qoyunların dərisi ən münasibdir. Qışın axırlarında və yazın əvvəllərində

kəsilən qoyunların dərisi cılız, dəri toxuması boş olur və buna görə də kürk-xəz və dəri istehsalı üçün az yararlı sayılır.

Heyvanların yemləmə və saxlama şəraitinin qoyun dərisinin keyfiyyətinə təsiri

Dəri və tük örtüyünün formalaşmasına qoyunların aldığı yemin miqdarı və qidalılığı təsir edir. Məqsədə uyğun yemləmədə heyvanların dərisi sıx, normal qalınlıqda, elastiki olur, yarıtmaz yemləmədə nazilir, elastiklik və möhkəmliyi azalır.

Qoyunların yemlənməsi, bəslənməsi və saxlanması zamanı zoobaytar qaydalarının pozulması da dəri xammalının keyfiyyətində mənfi iz buraxır. Məsələn, qoyunların rütubətli bazalarda sıxlıq şəraitində pis ventilyasiyalı tikililərdə, döşənəksiz saxlanması yunun çətin təmizlənən qatışıqlarla zibillənməsinə, saralmasına və bunun nəticəsi olaraq möhkəmliyinin azalmasına səbəb olur. Bütün bunlar son nəticədə qoyun dərilərinin işlənməsini çətinləşdirir, yarımfabrikatların keyfiyyətini aşağı salır.

Quzu dərilərinin keyfiyyəti

Dərilik quzu verən qoyun cinslərinin Qaragül, Sokolun, eləcə də çox bala verən Qaragül qoyunlarının Askanya cins tipinin və başqa azsaylı cinslərin başlıca məhsulu quzu dərisidir. Quzu dərisi qıvrımlar şəklində tük örtüyünə malik olan yeni doğulmuş quzuların dərisinə deyilir. Ən yaxşı quzu dərisi Qaragül cinsinin 1-3 günlük quzularından alınır.

Quzu dərisi xammalının keyfiyyəti onun qıvrımlarının ölçü və tipləri ilə, eləcə də onların əmələ gətirdiyi şəkillərlə müəyyən olunur. Qıvrımlar ölçüsünə görə xırda, 4 mm-dək enində, orta 4,8 mm və iri 8 mm-dən artıq qıvrımlara bölünür. Hündürlük və uzunluğa görə bu cür qıvrım tiplərini fərqləndirirlər; buruq, paxla, qıvrırcıq, halqa, yarımhalqa, noxud və ilmə.

Buruq ən qiymətli qıvrımdır. Onda ki tükler elə qapalı dairə əmələ gətirir ki, baxmaqla liflərin ucunu görmək olmur. Buruqların bu cür formalarını fərqləndirirlər: qısa 2 sm-dək, orta 2,4 sm, uzun 4,6 sm və xüsusilə uzun 6 sm-dən artıq. Buruq nə qədər uzundursa, quzu dərisinin şəkli (görünüşü) o qədər qiymətli sayılır.

Paxla tüklərin əyilmə dərəcəsinə görə buruqla eyni tiplidir, lakin çox əyilmiş və qısa dalğa ilə ondan seçilir. Uzunluğu 12 mm-dir.

Qıvrırcıq tüklərin, dəridəki çıxış nöqtəsindən başlayaraq, bir-birindən əks tərəflərə ayrılıb əmələ gətirdikləri qıvrımcıqdır. Onlar ayrılma xəttinin hər iki tərəfində qıvrımların çox qiymətlərindən (buruq, paxla) az qiymətliyinə (halqa və yarımhalqa) keçid formasıdır. Qıvrırcıqlar görünüşcə 2 yerə bölünürlər: geniş (8-15 mm) və dar (3-4 mm).

Quzu dərisinin lifləri xırdaca hörüklər şəklində halqavari formaya malik olur. Hörükcüklər daha xırda olduqda bütöv halqa əmələ gəlmir və o halda qıvrımı yarımhalqa adlandırılır.

Paxla, ilmə tipli və forması itmiş qıvrımlar qüsurlu sayılır. Paxla ucunda kiçik düyüncə—"noxud dənəsi" olan hörükcükdən ibarətdir. İlməvarı qıvrım və ya ilmə paxla şəkilli qıvrıma çox yaxındır (hörükcüklər ilmə şəklində burulmuşdur). Formasını itirmiş qıvrımlara hər hansı bir müəyyən forması olmayan, keçəvarı, cıqqalıstəh yaradan qıvrımlar aiddir.

Ləkələr gönün, quzu dərisinin parlaq düz tüklərlə örtülü sahələrinə deyilir. Yaxşı quzu dərilərində ləkə qasıq və qarın üzərində olur. Lakin elə quzu dəriləri vardır ki, ləkələr qıvrımla örtülü sahələrdə də yerləşir.

Cinsindən asılı olaraq quzu dərilərinin keyfiyyəti

Ən yaxşı quzu dərisini Qaragül cinsli qoyunlar verir: tük örtüyü müxtəlif dərəcədə ipəkvarı və parlaqdır; dərinin bütün sahəsi Qaragülə xas olan qıvrımlarla örtülüdür, baş və ayaqlar isə qara rənglidir və ya qıvrımlarla örtülüdür, yalnız dal ayaqlarda, çapma oynaqından aşağıda hamar tüklər görünür, quyruq dibdən enlidir, sonunda nazik əlavə çıxıntısı vardır.

Qıvrımlarının forma və tipindən, onların vəziyyəti və yerləşməsindən asılı olaraq, Qaragül quzuları və dəriləri 4-tipə bölünür:

Birinci jaketlik-uzun, orta və qısa yarım dairəvi buruqları və paxlaları qıvrımlarla, nazik və sıx dəri ilə, orta uzuluqda cizgi əmələ gətirən ipəkvarı və parlaq tüklərlə səciyyələnir.

İkinci yastı, uzun və orta uzunluqda olan, paralel-konsentrik yerləşən və rübaba oxşar cizgi əmələ gətirən yastı buruqvarı qıvrımlarla səciyyələnir. Tükü qısa, dərisi nazik və sıxdır.

Üçüncü tipli qıvrıqlarla növbələşən tipli buruqlarla səciyyələnir;

Dördüncü Qafqaz paxlavarı qıvrımların və dərinin əsas hissəsində qısa, yaygın və en üzrə düzgün olmayan buruqların üstünlük təşkil etdiyi uzanmış tüklə səciyyələnir. Deməli, yeni doğulmuş quzuların dərilərinin bütün tipləri bir-birindən əsas etibarlı ilə buruqları qıvrımın formasına və tükün uzunluğuna görə fərqlənilir.

Təmizqanlı qaragül dərisinin yun örtüyünün rəngi çox müxtəlifdir, onlardan ən geniş yayılanları bunlardır: qara (80%-ə dək), sonra boz (13-15%), küllü və ağ (5-7%).

Qara qaragül tük örtüyünün rənginə görə qara və qara-ala olur. Müəyyən edilmişdir ki, (İ.Y.Averyanov, 1966), tük örtüyünün və qıvrımların inkişafının erkən dövründə son dövrünə nisbətən tüklər daha intensiv piqmentasiyaya malik olur. Tüklər nə qədər qısa dırsa, piqmentasiya o qədər intensiv olur.

Boz qaragül tük örtüyünün rənginə görə açıq-boz, tünd-boz, qaramtıl-boz olur. Boz qaragülün bəzəyi ağ və qara tüklərin nisbətindən, uzunluğundan, yoğunluğundan və qara tüklərin piqmentasiya intensivliyindən asılıdır. Açıq sarı dərilərdə ağ tüklər 75-97%, boz dəridə 45-75%, tünd bozlarda 3-15%, qaramtıl-bozlarda 3%-dək təşkil edir.

Boz dərilər quzu dərisi verən qoyunların əsas etibarlı ilə rənglər üzrə homogen (qara qoyunların boz qoçlarla və boz qoyunların qara qoçlarla) cütləşdirilmələrindən alınır.

Tükün rəngindən asılı olaraq, küllü qaragül dəriləri sur, qəhvəyi, ağ, ala dərilərə bölünür. Sur rəngli dərilər ən yüksək qiymətə məlikdir, onlarda lif boyunca qeyri-bərabər piqmentasiya gözə çarpır: daha tünd rəngli dib və açıq rəngli uclar. Qəhvəyi dərilər ya tutqunluqdan açıq qəhvəyiyə qədər müxtəlif çalarlı bərabər qəhvəyi, ya da “xəlili” rəngə malik olurlar (qara xallı qəhvəyi dərilər və ya qəhvəyi xallı qara dərilər, eləcə də qıraqları başqa rəngli tüklə haşiyələnmiş qəhvəyi dərilər).

Ukrayna Elmi-Tədqiqat Heyvandarlıq İnstitutunun “Askaniya-Nova” təcrübə təsərrüfatında yetişdirilmiş çoxdöllü qaragül qoyunlarının askaniya cins tipi quzu dərilərinin keyfiyyətinə görə təmizqanlı qaragül

qoyunlarından geri qalmır. Çoxdöllü qoyunların balalarının dərisi buruqvarı və paxlavarı qıvrımlı parlaq, ipəyəbənzər tük örtüyünə malik olur.

Sokol cinsli qoyunların dəriləri keyfiyyətə qaragül quzularının dərisindən aşağı keyfiyyətdədir, lakin onları gözəl boz rəngə görə qiymətləndirirlər. Çoxlu yüksək keyfiyyətli boz quzu dəriləri almaq üçün sokol qoyunçuluğunda boz valideynlərin eynicinsli cütləşdirilməsini və müxtəlif cinsli qara qoyunların boz qoçlarla cütləşdirilməsini tərtib edirlər. Bundan başqa, sokol cinsli doğar qoyunlarla boz qaragül qoçlarını çarpazlaşdırırlar (qan calama üsulu ilə).

Quzu dərisi keyfiyyətinin quzuların yaşından, cinsindən, cinsiyyətindən, eləcə də quzulama mövsümündən asılılığı

Quzu dərilərinin keyfiyyəti ata-anasının genetik xüsusiyyətləri ilə deyil, həm də əhəmiyyətli dərəcədə başqa amillərlə, xüsusilə kəsim yaşı və quzuların cinsiyyəti ilə, eləcə də quzulama vaxtı (mövsümü) ilə müəyyən olunur. Aparılmış tədqiqatlar zamanı müəyyən edilmişdir ki, (İ.L.Pereqon, 1971; V.S.Jilyakov, 1974 və s.), ana bətnində qısa (144-150 gün) inkişaf müddətli quzuların çoxu daha sıx və qiymətli qıvrımlara malik olur və postembrional dövrün ilk 2-3 günü müddətində yaxşılaşır. Bunun əksinə olaraq, embrional inkişaf dövrü uzun (151-157 gün) olan quzularda qıvrımlar daha iri yayğın olur və onları doğulma günü kəsmək lazımdır. Qısa embrional inkişaf dövrü quzular, adətən nazik lətli, bunun əksinə olaraq daha uzun dövrlülər qalın lətli dərilərə malik olurlar.

Elit və birinci sinif quzu dərilərinin ən çox miqdarı rüşeymin inkişaf dövrü qısa olan quzular qrupundan alınmışdır. Boğazlıq dövrünün 145-ci günündən 155-ci gününədək uzanması nəticəsində I sort jaketlik qaragül çıxarı 10,2% azalır. Quzuların rüşeym inkişafı artdıqca lətin sahəsi, çəkisi, qalınlığı və dəri tükünün uzunluğu artır.

Quzu dərilərinin keyfiyyəti üçün əhəmiyyətli olan dərinin qalınlığı əlamətinin təzahür etməsində cinsi demorfizm müşahidə olunur. Nazik dəri ən çox şişəklərdə (18%), qalınlaşmış və qalın dəri toğlularda olur.

Quzu dərilərinin keyfiyyəti müəyyən gərəcədə quzulama mövsümündən də asılıdır. İ.N.Dyaçkovun (1940), İ.İ.Muratovun (1962) verdikləri məlumata görə, qaragül qoyunlarının erkən (qış) quzulaması

qaragül dərisinin sortluğunu əsas etibarını ilə jaketlik tipin yüksək qiymətə malik sortları və xüsusən I jaket hesabına yüksəldir, orta ölçülü qıvrımları olan qaragülün artımı hesabına iri qıvrımlının çıxarını azaldır, İ.Mırzaxmedovun (1972) verdiyi məlumata görə, dölün daha erkən müddətləri nazik lətli, gec müddətləri isə qalın lətli vaxtı ötmüş qafqaz tipli qaragül dərisi verir. Erkən quzulamanın quzularında daha az qiymətli olan iri qıvrımlı dəri çıxarı 28,93%, yaz quzulamasında isə 40-67%-dir. Qoyunlar yaxşı kökəldikdə, erkən və mehrlı cütləşmədə və sonra erkən (fevral, mart ayları) quzulamada I sort quzu dərisi çıxarı 20-35% yüksəlir.

Doğar qoyunların çox məhsulluğunun hormonal preparatlar vasitəsilə artırılması mütləq dərinin keyfiyyətinin pisləşməsi ilə qovuqucuqların sıxlığının artması, tük qovuqucuqları diametrinin böyüməsi, tükün nazıqlaşması, pərqu (tiftik tüklərinin) liflərinin çoxalması ilə müşayiət olunur (S.Şahabəyev 1970, Q.A.Vəliyeva 1975).

Bununla əlaqədar olaraq, dərilik tipli quzuları qaragül qoyunlarının yeni askaniya cins tipinin təbii yüksək çoxdöllüyündən asılı olaraq öyrənilməsi maraqlı doğurmuşdur.

Əkiz və üçəm doğulmuş çoxdöllü qaragül quzuları sıx, ölçüyə görə orta və formaca qiymətli qıvrımlarla seçilir. İri qıvrımlılar tək doğulan (yalxıllar) quzular arasında, xırda qıvrımlılar isə üçəmlər arasında çoxdur. Quzuların dərisinin keyfiyyəti ata-analarının yaşından da asılıdır. İ.L.Pereqonun (1971), J.Yesenbəyevin (1973) verdikləri məlumata görə, heyvanlar ən yaxşı dərini iki yaşar olanda verirlər. Sonralar dərinin keyfiyyəti bir qədər aşağı düşür.

Quzu dərisinin keyfiyyətinə yemləmə amillərinin, kəsilməsinin və ilkin emalının təsiri

Heyvanın orqanizminə təsir göstərən amillərdən biri onların yemləndirilməsidir. Qaragül qoyunlarının, xüsusən boğazlıq dövründə yemlənməsinin tip və səviyyəsi başlıca məhsul olan quzu dərisinin keyfiyyətinə də öz təsirini göstərir. Belə ki, İ.L.Pereqonun və P.A.Qluboçanskayanın (1971) verdikləri məlumata görə, dölün və quzu dərisinin keyfiyyətinə görə ən yaxşı nəticə boğazlığının birinci mərhələsində

gündəlik yem rasionunda 1,2 kq yem vahidi və 120 qr. həzmə gedən protein (qoyunlar yaxşı köklükdə olduqda cütləşmə dövründə) olan və boğazlığın ikinci mərhələsində bu səviyyənin 1,3-1,4 kq yem vahidinə və 150-160 qr. həzmə gedən proteinə qaldırılması qoyunlardan alınan dərilərin keyfiyyətini yüksəldir. Qoyunların əsasən boğazlıq dövründə yarıtmaq, müntəzəm olmayan, fasiləli yemlənməsi quzu dərisinin keyfiyyətini 10-40% aşağı salır, dəridə xallar əmələ gəlir, yarımçıq qıvrımlılıq, qıvrımların pozulması halları baş verir.

Quzu dərilərinin əmtəlik xüsusiyyətləri xeyli dərəcədə onların kəsim texnikasından və eləcə də dərilərin ilkin emalının keyfiyyətindən asılıdır. Quzuların ixtisaslaşdırılmış kəsim məntəqələrində və ya avadanlıqlaşdırılmış kəsim meydançalarında kəsilməsi vacibdir. Kəsimdən qabaq onları kirdən təmizləyib, boğazlarını 5-7 sm uzunluqda çəpinə kəsib qan damarlarını üzürlər. Dərini bütöv çıxarırlar. Soyulmuş dərinə bir saat müddətində soyudur və zərərsizləşdirirlər, daha doğrusu, ət və piy qalıqlarını lətdən (dəridən) kənar edirlər. Dəriləri duzla, hər birinə 24 saat müddətində 800-1000 qr. duz hesabı ilə zərərsizləşdirdikdən dərhal sonra konservləşdirirlər. Duzlama qurtaranda dərinə qurudub onu şotka ilə tükdən təmizləyir və ya 1-litr suya 1-qr. hesabı ilə kremforlu natrium məhlulunda yuyurlar. Quzu dərilərinin ən çox təsadüf olunan qüsurları bunlardır: qat kəsməsi, cırılma, hissələrin (baş, ayaqlar, quyruq) çatışmaması, qırışmış halda (dərinə düzəltməmiş qurutma), dəliklər, lət qırmızılığı və.s.

Yunçuluq bölməsi

I HİSSƏ

Giriş

Yunçuluq heyvandarlıq məhsulları içində ən mürəkkəb sahədir. Yun nə deməkdir? Yun toxuculuq sənayesi üçün əvəzedilməz xammaldır. Ona görə yuna mən belə tərif vermişəm. Yun daranmaq, ayrılmaq və toxunulmaq qabiliyyəti olan məməlilərin dəri (tük) örtüyünə deyilir.

Son illər yun istehsalı sahəsində, eləcə də onun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasında əldə edilən bir sıra müsbət nəticələrə baxmayaraq, bu sahədəki

göstəricilər günün tələbinə cavab vermir. Belə ki, yunun tədarükü və satışı heç də qənaətbəxş deyildir. Yun özünün dəyərinə, yəni qiymətinə satılmadığı üçün fermerlər bu sahədən heç bir gəlir əldə edə bilmirlər. Qoyunçuluğun da əsas gəlir mənbəyi yunçuluqdur. Bundan əlavə, yataqların təmiz saxlanılmasında, otlaq-örüş və qışlaq sahələrinin pıtraq və başqa yun zibilləyicilərindən, eləcə də başqa kol-kosdan təmizlənməsində, qırxım məntəqəsinin təşkilində, yunun çeşidləndirilib göndərilməsində, Dövlət standartlarının və qüvvədə olan təlimatların tələbləri göbucasına pozulur, qaba, yarımqaba, zərif və yarımqərif yunlu qoyunlar qırxım vaxtı qruplaşdırılmır, onların yunu çeşidləndirilmir, kiplərə yığılarkən adı, vəziyyəti, rəngi qarışdırılır. Bütöv yun aşağı keyfiyyətli yundan ayrılmayaraq əksər hallarda nəm halda kiplərə yığılmasına və yuna pambıq qırıntıları və digər kənar materiallar (torpaq, kəndir, çit-parça və bitki qırıntıları) qarışdırılmasına yol verilir.

Qoyunların yuyulması mümkün olmayan müxtəlif maddələrlə rənglənməsi, nişanlanması (mazut, qətran və s. digər kimyəvi maddələrlə) faktları aşkar edilir.

Yuxarıdakı faktlara əsasən, kəndli-fermer və digər qoyunçuluqla məşğul olan təsərrüfatlar yunu satarkən xeyli ziyan çəkirlər. Bununla yanaşı, göstərilən nöqsanları olan yunlar isə sənaye müəssisələrində emal olunarkən əlavə xərclər tələb edir ki, bununla da istehsal olunan məhsulun keyfiyyəti xeyli aşağı düşür.

Yunçuluq haqqında anlayış

Yun daranmaq, əyriilmək və toxunulmaq üçün yarayan məməlilərin dəri örtüyünə (tük örtüyünə) deyilir. Yun toxuculuq sənayesi üçün əvəzədməz xammaldır. Son zamanlar süni və sintetik liflərin artırılması nəzərdə tutulmuş və əhalinin sənaye mallarına artan tələbinin ödənilməsi məsələsi həll edilmişdir. Lakin süni və sintetik liflərdən toxunulmuş parçalar və s. sənaye malları insan orqanizminin sağlamlığını yundan toxunmuş parçalar kimi qoruyur. Belə ki, yundan toxunmuş parçalar orqanizmin sağlamlığını qoruyur və eyni zamanda yun özü orqanizmdə tənəffüs üçün də köməklik edir. Yun keçələşmə xassəsinə malikdir. Ona görə də yun liflərindən toxunmuş parçalar istiliyi yaxşı saxlayır. Yun

nəmliyi də yaxşı udub-buraxmaq xassəsinə malikdir. Yəni yun hiqrosqopikdir. Qoyunun əsas və ən qiymətli məhsulu yundur. Toxuculuq sənayesində ayrılmək üçün yararlı olan yunlar əsas götürülür. Toxuculuq sənayesində, xüsusilə parça və xalçaların toxunmasında süni və sintetik liflərlə yun liflərinin qarışığından geniş istifadə edilir. Yunun digər toxuculuq liflərindən müsbət xüsusiyyəti olduqca çoxdur. Belə ki, yuna istədiyimiz rəngi verə bilirik. Süni və sintetik liflərə rəng vermək asandır, lakin sonradan onu dəyişmək qeyri mümkündür. Yun günəşin ultra bənövşəyi şualarını yaxşı keçirir. Yunun girintili-çıxıntılı olması çox əhəmiyyətlidir. Bunlar, yəni yundan toxunmuş parçalar istiliyi və nəmliyi yaxşı saxlayır. Lakin süni və sintetik liflər bu xüsusiyyətdən məhrumdur.

Liflər haqqında anlayış

Sənayedə istifadə olunan liflər öz texniki xüsusiyyətinə görə üç yerə bölünür. Təbii, süni və sintetik liflər vardır. Təbii və süni liflər də öz növbəsində üç yerə bölünür.

1. Təbii liflər bölünür:

- bitki mənşəli;

- heyvan mənşəli;

- menral mənşəli liflərə. Bu liflər yüksək polimerli karbon birləşmələrindən ibarətdir. Süni və sintetik liflər isə tərkibcə eynidir. Menral mənşəli liflərə azbest və. s. aiddir.

Yunun, qoyun və quzu dərilərinin keyfiyyəti

Qoyun yunu qoyunçuluqda əsas məhsul növüdür. Bütün növlərdən olan liflər arasında yalnız ona xas olan elə qiymətli əlamət və xüsusiyyətlər vardır ki, onu əvəzedilməz edir. Bu hər şeydən qabaq, yaxşı istilik saxlama qabiliyyətindən (istilik keçirməsi 7,3-ə bərabərdir; bu göstərici havada 1, pambıqda 17,5 və sellüloz liflərində isə 11% dir); yun yüksək hiqroskopikdir (maksimum nəmlik udması 35-40%-dir. Pambıqda bu rəqəm 7-9%-dir); liflərinin uzun müddət islanmasından, yapırma qabiliyyəti və səs titrəyişlərindən izolyasiya yaratmaqdan, eləcə də elastiklikdən, plastiklikdən, yüksək ayrılmə boyanma (rəng götürmə)

qabiliyyətindən, ultrabənövşəyi şüaları yüksək dərəcədə keçirmək qabiliyyətindən ibarətdir. Qoyun yunu növ tərkibinə görə zərif, yarımqərib, yarımqaba və qaba yunlara bölünür. Yun liflərinin özü də tiftikdən, keçid tükədən, qılandan və örtücü tüklərdən ibarətdir. Qalan tüklər özləri də bölünür: normal, quru və ölü qınlara. Yunun fiziki xüsusiyyətləri içərisində naziklik, uzunluq, qıvrımlılıq və liflərin möhkəmliyi, eləcə də nəmlik, yağ-tər, xüsusi çəki və rəng ən mühüm əhəmiyyətə malikdir. Liflərin qıvrımlılığı qoyunların cins və konstitusiyaya tipindən asılı olaraq qarşılıqlı surətdə bağlı olan əsas fərqləndirici əhəmiyyətə malik əlamətdir. Qıvrımlılığı qıvrımların formasına görə normal, yastı, sıxlaşmış və hündür, ştapel boyunca onların yerləşmə bərabərliyinə görə qiymətləndirilir. Zəif qeyri-düzgün qıvrılmış yuna nisbətən düzgün qıvrılmış yun daha yaxşı texnoloji göstəricilərə malik olur.

Yun tellerinin (tükün) əmələ gəlməsi

Yun soğancıqları embrion əmələ gələn gündən inkişafa başlayır və embirionun 50-60 günlüyündə əmələ gəlir. Boğazlığın ikinci dövründə qoyunların yemləndirilməsini gücləndirmək lazımdır. Dəri qan damarları ilə çox zəngindir, birinci fallikulaların miqdarı az, ikinci falikulaların miqdarı isə çox olur. Qoyunların yun məhsuldarlığı dəridə 4-aylığa qədər əmələ gələn tük soğancıqlarının miqdarından asılıdır. Yunun əmələ gəlməsində tük soğancığının miqdarı 1kv.mm-də 75-550-yə qədər falikul quzunun 3-4 aylığına qədər intensiv davam edir və 4-aylığında qurtarır. Tər vəzisi dərinin üzərinə açılır, piy vəzisi isə yun soğancığından yuxarı açılır və bu da yun çıxdıqca onu isladır. Yun tellərinin hamısı bir-birinə oxşamır, müxtəlif keyfiyyətli yun telləri olur. Odur ki, yunun tərkibində 3-cür yun telinə rast gəlinir. birinci tiftik, ikinci keçid yun (tük) və üçüncü qılan; qılan yun telləri özü də öz növbəsində normal, quru, və ölü qınlara bölünür. Ən qiymətli yun tiftikdir. Tiftik çox nazik olmaqla, vahid həcmdə çox yun telindən ibarətdir. Tiftik quruluşca çox möhkəmdir, elastikdir. Nazikliyi 10-25 mikron olur. Heyvanın orqanizmini soyuqdan qorumaq və isti saxlamaq üçün tiftik ən qiymətlidir. Tiftik nazik olmaqla, bütün qoyunlarda olur. Keçid yunlar (tüklər) qılanın tiftiyə keçən formasıdır. Nazikliyi 25-40 mikron olur.

Vahid həcmdə sayı tiftiyə nisbətən azdır. Yunun tərkibində qılan tüklər çoxaldıqca yunun keyfiyyəti də azalır. Toxuculuq sənayesində normal qılan-tüklər öz əhəmiyyətini daşıya bilir. Yunlar uzunluğuna görə də 3 yerə bölünür: birinci uzunluğu 40-55 mm olan yunlar. Bu yunlar mahud yuna aid edilir. ikinci uzunluğu 55-65 mm olan yunlar. Bu yunlar ştof yuna aid edilir. üçüncü uzunluğu 65 mm və ondan yuxarı olan yunlar. Bu yunlar isə komvol yuna aid edilir.

Yun dəri örtüyünün məhsuludur, yun soğancığında əmələ gəlir. Soğancıqlar quzunun embrion dövründə əmələ gəlir. Deməli yun embrion 50 günlük olanda onda heç bir dəyişiklik olmur. Sonra dəridə dəyişiklik əmələ gəlir. Malpiki hüceyrələri dərinin epidermis qatında əmələ gəlir. İki ay yarımliqda epidermisin qalınlığı 4,5 mikron olur. Doğulana yaxın isə epidermisin qalınlığı 15 mikrona çatır. Yun telləri epidermis təbəqəsində əmələ gəlir və inkişaf edir. Buynuzlaşma epidermis qatında ahəngdar olaraq gedir. Yun özü də buynuzlaşmış varlıqdır. Epidermis özü 3 qatdan ibarətdir: birinci aşağı qat silindirik hüceyrələrdən ibarətdir və yunda həmin hüceyrə qatında əmələ gəlir və onlar birici toxumaya tərəf inkişaf edir. Bərk təbəqə qatında aşağıya inkişaf zəifləyir, yenidən yuxarıya doğru inkişaf etməyə başlayır. Malpiki cisimciklərinin əmələ gəlməsi müxtəlif formada gedir. Övvəl əmələ gəlmiş həmin malpiki cisimcikləri yaxşı inkişaf edirlər. Sonralar əmələ gələnləri isə tam inkişaf etməmiş olur. Dəridə malpiki cisimcikləri nə qədər çox olarsa yun məhsulu da o qədər çox olur. Yun telləri əmələ gəldikdən sonra onu malpiki yox, falikula adlandırırlar. Falikula əmələ gəldikdən sonra yun istehsal edilir, yəni inkişaf edir və 2 cür olur. Birinci ilk dəfə çıxanlar, bunlara falikula deyilir. 3-cü ayda falikulaların hamısından tük çıxır. İkinci soğancıqlar birincidən bir həftə sonra çıxmağa başlayır. Lakin hamısından yun əmələ gəlmir. İkinci falikulalar piy vəzlərindən təhiz olunur. Yunun əmələgəlmə mənbəyi ikinci falikulalardır. Birinci follikulalardan ikinci falikulaların miqdarı 2-3 dəfə çox olur. Qoyunlar zootexniki qaydada düzgün yemləndirildikdə birinci falikulalardan yun əmələ gəlir. Yunun çox olmasına da yemləmə, bəsləmə və saxlama şəraiti də çox yaxşı təsir edir. Birinci və ikinci falikulaların əmələ gəlməsi embrionun dördüncü ayında başa çatmış olur. Sonralar onun inkişafı dayanır və birinci ayda 1 kv

metr sahədə yüz ədəd folikula varsa 4-cü ayda 600 ədəd falikula olur. Sonrakı inkişafda onların sayı 400-450-ə çatır. Azalma dərinin böyüməsi hesabına gedir. Təcrübələrlə öyrənilmişdir ki, doğumdan sonra falikulalarda yun əmələ gəlir.

Soğancığın quruluşu

Soğancıq epiteli hüceyrələrinin iki yerə bölünməsi yolu ilə əmələ gəlir. Tükün kökünə yağ vəziləri açılır. Tər vəzisi isə dərinin üzərinə açılır. Bəzən bir tük soğancığundan 2 tük çıxır. Dərinin eninə kəsiyinə baxanda onun üzərinə bir-birinə yaxınlaşmış soğancıqları görürük. Bunların içərisində biri irəli olur. Bu ilk dəfə çıxan yun soğancığıdır. Buna ad versək, tük deyilir. Yunun inkişafı müxtəlif olur. Yunun vəziyyəti tez dəyişir, bunun bioloji əhəmiyyəti var, tükün belə dəyişməsinə ütüləmə deyilir. Tük dəyişmənin birinci səbəbi yaşla əlaqədardır, yaşdan asılı olaraq merinoslarda (zərif yunlu qoyunlarda) qaba yunlar olur. Bunlar 4-6 aylıqda tökülür. Buna yaşla əlaqədar olaraq yun dəyişmə deyilir. İkinci yun dəyişmə fəsillə əlaqədardır. Yaz vaxtı bəzən tüklər (yun telləri) öz inkişafını dayandırır. Bəziləri inkişaf edirlər. Bu zaman yun dəri örtüyündən ayrılır. Ona görə də belə qoyunları qırmaq lazımdır. Qaba və yarımqaba yunlu qoyun cinsləri il ərzində 2 dəfə qırılır. Bu zaman soğancıqda

2 tük olur, biri yeni çıxan, digəri isə qırılmış tükdür. Ancaq belə hal merinos cinsli (zərif yunlu) qoyunlarda olmur. Yaz vaxtı yunun dəriyə yaxın hissəsi nazıqləşir və bu zaman zərif yunlu qoyunların qırılması daha yaxşı nəticə verir. Yun tellərinin 15-20%-i öz boy inkişafını dayandırır və yenisi çıxır.

Patoloji yun dəyişmə

Xəstəlik və aclıq zamanı, eləcə də orqanizmdə mikroelementlərin çatışmadığı vaxt heyvanların yunu tökülür.

Süni tük dəyişmə

Heyvanın orqanizminə dərman maddələri yeritməklə onların tükünü tökürlər. Son zamanlar təcrübələr yolu ilə qırım zamanı bu üsuldən

istifadə edilmişdir. Lakin bu üsuldən istifadə etdikdə sonralar əmələ gələn yunun inkişafına mənfi təsir göstərməsi müəyyən edilmişdir. Yunun inkişafına bir çox amillər təsir edir:

- qoyunun yaşı-yaşdan asılı olaraq yun həm keyfiyyət və həm də kəmiyyətcə dəyişir. Belə ki, yunun ən yaxşı inkişafı heyvanın 3-5 yaşında olur ki, zərif yun telləri inkişaf edir. Çox yun almaq üçün sürüdə saxlanılan qoyunlar 3-5 yaş arasında olmalıdır. Beş yaşdan yuxarı qoyunların yununun keyfiyyəti tədricən azalır. Qaba və yarımqaba yunlu qoyunlarda isə quzu vaxtı yun yumşaq olur.

Fərdiyyətin təsiri

Eyni sürünün içərisində az və ya çox yun verən qoyunlar vardır ki, bu da fərdiyyətdən asılıdır. Təsərrüfatda zootexnik əsas bu əlaməti bilməlidir. Sürülərdə çıxış qoyunları seçdikdə az yun verənləri də seçib sürüdə saxlamaq lazımdır. Bu zaman seçmə yolu ilə qoyunların yun məhsuldarlığını 30-40% artırmaq olur.

Qoyunların cinsindən asılı olaraq onların yun məhsuldarlığı da dəyişir. Bunun üçün cins qoyunları seçib, artırıb saxlamaq lazımdır.

Qoyunların yun məhsuldarlığı onların cinsiyyətindən də asılı olaraq dəyişir. Tərədici qoçların yunu ana qoyunların yunundan çox olur. Lakin bir az qabalaşmış olur. Axtalanmış erkəklərdə yunun keyfiyyəti yaxşılaşır. Zərif yunlu qoyunçuluqla məşğul olan təsərrüfatlarda qoyunların ümumi miqdarının

30-40%-ni axtalanmış erkək sürüləri təşkil edir ki, bu da təsərrüfatın əsas yun planını ödəyir. Bunlara, yəni erkək sürülərinə yun daşıyan da deyilir.

İqlim şəraiti

İsti iqlim şəraitində zərif yunlu qoyunlara nisbətən qaba yunlu qoyun cinsləri daha çox olur. Şimal zonasına getdikcə zərif yunlu, tiftiyin miqdarı çox olan qoyunlar saxlanılır. Romanov qoyunları qaba yunlu cins olmasına baxmayaraq onların yununda tiftiyin miqdarı çoxdur. Lakin isti iqlim zonalarında zərif yunlu qoyun cinsləri yetişdirilir. Havası nəmli (rütubətli) rayonlarda yetişdirilən qoyun cinslərinin yunu seyrək

və uzun olur. İngiltərədə yetişdirilən qoyun cinsləri əsasən, yarımzərif yunludurlar.

Yemləmə və bəsləmə şəraiti

Qoyunların düzgün yemləndirilməsi də onların yun məhsuldarlığına təsir edir. Məsələn: yemin tərkibində kükürd elementi çatmadıqda yun məhsulu azalır, əksinə çox olanda isə artmır. Yunun tərkib hissəsinin 12-13%-ni kükürd təşkil edir. Yemin tərkibində mis və dəmirin çatışmaması da qoyunların yun məhsuldarlığına mənfi təsir göstərir.

Mil-Qarabağ qoyunu. Şəkildə HETİ-nin, AHTS-nin alimləri N.Nəcəfov, T.Sadiqov və fermanın çobanı.

Qırxımın yun məhsuldarlığına təsiri

Qoyunların yun qırxım kompaniyasının düzgün təşkil edilməsi onların məhsuldarlığının artırılması deməkdir. Qoyunlar qırxıldıqdan sonra yun soğancıqlarının fəaliyyəti artır. Zərif yunlu qoyunları il ərzində 2 dəfə qırxdıqda onların məhsuldarlığı 15-20% artır, lakin yunun keyfiyyəti xeyli azalır, yəni qısa olur.

Kimyevi maddələrin təsiri

Qoyunları hipoxlorid məhlulu ilə çimizdirdikdə onların yun məhsuldarlığı 5-7% artır. Yunun məhsuldarlığına naftalan nefti də təsir edir. Patoloji hal zamanı yunun məhsuldarlığı azalır, belə yunlar effektiv sayılır.

Yunun fiziki və texnoloji xüsusiyyətləri

Yunun uzunluğu, nazikliyi, sıxlığı, qıvrımlılığı, elastikliyi, onun texnoloji xüsusiyyətləri adlanır. Yunun keyfiyyəti də bu üsulla qiymətləndirilir. Yunun bu xüsusiyyətlərini bildikdən sonra onun keyfiyyətini düzgün qiymətləndirmək mümkündür. Yunun texnoloji xüsusiyyətlərini orqanoleptiki üsul ilə də, yəni gözəyarı qiymətləndirmək mümkündür.

Yunun uzunluğu

Yunun uzunluğunun sənayedə və təsərrüfatda 2 əhəmiyyəti mövcuddur. Yunun uzunluğunun sənaye üçün əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, yundan hansı parçanın toxunması yalnız onun uzunluğundan asılıdır. Uzun yunlardan istifadə edən fabrik konvol, qısa yunlardan istifadə edən fabrik isə mahud fabrik adlanır. Yun sənayedə uzunluğuna görə üç yerə bölünür.

- Konvol yunlar uzunluğu 65 mm-dən yuxarı,
- Ştof yunlar uzunluğu 55 mm-dən 65 mm-ədək,
- Mahud yunlar uzunluğu 55 mm-dən aşağı (qısa).

Tüksüz parçalar baha qiymətə satılır və üzəri tüksüz, yəni hamar olur. Uzunluq dedikdə, yunun siniflərə ayrılması nəzərdə tutulur. Təsərrüfatdan yunu fabrikə qəbul edərkən yunun növü, uzunluğu, siniflərə, yarım siniflərə ayrılması və vəziyyəti hökmən göstərilməlidir. Təsərrüfatlarda qoyunların düzgün yemləndirilməsi nəticəsində yunun uzunluğu, yəni qoyunun məhsuldarlığı xeyli artır ki, bu da yunun uzunluğunun hesabına olur. Məsələn, 2015-ci ildə yunun uzunluğu 7 sm olmuşdursa 2016-cı ildə 8 sm-ə çatdırmaq yunun məhsuldarlığını artırmaq deməkdir. Deməli, bu zaman yunun miqdarı artmış olur. Yunun uzunluğu bütün heyvanlarda əhəmiyyətlidir və 2 üsulla təyin edilir: gözəyarı; laboratoriya şəraitində.

Yunun uzunluğu 3-cür olur:

1. təbii (gözəyarı) uzunluq;
2. həqiqi uzunluq;
3. süni uzunluq.

Təbii uzunluq soğancığın hündürlüyüdür. Onu heyvanın üzərində də ölçmək olur. Bir yun telinin qıvrımları itənə kimi dartıb ölçəndə onun həqiqi uzunluğu təyin edilir. Həqiqi uzunluq nə qədər çox olarsa, onun texnoloji xüsusiyyətləri daha yaxşı olur. Azərbaycan dağ Merinosu cinsindən olan qoyunların yununun həqiqi uzunluğu orta hesabla 11-12 sm olarsa onda bu nöqsan hesab edilmir. ÜİET qoyunçuluq və keçicilik İnstitutu hər bir zona üçün yunun həqiqi uzunluğunu öyrənib, standart

hazırlamışdır. İkinci yunun uzunluğu laboratoriya üsulu ilə də təyin edilir.

Uzunluq yunun texniki istifadəliyini müəyyən edən başlıca xüsusiyyətdir. Seleksiya vasitəsi ilə liflərinin uzunluğu və nazikliyinə görə istənilən istiqamətli yun verən qoyun cinsləri yaratmaq mümkün olmuşdur. Yun əyriciliyi normativlərinə görə ən yaxşı əyricilik qabiliyyətini təmin edən aşağıdakı kimi əlaqələndirilməsi nəzərdə tutulur.

Yun (lifinin) tellərinin tərkibi

Yunun daxilində bir çox yun telinə rast gəlinir. Bu yun telləri bir-birinə oxşamır. İstehsal olunan yunun içərisində 3-cürə yun telinə rast gəlinir: birinci tiftik; ikinci keçid (aralıq) tük; üçüncü qılan tük. Qılan tüklər özüdə öz növbəsində normal, quru və ölü qılanlara bölünür.

Ən qiymətli yun tiftikdir

Tiftik çox nazik olur-vahid həcminə görə də çoxluq təşkil edir. Bu yunlar tərkibinə görə çox mükəmməl və möhkəmdir, elastikdir, nazikdir, nazikliyi 10-25 mikron olur. Tiftikdən hazırlanan parçalar nazik və isti olur. Tiftiyin uzunluğu 5-15 sm olur.

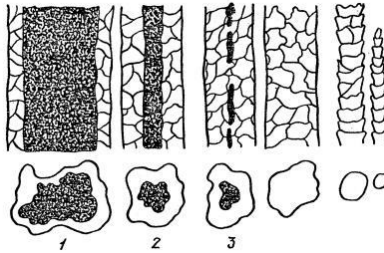
Keçid tük

Qılan tük tiftik arasında keçid təşkil edir, elə buna görə də keçid (aralıq) tük adlanır. Keçid tükə çox qoyunlarda, xüsusilə yarımqaba və yarımqaba yunlu qoyunlarda çox rast gəlinir. Merinos və qeyri-merinos yunlu qoyunlarda keçid tük qəti olur.

Qılan tük

Qılan tük yun liflərinin içərisində ən pisidir. Qılan tük təklikdə ayrılmır və çox kobud olur. Qılan tük özü də 3 yerə bölünür. Birinci normal qılan, ikinci quru qılan, üçüncü ölü qılan. Normal qılan azca da olsa ayrılabilir, quru və ölü qılan tükləri isə ayrılmır. Qılan yunu qiymətləndirdikdə ölü qılanın miqdarına fikir verirlər. Yun tellərinə mikroskopla baxdıqda quruluşca bir-birinə oxşar olur. Yun telləri üç

qatdan ibarətdir. Birinci epidermis-qabıq qatı, ikinci əsas qat, bu yunun əsasını təşkil edir, üçüncü Özək qat, bu hava boşluğundan ibarətdir. Özək qat ən çox qılan tüklərdə olur. Zərif yunlar 100% tiftikdən ibarət olur. Yunun nazikliyi, yumşaqlığı, möhkəmliyi, parlaqlığı və s. onun tərkibindəki yun tellərinin quruluşuna görə qiymətləndirilir.

Yun liflərinin histoloji quruluşu:
1. Ölü qılan; 2. Nazik tük (lif); 3.
Keçid tük; 4. Tiftik

Yunun keyfiyyəti

Yunun keyfiyyəti dedikdə, onun nazikliyi başa düşülür. Naziklik yunun əsas göstəricilərindən biridir. Kəmiyyət yunun uzunluq ölçüsü olduğu kimi, keyfiyyət də onun naziklik ölçüsüdür. Ən keyfiyyətli yun telləri nazik olur. Zərif yun tellərindən toxunmuş nazik parça yaxşı, yüngül və möhkəm olur, baha qiymətə satılır, az miqdar yundan çox miqdar parça toxunur.

Hər hansı növ yunun keyfiyyətini müəyyənləşdirmək lazım gələrsə, onda həmin yundan 453 qram təmiz (yuyulmuş) yun götürülərək sap əyrilir və uzunluğu 512 metr olmaqla kələf şəklinə salınır. Nəticədə neçə ədəd (yumaq) kələf alınmışsa, həmin yunun keyfiyyəti də alınmış kələflərin sayına bərabər olur. Məsələn, 453 qram təmiz yuyulmuş yundan 64 ədəd kələf alınmışsa, onda həmin yunun keyfiyyəti də 64 hesab edilir. Bir kiloqram zərif yundan onun keyfiyyətindən asılı olaraq, orta hesabla 3-kvadrat metr parça toxunur. Yunlar nazikliyinə görə qruplara bölünür. Hələ texnika o qədər inkişaf etməyib ki, qaba yundan çox miqdarda parça toxunsun. Odur ki, toxuculuq sənayesində zərif və yarımsərif yunlar daha effektiv sayılır. Qoyunlar 3-4 yaşlarında ən keyfiyyətli yun verirlər.

Azərbaycan dağ Merinosu və Qrozmı cinsli qoyunlar ən çox 64-70 keyfiyyətli yun verirlər ki, bu da əsasən birinci və ikinci sinif və yarım sinif kimi gedir. Zərif yunun nazikliyi 10-25 mikro arasında olur. Yunun uzunluğu nazikliyindən qeyri müntəzəmdir. Yunun keyfiyyəti qoyunların normal yemləndirilməsindən də çox asılıdır. Yunun nazikliyi göz vasitəsi ilə makroskopik və ya mikroskopik yolla təyin edilir. Ən əlverişlisi makroskopiki, yəni gözəyarı üsuldur. Bu da qıvrımların sayına görə, yəni böyük və kiçikliyinə görə təyin olunur.

Yunun keyfiyyət və nazikliyini göstərən cədvəl

	Nazikliyi mikronla	Nazikliyi keyfiyyətə	Qıvrımların sayı	Yunun növü
1	14,5-18,0	80	9	Zərif
2	18,1-20,5	70	8	
3	20.6-23.0	64	7	
4	23.1-25.0	60	6	
5	25.1-27.0	58	5	YarıMZərif
6	27.1-29.0	56	4	
7	29.1-31.0	50	3	
8	31.1-34.0	48.0	3-2	Yarımqaba
9	34.1-37.0	46	2-1	
10	37.1-40.0	44	2	
11	40.1-43.0	40	2	Qaba
12	43.1-55.0	36	-	
13	55.1-67	32	-	

Yunda olan qıvrımlar formasına görə üç cür olurlar:

1. Normal qıvrımlar–bunların oturacağı hündürlüyünə bərabər olur.

2. Hündür qıvrımlar–bunların hündürlüyü oturacağından çox olur. Sıxlaşmış, ilgəkləşmiş

3. Yastı qıvrımlar–oturacağı hündürlüyündən çox olur.

Yunun möhkəmliyi

Yunun möhkəmliyi dedikdə onun mütləq və nisbi möhkəmliyi nəzərdə tutulur. Mütləq möhkəmlik yun telinin neçə kq yük qaldırmasıdır. Yunun möhkəmliyini daha düzgün qiymətləndirmək üçün nisbi möhkəmlikdən də istifadə olunur. Yunun möhkəmliyi H olarsa, onda,

$$H = \frac{P}{Q} = \frac{50}{150} = 0,30\%, \text{ burada } P\text{-yunun miqdarı,}$$

$$Q - \text{lifin en kəsiyi (nazikliyi)} \quad \frac{10}{12} = 0,8\%$$

Merinos cinsli qoyunlardan qırılmış yunun möhkəmliyi 2-15 qram olur. Yunun möhkəmliyini ölçmək üçün Defordin dinamometrindən istifadə edirlər. Yunun dartılması toxuculuq sənayesi üçün əsas göstəricidir. Yunun dartılması, gərilməsi onun elastikliyi göstərir. Yun telləri dartılma vəziyyətində bir neçə fazada olur. Yun əsas üç dövr keçirir. Yun dartıldıqdan sonra öz əvvəlki vəziyyətinə qayıtmasına onun elastikliyi deyilir.

Yunun nazikliyinin müəyyən edilməsi

Yun liflərinin nazikliyi müəyyən etmək üçün tipografik sahənin mərkəzindən (kürəkdən, yandan, buddan və beldən) 5 qram yun götürülür. Bir nümunədən nazikliyi 3-4 mm üç nəzarət ştapeli alınır, benzində və ya efirdə yuyub yağını çıxarır və preparatlar hazırlayırlar. Bunun üçün ştapellərin müxtəlif sahələrindən millimetrlik kəsilmələr edilir, onları saat (əşya) şüşəsində qliserin damcılarına qoyur, qarışdırır və əşya şüşəsinə keçirirlər, bundan sonra üstünü örtücü şüşələrlə örtürlər. Ştapelcikləri 3 sahədən: 1. dibdən 1,0-1,5 sm aralı, 2. ortadan və 3. üstədən 1,5 sm aralı kəsib götürürlər. Hazırlanmış preparatlarda MBU-3 markalı mikroskopun və ya Cejc (seys) lanometrinin köməyi ilə, kəsilmiş liflərin nazikliyi ölçürlər. Zərif yun preparatlarını qiymətləndirmək üçün 300-dəfə, yarımzərif yun üçün isə 450-dəfə belə ölçmə aparılır.

Yunun nazikliyi riyazi hesablamaya yolu ilə müəyyən etmək olar

Yunun çəkisini bildikdən sonra onun ölçüsünü də tapa bilərik.
Yunun xüsusi çəkisi 1,3-dür;

$$W=L*A*d; L = \frac{W}{A*d} \text{ və s. Lifin (tükün) şəkli.}$$

Nazikliyin təyin edilməsi, əsasən, zootexniki təhlil üçün istifadə edilir.

$$C_v = 15-45\% \text{ arasında dəyişir.}$$

Dəyişmə nə qədər çox olarsa $\pm \sigma >$ olduğunu göstərir.

Yunun bircinsli olması onun əsas müsbət göstəricisidir.

9-10 sm		10-11 sm	11-12 sm	12-13 sm	13-14 sm
Keçid tük 7 ədəd		17 ədəd	15 ədəd	9 ədəd	
Normal qılan: 11,1-12,2		┌.	6	Ölü qılan: 3,0-3,7	1 .
12,3-13,0		□	8	3,8 - 4,4	5 :
13,1-13,7		: ·	3	4,5 - 5,1	9 ☑
13,8-14,4		: ·	3		
Keçid tük				Tiftik	
9,0-9,6		: ·	3	5,0 - 5,6	2 · ·
9,7- 10,3		☒ ·	11	5,7 - 6,3	9 ☑
10,4-11,0		☒ · ·	12	6,4 - 7,0	22 ☒☒ · ·
11,1-11,7		☒ : ·	13	7,1 - 7,7	14 ☒ : :
11,8-12,4		☑	9	7,8 - 8,4	3 : ·
12,5-13,1		· ·	2		
Quru qılan.					
9,8-10,4		:	5		
10,5-11,1		┌.	6		
11,2-11,8		: ·	3		
11,9-12,5		·	1		

$$V_1 = \frac{Epa}{n}; \quad V_2 = \frac{Epa^2}{n};$$

$$M = A \pm (K * V_1); \quad \sigma = K \sqrt{V_2 - V_1^2}$$

$$m = \frac{6}{\sqrt{n}}; \quad C = \frac{6 * 100}{M}; \quad A = 6,5$$

Yunun qıvrımlılığı

Yunun qıvrımlılığı cins əlamətidir, Qoyunların konstitusiyası, liflərin yerləşmə sıxlığı, yağ-tər xüsusiyyətləri və yunun başqa göstəriciləri ilə qarşılıqlı surətdə bağlıdır. Zərif yunlu cinslərdə xırda bərabər qıvrımlıq üstündür, 1 sm-ə 4-7 qıvrım düşür; yarımqərif yunlarda qıvrımlıq orta vəziyyətdədir, 1 sm-ə 2-4 qıvrım düşür. Yarımqaba uzun yunlu cinslər iri qıvrımlara malik olurlar. Qaba yun dalğalı olub, birçəyə oxşar formaya keçir.

Onların genetik şərtlənməsi qoyunların cinsi və cinsdaxili seleksiyasının xüsusiyyətləri ilə müəyyən olunur. Uzun müddət seçmə və seleksiya nəticəsində alınmış qoyun cinsləri yunun genetik davamlılığını təmin edir. Qaba yunu qabayunlu yerli qoyun cinslərindən qırxırlar ki, bunların da daxilində aparılmış uzun müddətli seleksiya işləri yunun qeyri-cinslilik əlamətini möhkəmlətməmişdir. Liflərin uzunluq və naziklik üzrə tam bərabərliyi düzgün qıvrımlılıq, yağ-tər ontimumu, ştapel, elastik müntəzəmlilik və iynəyə bənzərlik kimi göstəricilər yunluq istiqamətli qoyun cinslərində daha güclü surətdə özünü göstərir. Ətlik-yunluq cinsli qoyunların yununda merinos yununun xüsusiyyətləri az olur. Ona görə də onların yunlarının tərkibində merinos yununun miqdarı 50%-dən artıq olmur.

Yunluq cins merinoslar yerli merinos qoyunlarının Avstraliya Merinosları və Amerika Rambulyetindən (mələzləşdirilməsi) yaxşılaşdırılması nəticəsində əldə edilmişdir. Ətlik-yunluq cinslər isə qaba yunlu və quyruqlu qoyunların mələzləşdirilməsi nəticəsində əldə edilmişdir. Onların yaxşılaşdırılmasında Prekos, Sibir Merinosu Vürtemberqlərdən ayrıca istifadə edilmişdir. Hər bir cinsdə seleksiya spesifik olmuşdur.

Askaniya cinsli qoyunlardan qırxılmış zərif yun prekos qoyunlarından qırxılmış zərif yundan xeyli fərqlidir. Belə ki, askaniya qoyunlarının

yununda 64 keyfiyyət 72-75%, 60 və 70 keyfiyyətlər isə 12-18% təşkil etdiyi halda, 58 keyfiyyət 2-5% olur. Yunda yağın miqdarı 25-27% təşkil edir. Ştapellərdə yun bərabər olur və elastikdir. Prekos cinsli qoyunların yununda isə 60 keyfiyyət 40-45%, 64 keyfiyyət 35-45% və 58 keyfiyyət 12-15% təşkil edir, yunda yağın miqdarı 15-18% təşkil edir.

YarıMZərif yun sinifləre ayrıldıqda bunlarda da cinslər üzrə kəskin fərqlər gözə çarpır, belə ki, siqay cinsli qoyunların yununun uzunluğu 8-12 sm, liflərin nazikliyi 58-50 keyfiyyətdə olması, yağın miqdarı 10-15% olmaqla krosbred yunu ilə eyniyyət təşkil etsə də, cins xüsusiyyətlərinə: - yunun qabalığına, böyük elastikliyə, kifayət qədər nəzərə çarpmayan qıvrımlılığınə, optimal əyilmə qabiliyyətinə, parlaqlığının olmamasına və ya zəifliyinə malikdir. Krosbred yunu aydın qıvrımlılığa, elastik və yumşaqılığa, normal və yaxşı parlaqlılığa malik olur, zəif əyilmə qabiliyyəti vardır. Buna görə də o, müxtəlif təyinatlıdır.

Qüvvətləndirilmiş cinslər yunun düzgün qıvrımlılığını nəsilədən-nəslə sabit surətdə keçirirlər:

Belə ki, Avstraliya Merinosu yastı formalı (1 sm-də 3-4 qıvrım), romni-marş və linkoln iri normal formalı (1sm-də 1-3 qıvrım) yunun möhkəmliyinə, elastikliyinə və əyilmə qabiliyyətinə də cinsin təsiri müəyyən edilmişdir. Məsələn, siqay cinsli qoyunların yunu möhkəmlik və elastiklik göstəriciləri ilə, krosbred yunu isə elastikliyi, parlaqlılığılı ilə, dağlıq karpət yunu elastikliyi və zəif əyilmə qabiliyyəti ilə səciyyəlidir.

Liflərin qıvrımlılığılı qoyunların cins və konstitusiyə tiplərindən asılı olaraq qarşılıqlılı əsas fərqləndirici əhəmiyyətə malik əlamətdir. Qıvrımlılığılı qıvrımların formasına görə normal, yastı, sıxlaşmış və hündür, ştapel boyunca onların yerləşmə bərabərliyinə görə qiymətləndirirlər. Zəif və qeyri-düzgün qıvrılmış yuna nisbətən düzgün qıvrılmış yun daha yaxşı texnoloji göstəricilərə malik olur.

Yunun keyfiyyətinin qoyunların cins xüsusiyyətlərindən asılılığı

Yunun növ və tipinin, eləcə də ayrı-ayrı göstəricilərinin parametrlərini müəyyən edən göstəricilər kompleksi qoyunların cinsi ilə sıx bağlıdır.

Bircinsli və qeyri-cinsli yun tellərinin fərqləri qoyunların təbii və süni seçilməsi, yunun çeşidlənməsinin və s. təsiri altında formalaşmışdır.

Müxtəlif cinsli yunlu qoyunlar cins mənşəyindən asılı olaraq, xeyli müxtəlifliyə malikdir. Qaragül qoyunlarının yunu rəng əlvanlığı, orta uzunluqda qırılması, tutqunluğu və elastikliyi ilə səciyyəvidir;

- onun xüsusiyyətləri irsidir, qoyunların yayıldığı bütün zonalarda mühafizə olunur, yunun məhdudluq təyinatını şərtləndirir. Azərbaycan dağ Merinosu yunu ağ rəngə, uzun əlçimlərə, 6,5 sm-lik tiftikliyə, elastikliyə, zəif əyilmə qabiliyyətinə malikdir;

- bu xüsusiyyətlər onun toxuculuq istiqamətini müəyyən edir.

Yunun keyfiyyətinə cinsin təsiri qoyunçuluqda aparılmış çoxlu çarpazlaşdırmaların nəticələri ilə təsdiq olunmuşdur. Ölkəmizdə ayrı-ayrı cinslərin Avstraliya merinosları ilə ilkin çarpazlaşdırılması yunun sıxlığının, uzunluğunun, təmiz lif çıxarının artmasını, qıvrımlığın, bərabərliyin, elastikliyin, yağ-tərin keyfiyyətinin və liflərinin möhkəmliyinin yaxşılaşmasını təmin etmişdir.

Yunun nazikliyi

Yunun nazikliyi əsas keyfiyyət göstəricilərindən biri olmaqla, onun texnoloji xüsusiyyətləri və təmiz çıxarı ilə bağlıdır. Yun tellərinin nazikliyi 8-10 mikrona bərabər tiftikdən, 150-160 mikrona qədər olan qılan tük arasında dəyişir.

Yunun zərifliyi ondan istehsal olunan məmulatın zərifliyi ilə düz mütənasibdir. 1 kq zərif yundan hazırlanmış məmulatın miqdarı eyni çəkili qaba yundan hazırlanmış məmulatın miqdarından 3-4 dəfə çoxdur.

Ən keyfiyyətli yunu qoyunlar 2-5 yaşlarında verirlər. Cavanların yunu yaşlılara nisbətən az müntəzəm olur. Qoyunların yaşı artdıqca yunu nazikləşir, qısalır və seyrəlir.

Adi təsərrüfat şəraitində yunun nazikliyini müəyyən etmək üçün qoyunun yan nahiyəsindən yun ştapeli götürülür, onu əl ilə lifləri tam görünücüyədək düzəldib baxırlar. Təcrübəli mütəxəssislər belə qayda ilə yunun nazikliyini və yaxud keyfiyyətini müəyyən edə bilirlər. Laboratoriya şəraitində yunun nazikliyi mikroskop və ya lanometrlə

xüsusi üsulla müəyyən edilir ki, bu da adi təsərrüfat şəraitində qiymətləndirməyə nəzarət edir. Bir çox xarici ölkələrdə yunun nazikliyi İngiltərədə işlənilib hazırlanmış Brodford sinifləşməsi ilə ölçülür. Brodford sinifləşməsində bir tipli yun 14 keyfiyyətə bölünür. Keyfiyyət isə 453 qr ağırlığı olan bir ingilis funtundan istehsal edilən, uzunluğu 512 m (560 yard) olan sap sarğılarının (kələflərinin) miqdarı ilə müəyyənləşdirilir. Sovet İttifaqında bu keyfiyyət qiymətləndirilməsi tətbiq edilməmişdir. Sovet sənaye sinifləşməsi standartında, Brodford sinifləşməsindən fərqli olaraq, hər keyfiyyət üçün orta naziklik həddi müəyyən edilmişdir.

Təsərrüfat şəraitində bəzən zərif yunlu cins qoyunlarla yüksək qanlı mələzlərin zərif yununu bir-birindən keyfiyyətə fərqləndirmək çətin olur. Lakin məlumdur ki, cins qoyunların zərif yunu bir sıra keyfiyyət göstəricilərinə görə mələz qoyunların zərif yunundan üstündür. Bir çox hallarda mələz qoyunların zərif yununda qılana, quru, ölü və rəngli tüklərə təsadüf olunur. Bu qoyunların yunu cins qoyunlara nisbətən az müntəzəm olur. Sənaye sinifləşdirilməsi standartında bu cəhətə xüsusi fikir verilmişdir. Belə ki, zərif yunlu cinslərin yununun qeyri-bərabərlik əmsalı 20,0-25,6% arasında tərəddüd etdiyi halda, zərif yunlu mələzlərin yununun qeyri-bərabərlik əmsalı 25,0-34,0% olur.

Qoyun dərisinin ayrı-ayrı nahiyələrinin qalınlığı və möhkəmliyi müxtəlifdir. Adətən nazik və möhkəm dəridə zərif və sıx yun yetişir, qalın və yumşaq dəridə isə qaba və seyrək yun olur. Qoyunların ayrı-ayrı nahiyələrinin yunu nazikliyinə, uzunluğuna, sıxlığına və qıvrımlığına görə bir-birindən fərqlənir. Qoyunun kürək nahiyəsində ən zərif yun, yan hissəsində orta zəriflikdə, bud nahiyəsində isə nisbətən yağınlaşmış yun olur. Belə müxtəliflik zərif yunlu qoyunlarda daha aydın görünür.

Bonitrə zamanı yunun nazikliyi qoyunların yan nahiyəsində müəyyən olunur və rəqəmlə qeydə alınır.

Dövlət standartına müvafiq olaraq, zərif yun 4 keyfiyyət növünə bölünür: – 80, 70, 64, 60. Bununla yanaşı, keçici keyfiyyətlərdən də (64-70, 64-60, yaxud 70-64, 60-64) istifadə olunur.

Yunun möhkəmliyinin müəyyən edilməsi

Bunun üçün 2-3 qr yuyulmuş və daranmış yun götürüb, onu əlçimləmə ayırırlar. Əlçimlərdən çəkisi 3-4 mqr və uzunluğu 25 mm olan 50 dəstə kəşib, onları 24 saat $65 \pm 3\%$ nisbi rütubət və $20 \pm 2^{\circ}\text{C}$ temperatur şəraitində məxmər planşetə qoyulur. Bu qayda ilə hazırlanmış dəstələri DIII3-markalı dinamometrin köməyi ilə qırırlar. Qırılmış dəstəni (hər iki yarım dəstəni) 0,1 mqr dəqiqliyinədək çəkirlər. Əgər dəstəni qıran zaman bütün liflər qırılmamışdırsa, belə dəstələri çəkmir və nəzərə almırlar. Yunun möhkəmliyini bu düsturla hesablayırlar.

$$L_p = \frac{LnP}{g}$$

Burada: L_p - qırılma uzunluğu, km;
 L - dəstənin uzunluğu, mm;
 n - dəstənin miqdarı, ədədlə;
 P - qırılmış bütün dəstələr üzrə düşən orta yük, kq;
 g - qırılmış dəstələrin çəkisi, mq.

Yunun müntəzəmliyi

Damazlıq–seleksiya işi yaxşı təşkil edilmiş qoyunçuluq təsərrüfatlarının yüksək sinifli zərif yunlu sürülərinin yunu bir qayda olaraq, uzunluğuna, nazikliyinə və digər göstəricilərinə görə müntəzəmdir. Mələz mənşəli sürülərdə isə zərif yun 3-4, bəzən də 5 növ keyfiyyətdən ibarət olur ki, bu da damazlıq işinin aşağı səviyyədə olduğunu bildirən əlamətdir.

Bütöv yunun və onun ştapelinin liflərinin uzunluğunun və nazikliyinə müntəzəm olması vacib əhəmiyyət kəsb edir. Yun liflərinin qeyri-müntəzəmliyi həm ştapeldə, həm də bütöv yunda müəyyən edilir. Bütöv yunun qeyri-müntəzəmliyi onun ayrı-ayrı hissələrində yun liflərinin uzunluğunun və keyfiyyətinin fərqi ilə hesablanır. Yun ştapelinin qeyri-müntəzəmliyi isə ştapeldəki liflərin uzunluğunun və nazikliyinə fərqi ilə müəyyən olunur. Bütöv yunda uzunluğa görə müntəzəmlik müəyyən olunarkən xətkəşlə bel, yan və kürək nahiyələrinin yununun uzunluğu ölçülür. Müntəzəmlik ştapelin

uzunluğuna görə tapılıqda isə ancaq yan nahiyəsindən adi qayda ilə nümunə götürülür.

Yunun qeyri-müntəzəmlik əmsalının yüksək göstəricisi qoyunların mələz mənşəli və onlarla aparılan damazlıq-seleksiya işinin aşağı keyfiyyətli olmasına işarədir. Bəzi hallarda müxtəlif zonalarda müxtəlif yun lifləri gözə çarpır ki, bu da yarıtmaz yemləmə şəraiti ilə əlaqədardır. Təsərrüfatlarda belə nöqsanlı yun istehsalına yol verilməməli və damazlıq-seleksiya işi müntəzəm yunlu qoyunların yetişdirilməsinə doğru yönəlməlidir. Lakin qoyun orqanizminin müxtəlif nahiyələrindəki dərinin qalınlığı və yumşaqlığı müxtəlif olduğu üçün tam müntəzəm yun yetişdirmək çətin problemdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, yunun sinifləşdirilməsi standartında müntəzəmliyə xüsusi fikir verilir. Yunun müntəzəmlik dərəcəsini müəyyən etmək üçün qeyri-bərabərlik əmsalı (V) işlənilib hazırlanmışdır. Bu əmsal yunun növündən asılı olaraq dəyişir. Belə ki, zərif yunlu cinslərin 80 keyfiyyətli yununun qeyri-bərabərlik əmsalı 20%, 70 keyfiyyətli yununda 22%, 64-keyfiyyətlininki 23,6 % və 60 keyfiyyətlininki isə 25,6 % dir. Müqayisəli olaraq orta kvadrat dəyişkənlik (σ) $\pm 3,60$ mkm, $\pm 4,51$, $\pm 5,53$, $\pm 6,40$ mkm olur.

Mələz mənşəli zərif yun üçün bu göstəricilər aşağıdakı kimidir: Qeyri-bərabərlik əmsalı 64-keyfiyyətli yun üçün 25%, 60-keyfiyyətli yun üçün 28%, müqayisəli olaraq orta kvadrat dəyişkənlik 5,75 və 7,0 mkm olur. Bir çox zərif yunlu qoyunların yununun nazikliyinə cinsdaxili dəyişkənliyi çox böyükdür. Bəzən bu dəyişkənlik 5-6 keyfiyyət (80-56) növünə çatır ki, bu da xoşagəlməz əlamətdir.

Müasir şəraitdə sənaye üçün birtipli və az dəyişkən keyfiyyət növlü (70-64) yunu olan qoyunların sənaye təməli üzərində geniş sürü massivlərinin yaradılması vacibdir.

Qoyunçuluğun damazlıq-seleksiya işində yunun müntəzəmliyi aşağıdakı kimi işarə olunur:

“Y” – bütöv yun müntəzəmdir;

Yapağının (bütöv yunun) yan və bud nahiyəsindəki nazikliyi arasındakı fərq 1 keyfiyyət növündən çox deyildir.

“Y”–bütöv yunun müntəzəmliyi az kifayətləndiricidir. Yarpağının yan və bud nahiyəsindəki nazikliyi arasındakı fərq iki keyfiyyət növündən çox deyildir.

“Y”–bütöv yun müntəzəm deyildir. Yarpağının yan və bud nahiyəsindəki nazikliyi arasındakı fərq iki keyfiyyət növündən çoxdur.

Yunun sıxlığı

Yunun sıxlığı onun texnoloji xüsusiyyətlərinə aid edilir. Yunun sıxlığı əsas kəmiyyət göstəricisi olmaqla, irsən keçən xüsusiyyət olduğu üçün zootexnologiyada böyük əhəmiyyətə malikdir. Yunun sıxlığı gözəyari və laboratoriya üsulu ilə təyin edilir. Seyrək yunlar laylaşır–market əmələ gətirir, marketi olan yunlar isə aşağı keyfiyyətli yun hesab edilir. Belə heyvanlar törədici qoçdursa çıxdaş edilərək sürüdən çıxarılır, əgər qoyundursa yaxşılaşdırıcı törədici qoçlarla mayalandırılır.

Yunun sıxlığının müəyyən edilməsi

Yunun sıxlığını müəyyən etmək üçün nümunəni 4 kv. sm dəri sahəsindən xüsusi çəngəllə götürürlər. Qırılmış yunu 50°C temperaturu olan sabunlu və sodalı məhlulda yuyur, sonra temperaturu 70°C olan quruducu şkafda hava quruluşu vəziyyətinə qədər qurudurlar. Qurudulmuş nümunədən iki dəfə təqribən 300-400 lif (tük) götürüb, iki nümunə düzəldib və onları 0,1 mq dəqiqliyinədək çəkirlər.

Bütöv yunun 4 kv.sm. sahəsindən götürülən liflərin miqdarını proporsiya əsasında hesablayırlar.

Məsələn, 4 kv.sm. dəri sahəsindən qırılan yun nümunəsi 1210 mq təşkil edir. Birinci nümunənin çəkisi 10 mq, ikincinin isə 8,5 mq-dır. İki nümunənin ümumi kütləsi 18,5 mq, liflərin miqdarı isə 415 ədəd təşkil edirsə, onda 4 kv. sm-də liflərin miqdarı

$$\frac{1210 \times 415}{18,5} = 26620$$
, bu zaman 1 kv. sm-də isə $26620 : 4 = 66,54$ təşkil edəcəkdir.

Yunun rəngi

Yunun rəngi dəri pigmentləridir. Toxuculuq sənayesində və yunçuluqda ən əhəmiyyətli ağ rəngdir. Rəngli yunları kimyəvi yolla rəngsizləşdirmək olur, lakin bu zaman yunun keyfiyyəti aşağı düşür. Ağ rəngli yun müxtəlif (qarıxıq) rəngli yunlardan hər cəhətdən üstünlüyə malikdir. Ağ yun dövlət tərəfindən də baha qiymətə alınır. Ağ rəng sənaye üçün ona görə qiymətlidir ki, bu yunlardan istənilən rəngdə parça toxunması mümkündür. Bəzi təsərrüfatlarda qoyunlar qırıldıqdan sonra düzgün çimildirilmədiyi üzündən yunun rəngi saralır və öz təbii rəngini itirmiş zərif və yarım zərif yunlar 3% normal yundan aşağı qiymətə satılır.

Yunun nəmliyi

Yun hiqroskopikdir, nəmliyi tezliklə özünə çəkir. Yunun tərkibində quru yuna nisbətən nəm yunda vardır. Kirli yunda nəmliyin miqdarı onun tərkibində olan digər qarışıqların miqdarından asılı olaraq, müxtəlif olur. Qoyunçuluqla məşğul olan bütün təsərrüfatlar istehsal etdikləri yunu birbaşa yunun ilkin emalı fabrikinə təhvil verməlidirlər. Odur ki, kəndli-fermer və digər təsərrüfatlarda qoyunçuluqla məşğul olan mütəxəssislər nəmliyi bilməlidirlər. Yunda nəmlik çox olduğu üçün nəmliyi təyin etməkdən ötrə nümunə də çox götürülməlidir.

Nəmliyi təyin etmək üçün hərəsi 200 qr dan az olmayaraq hər növ yundan 3 ədəd nümunə götürülür. Götürülmüş nümunələr təhlil edilir və bu halda alınan rəqəm nisbətən dəqiq olur. Yun liflərindən 5-ni ayıraraq xüsusi mişarlarla kəsirlər. İstifadə üçün yunun orta hissəsindən götürülür. Yunda 2 cürə nəmlik olur:

1. Kondision nəmlik,
2. Faktiki nəmlik.

Kondision nəmliyi təyin etmək üçün kondision aparatdan istifadə edirlər. Nəmlik quru çəkiyə görə müəyyən edilir.

$$W = \frac{B_1 - B_2 * 100}{B_1 \text{ və ya } B_2}$$

Yunun nəmliyi faizlərlə ölçülür. Kondision çəkini tapmaq üçün yunun kondision nəmliyini matematik yolla da hesablamaq olur. Yunu çəkmədən nümunə götürülür.

$$W = (\alpha + \beta) * \gamma \sqrt[4]{100 - 4}$$

$\alpha - \beta$ kofisienttdir. 0,8000-0,7443;

Yunun kondision çəkisi,

$$A_k = \frac{A_\phi (100 + W_k)}{100 + W_\phi}$$

A_ϕ – yunun faktiki çəkisi, qramla;

W_k – yunun kondision nəmliyi, %-lə;

W_ϕ – yunun faktiki nəmliyi, %-lə.

Yunun nəmliyi 1% artarsa onun nazikliyi də 1% artır. Yuna daxil olan su molekulların içərisinə girir. Odur ki, yundan nəmliyi çıxartmaq çətinidir. Yunun rənglənməsində də bunun əhəmiyyəti vardır. Yunun rəng saxlama qabiliyyəti də buradan görünür. Toxuculuq sənayesində yunu ayırməyə buraxdıqda onun nəmliyini müəyyən edirlər. Yun parçalar quru olduqda elektriki keçirmir, lakin nəm olduqda, suyun hesabına elektriki keçirir. Yun parçalar elektrikə çox davamlıdır. Yunun daxilində olan molekullar nəmliyi tez götürür və tez də buraxır, nəmliyi gec götürür və gec də buraxır. Özü də yun nəmliyi çox götürür.

Yunun nəmliyinin təyin edilməsi

Seçilib götürülmüş 100 qr-lıq yun nümunəsini sabit quru kütləyə qədər 100-105°C temperaturda tənzip kisədə qurudurlar. Nümunənin hava və sabit quru kütləsinin arasındakı fərq nəmliyin qramlarla miqdarını təşkil edir. Nəmliyin miqdarını bu düsturla hesablayırlar.

$$X = \frac{100 \times A}{B}$$

Burada; X – nəmliyin tərkibi, %-lə; A – Nəmliyin miqdarı, qramla; B – Yun nümunəsinin sabit quru kütləsi, qramla.

Sənayedə təmiz yun məsarifinin normallaşdırılması, habelə yunun satınalma və planlaşdırılması təmiz yunun tərkib qalığı və nəmlik normaları aşağıdakı qaydada təsdiq edilmişdir:

- Yağ-1,0 %
- Bitgi zibili-qırıntısı-1,0%;
- Mineral-qarışığı-1,0%;
- Yunun əsası-97,0%;

- Kondision nəmlik–17,0%.

Yunun kimyəviliyi

Qoyun yunu karbondan 49,2-52,0%, hidrogəndən 6,5-7,5%, oksigəndən 17-24%, azotdan 15,7-20,8% və kükürdəndən 2-5% ibarətdir. Yun zülalı maddə olub 18 amin turşusundan təşkil olunur. Keratin amfaliten turşu və qələvi kimi ionlaşır. Liflərin xüsusiyyətlərinin dəyişkənliyi ilə qarşılıqlı asılılıqdır (Aleksander, Xodson 1958; V.V. Kalinin 1972; Makar 1971. və s.). Turşu hidrolizi yun molekulunun əhəmiyyətsiz hissəsi olan triptofanı dağdır. Qüvvəli turşular yun zülalını fəal surətdə hidroliz edir, lakin bu halda yalnız amidlər tamamilə, eptid əlamətləri isə əhəmiyyətsiz dərəcədə dağılır.

İstehsalat şəraitində qələvi hidrolizi törədən amillər yuna məhvedici təsir göstərir. Qələvi liflərin amin turşusu tərkibini və xüsusən kükürd saxlayıcı turşuları xeyli dəyişdirir. Sistinin, metioninin və serinin neptin əlaqələrinin pozulması möhkəmliyin, elastikliyin və yumşaqlığın itməsinə səbəb olur. Sistinin pozulmasının, daha doğrusu, onun sistin turşusuna çevrilməsinin qarşısını almaq üçün yunu əlverişsiz xarici mühit amillərindən (artıq nəmlikdən, ammonyak buxarından, miz toplaşmasından və s.) qorumaq lazımdır.

Yun karotin lif kökünün hüceyrələrində əmələ gəlir, onun sabitləşməsində kükürd mühüm rol oynayır (İ.A.Makar, 1961-1977). Prekeratin qovucuqlarda olur, keratində olduğuna nisbətən onlarda sistin xeyli azdır (cədvəl 1). Lif bağlarında (bəndlərində) lifli fraksiyalar (fibrillalar), prekeratində isə matriks çoxluq təşkil edir (F.F.Lukaşevski 1971).

Yunun kül maddələri cəmi 1-2% təşkil edir.

(K_2O ; Na_2O ; CaO ; SO_3 üstündür; SiO_2 ; Al_2O_3 ; Fe_2O_3 -də vardır). Yunun kimyəvilik və quruluşunun mürəkkəbliyi onun mühafizə olunması üzrə yalnız böyümə dövründə deyil, qırxım, yunun qablaşdırılması, saxlanması və emalı zamanı da zəruri edir.

Dəri zülallarının, tük qovuqcuqlarının və yunun amin turşuları tərkibi (İ.A.Makara görə)

Cədvəl

S/s	Amin turşuları	Dərinin zülalları	Qovuqcuqların zülalları	Yunun keratini
11	Sistin	4,0	4,2	11,3
22	Lizin	6,0	8,6	4,5
33	Histidin	1,4	4,6	0,8
44	Arqinin	8,0	10,0	8,8
55	Asparagin, serin, qılısin,	37,7	33,0	29,5
66	Qlütamintreonin	13,3	23,0	21,9
77	Alanin	5,6	5,7	2,9
88	Trozin	2,5	7,4	4,0
99	Valin, metionim	3,0	6,1	6,1
110	Venilalanin	1,8	6,1	2,8
111	Leysin və izoleysin	6,0	11,2	13,0

Yunda olan yağ və piy vəziləri

Yağ yunun bütün texnoloji xüsusiyyətlərini qoruyub saxlayır. Yunçuluqda zootexniki işlər aparıldıqda yağ zootexnikə köməklik edir. Keyfiyyətli yun istehsalında yağsız yun keyfiyyətsiz sayılır. Yağ və piy vəziləri ancaq yun soğancığından yuxarı qında əmələ gəlir.

Yun çıxdıqca (inkişaf etdikcə) dəri altında yağlanır yağın miqdarı qoyunun cinsindən, cinsiyyətindən, yaşından və s. asılı olaraq 04-50% arasında ola bilər. Yunun texnoloji xüsusiyyətini saxlamaqdan artıq istehsal olunan yağ zootexnik üçün zərərdir. Bir kq yun istehsal etmək üçün 70-97 yem vahidi sərf olunması qəbul edilib.

+Ж – yunun tərkibində olan çox yağ;

++Ж – yunun tərkibində olan lap çox yağ;

–Ж – yunun tərkibində olan az yağ;

—Ж – yunun tərkibində olan çox az yağ. Fənər

Qoyunçuluq təsərrüfatlarında yunda yağın miqdarı yalnız gözəyarı təyin olunur. Elmi-tədqiqat işlərində isə laboratoriya üsulundan istifadə

olunur. Yunda olan yağın tərkibi yağ turşularından ibarətdir. Yunun yağında ən çox olein, palmitin və stearin yağ turşuları olur.

Olein turşusunun yağı suda yaxşı həll olur, o biri turşuların yağı isə pis həll olur. Rəngi isə tünd olur. Yağın rəngi nə qədər sarı olarsa, onda yağ-tər suda pis həll olur. Yağ suda bəzən sarı rəngli yox, ağ rəngli həm də mum kimi bərk olur. Suda gec həll olan yağ-tər sənayedə çoxlu miqdarda sabun və soda tələb edir və bu zaman yunun keyfiyyəti aşağı düşür. Törədici qoçlarda yağın miqdarına çox fikir vermək lazımdır. Belə ki, yunda yağın miqdarının təyin edilməsi lazımdır, həm də asandır. Yunun yağını laboratoriyada Sokslet aparatı vasitəsi ilə təyin edirlər. Sokslet aparatı ona görə çox işlədilir ki, onda bütün işlər aparatın özündə gedir, yuyulması və s. Bu zaman əlavə mexaniki köməyə ehtiyac olmur.

Yunda yağı yumaq üçün efirdən istifadə olunur. Efir ən yaxşı yağ yuyandır. Yunda yağın miqdarı qoyunun cinsindən, cinsiyyətindən, yaşından və s. asılıdır. Zərif yunlu cinslərin özlərində də yağın miqdarı müxtəlif olur. Belə ki, Sal-Qafqaz cinsində 28-32% arasında, Azərbaycan dağ Merinosunda 27%, Mazayev cinsində 40% yağ olur.

Yunun tipografiyasından asılı olaraq yağın miqdarı da dəyişir. Qoyunun bel və bud nahiyələrində yağ-tərin miqdarı az olur. Boyun nahiyəsində isə ləp az miqdarda yağ-tər olur. Qoyunların əsasən yan və kürək nahiyələrində yağ-tərin miqdarı nisbətən çox olur. Ayrı-ayrı nahiyələrdə yağ-tərin miqdarı 10%-ə qədər fərq verir. Bədənin müxtəlif nahiyələrində cinsiyyətindən asılı olaraq, yağ-tərin miqdarı da dəyişir. Törədici qoçlarda yağ-tərin miqdarı cinsiyyət xüsusiyyəti olaraq, ana qoyunlara nisbətən çoxluq təşkil edir. Heyvan yaşlandıqca onun yununda yağ-tərin miqdarı da artır. Qoyunlarda 4-5 yaşa qədər yağ-tərin miqdarı getdikcə çoxalır.

Yunun tərkibində yağın miqdarı qoyunların yemlənmə, bəslənmə və saxlanılma şəraitindən də çox asılıdır. Zootexniki qaydada düzgün yemləndirilməyən qoyunları qırmaq da çətin olur. Tövlə (pəyə, yataq) şəraitində saxlanılan qoyunlarda yağın miqdarı çox, otlaq-örüş şəraitində saxlanılan qoyunlarda isə əksinə az olur. Yunda yağın miqdarı fəsil üzrə də dəyişə bilir. Məsələn,-atmosferin təsirindən qış vaxtı yağ-piy vəzilərinin

fəaliyyəti azalır, yayda isə əksinə çox olur. Qoyunlarda qoturluq və s. xəstəliklər də yağ-tərə mənfə təsir göstərir. Dərinin ekzeması, qoğlaşır və s. bu zaman da yunda yağ-tərə azalır.

Yunun tərkibində yağın miqdarının müəyyən edilməsi

Bunun üçün hərəsinin çəkisi 5 qram olan iki yun nümunəsini süzəcə büküb, sabit quru kütlə alınadək qurudurlar, sonra isə Sokslet aparatına qoyur və 16 saat müddətində efirlə ekstraksiya edirlər. Bundan sonra, efir tam çıxana qədər nümunəni küləyə verir, sonra 100-105⁰C temperaturda qurudurlar. Ekstraksiya edəndən əvvəl və sonra nümunə kütləsində olan fərq qramla yağın miqdarını təşkil edir. Qurutduqdan və yağın miqdarını qeyd etdikdən sonra təri və qarışıqları kənarlaşdırmaq üçün nümunəni yuyurlar. Yuyulmuş nümunəni sabit quru çəkiyə qədər qurudurlar. Yuyulmuş yun kütləsi aşağıdakı düsturla yağın miqdarını hesablamaq üçün lazımdır.

$$X = \frac{100 * A}{B + A}$$

Burada: X–yağın tərkibi, %-lə; A–yağın sabit quru kütləsi, qr-la; B–yuyulmuş yunun sabit quru kütləsi, qr-la göstərilir.

Yunun təri

Yunda olan tərin yun üçün o qədər də əhəmiyyəti yoxdur. O, əsasən, orqanizmdə temperaturu tənzimləyir. Tərin tərkibindəki mineral maddələrdən ibarət duzların yunun qurumasında əhəmiyyəti vardır. Belə ki, yunun üzərində piy kimi yağdan da möhkəm pərdə əmələ gəlir ki, bu da yunun möhkəmliyini artırır. Yunda tərin çox olması sənayedə sodanın və sabunun işlənməsinə qənaət edir və həm də yunun keyfiyyətini yaxşılaşdırır. Qoyunçuluqla məşğul olan zootexnik tərin miqdarını bilməlidir.

$$X = \frac{100xC}{B};$$

Burada: X–tərin miqdarı, %-lə, C–tərin çəkisi qr-la, B–kirli yunun daimi quru çəkisi qr-la verilir.

Yaşın, cinsiyyətin, qoyunların fizioloji vəziyyətinin yunun keyfiyyətinə təsiri

Yaş artdıqca liflər yoğunlaşır. Zərif yunlu cinslərin yeni doğulmuş quzularının lifinin orta nazikliyi 80-70 keyfiyyətdə, 4 aylıqda 70-64 keyfiyyətdə, 15-16 aylıqda 64 (tək-tək hallarda 60), 28 aylıqda isə 64 və ya 60 keyfiyyətli olur.

Cinslərin tezyetişkənliyindən asılı olaraq, liflərin nazikliyi qoyunların 2,5 və ya 3,5 yaşlarında sabitləşir. Cavan qoyunlarda 15-16 aylıqda lifin yuxarısı dibindən nazikdir, yaşlı qoyunlarda bunun əksinədir, belə ki, 2,5-3,5-dən 5 yaşa qədər lifin nazikliyi də az dəyişilir.

Liflərin bərabərliyi quzularda doğumdan 5-6 aylığa kimi yaxşılaşır. Ştapeldən qıl tüklər tökülür, 6 aylıqdan 9 aylığa qədər liflərin bərabərliyi pisləşir. Yun örtüyü 9 aylıqdan sonra az dəyişilir, lakin qılan tüklərin tökülməsi hesabına bərabərlik yenidən yaxşılaşır. Qoyunların 70%-də 2,5-3,0 yaşlarında liflərin bərabərlik göstəriciləri 15 aylıqdakı göstəricisi ilə eyni olur.

İqlimin və mövsüm amillərinin yunun keyfiyyətinə təsiri

Günəş işığı, nəmlik, havanın temperaturu, küləyin gücü və başqa iqlim amilləri yunun fiziki-mexaniki xüsusiyyətlərinə mənfi təsir edir.

İnsalyasya (günəş radiasiyası) yüksək olan zonalarda qoyunların yunu ştapelin ucunda (xüsusən beldə) zəifləmiş, cod, kövrək olur, və sarıya çalır. Qələvi mühitdə yuyulduqda möhkəmliyini itirir, ayrılma zamanı qırılır, boyanmada müxtəlif çalarlıq və parçada ləkəlilik yaradır.

Rütubətli zonalarda yun uzandıqca artıq nəmliyi udur, su yundakı zülalın hidrolizini gücləndirir, möhkəmlik və rəngin təbiliyi itir (yüksək temperaturda proseslərin sürəti artır). Güclü küləklər əsən zonalarda yun çox quruyur, piy-tər dəyişilir və özünün qoruyuculuq xüsusiyyətini itirir, yun tozlanır, liflərin axçalı qatı dağılır, bundan sonra isə mexaniki möhkəmlik xüsusiyyətləri pisləşir. Odur ki, rütubətli zonalarda uzun yunlu qoyunlar, quru, isti və küləkli zonalarda sıx yunlu qoyunların saxlanılması məsləhət görülür. Qoyun cinslərinin kəskin əks xüsusiyyətli iqlim zonalarına yerdəyişmələri yunluq göstəricilərini dəyişdirir. Yun liflərinin nazikliyinin mövsümlə bağlı dəyişkənliyi bütün cinslərdən olan

müxtəlif yaşlı qoyun və qoçlara xasdır. Diametri payızda böyüyür, qışda isə yavaş-yavaş kiçilərək, mart-aprel aylarında minimal ölçüyə çatır. Mə-sələn, yaşlı axtalarda və şişəklərdə liflərin diametrinin payız artımı 12-16%, yazdakı kiçilməsi 15-20%-dir.

Doğar qoyunlarda liflərin diametrinin yaz kiçilməsi 25-30% təşkil edir və bu yalnız mövsümdən deyil, fizioloji vəziyyətdən də asılı olur. Şişəklərdə liflərin yazda nazilməsi diametrin yaşla bağlı olaraq artma meylinin mövcudluğu sayəsində qətiyyətsizdir 5-10%. Qeyri-cinsli yun liflərinin diametrinin mövsümlük dəyişkənliyi də bunun kimidir, bu zaman tiftik daha kəskin dəyişilir.

Liflərin uzunluğunun mövsümdən asılı olaraq dəyişməsi eynicinsli yunlu qoyunlarda belə olur:

- Yayda və erkən payızda yun maksimum uzanır, payızın axırlarında və qışda artım azalaraq, mart ayında ən kiçik göstəriciyə çatır. Qaba yunlu qoyunlarda da yun artımının ümumi qanunauyğunluğu zərif yunlarda olduğu kimidir.

Yunun qıvrımlığının mövsümlük dəyişmələri yağ-tərin dəyişkənliyi ilə bağlıdır. Yayda əmələ gəlmiş yun (ştapelin üst üçdə biri) qıvrımların düzgün olmayan formasına, 1 sm-də nisbətən az qıvrımlara malik olur, bəzən qıvrımlar tamamilə itir (bu ştapelin üst hissəsinin yuyulub getməsinin və yun piyinin keyfiyyət dəyişikliklərinin nəticəsidir).

Qışda ştapelin ortası, yazda isə aşağısı əmələ gəlmiş yun düzgün qıvrılmaqla səciyyələnir. Piy-tər tərkibindəki mövsümlük dəyişmələr dəri dəmirinin dəyişilmələri ilə bağlıdır. Payızda qoyunların yununda yazdakına nisbətən piy-tər az olur. Odur ki, adi şəraitdə saxlanılan qoyunlarda onun keyfiyyəti ştapelin aşağısından (yaz yunu) yuxarıya (yaz-payız yunu) doğru getdikcə pisləşir. Müvafiq surətdə sabit kəmiyyətlər: ərimə temperaturu, yod, turşuluq, efir, sabunlaşma kəmiyyətləri artır. Təcrübələr göstərmişdir ki, Ukraynanın cənubunda tövlə-otlaq şəraitində saxlanılan Askaniya cinsli qoyunların yununda yay-payız dövründə piyin miqdarı 21,7%, qış-yaz dövründə isə 26,6% olmuşdur; tərin miqdarı isə 18,6-dan 21,1%-ə qədər artmışdır. Yunda piyin (yağın) keyfiyyəti yazda pisləşir: ərimə temperaturu 42,3-dən 39,3°C-dək, turşuluq 20,0-dən 14,6

dək, efir 82,0 dən 78,2-dək, sabunlaşma 102,3 dən 92,8 dək kəmiyyətləri azalır, yod ədədi isə 18,0 dan 24,9-dək artır.

Yunun möhkəmliyi ilin mövsümündən də asılıdır. Məsələn; qış və yay vaxtları üçün lif əlçiminin möhkəmliyi orta hesabla 9,6-7,7-dən 6,4-5,5 dək azalır. Tək tükün möhkəmliyi isə müvafiq olaraq 11,6 dan 10,6 sm qramadək aşağı düşür.

Qoyunların yemləmə səviyyəsi və tipinin yunun keyfiyyətinə təsiri

Müəyyən edilmişdir ki, qoyunların yemləmə normasının yazda 16-18% azaldılması lifin (tükün) orta diametrinin şişəklərdə (toğlularda) 15-18%, yaşlı şişəklərdə 25% kiçilməsi ilə nəticələnir. Bu halda şişəklərdən zəifləmiş (nazılmış) yun, yaşlı şişəklərdə isə qüsurlu-yun alınır. Doğar qoyunların yemləmə normasını yazda 15-18% azaltdıqda lif diametrinin 22-29%, həmin normaların 25-30% aşağı salınması isə müvafiq surətdə 30-35% tükün nazıqlaşmasına səbəb olur.

Yemləmə səviyyəsinin ÜİHİ-nin normalarına qarşı 18-22% yüksəldilməsi yunun qabalaşmasını gücləndirmədə lif (tük) yoğunluğunu 4,5-5,0% artırır. Çoxillik məlumatlara görə, Askaniya cinsinin qoçları bol-bol yemləndikdə ÜİHİ-nin normaları ilə yemlənmiş qoçlardakı 20-22 mk əvəzinə orta 21-23 mk lif yoğunluğuna malik olmuşdur.

Yemləmə səviyyəsinin yunun uzunluğunun dəyişkənliyinə təsirini hələ 1927-1929-cu illərdə M.F.İvanov müəyyən etmişdir. Təcrübələr göstərmişdir ki, yemləmə normasını 15-18% azaltdıqda doğar qoyunlarda yunun orta aylıq uzanması 25-27% azalır.

Ayrı-ayrı yemlərin də yunun uzunluğuna təsiri müəyyən edilmişdir. Qara yonca otu yunun əlavə olaraq 2-3 sm uzanmasına, ilboyu silosla yemləndikdə isə yunun uzunluğunun 2 sm azalmasına səbəb olur. Qoyunları silosla çox yemlədikdə piy-tər öz keyfiyyətini itirir. Doğar qoyunların rasionuna yemin quru maddələrinin 0,3-0,4%-i qədər qlauber duzu əlavə etməklə yunun uzunluğunun 4-6% artmasına nail olmaq olur.

Yemləmə şəraitinin yunun qıvrımlığına təsiri kifayət qədər öyrənilməmişdir. Martsonun (1970) verdiyi məlumata görə, yemlərdə misin kəskin çatışmazlığı merinoslarda yunun qıvrımlığının tamamilə

itməsinə və eyni zamanda soğancıqların morfoloji dəyişilməsinə gətirib çıxarmışdır. Araşdırmalarla müəyyən olunmuşdur ki, yemləmə piy-tərin keyfiyyətinə və liflərin möhkəmliyinə təsir edir. Məsələn, qoyunların ümumi yemləmə səviyyəsinin 25-30% azaldılması piy-tərin miqdarının 22-25%-dən 15-16%-ə dək azalmasına gətirib çıxarır. Silosdan və tam rasionlu qranullardan ilboyu istifadə edilməsi onun miqdarının 4-5% azalması ilə nəticələnir.

ÜİHI-nin normalarına qarşı ümumi yemləmə səviyyəsinin 15% və proteinli yemləmənin 20% aşağı salınması qoyunlarda payız dövründə lifin möhkəmliyini 7,7-dən 6,8 km-dək, yaz dövründə isə 6,1-dən 4,6 km-dək azaldır. Lakin ümumi və proteinli yemləmə normalarının 20-22% yüksəldilməsi lifin möhkəmliyinin yaz dövründə artmasına müsbət təsir etməmişdir.

Qoyunların saxlanılma üsullarının yunun keyfiyyətinə təsiri

Qoyunların saxlanılma şəraiti yunun xassələrinə xarici mühitlə müəyyən dərəcədə təsir edir. Qoyunların örüş-otlaq şəraitində saxlanması yunun artımına və möhkəm liflər əmələ gəlməsinə səbəb olur. Yay-payız yunu keratinin ən yaxşı tərkibi amin turşularının ən çox miqdarı, eləcə də yunluq xüsusiyyətlər kompleksi ilə səciyyələnir.

Mədəni otlaqda yay-payız otarılmasına çıxarılaqla qoyunların 7 ay müddətində talvar (çardağ) altında saxlanması yunun keyfiyyətinə müsbət təsir edir. Talvarlar yunu yağıntından və həddindən artıq insolyasiyadan, eləcə də tozlanma və zibillənmədən qoruyur.

Respublikamızın bəzi bölgələrində qoyunların stasionar- tövlə şəraitində saxlanması üsulu torpaqlarının əksəriyyətinin əkin altında olan təsərrüfatlarda həyata keçirilməsi məsləhətdir. Bu zaman qoyunların məhsuldarlığı artar və yununun keyfiyyəti də yaxşılaşar.

Qoyunların qırılma qaydasının və qırım texnikasının yunun keyfiyyətinə təsiri

Qoyunların qırılma qaydası liflərin uzunluğunu şərtləndirir. Bütün cinslərdən olan eynicinsli (yekcins zərif və yarımzərif) yunlu qoyunları

ildə bir dəfə yazda qırxırlar. Qeyri-cinsli (qaba və yarımqaba) yunlu qoyunları isə ildə 2 dəfə–yazda və payızda qırxırlar.

Zərif və yarıMZərif yunlu qoyunları ildə 2 dəfə qırxıqdə xammalın, yəni yunun qiyməti aşağı düşür. Belə ki, onu toxuculuq kamvol və trikotaj sənayesi üçün yararsız edir. Lakin qaba və yarımqaba yunlu qoyunların ildə 2 dəfə qırxılması yunun miqdarının artmasına müsbət təsir edir və onun xüsusiyyətlərini yaxşılaşdırır ki, bunun da nəticəsində yunun emalı (didilməsi, yuyulması, daranması və s.) işləri xeyli asanlaşır.

Qoyunçuluq təsərrüfatlarının intensiv formaları və sənayedə texniki irəliləyişi cavan heyvanların ildə 2 dəfə qırxılmasını tələb edir. Cavanlar ilk dəfə 6-7 aylığında, İkinci dəfə isə 15-16 aylıq yaşında qırxılmalıdır. Bu, liflərin uzunluq və hamarlıq üzrə bərabərliyini artırmaqla, yunun keyfiyyətinə də müsbət təsir edir. Bu yolla cavan qoyunların hər birindən yun qırxılması orta hesabla 1 kq-a qədər artır. Quzuların yununun uzunluğu 3,5-4,0 sm (zərif yunlularda) və 4,0-4,5 sm (yarım zərif yunlu) olduqda ən geci avqustun 1-dək qırxılması 2-ci qırxımda 1-ci sinifli yun alınmasını təmin edir. Buna uyğun olaraq zərif, yarıMZərif və krosbred yunlu cavan toğluların ildə 2 dəfə qırxılmasına icazə verən zərif və yarıMZərif və quzu yunu qəbulu üzrə texniki göstərişlər də vardır. Qoyunların qırxılma müddətləri yunun keyfiyyətinə əhəmiyyətli surətdə təsir edir. Hər bir iqlim zonası üçün müddətlər müxtəlifdir və konkret ilin meteoroloji şəraitinə müvafiq qaydada dəqiqləşdirilməlidir. Yaz qırxımı, əsasən, aprel və may aylarında, payız qırxımı isə avqust və sentyabr aylarında aparılır. Müasir tikililərdə yaz aylarında qırxılmış yunda nəmlik 17,05%-dən çox 30,0-40,0% olarsa onda yun çürüməyə başlayır. Odur ki, belə nəm yunlar qurudulmalıdır. Doğar qoyunların erkən qırxılması gələcəkdə yalnız komplekslərdə havanın nəmliyinin zoogigiyenik normalara uyğun gəldikdə mümkün olacaqdır.

Qoyunların yağışlı havada qırxılması yunun keyfiyyətini aşağı salır. Yun islandıqda da, hiqroskopiklik hesabına nəmlik 17,0%-dən 38,0%-dək və daha çox olur ki, bu da yunun orta təmiz çıxar faizini 5-6% azaldır.

Qoyunların elektrik-mexaniki qırxım üsulu

Yunun xüsusiyyətlərinin, bütövlüyü, liflərin uzunluğunun, ölçimlərin qorunub saxlanması və keyfiyyətinin yaxşılaşmasına kömək edir. Ayaqları bulanmış qoyunun ciddi sürətdə çöndərilmə sistemi qırxan maşınının bədəninin bir sahəsindən digərinə keçirilməsində dəqiq növbəlilik üsulu yunun dibdən qırılmasını təmin edir, zərif yunun miqdarını artırır, ölçim-ölçim olan yunun miqdarını azaldır və qırıntıların miqdarını minimuma endirir ki, bu da 1-ci sinif yunun miqdarını xeyli artırır.

Yunun saxlanılma və daşınmasının onun keyfiyyətinə təsiri

Yun istehsal edən təsərrüfatlarda onun saxlanması üçün münasib yerlər təəssüf ki, yoxdur. Ona görə də yunu dərhal qablaşdırmaq və tezliklə daşımaq, eyni zamanda kiplərə vurub markalamaq lazımdır. Markalanmış yunu daşımadan əvvəl elə saxlamaq lazımdır ki, onun

nəmliyi artmasın, lif keratinin pozulma prosesləri az olsun. Kipləri işıqlı və ventilyasiyalı quru tikililərdə ağac tirciklər üzərində yığmaq (yerdən təxminən 30 sm hündürlükdə) lazımdır ki, səliqə ilə yığılmış yun kiplərinin qalaqları arasında hava keçidləri (0,4-0,5m) saxlanılmalıdır.

Yun kiplərinin torpaq və sement döşəmələrdə saxlanması onun nəmliyinin 10-15% çoxalmasına, kif əmələ gəlməsinə, hidrolizin və bakterioloji proseslərin təsiri altında zülalın tezliklə pozulmasını və daha sonra onun bütün mexaniki-elastiklik göstəricilərinin aşağı düşməsinə şərtləndirir. Yuna güvə düşməməsi üçün binanın havasını dəyişirlər, vaxtaşırı olaraq xüsusi aeroxoldan istifadə olunur (naftalinin təsiri azdır). Yun kiplərinin talvar (çardaq) altında tirciklər üzərində saxlanılmasına onların nəm havadan xüsusi plyonka ilə qorunması şərti ilə yol vermək olar.

Qablaşdırılmış yunun anbar tikililərində uzun müddət saxlanması saralmış yunun miqdarını 1-2%-dən 29,6%-ə qədər artırır. Saralmış yun yalnız təbii rənginin dəyişilməsi ilə deyil, həm də liflərin 25-26%-də axçalı qatın pozulması ilə nəticələnir ki, bu da onun mexaniki elastiki göstəricilərini kəskin surətdə azaldır. Yunun daşınmasını elə təşkil etmək lazımdır ki, yağıntı və güclü küləklər ona pis təsir etməsin.

Yun qırxımını mütəşəkkil və keyfiyyətlə keçirməli

Respublikamızın dövlət, kəndli-fermer və s. qoyunçuluqla məşğul olan təsərrüfatlarda qırxım kompaniyasının düzgün təşkil edilməsi yunun mövcud keyfiyyətinin saxlanılmasını təmin edən əsas şərtlərdən biridir.

Qırxım başlanmazdan əvvəl məntəqədə səliqə-səhman yaratmalı, toztorpaq və digər yun zibilləyici amillərdən təmizlənməlidir. Qırxıma 5-10 gün qalmış qırxım aqreqatı quraşdırılaraq işə hazır olması yoxlanılmalıdır, mövcud çatışmamazlıqlar aradan qaldırılmalı və lazımı ehtiyat hissələri əldə edilməlidir. Hər bir təsərrüfatda yüksək ixtisaslı yun çeşidləyiciləri, kifayət qədər qoyun qırxanlar, mexanik, yun presləyən, bıçaq itiləyən, hesablayıcı və digər köməkçi işçilər olmalıdır. 12 qayçılı qırxım aqreqatının normal işləməsi və yunun preslənməsi (qablaşdırılması) üçün bir qırxım məntəqəsinə 27 nəfər işçi tələb olunur.

Təsərrüfatda qırxım qrafiki tərtib olunarkən yunun növü və qoyunların yaş qrupu nəzərə alınaraq, çoban briqadaları və sürülər arasında aşağıdakı növbəliliyə əməl olunmalıdır.

1. Qaba yunlu qoyunlar;
2. Yarımqaba yunlu qoyunlar;
3. Yarımzərif yunlu qoyunlar;
4. Zərif yunlu qoyunlar qırxılmalıdır.

Eyni zamanda yaş qrupları və cinsiyyətinə görə:

1. Buruq erkəklər;
2. Erkək və dişi toğlular;
3. Ana qoyunlar;
4. Tərədicilər qoçlar qırxılmalıdır.

Qırxım qabağı dövlət, kəndli-fermer və s. təsərrüfatların mütəxəssisləri yunun keyfiyyətli qırxılması, bütöv yunun parçalanmaması, təkrar qırxma hallarına və yun itkisinə yol verilməməsi, məntəqənin təmiz saxlanması və yunun başqa zibilləyici (ip, sap, çit-parça, peyin qırıntıları, daş və s.) amillərdən qorunması haqqında qırxınçılarla lazımı söhbətlər aparmalı, bu kimi halların yunun keyfiyyətinə olan mənfi təsiri, qiymətinin aşağı düşməsi və sənaye üçün əlverişli olmamasını onlara başa salmalıdırlar.

1. Qoyunlar qırxılarkən yun örtüyü quru olmalıdır. Havalar yağmurlu keçdikdə qoyunların yun örtüyü islanı, nəm olur, ona görə də belə hallarda

qoyunları qırmaq olmaz. Nəmli halda (yaş) qırılan yun qablaşdırıldıqdan sonra kiplərdə kif əmələ gətirir, bu zaman yunun keyfiyyəti və qiyməti də aşağı düşür.

2. Qoyunları qırımqabağı–cinsinə, cinsiyyətinə, yaş qrupuna və yun örtüyünün rənginə görə qruplara ayırmaq lazımdır. Eyni zamanda bir qrup qoyunlar qırılıb qurtardıqdan sonra məntəqə təmizlənməli və qırıma ikinci qrup qoyunlar buraxılmalıdır. Bununla əlaqədar olaraq əvvəlcə həmişə ağ yun örtüyünə malik olan qoyunlar qırılır, sonra isə müxtəlif rəngli qoyunların qırımı başlanır.

Əgər məntəqədə müxtəlif növ və rəngli yun örtüyünə malik olan qoyunlar eyni vaxtda qırılırsa, bu zaman yunun düzgün çeşidlənməsi istə-istəməz pozulur, müxtəlif yunlar qarışdırılır ki, bunun da nəticəsində yunun keyfiyyəti aşağı düşür və (satılarkən) fabriyə təhvil verilərkən təsərrüfat xeyli ziyan çəkir.

Qeyd: Əgər təsərrüfatda iki formada döl tətbiq olunmuşdursa bu zaman erkən dölə nisbətən gec döl keçirən qoyunları əvvəl qırmaq lazımdır.

Qırım planının tərtib edilməsi

Totalım ki, təsərrüfatda müxtəlif cinsdən, cinsiyyət və yaş qrupundan ibarət olan cəmi 11800 baş qoyun qırılmalıdır. Cinsindən və cinsiyyətindən asılı olaraq qoyunlar briqadalara aşağıdakı qaydada təhkim edilməlidir.

1. Zərif yunlu qoyunlar

1 № -li briqadada 255 baş törədici qoç vardır, hər baş qoçdan 6,7 kq yun qırılması planlaşdırılmışdır.

2, 3, və 4 №-li briqadanın hər birində 650 baş ana qoyun vardır, hər baş qoyundan 4,3 kq yun qırılması planlaşdırılmışdır.

5 və 6 №-li briqadanın hər birində 715 baş dişi toğlu vardır, hər baş toğludan 3,9 kq yun qırılması planlaşdırılmışdır.

7 №-li briqadada isə 700 baş erkək toğlu vardır, hər baş toğludan 4,2 kq yun qırılması planlaşdırılmışdır.

2. Yarım zərif yunlu qoyunlar

8 №-li briqadada 650 baş buruq erkək var, hər baş erkəkdən 5,1 kq yun qırılması planlaşdırılmışdır.

9 və 10 №-li briqadaların hər birində 600 baş ana qoyun var, hər baş qoyundan 4 kq yun qırılması planlaşdırılmışdır.

11 və 12 №-li briqadaların hər birində 600 baş dişi toğlu var, hər baş toğludan 3,6 kq yun qırılması planlaşdırılmışdır.

3. Yarımqaba yunlu qoyunlar

13 №-li briqadada 650 baş buruq erkək var, hər baş erkəkdən 2,8 kq yun qırılması planlaşdırılmışdır.

14, 15 və 16 №-li briqadaların hər birində 600 baş ana qoyun var, hər baş qoyundan 2,5 kq yun qırılması planlaşdırılmışdır.

17 №-li briqadada 650 baş erkək toğlu var, hər baş toğludan 2,4 kq yun qırılması planlaşdırılmışdır.

18 №-li briqadada 700 baş dişi toğlu var, hər baş toğludan 2,1 kq yun qırılması planlaşdırılmışdır.

19 №-li briqadada isə 615 baş qaba yunlu ana qoyun var, hər baş qoyundan 1,6 kq yun qırılması planlaşdırılmışdır.

Gündəlik qırım norması 500 baş qoyun nəzərdə tutulur, qırımın isə aprel ayının 20-dən başlaması nəzərdə tutulur. Hər 120 kq zərif və yarımqərif yun üçün bir ədəd, hər 100 kq yarım qaba yun üçün 1 ədəd və hər 80 kq qaba yun üçün isə bir ədəd xaral hazırlamaq lazımdır.

Yuxarıda göstərilənləri nəzərə alaraq təsərrüfatın baş mütəxəssisi ilə rəhbərinin birgə iştirakı ilə qırım planının qrafiki tərtib edilir.

II HİSSƏ

Yunun növləri

Keyfiyyətinə, təmiz çıxarına, yun tellərinin (keyfiyyətinə) nazikliyinə, qıvrımlarının sayına və s. görə yun dörd növə bölünür.

1. Zərif yun: Uzunluğu 5-10 sm, nazikliyi 60 keyfiyyət və yuxarı, təmiz çıxarı 35-45% olub, müxtəlif zərif yunlu cins qoyunlardan, zərif yunlu mələzlərdən qırılan həmcins yun tellərindən ibarət olan yuna zərif yun deyilir.

2. Yarımzərif yun: Həmcins yun tellərindən ibarət olub, nazikliyi 50-58 keyfiyyətdə, təmiz çıxarı 45-55% olan yarımzərif yunlu cins və mələzlərdən qırılan yuna yarımzərif yun deyilir.

3. Yarım qaba yun: Yunun təmiz çıxarı 50-65% olan, qa-ba yuna nisbətən tərkibində tiftik və keçid tükün miqdarı çox olan yunlar yarım qaba yun adlanır. Bu yun yarımzərif və zərif cinslərlə qaba yunlu qoyun cinslərinin mələzlərindən istehsal olunur.

4. Qaba yun: Qarışıq yun tellərindən ibarət olan (qılan, keçid tük və tiftik), təmiz çıxarı 65-75% olan qaba yunlu qoyun cinslərindən qırılan yuna qaba yun deyilir.

Kirli zərif qoyun yununun çeşidlənməsi

Mövcud standart eynicinsli zərif merinos və qeyri-merinos, müxtəlif ətlik-yunluq (prekos və s.) cinslərdən və zərif yun verən dönmə (mələz) qoyunlardan qırılmış eynicinsli kirli qoyun yununun çeşidlənməsini həyata keçirir. Zərif yun verən qoyunlar il ərzində bir dəfə yazda qırılır.

1. Zərif yunun texniki tələbatı

1.1. Zərif yun özünün bütün keyfiyyət göstəricilərinə görə merinos və qeyri-merinos yunlarına bölünür.

1.2. Merinos bütöv yunu ştapel quruluşunun eynicinsli olması, yumşaqlığı, elastikliyi, ştapeldə liflərin naziklik və uzunluğunun bərabərliyi (müntəzəmliyi) ştapelin uzununa qıvrımların sıxlığının bərabər düzülüşü və kifayət qədər yağ-tərin olması ilə xarakterizə olunur.

Merinos yununun keyfiyyəti 60-dan, nazikliyi isə 23,1-25,0 mikrondan aşağı olmamalıdır. Boyun və

bud hissələrindən qırılmış yunun keyfiyyətinin 58, nazikliyinə isə 25,1-27,0 mikron olmasına icazə verilir.

Merinos yunlarının rəngi ağ olmalıdır. Yağ-tərin və mineral qatışıqların rəngindən asılı olaraq kirlə yunun rəngi müxtəlif ola bilər. Yunun tərkibində ölü, quru və müxtəlif rəngli tüklər (liflər) olmamalıdır.

1.3. Bir yaşlı cavanlardan qırılan merinos yunu ştapelin yuxarı hissəsinin quru və çıxıntılı, liflərin nazikliyinə və uzunluğunun qeyri-bərabərliyi və qıvrımlarının azlığı ilə xarakterizə olunur. Cavanlarda bütöv yunun ayrı-ayrı hissələrində quzu tüklərinin olmasına da icazə verilir. Qalan göstəricilərinə görə cavanların yunu da merinos yunu üçün tələb olunan keyfiyyətə malik olmalıdır.

1.4. Bütün zərif yunlu qoyun cinslərindən, cins qruplarından və onların mələzlərindən qırılmış yun merinos yununun keyfiyyət göstəricilərinə uyğun gəldikdə merinos yununa aid edilə bilər.

1.5. Zərif qeyri-merinos yunlar bütöv yunun ştapel quruluşu, az yağ-tərli olması, liflərin nazikliyinə, uzunluğuna görə qeyri-bərabərliyi və yun liflərinin (tellərinin) az qıvrımlı olması ilə xarakterizə olunur. Bütöv yunun əsas hissəsinin keyfiyyəti 60, nazikliyi isə 23,1-25,0 mikrondan aşağı olmamalıdır. Qalan hissəsinin yunu isə bircinsli yun tellərindən ibarət olmalıdır. Bu qrupa daxil olan zərif yunun müxtəlif növlərində bütöv yunun tərkibində quru və ölü tüklərin olmasına da icazə verilir.

1.6. Bir yaşlı cavanlardan qırılmış qeyri-merinos yunu xarici ştapelin yuxarı hissəsinin quru və çox çıxıntılı olması, liflərin nazikliyinə və uzunluğunun qeyri-bərabərliyi ilə xarakterizə edilir. Cavanların bütöv yununda quzu tüklərinin olmasına icazə verilir. Bu yunun qalan göstəriciləri zərif qeyri-merinos yununun göstəricilərinə uyğun olmalıdır.

1.7. Bütün zərif yunlu qoyun cinslərdən və zərif-qaba yunlu mələzlərdən qırılmış və bütün keyfiyyət göstəricilərinə görə zərif qeyri-merinos yununa uyğun gələn yunlar zərif qeyri-merinos yununa aid edilə bilər.

1.8. Zərif-qeyri merinos yunu rənginə görə 3 qrupa bölünür:

1. Ağ rəngli yun-yağ-tər və mineral qatışıqların rəngindən aslı olaraq kirlili yun müxtəlif rənglərdə ola bilər.

2. Açıq sarı yunun rəngi əsasən ağ olur. Lakin, bütöv yunun içərisində müxtəlif rəngli yun tellərinə (liflərə) də rast gəlinir.

3.

Sınıfı	Yarımsınıfı	Bütöv yunun xarakteristikası
Əla yun	—	Çəkisinin əsas hissəsində yunun uzunluğu 70 mm-dən az olmayaraq və nazikliyi 64- keyfiyyətdə (20,6- 23,0 mikron) və yuxarı olmalı. Yunun qalanı isə 60 – keyfiyyətdən qaba olmayaraq ştapeli hamar quruluşlu müntəzəm, möhkəm, qırılmayan elastiki, kifayət qədər yağ-tərli bitki qatışıqları ilə zibillənməməli. Yalnız asan ayrılan bitki zibillərinə icazə verilir (quru ot, küləş və rus pıtrağı)
I	1	Yunun əsas hissəsində uzunluğu 65 mm-dən az olmayaraq, nazikliyi 64 keyfiyyətdə və yuxarı. Qalan hissəsində yunun qabalaşması 60 keyfiyyətdə, yalnız bütöv yünün boyun və bud hissələrində 58 keyfiyyətdə yun olmasına icazə verilir.
I	2	Yunun əsas hissəsində uzunluğu 65mm-dən az olmayaraq nazikliyi 60 və 60/64 keyfiyyətdə, yalnız bütöv yunun boyun və bud hissələrində 58 keyfiyyətdə yun olmasına icazə verilir.
II	I	Yunun əsas hissəsində uzunluğu 55 mm-dən az olmayaraq nazikliyi 64 keyfiyyətdə və yuxarı. Yunun qalan hissəsində qabalaşma 60 keyfiyyətdə, yalnız bütöv yunun boyun və bud hissələrində 58 keyfiyyətdə yun olmasına icazə verilir.
II	2	Yunun əsas hissəsində uzunluğu 55 mm-dən az olmayaraq nazikliyi 60 və 60/64 keyfiyyətdə, bütöv yunun yalnız boyun və bud hissələrində 58 keyfiyyətdə yun olmasına icazə verilir.
III	—	Yunun əsas hissəsində uzunluğu 40mm-dən az olmayaraq nazikliyi 64 keyfiyyətdə və yuxarı. Yunun qalan hissəsində qabalaşma 60 və yuxarı keyfiyyətdə, bütöv yunun yalnız boyun və bud hissələrində 58 keyfiyyətdə yun olmasına icazə verilir.

Müxtəlif rəngli yun sarı, tünd sarı, qara, paldı və s. təbii rənglərdə olur.

1.9 Zərif merinos və qeyri-merinos yunu bütöv, parça və aşağı çeşidli yunlara bölünür:

Bütöv yun: bir baş qoyundan qırılmış və ştapelləri bir-birilə az və ya şox əlaqəli olan yuna deyilir. Yarım bütöv yunu, eləcə də təmiz

bulaşmamış parça yunu bükərək bütöv yunun içərisinə qoymaq, hansı yundan ayrılıbsa həmin yun da bütöv yuna aid edilir.

Parça yun: - çəkisi 150 qr-dan az olan, bulaşmamış və hansı yundan ayrıldığı məlum olmayan yunlardır. Parça yun bütöv yundan ayrıca qəbul edilərək siniflərə və vəziyyətinə görə bölünür (ayrılmaz). Parça yunlar yalnız rənginə görə ayrılır.

1.10. Bütöv merinos yun yunun əsas hissəsində yun tellərinin uzunluğuna və nazikliyinə görə sahəsinin və istərsə də çəkisinin 65%-i aşağıda göstərilən cədvəlin tələbinə cavab vermək şərti ilə sinif və yarım siniflərə bölünür.

Qeyd: 1. Yunun təbii uzunluğu kimi qıvrımları dartıb uzatmadan saçaqlar əlçimin hündürlüyü götürülür.

2. Bütöv yunun əsas hissəsində uzunluğu 40 mm-dən az olan yun gödək (qısa) yun kimi götürülür. Nazikliyinə və vəziyyətinə görə çeşidlənmir (ayrılmaz).

3. 1-ci yarım sinif, 1-ci və 2-ci sinif bütöv yunun boyun və bud hissəsində 58 keyfiyyətdə yun olmasına icazə verilir.

1.11. Qoçların merinos yununa qoyulan tələblərə cavab verən, keyfiyyəti 58 olan bütöv yunu lifin (telin) uzunluğundan asılı olaraq 1-ci və ya 2-ci sinif merinos yununun 2-ci yarım sinfinə aid edilir.

1.12. Bütöv zərif qeyri-merinos ağ və açıq sarı rəngli yunu onun liflərinin uzunluğundan və nazikliyindən asılı olaraq siniflərə və yarım siniflərə ayrılması aşağıdakı cədvəldə göstərilmişdir. Siniflərə ayrılan bütöv yunun kütləsinin və ya sahəsinin 55%-dən çoxu cədvəldəki tələblərə cavab verməlidir.

Cədvəl 2

Sinfi	Yarım sinfi	Bütöv yunun xarakteristikası.
1	I	Yunun əsas hissəsinin uzunluğu 65 mm-dən çox, nazikliyi 64 və yuxarı keyfiyyətdə olmalıdır. Qalan hissəsi isə eynicinsli olmalıdır.
1	II	Yunun əsas hissəsinin uzunluğu 65 mm-dən çox, nazikliyi 60 və 60/64 keyfiyyətdə, qalan hissəsi eynicinsli olmalıdır.

II	I	Yunun əsas hissəsinin uzunluğu 55 mm-dən çox, nazikliyi 64 və yuxarı keyfiyyətdə olmalıdır. Qalan hissəsi isə eynicinsli olmalıdır.
II	II	Yunun əsas hissəsinin uzunluğu 55 mm-dən çox, nazikliyi 60 və 60/64 keyfiyyətdə olmalıdır. Qalan hissəsi isə eynicinsli olmalıdır.
III		Yunun əsas hissəsinin uzunluğu 40 mm-dən çox, nazikliyi 60 və yuxarı keyfiyyətdə olmalıdır. Qalan hissəsi isə eynicinsli olmalıdır.

Qeyd: 1. Yunun təbii uzunluğu kimi qıvrımları dartıb uzatmadan ölçimin (saçağın) hündürlüyü götürülür.

2. Bütöv yunun əsas hissəsində uzunluğu 40 mm-dən az olan yun gödək (qısa) yun kimi götürülür, nazikliyinə və vəziyyətinə görə çeşidlənmir (bölünmür).

3. Bütöv zərif qeyri-merinos rəngli yun siniflərə ayrılırmır.

1.13. Zərif yunlu törədici qoçları qeyri-merinos yununa qoyulan tələblərə cavab verən, nazikliyi 58 keyfiyyətdə olan bütöv yunu lifin (telin) uzunluğundan asılı olaraq 1-ci və ya 2-ci sinif qeyri-merinos yununun 2-ci yarım sinfinə aid edilir.

1.14. Bütöv zərif merinos və qeyri merinos yunun bütün sinif və yarım sinifləri onun vəziyyətindən asılı olaraq (zibillənmə, möhkəmliyini itirərək qırılma və normal rəngini itirmə dərəcəsindən) bölünür:

1. Normal;

2. Zibilli-pıtırqanlı;

3. Nöqsanlı;

4. Zibilli-pıtırqanlı və nöqsanlı

Qeyd: Bütöv zərif qeyri-merinos rəngli yun vəziyyətinə görə bölünmür.

1.14.1 Bütöv normal yun:

Yun qırılmaya qarşı möhkəm, normal yağ-tərli, tez ayrılan zibil, peyin qırıntıları bütöv yunun hansı hissəsində olmasından asılı olmayaraq, çətin ayrılan pıtraq isə yunun az qiymətli hissəsində, onun çəkisinin və ya sahəsinin 10%-ə qədərində ola bilər.

Seçmə yunlarda tez ayrılan zibil ola bilər, lakin nöqsan, həmçinin qoturluq əlamətləri və s. olmamalıdır.

Bütöv yunun bütün sahəsində yunun uzunluğunun 3-də biri və çox hissəsində öz normal təbii rəngini qoyunların düzgün çimildirilməməsi və yemləndirilməməsi nəticəsində istərsə bu zaman həmin yunlar saralmış yun kimi ayrıca yığılır və siniflərə ayrılır.

1.14.2. **Bütöv zibilli-pıtırqanlı yun:**

Yunun çəki və ya sahəsinin 10%-dən 30%-ə qədərində tez ayrılan zibil, yaxud yunun çəki və ya sahəsinin 15%-ə qədərində gec ayrılan bitki zibilləri olarsa (zibilin olduğu sahədən asılı olmayaraq) bu yun zibilli 1-ci qrupa aid edilir. 2-ci qrup zibilli yunda tez və ya gec ayrılan zibillərin miqdarı 1-ci qrupdan çox olur.

Bu yunlar normal yundan 5-10% aşağı qiymətə satılır.

1.14.3. **Bütöv nöqsanlı yun:**

Yunun çəki və ya sahəsinin 10-30%-ə qədəri gənə, qoturluq və s. zədələnsə bu zaman saçaqlar uc və ya aşağıya yaxın hissələrdən qırılır, belə yunlar 1-ci qrupa aid edilir.

Qoyunların düzgün yemləndirilməməsi, saxlanmaması və çimildirilməməsi nəticəsində yun öz normal təbii rəngini və möhkəmliyini itirir. Bu zaman saçaqlar (əlçimlər) ortadan, uc və ya axıra yaxın iki yerdən qırılır. Belə yunlar nöqsanlı 2-ci qrupa aid edilir. Nöqsanlı 2-ci qrup yun da bütöv yunun çəki və ya sahəsinin 30%-dən çoxu gənə, qoturluq və s. ilə zədələnmiş olur.

Qoyunlar döl kompaniyasına yaxın və döl kompaniyasından sonra güclü yemləmə tələb edən vaxt açılıq keçirdikdə də nöqsanlı yun olur. Belə qoyunlar arasında düzgün yemləmə getmir deyə yun da öz normal inkişafını dayandırır. Nöqsanlı yun normal yundan 5-15% aşağı qiymətə satılır.

1.14.4. **Bütöv zibilli, nöqsanlı və pıtırqanlı yun:**

Bu qrup yuna zibilli-pıtırqanlı 1-ci və 2-ci; nöqsanlı 1-ci və 2-ci qruplar eyni vaxtda olduqda aid edilir. Bu qrup yunlar da normal yundan ayrılır və ayrıca da qablaşdırılır, markalanır və göndərilir.

1.15. Bütün sinif, yarım sinif və vəziyyətdə olan merinos yunu eynicinsli yun telləri (lifi) və ya saçaqları ilə zibillənərsə bu zaman həmin yun, rəngli yun lifi qarışmış merinos yunu adlanır.

Bütün sinif, yarım sinif və vəziyyətdə olan merinos yunu qaba yun telləri və saçaqları ilə zibillənərsə bu zaman həmin yun qaba tükli merinos yunu (qaba yun telləri qarışmış) adlanır.

Bütün sinif, yarım sinif və vəziyyətdə olan zərif qeyri-merinos yunu qaba yun telləri və saçaqları ilə zibillənərsə, bu zaman həmin yun qaba tükli zərif qeyri-merinos yunu adlanır. Ölü və quru qılanların qarışması müstəsna olmaqla.

Bütün sinif, yarım sinif və vəziyyətdə olan ağ rəngli zərif qeyri-merinos yunu rəngli yun telləri və saçaqları ilə zibillənmiş olarsa belə yun açıq-boz rəngli yun adlanır.

Zərif merinos və qeyri-merinos yununun içərisində tək-tək kənar qaba və rəngli yun telləri olduqda həmin yun qaba və rəngli yun telləri ilə zibillənmiş hesab edilir.

1.16. Bütöv yunun tərkibində (içərisində) yuyulmayan rənglə rənglənmiş damğalı yunun olmasına icazə verilmir.

1.17. Yunun kənar qatışıqlarla (kəndir, sap və parça qırıntıları ilə) zibillənməsinə icazə verilmir.

1.18. Aşağı çeşidli zərif yun bölünür:

- Xırda, ayaq yununa və şaqqıldağa.

- **Xırda (abbor)** - qırxım zamanı bütöv yundan ayrılmış bulaşlıqlı xırda yun saçaqlarına, eləcə də bütöv yun yığılarkən alınan habelə sidik və peyinlə bulaşmış yunun qıraqlarından ayrılan, qoyunun üzündən, alından, quyruğundan və budun yuxarı dal hissələrindən qırılan yun abor yuna aid edilir.

Ayaq yunu—qısa yundur, qoyunun ayağının aşağı hissəsindən qırılır.

Qeyd: Bütöv yunda təkrar qırılmış yun ümumi yunun 1%-nə qədər icazə verilir. Təkrar qırılmış yunun miqdarı 1%-dən çox olduqda ayaq yununa aid edilir.

Şaqqıldağ—qoyun peyini ilə güclü bulaşmış və bütöv yunun arxa hissəsindən qoparılmış xırda yun qırıqlarıdır.

1.19. Zərif merinos və qeyri-merinos yununun aşağı növü rənginə, uzunluğuna, nazikliyinə və vəziyyətinə görə bölünür.

1.20. Kirli (yuyulmamış) zərif merinos və qeyri-merinos yunun çeşidlənməsi (siniflərə ayrılması) onun keyfiyyətinin yoxlanılması mövcud standartın tələbi ilə etalonun müqayisəli təsdiq olunmuş qaydaları əsasında həyata keçirilir.

3. Yunun qablaşdırılması, markirovka olunması, daşınması və saxlanması.

2.1. Bütöv yunun bükülüb (yığılıb) qablaşdırılması aşağıdakı qayda ilə aparılır (yerinə yetirilir). Bütöv yun qablaşdırılarkən əvvəlcə onun yuxarı hissəsindən tutularaq çırpılır. Bu zaman onun xırda hissələri, ayaq və gödək (qısa) yunlar bütöv yundan ayrılaraq çeşidləmə masasının altına tökülür. Bütöv yun əvvəlcə yan tərəfdən təxminən üçdə bir hissəsi qədər qatlanır, sonra o biri tərəfi, nəhayət, baş və quyruq hissələrində qatlanaraq bükülür.

2.2. Yunun qablaşdırılması, markalanması, daşınması (göndərilməsi) və saxlanması mövcud standartın tələblərinə uyğun olaraq aşağıdakı qaydada həyata keçirilir.

- Bütöv zərif merinos və qeyri-merinos ağ, açıq-boz rəngli yunu mövcud standartın tələbinə uyğun olaraq siniflərə, yarım siniflərə və vəziyyətinə görə ayrılır və qablaşdırılır.

- Qaba yun telləri ilə qarışdırılmış bütöv zərif merinos və qeyri-merinos yunlar da ayrıca qablaşdırılır.

- Rəngli yun telləri ilə qarışdırılmış, zibillənmiş bütöv ağ zərif merinos və qeyri-merinos yunlar da ayrıca qablaşdırılır.

- Tərkibində ölü və quru qılanlar olan bütöv zərif qeyrimerinos yunlar da ayrıca qablaşdırılır.

- Bütöv normal saralmış yunlar da ayrıca qablaşdırılır.

- Zərif merinos və qeyri-merinos parça, qısa və gödək yunlar da rənginə görə ayrıca qablaşdırılır.

- Aşağı çeşidli (sort) yunlar xırda (abor), ayaq və şaqqıldağ yunları da ayrıca qablaşdırılır. Rənginə, sinfinə və vəziyyətinə görə ayrılır.

2.3. Hər bir yun kipinin markirovkası xüsusi PM-15 markalı rənglə rənglənmişdir.

Markirovka qaydası qısa məzmununda:

Azərbaycan Respublikası, Şamaxı rayonu, Çuxuryurd kəndi.

Fermer M. Kojevnikova, Kipin ardıcıl nömrəsi 3, Yunun adı zərif, merinos, qeyri-merinos, cavan, yaşlı, qoç və s.

Qablı çəkisi 100 kq; qabsız çəkisi 98 kq.

1 sinif, 1 ci yarım sinif, normal.

Rəngi-ağ, və yaxud açıq-boz.

Təmiz çıxar faizi 46 %.

Mövcud Standart

Kirli yarımsərif qoyun yununun çeşidlənməsi

Mövcud standart eynicinsli yarımzərif kirli qoyun yununun çeşidlənməsinə, ildə bir dəfə yazda zərif yunlu qoyunların qabayunlu qoyunlarla mələzlərindən, yarımzərif və qabayunlu, zərif yunlu siqay və s. qoyunlardan qırılmış eynicinsli yarımzərif yunların çeşidlənməsini həyata keçirir.

1. Texniki tələbatı

1.1. Yarımzərif yunun xüsusiyyəti;

- eynicinsli olmalı, yunun kütləsinin əsas hissəsinin 58-50 keyfiyyət (25,1-27,0; 27,1-29,0; 29,1-31,0 mikron), bütöv yunun ştapelləri hamar olmalıdır. Yarımzərif yun zərif yunla müqayisədə az yağ tərlı, qıvrımlarının sayı az, ştapellərinin uzunluğu hamar və qeyri-hamar çıxıntılı olur.

Ştapellərinin, yunun əlçim və saçaqlarının (liflərin) uclarında nazikləşmə və qabalaşma olması mümkündür.

1.2. Yarımzərif yun bölünür:

- bütöv, parça, gödək, qısa və yun çeşidlənərkən yerə tökülən xırda əl-ayaq yunlarına.

1.3. Bütöv yun bölünür:

- Nazikliyinə və uzunluğuna görə 1-ci və 2-ci siniflərə.

- Vəziyyətinə görə;

1. normal;

2. zibilli-pıtırqanlı (1-ci və 2-ci qrup);

3. nöqsanlı (1-ci və 2-ci qrup);

4. zibilli-pıtırqanlı və nöqsanlı;

Rənginə görə; ağ, açıq-boz və rəngli.

Cədvəl 1

Adları	Yunun xüsusiyyətləri	Markalama üçün adlanır
Bütöv	Bir baş qoyundan qırılmış və ştapelləri (saçaqları-əlçimləri) bir-birilə az və ya çox əlaqəli olan yuna deyilir. Təmiz bulaşmamış parça yunu bükərək bütöv yunun içərisinə qoymaq, hansı yundan ayrılıbsa həmin yun da bütöv yuna aid edilir.	Bütöv
Gödək (qısa)	Uzunluğu 40 mm-dən az olan yunlar gödək (qısa) yuna aid edilir.	Gödək (qısa)

Parça	Çəkisi 150 qramdan az olan, bulaşmamış və hansı yundan ayrıldığı məlum olmayan yunlardır. Parça yun bütöv yundan ayrıca qəbul edilərək siniflərə və vəziyyətinə görə bölünür. Parça yun yalnız rənginə görə ayrılır.	Parça
Çeşidləmə zamanı yerə tökülən xırda yun (abor) .	Qırxım zamanı bütöv yundan ayrılmış bulaşlıq xırda yun saçaqlarına, eləcə də bütöv yun yığılarkən alınan, habelə sidik və peyinlə bulaşmış, yunun qıraqlarından ayrılan, qoyunun üzündən, alnından, quyruğundan və budun yuxarı dal hissələrindən qırılan yun xırda (abor) yuna aid edilir.	Çeşidləmə zamanı yerə tökülən xırda yun (abor) .
Ayaq yunu	Bu yun hansı ki, qoyunun ayağının aşağı hissəsindən qırılır.	Ayaq yunu
Şaqqıldağ	Qoyun peyini ilə güclü bulaşmış və bütöv yunun arxa hissəsindən qırılmış xırda yun qırıqlarıdır.	Şaqqıldağ

Qeyd: Bütöv yundan təkrar qırılmış yun ümumi yunun 1%-ə qədərinə icazə verilir. Təkrar qırılmış yunun miqdarı 1%-dən çox olduqda ayaq yununa aid edilir.

1.4. Gödək yun siniflərə və vəziyyətinə görə bölünür, yalnız rənginə görə ağ, açıq-boz və rəngli yunlara bölünür.

1.5. Parça yun siniflərə və vəziyyətinə görə bölünür, yalnız rənginə görə ağ, açıq-boz və rəngli yunlara bölünür.

1.6. Çeşidləmə zamanı yerə tökülən yun (abor, ayaq, alın-üz, xırda, şaqqıldağ və s.) adına görə bölünür. Bu yunlar siniflərə, vəziyyətinə və rənginə görə bölünür.

1.7. Yunun əsas hissəsinin (kütləsinin), liflərinin nazikliyinə və uzunluğuna görə çeşidlənən bütöv yun ağ və açıq-boz rənglərə bölünür, belə ki, kütləsinin və ya sahəsinin 55%-i; 2-ci cədvəlin tələblərinə cavab vermiş olsun.

Cədvəl 2

Sinfi	Yunun əsas kütləsi		Yunun əlavə xüsusiyyətləri
	Yunun nazikliyi	Yunun uzunluğu mm-lə	
I	58-50	70 və yuxarı	Quru və ölü qılan tüklərə rast gəlinir. Bütöv yunun qıraqlarında qeyricinsli saçaqların olmasına icazə verilir.
II	58-50	70-40 arasında	Eyni olduğu kimi

Qeyd: 1. Yunun uzunluğu, qıvrımlarının möhkəmliyinin vəziyyətinə və ölçüm-saçaqlarının uzunluğuna görə qəbul edilir.

2. Rəngli bütöv yun siniflərə ayrılır.

1.8. Vəziyyətinə görə bütöv yun 3-cü cədvəlin göstəriş və tələblərinə cavab verməlidir.

Cədvəl 3

Vəziyyəti	Yunun vəziyyətinin xüsusiyyətləri	Markalama üçün adlanır
normal	Yunun qırılmaya qarşı möhkəmliyi gözəyan qiymətləndirilməli. Yun normal yağ-tərli, tez ayrılan zibil, peyin qırıntıları bütöv yunun hansı hissəsində olmasından asılı olmayaraq, çətin ayrılan pıtıraq isə yunun az qiymətli hissəsində, onun çəkisinin və ya sahəsinin 10%-ə qədərində ola bilər. Seçmə yunlarda tez ayrılan zibil ola bilər, lakin nöqsan, həmçinin qoturluq əlamətləri və s. olmamalıdır.	normal
Zibilli-pıtırqanlı-1-ci qrup	Yunun çəki və ya sahəsinin 10-30%-ə qədərində tez ayrılan zibil, yaxud yunun çəki və ya sahəsinin 15%-ə qədərində gec ayrılan bitki zibilləri olarsa (zibilin olduğu yerdən asılı olmayaraq) bu yun zibilli-pıtırqanlı 1-ci qrupa aid edilir.	Zibilli-pıtırqanlı 1-ci qrup
Zibilli-pıtırqanlı-2-ci qrup	Bütöv yunun çəki və ya sahəsində tez və ya gec ayrılan zibillərin miqdarı 1-ci qrupdan çox olduqda belə yunlar 2-ci qrup zibilli-pıtırqanlı yun adlanır. Bu yunlar normal yundan 5-10% aşağı qiymətə satılır.	Zibilli-pıtırqanlı-2-ci qrup

1-ci qrup nöqsanlı yun: yunun saçaqları-ölçimləri uc və ya aşağıya yaxın hissəsindən qırılsa belə yunlar 1-ci qrup nöqsanlı yun hesab edilir. Qalan bütün xüsusiyyətləri bütöv yunda olduğu kimidir.

2-ci qrup nöqsanlı yun: yunun əlçimləri–saçaqları ortadan, uc və ya axıra yaxın iki yerdən qırılarsa belə yunlar 2-ci qrup nöqsanlı yuna aid edilir.

Ümumiyyətlə, qoyunların düzgün yemləndirilməməsi, saxlanmaması və çimizzdirilməməsi nəticəsində yun öz normal təbii rəngini və möhkəmliyini itirir. Bundan əlavə, döl kompaniyasına yaxın, döl kompaniyası zamanı və sonra qoyunların güclü yemləmə tələb etdiyi vaxt aclıq keçirdikdə yun öz normal inkişafını dayandırır və bu zaman əlçimlərdə (saçaqlarda, liflərdə) qırılmalar əmələ gəlir ki, belə yunlar da nöqsanlı (deffekt) yun adlanır. Nöqsanlı yunlar normal yundan 5-15% ucuz qiymətə satılır.

Zibilli-pıtırqanlı və nöqsanlı yun: zibilli-pıtırqanlı yuna 1-ci və 2-ci, eyni zamanda nöqsanlı 1-ci və 2-ci qrup yunlar aid edilir.

Bütöv zibilli-pıtırqanlı və nöqsanlı rəngli yunlar vəziyyətinə görə ayrılır.

1.9. Bütöv qısa (gödək) və parça yunlar yalnız rənginə görə bölünür, 4-cü cədvəlin tələb və göstərişlərinə cavab verməlidir.

Cədvəl 4

Yunun rəngi	Yunun rənginə görə xüsusiyyətləri	Markalanmaq üçün adlanır
Ağ	Kirli ağ rəngli yun yağ-tərin və mineral qarışıqının miqdarından asılı olaraq müxtəlif qiymətləndirilə bilər.	Ağ
Açıq-boz	Ağ yun qırılan əlçim və saçaqlarına görə	Açıq-boz
Rəngli	əsas rənginə: boz, tünd boz, şabalıdı və qara rəngli olmasına görə qiymətləndirilir.	Rəngli

Qeyd: Ağ yunun içərisində tək-tük rəngli yun tellərinin olmasına icazə verilir.

Ağ yun rəngli yun telləri və rəngli yun qırıntıları ilə zibillənmişə belə yunlar açıq boz rəngli adlanır.

1.10. Bütöv yunun içində yuyulmayan rənglə rənglənmiş, keçələmiş və yapışqanlı yunun olmasına icazə verilmir.

1.11. Kənar qatışıqlarla zibillənməsinə (çit, parça, kəndir, sap və s. qırıntıları ilə) icazə verilmir.

1.12. Yun çeşidlənərkən siniflərə ayrılan zaman rənginə görə təlimatın (etalonun) tələb və göstərişlərinə əməl olunmalıdır.

2. Yunun qablaşdırılması, markalanması, saxlanması və daşınması

2.1. Bütöv yunun bükülüb qablaşdırılması aşağıdakı qayda ilə aparılır bu zaman onun xırda hissələri ayaq və xırda yunlar bütöv yundan ayrılaraq çeşidləmə masasının altına tökülür. Bütöv yun əvvəlcə yan tərəfindən təxminən üçdə bir hissəsi qədər qatlanır, sonra o, biri tərəfi nəhayət, baş və quyruq hissəsi də qatlanaraq bükülür.

2.2. Yunun qablaşdırılması, markalanması, saxlanması və daşınması mövcud standartın tələblərinə uyğun olaraq aşağıdakı qayda da həyata keçirilir.

- bütöv ağ və açıq-boz rəngli yun mövcud standartın tələbinə uyğun olaraq siniflərinə və vəziyyətinə görə ayrılır və ayrıca da qablaşdırılır;
- rəngli və saralmış bütöv yunlar da ayrıca qablaşdırılır;
- gödək və parça yunlar da rənginə görə ayrıca qablaşdırılır;
- çeşidləmə zamanı tordan (çeşidləmə masasından) yerə tökülən (xırda, ayaq, şaqqıldaq və s.) yunlar da ayrıca adlarına uyğun qablaşdırılır.

Məsələn, markalamaq üçün nümunəyə nəzər salaq:

Azərbaycan Respublikası, Şamaxı rayonu, Çuxur yurd kəndi,
Fermer M. Kojevnikova.

Yarımxərif yun, 1-ci sinif, normal, ağ rəngli

Qablı çəkisi-100 kq

Qabsız çəkisi-98 kq

təmiz çıxar faizi 52%

Mövcud standart.

Kirli yarımqaba qoyun yununun çeşidlənməsi

Mövcud standart yarımqaba yunlu qoyunlardan qırılmış qeyricinsli kirli qoyun yununun, eləcə də zərif yunlu-qabayunluların, yarımqaba-yunlu qoyunların mələzlərindən qırılmış qeyricinsli yunların çeşidlənməsi həyata keçirilir.

1. Texniki tələbatı

1.1. Yarımqaba qeyricinsli yunlar yaşlı qoyunlardan ildə 2-dəfə, yaz və payız, cavanlardan (quzulardan) 1-ci qırımında ildə bir dəfə yayda və yaxud payızda qırılır.

1.2. Yarımqaba qeyricinsli qoyun yunu qırımının vaxtından asılı olaraq yaşlılarda bölünür:

- yaz və payız,
- cavanlarda isə quzu yununa.

1.3. Yaz yun qırımı.

1.3.1. Yarımqaba qeyricinsli qoyunlar yazda qırılan zaman bütöv yunun şapeli (əlçimləri) girintili-çixıntılı olması, liflərinin nazikliyinə və uzunluğuna, yunun əsas hissəsini tiftik, keçid tük, əlçimlərinin zərif liflərdən, az hissəsi də əlçimlərin nazikliyinin və uzunluğunun hamarlılığı qaba yunlu qoyunların yunundan fərqləndirir.

1.3.2. Yarımqaba qeyricinsli yazda qırılan yun qoyunların cins tərkibindən asılı olaraq 1 nömrəli cədvəlin tələblərinə uyğun adlara bölünür.

Cədvəl 1

Yunun adları	Cinsi, cins qrupu və mələzlər	Markalamaq üçün adlanır
Balbas	Balbas	Yarımqaba balbas
Mil-Qarabağ	Mil-Qarabağ	Yarımqaba Mil-Qarabağ
Abşeron	Abşeron	Yarımqaba Abşeron
Mələz yarımqaba	Zərif yunlu qaba yunlu və yarımzərif yunlu qaba yunlu qoyunların mələzləri	Yarımqaba mələz

1.3.3. Cədvəl 2-nin tələbinə uyğun olaraq bütün yunlar bölünür:

- bütöv, parça və çeşidləmə zamanı tordan yerə tökülən xırda yunlara.

Cədvəl 2

Bölünür	Yunun xüsusiyyətləri	Markalamaq üçün adlanır
Bütöv	Bir baş qoyundan qırılmış və ştapelləri bir-birinə az və ya çox əlaqəli yuna deyilir. Təmiz bulaşmamış parça yunu bükərək bütöv yunun içərisinə qoymaq, hansı yundan ayrılıbsa həmin yunda bütöv yuna aid edilir.	Bütöv
Parça	Çəkisi 100 qramdan az olan bulaşmamış və hansı yundan ayrıldığı məlum olmayan yunlardır.	Parça
Çeşidləmə zamanı tordan yerə tökülən xırda yunlar	Qırım zamanı bütöv yundan ayrılmış bulaşlıq xırda yun saçaqqları, saralmış, eləcə də bütöv yun qırılarkən ayrılan xırda yunlar və təkrar qırılmış yunlar xırda yunlara aid edilir.	Çeşidləmə zamanı yerə tökülən xırda yunlar
Şaqqıldaq	Qoyun peyini ilə güclü bulaşmış və bütöv yunun arxa hissəsindən qırılmış xırda yunlardır.	Şaqqıldaq

Qeyd: Bütöv yunun içərisində 1%-ə qədər təkrar qırılmış yuna icazə verilir.

1.3.4. Bütöv yun bölünür:

1 nömrəli cədvəlin tələbinə uyğun olaraq adına, vəziyyətinə, uzunluğuna və nazikliyinə görə:

1-ci və 2-ci sinif.

Vəziyyətinə görə:

Normal, zibilli-pıtırqanlı, nöqsanlı, zibilli-pıtırqanlı və nöqsanlı.

Rənginə görə:

Ağ, açıq boz və rəngli.

1.3.5. Parça yun bölünür:

Cədvəl 1-in tələbinə uyğun olaraq; rənginə görə:

Ağ, açıq-boz və rəngli yuna.

Qeyd: Parça yun siniflərə və vəziyyətinə görə bölünür.

1.3.6. Çeşidlənmə zamanı alınan xırda yunlar sinfinə, vəziyyətinə və rənginə görə bölünür.

1.3.7. Çeşidlənən bütöv yun cədvəl 3-ün tələb və göstərişlərinə tam cavab verməklə yunun əsas hissəsinin və ya çəkisinin 55%-i tiftik, keçid tük, nazik tüklər təşkil etməklə ştapelləri normal olmaqla nazikliyinə və vəziyyətinə görə siniflərə ayrılır.

Cədvəl 3

	Yunun xüsusiyyəti	Sinfi	Sinfin xüsusiyyətləri
Balbas yunu	Zərif yuna nisbətən tərkibində tiftik və keçid tükün miqdarı az olur	I	Zərif yuna nisbətən tərkibində ölçümlərin xırda və orta liflər, tiftik, keçid tükün miqdarı az olur.
	Yun elastiki az miqdar parlaq olmaqla rəngi ağ və açıq boz olur	II	Tərkibində ölçümlərin uzunluğu və qabalığı (nazikliyi) I-ci sinif yuna nisbətən yunun əsas hissəsində keçid tükün çox, tiftiyin isə az olması ilə səciyyələnir.
Yarım qaba mələz yunlar	Mələz yunun tərkibi əsasən tiftik, keçid, nazik zərif və xırda tüklərdən ibarət olur. Qaba yuna nisbətən normal, yağ-tərli, tiftik və keçid tükün uzunluğu və miqdarı çoxdur. Quru və ölü qılan tüklər nəzərə çarpmayan dərəcədə azdır. Yarımqaba mələz yunlar qeyri cinslidir.	Siniflər ə ayrılır	

Qeyd: Yarımqaba mələz bütöv yun siniflərə ayrılır, yalnız vəziyyətinə görə bölünür. Yunu tiftik liflərinin uzunluğu lifin dartılmadan olduğu vəziyyətdə ölçülür. Abşeron və Mil-Qarabağ cinsli qoyunlardan qırılmış yarımqaba yunun çeşidlənməsi zamanı siniflərə ayrılması Balbas cinsli qoyunlardan qırılmış yunun çeşidlənməsi ilə eynidir.

1.3.8. Bütün növ yarımqaba yunlar vəziyyətinə görə 4-cü cədvəlin göstərişinə və tələblərinə uyğun olaraq bölünür.

Cədvəl 4

Vəziyyəti	Vəziyyətinə görə xüsusiyyətləri	Markalamaq üçün adlanır
Normal	Yunun qırılmaya qarşı möhkəmliyinə baxdıqda gözəyari qiymətləndirilməli, yunun əsas hissəsində az miqdarda tez ayrılan zibillərin olmasına icazə verilir. Gec ayrılan zibillərin yalnız yunun boyun, qarnaltı və bud hissəsində sahəsinin və çəkisinin 10%-ə qədərində olmasına icazə verilir. Bütöv yunun bütün sahələrində uzunluğunun 3-də bir hissəsindən çoxunda yun öz normal təbii rəngini qoyunların düzgün çimizdirilməməsi və yemlənməməsi nəticəsində itirirsə bu zaman həmin yunlar saralmış yun kimi ayrıca yığılır və vəziyyətinə görə saralmış yun kimi ayrıca markalanır.	Normal
Zibilli-pıtırqanlı 1-ci qrup	Yunun çəki və ya sahəsinin 10-30%-ə qədərində tez ayrılan zibil, 15%-ə qədərində isə gec ayrılan bitki zibilləri olarsa (zibilin olduğu yerdən asılı olmayaraq) belə yun zibilli-pıtırqanlı 1-ci qrupa aid edilir.	Zibilli-pıtırqanlı 1-ci qrupa
Zibilli-pıtırqanlı 2-ci qrup	Bütöv yunun çəki və ya sahəsində tez və ya gec ayrılan zibillərin miqdarı 1-ci qrupa nisbətən çox olduqda belə yunlar 2-ci qrupa aid edilir. Qalan bütün xüsusiyyətləri normal yunda olduğu kimidir.	Zibilli-pıtırqanlı 2-ci qrupa
1-ci qrup nöqsanlı yun	Yunun saçaqları-əlçimləri (lifləri) uc və ya aşağıya yaxın hissədən qırılsa belə yunlar 1-ci qrup nöqsanlı yun hesab edilir. Qalan bütün xüsusiyyətləri normal yunda olduğu kimidir.	1-ci qrup nöqsanlı yun
2-ci qrup nöqsanlı yun	Yunun saçaqları-əlçimləri (lifləri) ortadan, uc və ya axıra yaxın iki yerdən qırılsa belə yunlar nöqsanlı 2-ci qrupa aid edilir.	

Ümumiyyətlə, qoyunların düzgün yemləndirilməməsi, bəslənməməsi, saxlanmaması və çimizdirilməməsi nəticəsində yun öz normal təbii rəngini və möhkəmliyini itirir. Bundan əlavə, döl kompaniyasına yaxın, doğum zamanı və sonra qoyunların güclü yemləmə tələb etdiyi vaxt aclıq keçirdikdə yun öz normal inkişafını dayandırır və bu zaman əlçimlərdə-liflərdə qırılmalar əmələ gəlir ki, belə yunlar da nöqsanlı yun adlanır. Nöqsanlı yunlar normal yundan 5-15% ucuz qiymətə satılır.

Zibilli, pıtırqanlı və nöqsanlı yun

Bu yuna zibilli-pıtırqanlı 1-ci və 2-ci, eyni zamanda nöqsanlı 1-ci və 2-ci qrupa yunlar zibilli, pıtırqanlı və nöqsanlı yuna aid edilir.

Bütöv, zibilli, pıtırqanlı və nöqsanlı və rəngli yunlar vəziyyətinə görə ayrılır.

1.3.9. Bütöv və parça yunlar 5-ci cədvəlin göstəriş və tələblərinə uyğun olaraq cavab verməklə rənginə və vəziyyətinə görə bölünür.

Cədvəl 5

Rənginə görə	Yunun rənginə görə xüsusiyyətləri	Markalama üçün adlanır
Ağ	Yunu rəngindən, yağ-tərin miqdarından, mineral maddələrin qarışığının miqdarından asılı olaraq qiymətləndirilir.	Ağ
Açıq boz	Ağ yuna nisbətən saçaqaların-ölçimlərin, liflərin açıq boz, yəni buğdayı rəngdə olmasıdır.	Açıq boz
Rəngli	Yunun təbii rəngi; boz, tünd boz, şabalıdı və qara rəngdə olur.	Rəngli

Qeyd: 1) Ağ yun tərkibində çox az miqdar nəzərə çarpmayan dərəcədə rəngli tüklərin (liflərin) olmasına icazə verilir.

2) Rəngli yun lifləri və qırıntıları ilə çirklənmiş, qarışdırılmış ağ yun açıq boz rəngli yuna aid edilir.

1.4. Payız qırımımdan alınmış və quzu yunu.

1.4.1. Payızda qırılmış yun siniflərə ayrılır, yalnız rənginə və vəziyyətinə görə ağ, açıq boz və rəngli yunlara bölünür.

Bunların da tələbatı zərif və yarımsərif yunda olduğu kimidir. Quzu yunu yalnız rənginə görə bölünür, siniflərə ayrılır. Vəziyyətinə görə normal, zibilli, pıtırqanlı yuna ayrılır. Rənginə görə ağ, açıq boz və rəngli quzu yunlarına bölünür. Tələbatı əvvəlki yunda olduğu kimidir.

1.4.2. Qeyri cinsli yarımqaba quzu yunu rənginə görə bölünür. Siniflərə ayrılır. Vəziyyətinə görə normal və zibilli, pıtırqanlı yuna ayrılır. Tələbatı əvvəlki yunda olduğu kimidir.

1.4.3. Qeyri cinsli yarımqaba mələz qoyunlardan qırılmış güzəm və quzu yunu eynicinsli yun kimi qəbul olunur.

1.4.4. Payızda qırılmış güzəm və quzu yunu cədvəl 1-in tələbinə uyğun olaraq vəziyyətinə görə bölünür:

Vəziyyətinə görə: Normal, zibilli, pıtırqanlı;

Rənginə görə: Ağ, açıq boz, rəngli.

Qeyd: 1) Payızda qırılmış güzəm və quzu yunu siniflərə ayrılır.

1. Payız və quzu qırımı zamanı yığılmış xırda yun qırıqları, eləcə də çox bulaşmış şaqqıldağ və s. aşağı keyfiyyətli yunlar adlarına, vəziyyətinə və rənginə görə bölünür.

1.4.5. Payızda güzəm və quzu yunu 6-cı cədvəlin tələb və göstərişlərinə uyğun olaraq vəziyyətinə görə bölünür.

Cədvəl 6

Vəziyyəti	Vəziyyətinə görə xüsusiyyətləri	Markalama üçün adlanır
Normal	Yunun çəkisinin və ya sahəsinin 10%-ə qədərini müxtəlif yun zibilləyiciləri ilə qarışmasına icazə verilir.	Normal
Zibilli, pıtırqanlı 1-ci qrup	Yunun çəkisinin və ya sahəsinin 10-30%-nin müxtəlif yun zibilləyiciləri ilə qarışmasına icazə verilir.	Zibilli, pıtırqanlı 1-ci qrup
Zibilli, pıtırqanlı 2-ci qrup	Əgər müxtəlif yun zibilləyicilərinin miqdarı 1-ci qrupdan çox olarsa, bu yunlar 2-ci qrupa aid edilir.	Zibilli, pıtırqanlı 2-ci qrup

1.4. Mövcud yunun yuyulmayan rənglərlə nişanlanmış, yapışqanlaşmış və bulaşmış yuna qarışdırılmasına icazə verilmir.

1.5. Yunun kənar qatışıqlarla (çit, parça, kəndir, ip və s. qırıntıları ilə) qarışdırılmasına icazə verilmir.

1.6. Çeşidlənmiş yun adına görə siniflərə, vəziyyətinə və rənginə və s. görə ayrılarkən mövcud təlimatın tələbinə cavab verməlidir.

2. Yunun qablaşdırılması, markalanması, daşınması və saxlanması.

2.1. Bütöv yunun bükülüb bağlanması, qablaşdırılması aşağıdakı qayda ilə aparılır. Yun qablaşdırılarkən əvvəlcə yuxarı hissəsindən tutularaq çirpilir, bu zaman onun xırda hissələri, ayaq və xırda yunlar bütöv yundan ayrılaraq çeşidləmə masasının altına tökülür. Bütöv yun əvvəlcə yan tərəfindən təxminən 3-də 1 hissəsi qədər qatlanır. Sonra o biri tərəfi, nəhayət baş və quyruq hissəsi də qatlanaraq bükülür.

2.2. Yunun qablaşdırılması, markalanması, daşınması (göndərilməsi) və saxlanması mövcud standartın tələblərinə uyğun olaraq aşağıdakı qaydada həyata keçirilir.

Markalamaq üçün nümunəyə nəzər salaq:

Azərbaycan Respublikası, Şamaxı rayonu, Çuxuryurd kəndi.

Fermer M. Kojevnikova Kipin №-si 3,
Yarımqaba payız yunu, və yaxud quzu yunu
Rəngi ağ və yaxud açıq boz,
Qablı çəkisi 100 kq,
Qabsız çəkisi 98 kq.
Təmiz çıxar faizi 65%,
Mövcud standart.

Kirli qaba qoyun yununun çeşidlənməsi

Mövcud standart qeyri cinsli müxtəlif qaba yunlu qoyunlardan qırılmış kirli yunun çeşidlənməsini həyata keçirir.

1. Texniki tələbatı

1.1. Müxtəlif qaba yunlu qoyun cinslərindən qırılmış yunun çeşidlənməsi mövcud standartın tələblərinə cavab verməkdir.

1.2. Qaba yunlu qoyunların yaşlıları ildə iki dəfə yazda və payızda, quzular isə birinci qırımında ilk dəfə yayda və yaxud payızda qırılır.

1.3. Qaba yunlu qoyunlar qırım vaxtından və qoyunun yaşından asılı olaraq yaz, payız və quzuların qırılması həyata keçirilir.

1.4. Yazda qırılan yun.

1.4.1. Yaz vaxtı qırılan qeyri cinsli qaba yunun xüsusiyyətləri bütöv yunun ştapelinin ölçümlərində tüklərin qeyri hamar olmasından, liflərin nazikliyindən, uzunluğundan, tiftik, keçid tükün, quru və ölü qılanların (tüklərin) miqdarının nəticəsindən asılıdır.

1.4.2. Yazda qırılan qaba yun qoyunların cinsindən asılı olaraq 1-ci cədvəlin tələbatına cavab verməlidir.

Cədvəl 1

Yunun adı	Cinsi, cins qrupu və məzləzlər	Markalamaq üçün adlanır
Qaba Qarabağ	Qarabağ	Qaba Qarabağ
Qaba Bozax	Bozax və s.	Qaba Bozax

1.4.3. Bütün növ qaba yunlar adlarına görə 2-ci cədvəlin tələb və göstərişlərinə cavab vermək şərti ilə bütöv, parça və çeşidləmə zamanı yığılmış xırda yunlara bölünür.

Cədvəl 2

Yun bölünür	Yunun xüsusiyyətləri	Markalamaq üçün adlanır
Bütöv	Bir baş qoyundan qırılmış əlçimləri bir-birilə az və ya çox əlaqəli olan (bitişik) yuna deyilir. Bütöv yundan ayrılmış, təmiz bulaşmamış parça yunu da bükərək həmin bütöv yunun içərisinə qoymaq, hansı yundan ayrılıbsa, həmin yunda bütöv yuna aid edilir.	Bütöv
Parça	Çəkisi 100 gramdan az olan bulaşmamış hansı yundan ayrıldığı məlum olmayan yunlardır.	Parça
Çeşidləmə zamanı yığılmış xırda yunlar	Qırım zamanı bütöv yundan ayrılmış bulaşqılı, xırda yun lifləri, saralmış, eləcə də bütöv yun çeşidlənərkən qırılaraq yerə tökülən xırda yunlar və təkrar qırılmış yunlar xırda yunlara aid edilir.	Çeşidləmə zamanı yığılmış xırda yunlar
Şaqqıldaq	Qoyun pəyini ilə güclü bulaşmış və bütöv yunun arxa hissəsindən qırılmış xırda yunlar şaqqıldağa aid edilir.	Şaqqıldaq

Qeyd:

1. Bütöv yunun əlçimlərinin, saçaqlarının üçdə bir hissəsi qədəri peyinlə güclü bulaşarsa, eləcə də sahəsinin 55%-i və yaxud sahəsinin bütün hissəsi güclü bulaşarsa belə yunlar ayrıca yığılıb adına görə qablaşdırılır.

2. Bütöv yunu əlinə aldıqda qırılmalar olursa belə yunlar ayrıca adına görə yığılaraq qablaşdırılır.

3. Bütöv yunun içərisində 1%-ə qədər təkrar qırılmış yuna icazə verilir.

4. Yağsız irtməkli və yağlı irtməkli qoyunların yunu, eləcə də təmiz və bulaşmış parça yunlar ayrılır. Yalnız adları ilə qablaşdırılır.

1.4.4. Bütöv yun ayrılır:

Adlarına görə cədvəl 1-in tələbinə uyğun olaraq; Liflərinin uzunluğuna və nazikliyinə görə; Çeşidlənməsi cədvəl 3-ün tələbinə uyğun olaraq.

Vəziyyətinə görə: Normal, zibilli, pıtırqanlı; nöqsanlı.

Rənginə görə: Ağ, açıq boz, rəngli.

1.4.5. Parça və hissə-hissə qırılmış yunlar ayrılır:

Adına görə cədvəl 1-in tələbinə uyğun olaraq.

Rənginə görə: Ağ, açıq boz, rəngli.

Qeyd: Parça və hissə-hissə qırılmış yunlar vəziyyətinə görə və çeşidlərə (siniflərə) ayrılır.

1.4.6. Çeşidləmə zamanı yığılmış xırda aşağı çeşidli yunlar da siniflərə, vəziyyətinə və rənginə görə ayrılır. Yalnız adı ilə qablaşdırılır.

Qeyd: Çeşidləmə zamanı yığılmış xırda yunlar da ayrıca yığılır, toplanır və adı ilə qablaşdırılır.

1.4.7. Bütöv yun liflərini müxtəlifliyinə görə tiftik, keçid tük liflərinin uzunluğundan, ölü və quru qılanların yunun tərkibində (çəkisində) miqdarından asılı olaraq yunun çəkisinin və ya sahəsinin 55%-ni təşkil etməklə 3-cü cədvəlin tələb və göstərişlərinə uyğun olaraq həyata keçirilir.

Cədvəl 3

Yunun Adı	Yunun xüsusiyyətləri	Sinfi	Sinfinin xüsusiyyətləri
Ləzgi yunu	Ştapellərin quruluşu, uzunluğu orta, tiftiyin, keçid tükün miqdarından asılı olaraq qabalaşması müşahidə olunur.	I	Yun yumşaqdır, gödək yunlar azdır. Lifləri yüngüldür, tiftik ölçimlərin içərisində olmaqla quru qılan tüklər də az nəzərə çarpır.
Ləzgi yunu	Ölü və quru qılan tüklərə rast gəlinir, müxtəlif rəngdə olur, ağdan başlayaraq rəngli yuna qədər.	II	Yunda ölçimlərin uzunluğu I-ci sinifdən fərqlidir. Yunun tərkibində tiftik tüklər vardır. Ölçimlərdə qabalaşma I-ci sinfə nisbətən çoxdur. Saçaqlarda tiftiyin miqdarı azalır. Ölü və quru qılan tüklər nəzərə çarpan dərəcədədir.
Tuş	Yunun ölçimlərinin tərkibində tiftik və keçid tüklərin uzunluğu kifayət qədərdir.	I	Yun yumşaqdır, ölçimləri zərif, elastiki, tiftikləri uzun olmaqla ştapelin üstündən aydın görünür. Ölü və quru qılanın miqdarı nəzərə çarpmayan dərəcədədir.
Tuş	Ştapelləri yumşaq olmaqla ölü və quru qılan tüklər nəzərə çarpan dərəcədədir. Rəngi ağ, açıq boz və rəngli yuna da rast gəlinir.	II	I sinfə nisbətən liflərində qabalaşma çoxdur. Qaba və bərk saçaqlara rast gəlinir. Tiftiyin uzunluğu, miqdarı ştapelin tərkibində onun üst baxışından görünür. Quru və ölü qılanların miqdarı nəzərə çarpan dərəcədədir.
Qarabağ	Yunun ölçimləri, saçaqları qabadır. Tiftik və keçid tükün miqdarı kifayət qədər azdır. Yunun tərkibində liflər əsasən, rənglidir.	Siniflərə ayrılmır	
Yağlı quyruq qoyun yunu	Yunun ölçimləri müxtəlif uzunluqda, lifləri yüngül, kifayət qədər hamardır. Ölçimləri	I	Yun yumşaqdır, nəzərə çarpmayan dərəcədə ştapelləri qısadır. Ölçimləri qabadır, tiftik və keçid

	qabadır, tiftik və keçid tüklərin miqdarı kifayət qədər deyil. Yun qoğludur. Ölü və quru qılan tüklər kifayət qədərdir. Rəngi açıq boz və rənglidir.		tükün miqdarı kifayət qədər deyildir. Saçaqların çıxıntılı aydın görünür. Ölü və quru qılan tüklərin miqdarı kifayət qədərdir.
Yağlı quyruq qoyun yunu	Birinci sinifdə olduğu kimi.	II	I-ci sinif yuna nisbətən qabalaşma və əlçimlərinin çoxluğu, saçaqlarının nazikliyinin orta vəziyyətdə olmaqla fərqlənir. Tiftiyin miqdarı I sinifə nisbətən azdır. Bütöv yunun tərkibində ölü və quru qılan tüklərin sayı nəzərə çarpan dərəcədir.
Yağlı quyruq qoyun yunu		III	Əlçimlərin uzunluğu və qabaığı aydın görünür. Hər-dən quru olur. Tiftiyin miqdarı azdır. Ölü və quru qılan tüklərin miqdarı xeyli çoxdur.

Qeyd:

1. Bütöv yunun tam hissəsinin 55%-i I və III sinfin tələblərinə cavab vermirsə belə yunlar II-ci sinifə aid edilir.

2. Müxtəlif qaba yunlu qoyunlardan qırılmış qarışıq yunlarda xüsusiyyətlərinə görə 3-cü cədvəlin göstəriş və tələblərinə uyğun olaraq ayrılır.

1.4.8. Bütöv yun vəziyyətinə görə 4-cü cədvəlin tələb və göstərişlərinə (cavab vermək şərtilə) uyğun olaraq ayrılır.

Cədvəl 4

Vəziyyəti	Vəziyyətinin xüsusiyyətləri	Markalamaq üçün adlanır
Normal	Bütöv yunun sahəsinin istərsə də çəkisinin əsas olmayan hissəsində (bud, boyun və qarınaltı), nahiyələrində tez və ya gec ayrılan bitki zibillərinin (pıtraq, vəhşi yonca toxumu və s.) 10%-ə qədər olmasına icazə verilir.	Normal

Zibilli, pıtırqanlı I qrup	Yunun çəki və ya sahəsinin 10-30%-ə qədər hissəsində tez ayrılan bitki zibillərinin, 15%-ə qədər hissəsində isə gec ayrılan bitki zibillərinin olmasına, (zibilin olduğu yerdən asılı olmayaraq) icazə verilir. Belə yunlar zibilli, pıtırqanlı I qrup yuna aid edilir.	Zibilli, pıtırqanlı I qrup
Zibilli, pıtırqanlı II qrup	Yunun çəki və ya sahəsində tez və ya gec ayrılan bitki zibillərinin miqdarı I qrup yuna nisbətən çox olarsa, belə yunlar zibilli-pıtırqanlı II qrup yuna aid edilir. Tez ayrılan zibilin miqdarı 30%-dən, gec ayrılan zibilin miqdarı isə 15%-dən çox olmamalıdır.	Zibilli, pıtırqanlı II qrup
Nöqsanlı yun	Bütöv yunun sahəsinin 50%-dən çoxu keçələşibsə, yunun əlçimləri bir-birinə yapışsın və qoğlaşsın belə yunlar nöqsanlı yuna aid edilir.	Nöqsanlı yun

1.4.9. Bütöv və paça yunlar rənginə görə 5-ci cədvəlin tələb və göstərişlərinə uyğun olaraq (cavab vermək şərtilə) ayrılır.

Cədvəl 5

Yunun rəngi	Yunun rənginin xüsusiyyətləri.	Markalamaq üçün adlanır
Ağ	Kirli yunun tərkibində yağ-tərin rəngindən və mineral qatışıqların miqdarından asılı olaraq qiymətləndirilir	Ağ
Açıq boz	Ağ yunun içərisində qırılmış rəngli yun liflərinin olması, bütöv yunun kənarlarında 0.5%-ə qədər rəngli yun qırıntılarının olmasına icazə verilir.	Açıq boz
Rəngli	Yunun təbii rəngi: boz, tünd-boz, şabalıdı və qara rənglərdə olmasıdır.	Rəngli

Qeyd: 1. Ağ yunun tərkibində çox cüzi miqdarda nəzərə çarpmayan dərəcədə rəngli yun tellərinin olmasına icazə verilir.

2. Ağ yun rəngli yun telləri və rəngli yun qırıqları illə az miqdarda zibillənib və qarışdırılıbsa belə yunlar açıq boz rəngli yuna aid edilir.

1.5. Payız gırılmış güzəm və quzu yunu.

1.5.1. Payız qırılmış qeyri cinsli qaba yunun (güzəmin) xüsusiyyətləri yun liflərinin bir-birindən ayrılması və əlçimlərinin bütöv

olmaması, saçaqlarının yaz yunundan nisbətən qısa və az yağ tərlı olmasına və yunun rənginə görə ağ və rəngli yunlara bölünür.

1.5.2. Qeyri cinsli qaba quzu yununun xüsusiyyətləri:

elastikliyi, əlçimlərinin və liflərinin bir-biri ilə əlaqələrinin az olması, bütöv yuna xas deyildir. Yaz yunu ilə müqayisədə az yağ-tərli, zibilli və bulaşlıq və qısa olması ilə səciyyəyənlir. Yalnız rənginə görə ağ və rəngli yunlara bölünür.

1.5.3. Qeyri cinsli qırılmış payız qaba və quzu yununa bölünür:

Adlarına görə **cədvəl 1-in** tələblərinə və göstərişlərinə (cavab vermək şərtilə) uyğun olaraq bölünür:

Vəziyyətinə görə: normal, zibilli, pıtırqanlı; və rənginə görə: ağ, açıq boz birlikdə, rəngli.

Qeyd:

1. Payız qırılmış güzəm və quzu yunu siniflərə ayrılır.

2. Qoyun peyini ilə güclü bulaşmış payız (güzəm) və quzu yunu vəziyyətinə və rənginə görə ayrılır. Belə yunlar aşağı çeşidli payız və quzu yunu şəqqildəgi adlanır.

1.5.4. Payız qırılmış güzəm və quzu yunu 6-cı cədvəlin göstəriş və tələblərinə uyğun olaraq bölünür.

Cədvəl 6

Yunun vəziyyəti	Yunun vəziyyətinə görə xüsusiyyətləri	Markalamaq üçün adlanır
Normal	Yunun çəki və ya sahəsinin yalnız 10%-ə qədərini müxtəlif bitki zibilləri və bulaşlıq yun qırıntıları ilə zibillənməsinə icazə verilir.	Normal
Zibilli, pıtırqanlı I qrup	Yunun çəki və ya sahəsinin 10-30%-ə qədərini müxtəlif bitki zibilləri ilə qarışdırılması icazə verilir.	Zibilli, pıtırqanlı I qrup
Zibilli, pıtırqanlı II qrup	Yunun çəki və ya sahəsinin 30%-dən çox hissəsi müxtəlif bitki zibilləri və bulaşlıq yun qırıntıları ilə qarışdırılıbsa belə yunlar zibilli-pıtırqanlı II qrupa aid edilir.	Zibilli, pıtırqanlı II qrup

1.6. Mövcud yun yuyulmayan rənglə nişanlanmış, keçələmiş, kleyləmiş və yapışqanlaşmış icazə verilmir.

1.7. Yunun kənar qatışıqlarla (sap, kəndir, çit parça qırıntıları və s.) qarışdırılmasına icazə verilmir.

1.8. Yazda qırılmış yun çeşidlənərkən adlarına görə mövcud təlimatın (etalonun) tələbinə cavab verməlidir.

2. Yunun qəbul qaydası

2.1. Qaba yunun sənaye müəssisəsinə qəbulu partiya şəklində həyata keçirilir. Qaba yun göndərilərkən miqdarı, keyfiyyəti göstərilməklə bir ünvanda sənədləşdirilməlidir.

2.2. Bütün yun kiplərinin qablaşdırılmasının və markalanmasının düzgünlüyü yoxlanılmalıdır.

2.3. Qaba yunun qəbulu zamanı hər bir kipin miqdarı, çəkisi ayrıca qapan tərəzidə çəkilməklə qeydə alınmalıdır.

2.4. Qaba yunun qəbulu zamanı hər növ partiya yun kiplərinin ən azı 10%-i nəzarət olaraq çəkilməlidir.

Qaba yunun bir qırım zamanı çeşidlənməsi sortlara ayrılmasına, vəziyyətinə, rənginə, təmiz çıxar faizinə və adlarına görə hesablanır.

Partiyanın adları yoxlanılarkən yoxlamanın nəticəsi əsas götürülür.

3. Yunun yoxlama (sınaq) üsulu

3.1. Qaba yaz yunu çeşidlənərkən onun siniflərə ayrılması, vəziyyəti, rəngi, təmiz çıxar faizinin gözəyari təyin olunması və s. çeşidləmə masasının üzərində aydınlaşdırılır və adları göstərilir.

3.2. Qaba yaz yununun çeşidlənməsi mövcud standartın (etalonun) tələbinə uyğun olaraq həyata keçirilir. Lakin mübahisə olduqda yunun vəziyyəti və təmiz çıxar faizinin təyin olunması laboratoriyada yoxlama üsulu ilə həyata keçirilir.

4. Yunun qablaşdırılması, markalanması, daşınması və saxlanması

4.1. Bütöv yunun bükülməsi, qablaşdırılması işi aşağıdakı kimi həyata keçirilir: Bütöv yun torlu çeşidləmə masasının üzərində yunun üst hissəsi yuxarıya tərəf tutulur və çırpılır. Bu zaman ayaq, xırda bulaşlıqlı və aşağı çeşidli hissələri bütöv yundan ayrılaraq çeşidləmə masasının altına tökülür. Bütöv yun əvvəlcə yan tərəfindən təxminən 3-də bir hissəsi qədər qatlanır, sonra o biri tərəfi, nəhayət baş və quyruq hissəsi də qatlanaraq bükülür.

4.2. Yunun qablaşdırılması, markalanması, daşınması və saxlanması mövcud standartların tələblərinə uyğun olaraq aşağıdakı qaydada həyata keçirilir.

- qeyri cinsli qaba yaz yunu sinfinə, vəziyyətinə və rənginə görə mövcud təlimatın–standartın tələbinə uyğun olaraq ayrıca adları ilə qablaşdırılır;

- qoyun peyini ilə güclü bulaşmış və yaxud kənar qatışıqlarla (qum, torpaq, bitki qalıqları və s.) qarışdırılmış qeyri cinsli qaba yaz yunu sinfinə, vəziyyətinə və rənginə görə mövcud standartın tələbinə uyğun olaraq ayrıca adları ilə qablaşdırılır;

- qeyri cinsli qaba parça və keçələmiş (yun çöpləri) yunlar vəziyyətinə və sinfinə görə ayrılır, yalnız rənginə görə ayrıca qablaşdırılır;

- qeyricinsli qaba payız və quzu yunu vəziyyətinə və rənginə görə ayrıca qablaşdırılır;

- çeşidləmə zamanı çeşidləmə masasının altından yığılmış xırda yunlar və saqqıldaqlarına uyğun olaraq ayrıca qablaşdırılır.

4.3. Hər bir kipin markalanması çox diqqətlə aparılmalıdır:

Məsələn; Aşağıdakı nümunəyə diqqət edək:

Azərbaycan Respublikası; Şamaxı rayonu; Çuxuryurd kəndi;

fermer M.Kajevnikova,

kipin №-si 5,

qaba Qarabağ yaz yunu,

normal, rəngli,

Qablı çəkisi 100 kq, qabsız çəkisi 98 kq;

Təmiz çıxar 60%;

Mövcud standart.

III HİSSƏ

Payız və quzu yununun çeşidlənməsi

Payız yunu qoyunların cinsinə görə olmaqla rənginə görə də ağ, açıq boz və müxtəlif rəngli yunlara bölünür. Payız yunu siniflərə ayrılır. Amma vəziyyətinə görə normal və zibilli-pıtırqanlı qruplara bölünür. Bunların tələbatı da bütöv yunda olduğu kimidir.

Quzu yunu isə rənginə görə ağ, açıq boz və müxtəlif rəngli qrupuna bölünür. Siniflərə ayrılır, vəziyyətinə görə normal, zibilli, pıtırqanlı yunlara ayrılır. Tələbatı bütöv yunda olduğu kimidir.

Yaz quzu yunu 2 sinfə bölünür. 1-ci sinif saçaqları uzun, yumşaq, tiftik və keçid tüklər çoxluq təşkil edir. Saçaqlanma az, quru qılan olmur. 2-ci sinif yunlarda isə qılan çox, tiftik və keçid tük nisbətən az, ölü qılan olmur, quru qılana isə təsadüf etmək olar.

Qarışıq yunun qiymətləndirilməsi

Qarışıq yun müxtəlif yun tellərindən ibarət olub, qaba və yarımqaba yunlu mələz qoyunlardan qırxılaraq əsasən xalçaçılıq sənayesində mahud istehsalında istifadə olunur. Qarışıq yun telində olan tiftik hissə yun tellərində özək qatı hesab olunur. Ona görə də həmin yun tellərində qıvrımlar əmələ gəlir. Keçid tükdə isə ya zəifləmiş bütöv şəkildə və ya kərpic şəkildə olur. Qarışıq yunlarda olan qılan üç formada olur. 1-ci normal qılan, 2-ci quru qılan, 3-cü ölü qılan.

Normal qılan-qarışıq yunda ən uzun yun teli olub, qoyunun yununun rəngində olur. Quru qılan isə möhkəmlik və elastikliyinə görə normal qılandan fərqlənir. Yağışın və günəşin təsirindən müəyyən qədər öz rəngini itirir, yəni şəffaflaşır. Ölü qılan isə qırılmış şəkildə xırda çöp şəkildə tiftik hissəyə qarışmış olur.

Laboratoriyada yun telini qiymətləndirdikdə iki formada qiymətləndirmə aparılır.

Birinci çəki üsulu ilə, bu ən əsas qiymətləndirmə üsuludur. İkinci yun tellərini bir-birindən fərqləndirmək üçün seçib saymaq üsuludur. Çəki üsulunda 0,5 və ya 1,0 qram qarışıq yun götürüb yuxarıda göstərilən yun tellərini seçib ayırırlar. Ayrılmış yun telləri yenidən çəkilib və ayrı-ayrı yun tellərinin çəkisi yunun ümumi çəkisinə nisbətən faizlərlə hesablanır.

İkinci üsulda isə ümumi yun telləri sayına görə ayrı-ayrı yun telləri sayına nisbətən faizlərlə hesablanır. Bu üsul o qədər də düzgün deyil, ona görə ki, ölü qılanın sayı həddindən artıq çox olur.

Yunun vəziyyətinə görə ayrılması

Hər sinif və yarım sinif yun vəziyyətinə görə zibillənməsinə, qoturla zədələnməsinə, möhkəmliyinə, yunun qırılmasına, pıtırqanlı, zibilli, nöqsanlı olmasına görə qrupa ayrılır.

Normal yun

Möhkəm və normal yağ-tərli, tez ayrılan zibil, peyin qırıntıları, yunun az qiymətli hissəsində pıtırığın miqdarı 10,0%-ə kimi olmalıdır. Bu bütöv yunun çəkisinə və istərsə də sahəsinə görə hesablanır. Seçmə yunlarda tez ayrılan zibil ola bilər, lakin nöqsan həmçinin qoturluq əlamətləri olmamalıdır. Yun uzunluğunun üçdə biri qədər təbii rəngini itirmişsə, krealin və s. dərmanlarla qoyunları düzgün çimisdirmədikdə demək olar ki, bu zaman yunlar siniflərə ayrılmır, saralmış yun kimi ayrıca yığılır və ayrıca da kiplərə vurularaq göndərilir.

Zibilli-pıtırqanlı yun

Bütöv yunun çəki və ya sahəsinin 10-30%-ə qədəri tez ayrılan zibil, 15%-ə qədəri gec ayrılan zibil (pıtırqanlar) olduğu yerdən asılı olmayaraq 1-ci qrupa aid edilir. Bütöv yunun çəki və ya sahəsində tez və gec ayrılan zibillərin miqdarı birinci qrupa nisbətən çox olduqda belə yunlar 2-ci qrup zibilli, pıtırqanlı yun adlanır. Bu yunlar normal yundan 5-10% aşağı qiymətə satılır.

Nöqsanlı yun

Bütöv yunun çəkisinin və ya sahəsinin 10-30%-ə qədəri gənə, qotur və s. ilə zədələnmiş olarsa saçaqlar uc və ya aşağıya yaxın hissədən qırılsa belə yunlar 1-ci qrup nöqsanlı yun adlanır.

Bütöv yunun 30%-dən çox hissəsi qotur və gənə ilə zədələnsə, möhkəmliyə qarşı yoxlandığıda isə saçaqlar ortadan və ya axıra yaxın iki yerdən qırılsa belə yunlar 2-ci qrup nöqsanlı yun adlanırlar. Qoyunlar döl kompaniyasına yaxın və döl kompaniyasından sonra güclü yemləmə tələb edən vaxt aclıq keçirdikdə də nöqsanlı yun əmələ gəlir. Belə ki, qoyunlar düzgün yemlənmədikdə yun da öz normal inkişafını dayandırır. Bu zaman aclıq yaranır və beləliklə də yunda nazikləşmə əmələ gəlir. Ümumiyyətlə, nöqsanlı yun normal yundan 5-15% aşağı qiymətə satılır.

Zibilli-nöqsanlı-pıtırqanlı yun

Bu qrup yunlara zibilli-pıtırqanlı 1-ci və 2-ci qrup yunlar, nöqsanlı 1-ci və 2-ci qrup yunlar, eyni vaxtda saçaqları da zibillənmiş olarsa belə yunlar normal yundan ayrılır və eyni zamanda zibilli, nöqsanlı, pıtırqanlı yun adlanır. Belə yunlar ayrıca yığılır və ayrıca da göndərilir. Satılarkən normal yundan 25% aşağı qiymətə alınır.

Aşağı çeşidli yunlar

Aşağı çeşidli yunlara qoyunlar qırılarkən və yun yığılarkən xırda yun saçaqları və yunun kənarından ayrılmış çox zibillənmiş saçaqlar (əl-ətək yunları) kirli yun kimi ayrıca yığılır. Qoyunlar qırılarkən quyuq və ayaqlardan qırılan yunlar da ayrıca yığılır. Ayağın aşağı hissəsindən qırılan və təkrar ikinci dəfə qırılma nəticəsində alınan xırda yunlar da ayaq yunlarına aid edilir.

Qoyunların arxa hissəsindən qırılmış çox zibillənmiş (bulaşmış) yunlar saqqıldağa aid edilir. Aşağı çeşidli yunlar uzunluğuna, nazikliyinə görə siniflərə ayrılır. Yunun çeşidlənməsi xüsusi torlu masaların üstündə bütöv yunun saçaqları açılaraq aparılır. Saçaqların ucları bulaşlıqlı (kirli) olduqda, həmin bulaşlıqlı yunlar aşağı çeşidli yunlara ayrılaraq müvafiq qrup üzrə yığılır. Bütöv yunlar rənginə, vəziyyətinə, qrupuna görə ayrıca yığılır. Parça yunlar rənginə görə toplanır. Aşağı çeşidli yunlar isə öz adları altında ayrıca toplanır. O təsərrüfatdakı qoyunların miqdarı min başdan çoxdur, belə təsərrüfatlarda cavan və yaşlı qoyunların yunu da ayrıca qruplar üzrə yığılır. Yığılmış yunlar standarta görə qablaşdırılır və markalanaraq təyinatı üzrə göndərilir.

Yunun bulaşması

Qoyunların yemləndirilməsi, bəslənməsi və saxlanılması düzgün təşkil edilmədikdə, gecələr qoyunlar sidiyə çıxarılmadıqda, qoyunlarda mədə-bağırsaq xəstəlikləri zamanı, ağıl və yataqların vaxtli-vaxtında təmizlənməməsi zamanı qoyunlar peyinlə, sidiklə və.s. ilə hədsiz çox bulaşır və yun öz həqiqi təbii rəngini itirir. Beləliklə, həmin yunlar bütöv yundan ayrılır və aşağı növ kimi təhvil verilir. Belə yunlar normal yundan 2,0-2,5 dəfə aşağı qiymətə satılır. Halbuki, nöqsanlı yunlar normal yundan 5-15% aşağı qiymətə satılır.

Qoyunların qırxıma hazırlanması və onun təşkili

Qırxıma 7-10 gün qalmış təsərrüfatın zoobaytar mütəxəssisləri sürüləri baxışdan keçirib qırxım gününü təyin edirlər. Qırxım cədvəli aşağıdakı kimi tərtib olunur:

1. növbədə gaba yunlu;
2. növbədə yarımaba yunlu;
3. növbədə yarımzərif yunlu;
4. Zərif yunlu qoyunların qırxımı bu formada həyata keçirilməlidir.

- Cins daxilində əvvəlcə buruqlar, qısır qalmış qoyunlar, toğlular sonra isə ana qoyun və törədici qoçlar qırxılmalı;

- Xəstə, qotur qoyunları sağlam qoyunlara qatmayaraq qabaqcadan nəzərdə tutulmuş ayrı bir binada qırxılmalı, sonra binanı və avadlıqları yaxşı dezinfeksiya edib, qoyunları isə çimizdirməli və müalicə etməli:

- Qırxılmış xəstə qotur qoyunlardan qırxılmış yunu isə ayrıca xaralın içinə doldurub markalamaq və qoturlu olmasını xaralın üstünə yazmalı. Belə yun taylarına 5%-li karbol turşusu və yaxud kreolin çiləyib (hazırlıq) qəbul məntəqəsinə göndərilməli;

- Qoyunlar ac qarına qırxılmalı, çünki tox olduqda qoyunlar dözmür və bəzən qırxılığa düşüb tələf olur. Odur ki, səhər qırxılması sürünü günorta otlamasından sonra çoban qoyunları qırxım məntəqəsinə aparıb səhərə kimi orada ac və susuz saxlanılmalı.

Beləliklə, 10-12 saat ac saxlanılmış qoyunun mədəsi qismən boşalır və onu asanlıqla qırxmaq mümkün olur. Yağışa düşüb islanmış qoyunları ancaq quruduqdan sonra qırxıma buraxmaq olar. Quzulu ana sürü qırxıldıqda əvvəlcə quzuları ayırıb, ayrıca, yaxud ayrı bir binada saxlamalı, anaların 4-5 saat ərzində qırxılıb qurtarmasını təmin etmək lazımdır.

Sürülər bonitrə olunub xüsusi qruplara ayrılışısa, sürü məntəqəyə gətirilərkən çoban briqadası onu cins, cinsiyyət, yaş, rəng və s. keyfiyyətlərinə görə qruplara ayırır, arxacda (xal-xalda) saxlayır və bu qrupu ayrıca olaraq qırxıma buraxırlar. Qırxımı elə təşkil etmək lazımdır ki, hər sürü 7-8 saat ərzində qırxılıb qurtarsın və çoban birbaşa onu otarmağa apara bilsin.

Qırımaya bir həftə və ya on gün qalmış təsərrüfatın sahibi-fermer və baytar həkimi sürülərin hamısını nəzərdən keçirib ayrı-ayrı çoban briqadaları üzrə qırım növbəsi və günü təyin etməlidirlər. Tərtib edilmiş qırım cədvəli üzrə hər bir çoban briqadası qabaqcadan xəbərdar edilməlidir. Qırım cədvəlini tərtib edərkən aşağıdakı qaydaya əməl etmək lazımdır. Birinci növbədə qaba yunlu qoyunlar, sonra yarımqaba yunlu və qarışıq yunlu mələzlər, daha sonra isə yarımzərif yunlu qoyunlar və nəhayət sonra zərif yunlu qoyunlar qırılmalıdır.

Qırım məntəqəsinin hazırlanması

İri qoyunçuluq təsərrüfatlarında qırımaya qədər mədəni qırım məntəqəsi tikilib hazırlanmalıdır. Belə qırım məntəqələrində qırım aparılacaq bölmə, həmin bölmədə qırınçılar üçün iş yeri, qırılmış qoyunlar üçün bölmə, yunu çeşidləmək üçün bölmə, yunu çəkmək üçün yer, yunu presləmək üçün pres və yer, preslənmiş yunu çəkmək üçün tərəzi və yer, yunu müvəqqəti saxlamaq üçün bölmə, yunun təmiz çıxar faizini təyin etmək üçün laboratoriya, burada işləyən işçilər üçün istirahət otağı, geyinib-soyunmaq otağı, yeməxana və s. olmalıdır.

Qırımaya gətiriləcək qoyunlar 12-14 saat ac və susuz saxlanılmalıdır.

Qoyunların qırılma qaydası

Qoyun gətirən işçi qoyunu dal ayaqlarından tutub qaldırır, qırxınçı onu qabaq ayaqları üstə sürərək gətirir və ehmalla qaldırıb qırxım dəzgahının (masanın) üstünə qoyur. Qırxınçı qaba yunlu qoyunların ayaqlarını bağlayır. Merinos qoyunların isə ayaqlarını bağlamağa ehtiyac olmur. Qırxınçı sadalananları yadda saxlamalıdır:

- yunu mümkün qədər birdəfəlik dibdən qırxmalı, çünki üzdən qırxıb ikinci dəfə həmin yerdən qırılan yun xırda-para olub, qısa və keyfiyyətsiz sayılır;

- qırılarkən yun parçalanmamalı və bütöv yun şəklində qırılıb çıxarılmalı;

- yunu sidiyə, toza, şaqqıldağa və s. zibillərə bulamamalı;

- qoyunu ehmalla qırxıb kəsməməli, xüsusən ana qoyunları qırarkən yelin və əmcəklərinin ətrafını ehtiyatla qırxıb oranı yaralamamalı;

- qoyunlarla ehtiyatlı rəftar etməli;

- hər bir baş qoyun qırıldıqdan sonra qırxınçı masanın üstünü təmizləməli;

- maşınla qırxdıqda təhlükəsizlik qaydalarına əməl olunmalı;

Qırxıma başlarkən qırxınçı, qoyunu əvvəl sol yanı üstə, arxasını özünə tərəf uzadıb, aşağısort sayılan yunun şaqqıldağını, paçasının arasını, quyruğunu, ayaqlarını və yelinin ətrafındakı yunu qırxıb bütöv

təmiz (xalis) yuna qarışdırmamaq üçün ayrıca qoymalı. Sonra sol əli ilə qoyunun başını və ayaqlarını tutub, sağ əli ilə onu qırmağa başlamalıdır. Qarınaltı və döş yununu qırıb, sonra qoyunun kürəyi üstündən başlayaraq, onun yan, sonra budu üstə tərəf bir xətlə qayçını işlədir və bu qayda ilə bir tərəfini üst xəttinə kimi qırır. Sonra isə onu o biri yan üstə, qarnı üst tərəfə olmaqla çevirir. Həmin qayda ilə ikinci tərəfi qırır və üst xəttə çatdıqda bir dəfə qayçını cidovluğundan başlayaraq sağrısı tərəfə işlədir. Bundan sonra, qoyunun başını qaldırıb, başındakı və boynunun əvvəlcə sağ və sonra sol tərəfindəki yununu qırmaqlı. Sonra qırınçı yunu kənara çəkib qoyunu ehmalla yerə endirməlidir.

Belə olduqda yun bütöv çıxarılıb bükülür və çəkilmək üçün tərəziyə göndərilir. Qırınçı qoyunu buraxdıqdan sonra baytar işçiləri qoyunu nəzərdən keçirməli, kəsilmiş yeri varsa oranı dezinfeksiyaedici maddə (5%-li kreolin) sürtməli, uzanmış dırnaqları varsa onu kəsməli və qoyunları bir həftə arxaca yaxın yerlərdə otarmalı, soyuqdan, yağışdan çovğundan qorunmalıdır.

Yun qırıldıqdan sonra çeşidlənmək üçün çeşidləmə sexinə (yerinə) verilir. Yun çeşidləndikdən sonra, qablaşdırılır, markalanır və anbara yığılır. Sonradan isə təyinatı üzrə yun ya tədarük məntəqəsinə, ya da birbaşa yunun ilkin emalı fabrikinə göndərilir. Yun çeşidlənərkən yunçuluğa dair mövcud standartların tələblərinə riayət olunmalıdır.

Qırınçı qoyunu qırarkən bu şərtləri nəzərdə tutmalıdır:

Yunu mümkün qədər dibdən qırmaqlı, bu zaman yunu parçalamayıb bütöv şəkildə qırmaqlı, ehmallı qırıb qoyunu kəsib yaralamamalı, xüsusən doğar qoyunların yelin və əmcəklərini ehtiyatla qırmaqlı, hər qoyunu qırxdıqdan sonra masanın üstünü təmizləməli, sonra qırmaq üçün ikinci qoyunu masanın üstünə qoymalı. Maşınla qoyunu qırxdıqda mexanikin göstərişlərinə əməl edilməlidir. Qoyunlar əl qayçısı ilə qırıldıqda təmiz və bərabər qırılmır, ona görə də yun itkisinə yol verilir. Əl üsulu ilə qoyunları qırxdıqda qırınçı tez yorulur və az qoyun qırır. Maşınla qırxdıqda çox sayda qoyun qırmaq olur ki, bu da insan

əməyini yüngülləşdirir. Aparılmış təcrübələr sübut etmişdir ki, əl ilə qırılmış qoyunun kələ-kötür qırılmış yerlərində 100-200 qrama qədər yun qalır, lakin maşınla qırım zamanı bu olmur. Maşınla qırılmış yun 0,5 sm uzun olur. Xüsusilə də zərif yunlu qoyunçuluqda uzun yun əldə etməyin böyük əhəmiyyəti vardır.

- Maşınla işlədikdə qırınçı qayçını dəri üstünə kip qoymalı, lakin bərk sıxmamalıdır. Qırarkən dərinin qırış yerlərini kəsib yaralamamaq üçün o, sol əli ilə qırışları dartıb düzəltməlidir. Qırılmış yunu maşınla deyil, əli ilə kənara çəkməlidir. Maşın düz işləməzsə, yada dəstəyi tez qızarsa, onu dayandırıb qırım aqreقاتının mexanikinə müraciət etməlidir. Qayçının ağzına dolmuş yağ-təri qırınçı 80-100 dərəcə istiliyi olan sabunlu su ilə ara-bir yumalı və qayçını yağlamalıdır. Qoyunu çevirdikdə, yaxud da qayçının ağzından yağ-təri yumaq və qayçını yağlamaq lazım gəldikdə elektrik cərəyanını kəsib qayçının işləməsini dayandırmaq lazımdır.

Bəzən yunda çatışmamazlıqlar da olur. Çünki qoyun otarılan örüş-otlaq sahələrində pıtraq, tikanlı otlar, vəhşi yonca toxumu (pıtrağı), müxtəlif ot toxumları olduğundan, yun zibillənir və onun qiyməti aşağı düşür. Bəzən qoyunlar düzgün yemləndirilmədikdə yun lifinin ortasına, yaxud uclarının yaxın hissəsinə yaxın yerdən bilərzik düşür ki, belə yunu dartdıqda asanlıqla qırılır (üzülür). Qotur xəstəliyinə tutulmuş qoyunlar qırımından əvvəl krealin məhlulu ilə çimizdirildikdə yunda süni olaraq saralma əmələ gəlir. Odur ki, qoyunlar qırıldıqdan 6-7gün sonra çimizdirilə bilər. Qoyunlar düzgün zootexniki qaydada bəsləndikdə və lazımı qaydada qırıldıqda da yunda qüsurlar əmələ gəlir.

Yunun növləri və onun təmiz çıxar faizi haqqında məlumat

Məlum olduğu kimi, keyfiyyətinə, uzunluğuna, təmiz çıxarına, yun tellərinin quruluşuna və s. görə yun 4 növə bölünür:

1. Həmcins yun tellərindən ibarət olub, uzunluğu 5-10 sm, nazikliyi 14,5-25,0 mikron olan 60 və yuxarı keyfiyyətdə, təmiz çıxarı 35-45% olub, müxtəlif zərif yunlu cins və mələz qoyunlardan qırılan yuna zərif yun deyilir.

2. Həmcins yun tellərindən ibarət olub, nazikliyi 25,1-31,0 mikron olan 50-58 keyfiyyətdə, təmiz çıxarı 45-55% olan yarımzərif yunlu cins və mələz qoyunlardan qırılan yuna yarımzərif yun deyilir.

3. Qarışıq yun tellərindən ibarət olub, nazikliyi 31, 40,0 mikron olan 44-48 keyfiyyətdə, təmiz çıxarı 55-65% olan, qaba yuna nisbətən tərkibində tiftik və keçid tük çox olan yunlar yarımqaba yun adlanır. Bu yun yarımzərif və zərif yunlu cinslərlə qaba yunlu cinslərin mələzlərindən qırılır.

4. Qarışıq yun tellərindən ibarət olub, nazikliyi 40,1-57,0 mikron olan, təmiz çıxarı 65-75% olan yuna qaba yun deyilir. Qaba yun qaba yunlu qoyunlardan qırılır.

SSRİ Tədarük Nazirliyinin Elmi-Tədqiqat Məlumat və Texniki İqtisadiyyat İnstitutunun 1972-ci ildə Moskva şəhərində çapdan çıxarılmış yunun dövlət satınalmasına dair məlumatında göstərilir ki,

Azərbaycan SSRİ üzrə yunun bazis norması zərif yun üçün 36, yarımqaba yun üçün 41-44, yarımqaba yaz yunu üçün 49-51, qaba yaz yunu üçün 50, qaba və yarımqaba payız və quzu yunu üçün 56 qəbul edilmişdir.

Bundan əlavə, təcrübələr göstərir ki, yunun təmiz çıxar faizi əsasən qoyunların yaşından, cinsindən, cinsiyyətindən, yemləndirilməsindən, saxlanılmasından, bəslənməsindən və qoyunların qırımının düzgün təşkil edilməsindən çox asılıdır. Son illərin təcrübəsi, kolxoz və sovxozların Yevlax yunun ilkin emalı fabrikinə bir başa verdikləri yunun təmiz çıxar faizinin laboratoriyada təhlili nəticəsində məlum olmuşdur ki, Respublikamızın ayrı-ayrı rayonlarında, hətta ayrı-ayrı təsərrüfatlarında istehsal olunan yunun növündən asılı olmayaraq, onun təmiz çıxar faizi müxtəlif olmuşdur.

Beləliklə, 1979-1986-cı illər ərzində Yevlax yunun ilkin emalı fabrikinə Respublikamızın ayrı-ayrı təsərrüfatlarından birbaşa təhvil verilən yunun laboratoriyada təmiz çıxar faizinin təhlilinin nəticəsi göstərir ki, zərif yunun orta təmiz çıxar faizi 43-48, yarımqaba yunun orta təmiz çıxar faizi 50-54, yarımqaba yunun orta təmiz çıxar faizi 54-56 və qaba yunun orta təmiz çıxar faizi isə 56-60 faiz təşkil etmişdir.

Yunun təmiz çıxar faizinin hesablanma qaydası

Təmiz çıxar Təmiz yunun kirli yuna faizlərlə ifadəsi deməkdir. Təmiz yun çıxarı faizi odur ki, yunun dövlətə satılması, verilməsi, pulla ifadəsi deməkdir. Bundan əlavə cins, cins qrupu və s. arasında cinsin müqayisəli göstəricisidir. Həmçinin damazlıq-seleksiya işi, törədici qoçların seçilməsi və s. işlər yunun təmiz çıxar faizi ilə aparılır.

Toxuculuq sənayesi üçün də əsas göstərici yunun təmiz çıxar faizidir. Yunun təmiz çıxar faizi çox böyük tərəddüdlə ifadə olunduğu üçün çətin hesablanır və faizlərlə göstərilir. Odur ki, yun təhvil verilən vaxt yunun təhvil verilməsində mütləq çəkisiylə bərabər onun təmiz çıxar faizi də göstərməlidir. Təmiz çıxar faizi demək olar ki, yunçuluqda əsas göstəricidir. Yunun təmiz çıxarının əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, kəndli-fermer və digər kənd təsərrüfatı müəssisələri istehsal etdikləri yunu bir başa fabrikaya və yaxud tədarük məntəqəsinə təhvil verir və onun təmiz çıxar faizi təsərrüfatlar tərəfindən göstərməlidir.

Yunun təmiz çıxar faizi əsasən iki üsulla təyin edilir.

1. Gözəyari: Bu üsulla yunçuluqla məşğul olan mütəxəssislər qıraxım zamanı yunu çeşidləyərkən təsərrüfatda laboratoriya olmadıqda yunun təmizliyinə görə onun təmiz çıxar faizini gözəyari olaraq təyin edirlər.

Təlimatda göstərilir ki, yunu bir başa fabrikaya təhvil verən təsərrüfatlar laboratoriya olmadıqda keçən il fabrikinin qəbul etdiyi yun növlərinin təmiz çıxar faizini cari il üçün də əldə əsas tutaraq yuna təxmini təmiz çıxar faizi yazmaq olar.

Əgər keçən ilin nəticəsi təsərrüfatı qane etmirsə, onda yuxarıda göstərdiyimiz kimi, yunun təmiz çıxar faizi onun təmizliyinə görə gözəyari təyin olunaraq yazılır və qiyməti hesablanaraq birbaşa sənayeyə göndərilir.

2. Laboratoriyada: Yunun təmiz çıxar faizinin təyin olunması qaydası.

Yunun təmiz çıxar faizini təyin etmək üçün əvvəlcə həmin növ yundan nümunə götürülməlidir. Hər növ yundan (sürüdən) üç nümunə götürmək kifayət edir. Nümunələrin hərəsi 200 qram hesabı ilə cəmi 600

qram yun nümunəsi götürülür. Nümunələrin ikisi təhlil edilir, biri isə nəzarət üçün saxlanılır. Əgər iki təyin olunmuş nümunələrin nəticəsində fərq çox olarsa, onda üçüncü nümunədə yuyulur. Əgər fərq 1% olarsa, onda götürülmüş nümunə dəqiq 200 qram çəkiddə saxlanılır və su çəkməyən kağıza bağlanıb yunun növü, sinfi, götürülmə tarixi və s. yazılaraq saxlanılır.

Yuyulmazdan əvvəl nümunə pıtraq və çör-çöpdən təmizlənərək pardaxlandırılır, sonra isə 1 litr suya 1 qram soda əlavə edərək hazırlanmış 38-40 dərəcə temperaturalı məhlulda 30 dəqiqə müddətində isladılır. Nümunənin yuyulması üçün hərəsi 30 litr su tutan 5 ədəd su baki götürülərək nömrələnin və 1 litr suya 2 qram 60%-li təsərrüfat sabunu və 2 qram kalsinirovanno soda hesabı ilə məhlul hazırlanır.

№	Məhlulun miqdarı (litr)	Yuyucu vəsaitin miqdarı (qr)		Məhlulun temperaturu (dərəcə)	Yuma müddəti (dəqiqə)
		60%-li təsərrüfat sabunu	kalsinirovanno soda		
1	30	60	60	40-54 ⁰	5-6
2	15	30	30	48-50 ⁰	5-6
3	15	30	30	48-50 ⁰	5-6
4	30	Təmiz su	Təmiz su	38-40 ⁰	5-6
5	30	Təmiz su	Təmiz su	20-25 ⁰	5-6

Yuma əməliyyatı aparılarkən yun itkisinə yol verilməməlidir. Nümunə yuyulduqdan sonra hidravliki aparatda sıxılmaqla da onun təmiz çıxar faizi təyin edilir. Ancaq havada qurutma ucuz başa gəlir, istənilən yerdə və ləvazımatsız olaraq aparmaq olur. Eyni şəraitdə keçməsi mütləqdir, bir binada saxlanılmalıdır.

Bir sutka otaqda saxlanılır və sonra tərəzidə çəkilir. Hidravliki aparatda sıxıldıqda zərif yunda 29% və qaba yunda isə 30% nəmlik qalır.

Yunun təmiz çıxar faizi üçün xüsusi cədvəllərdən istifadə olunur. Nümunə sıxıldıqdan sonra dəqiq çəkilərkən alınan rəqəm bircinsli yunlar

üçün 0,41535-ə, qeyri cinsli yunlar üçün isə 0,4025 əmsalına vurulur. Məsələn, 200 qram zərif yun nümunəsi yuyulub hidravlik aparatda sıxıldıqdan sonra çəkisi 120,86 qram olmuşdur. Onda $120,86 \times 0,41535 = 50,2\%$ təmiz çıxar olmuşdur.

Yuyulmuş nümunə əgər quruducu şkafda (temperaturu $105-110^{\circ}\text{C}$ aparatda) və yaxud açıq havada daimi quru çəki alınarsa, aşağıdakı düsturla təmiz çıxar faizi tapılır.

$$X = \frac{Px(100+H)}{a}$$

X–yunun təmiz çıxar faizi.

P–yuyulmuş nümunənin daimi quru çəkisi.

H–kondision nəmlik.

A–kirlə yunun (nümunənin əvvəlki) çəkisi.

H–bütün növ yunlar üçün 17-dir.

Məsələn, Yun nümunəsinin daimi quru çəkisi 72,7 qram olarsa, bu zaman

$$X = \frac{72,7(100+17)}{200} = 42,5\% \text{-dir.}$$

Ümumiyyətlə, yunun orta təmiz çıxar faizi 35-90% arasında olur. Qoyunun cinsindən asılı olaraq zərif yunun təmiz çıxar faizi əsasən 35-45% arasında olur. Yunun təmiz çıxarı qoyunların cinsindən, öyrüş-otlaq şəraitindən, qırım vaxtından, yunun çirklə və zibilli olmasından da çox asılıdır. Hətta qoyunların fərdi xüsusiyyətindən, sinfindən və s. çox asılıdır. Eyni növdən olan 1-ci sinif yunun təmiz çıxar faizi az, 3-cü sinifinki isə əksinə çox olur. Yunun yağ-tərinin də təmiz çıxara təsiri çoxdur. Cinsiyyətdən asılı olaraq qoçların təmiz yun çıxarı az, qoyunlarınki isə nisbətən çox olur. Yaşdan da asılı olaraq cavanların yununun təmiz çıxar faizi çox, yağ-tər az olur, yaşlandıqca yunda yağ-tərin miqdarı çoxalır, təmiz çıxar faizi isə azalır. Qoyunların yemləmə, bəsləmə və saxlama şəraitindən də çox şey asılıdır. Açıq otlaq-örüş, yaylaq və ya yataq-qışlaq (tövlə) şəraitindən də çox asılıdır. Öyrüş-otlaq şəraitində yunun təmiz çıxar faizi çox, əksinə isə az olur. Payız və quzu yununda təmiz çıxar faizi çox, yaz yununda isə əksinə az olur. Zibilli,

pıtırqanlı, nəmişlik yerlərdə, palçıqlı ağillarda saxlanılan qoyunların yununun təmiz çıxar faizi az olur.

Təmiz yun məsarifinin normaları

Sənayedə təmiz yun məsarifinin normallaşdırılması, habelə yunun satılma qeydiyyatı və planlaşdırılması üçün müvafiq dövlət orqan və təşkilatlarının razılığı ilə təmiz (yuyulmuş) yunun tərkib qalığı və nəmlik normalarını aşağıdakı qaydada təsdiq etmişlər:

1. yağ-1.0%;
2. Bitgi zibili qalığı-1,0%;
3. Mineral qarışığı -1,0%;
4. Yunun əsası-97,0%;
5. Kondisiya nəmliyi-17,0%.

Normativ sənayedə təmiz yun məsarifinin normallaşdırılması, yunun satılma qeydiyyatı və planlaşdırılması üçün 01 yanvar 1983-cü ildən qüvvəyə minmişdir.

Yunun birbaşa sənaye müəssisəsinə verilməsinin üstünlükləri və əhəmiyyəti

Dövlətimiz heyvandarlığın başqa sahələri kimi qoyunçuluqda da istehsal olunan yun, qoyun əti, xəz-dəri və s. məhsulların artırılması və onun keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması kimi məsələləri qarşıya məqsəd qoymuşdur. Odur ki, xalqımızın yun məmulatlarına olan tələbatını ödəmək məqsədilə Respublikamızda qoyunçuluğun inkişafına xüsusi fikir verilməlidir. Ona görə də dövlətimiz qoyunçuluğun inkişafına və yun istehsalının artırılması qayğısına qalır. Lakin çox zaman diqqətsizlik, nəzarətsizlik və s. səbəblər üzündən istehsal olunan yun lazımınca çeşidlənmir, düzgün qablaşdırılıb fabriyə göndərilir. Hətta bəzən sənədlərin rəsmiləşdirilməsi işləri də kobudcasına pozulur, yun birbaşa fabriyə deyil, tədarük məntəqələrinə təhvil verilir.

Yun yerli tədarük məntəqələrinə satılarkən anbar çatışmazlığı və s. müəyyən səbəblər üzündən təsərrüfatlardan və eləcə də əhalidən alınan yunlar bir-birinə qarışdırılır. Belə hallarda yun fabriyə verilərkən hansı

təsərrüfatdan daxil olduğu bilinmir və nəticədə isə ayrı-ayrı təsərrüfatlar xeyli ziyan çəkirlər. Bu kimi halların qarşısını almaq məqsədilə son illərdə dövlətimiz tərəfindən müəyyən tədbirlər işlənib həyata keçirilir. Bu üsulun, yəni yunun birbaşa fabriyə təhvilinin bir sıra üstünlükləri vardır. Əvvəla ayrı-ayrı təsərrüfatların dövlətə hansı keyfiyyətdə yun satması barədə hər cürə məlumat əldə edilir, keyfiyyətsiz yun satan təsərrüfatlar haqqında lazımi tədbirlər görmək olur. Bundan əlavə, yunu birbaşa fabriyə təhvil verən təsərrüfatlara fabriyə qəbul etdiyi hər bir ton təmiz lif çəkiddə yun üçün 63 manat pul verirdi. Bununla yanaşı, təsərrüfatdan yunun nəqliyyata yüklənməsi, Fabriyə göndərilməsi və yunun qablaşdırılması üçün lazım olan materialların (parça, məfil, kəndir və s.) xərcini sənaye müəssisəsi ödəyir. Eyni zamanda təsərrüfatda yunun çeşidlənməsi düzgün aparılıbsa bu zaman fabriyə hər bir ton kirli yun üçün (çeşidləyiciyə) təsərrüfata müəyyən məbləğdə əlavə pul verirdi.

Yunu birbaşa fabriyə göndərəkən sənədlərin rəsmiləşdirilməsi qaydaları

Yun qırıldıqdan və çeşidləndikdən sonra müxtəlif növlər, siniflər və yarım siniflər üzrə ayrılıqda preslənir, kiplərin üzərində yunun növü, sinfi, yarım sinfi, vəziyyəti, təmiz çıxar faizi, qablı və qabsız çəkisi haqqında markirovka məlumatları yazılır. Bundan sonra, kiplərin siyahısı çıxarılır. Kiplərin siyahısı artan nömrələrlə yazılmalıdır. Siyahı çıxarıldıqdan sonra qiymət cədvəli tərtib edilir və əlavə olunur.

Kiplərin siyahısı düzgün yazıldıqda qiymət cədvəli asanlıqla tərtib olunur. Kiplərin siyahısı və qiymət cədvəli hazır olduqdan sonra, göndərilən yun üçün spesifikasiya faktura (115a nömrəli forma) yazılır. Bu zaman əvvəlcə yunun bir növü, sinfi və yarım sinfi yazılmalı, sonra isə başqa növlərin yazılışına başlanmalıdır. Spesifikasiya fakturada göstərilən məlumatlar, kiplərin üstündəki markirovka məlumatları ilə uyğun gəlməlidir.

Hər dəfə fabriyə yun göndərəkən spesifikasiya fakturanın tərkibində əvvəlcə yüksək qiymətli növ və çeşidli yunlardan başlayaraq getdikcə aşağı növ və çeşidli yunların yazılışına ciddi əməl edilməlidir.

Ona görə də yunun sənaye müəssisələrinə göndərilməsi və sənədləşdirilməsi ilə məşğul olan mütəxəssislər kiplərin siyahısının (spesifikasiyada) və yunun qiymətləndirmə cədvəlinin tərtib edilməsini xüsusi nəzarət altına almalıdır. Yuxarıda qeyd olunanlardan başqa, yunun fabrikə göndərilməsi zamanı nəqliyyat sənədləri ilə bərabər həmin təsərrüfatın sağlam olmasına dair hər dəfə baytarlıq şəhadətnaməsi də doldurulmalıdır.

Yunun təmiz lif çəkisinin hesablanma qaydası

Yunun dövlətə satış planlarının tərtib edilməsi və onun yerinə yetirilməsi qeydiyyatı tədarük təşkilatlarında, kəndli-fermer və digər təsərrüfatlarda və dövlət statistika orqanlarında kənd təsərrüfatı məhsulları tədarükünün uçotuna dair Mərkəzi Statistika İdarəsinin göstərişlərinə görə həyata keçirilir.

Statistika hesabatında yun tədarükünün qeydiyyatının üç göstəricisi nəzərdə tutulmuşdur:

- a) Fiziki çəki–yunu çəkməklə alınan çəki.
- b) Hesablanmış çəki–yunun fiziki çəkisinin onun təmiz çıxar faizinə vurmaq və bazis normasına bölməklə alınan çəki.
- c) Təmiz lif kimi ifadə olunmaqla hesablanmış–təbii (kirli) yunda təmiz lifin çəkisidir.

Hazırda yunun əsas qeydiyyatı da onun təmiz lif çəkisinə görə hesablanır.

Odur ki, yunun təmiz lif çəkisini tapmaq üçün kirli yunu onun təmiz çıxar faizinə vurub yüzə bölmək lazımdır.

Məsələn, Təsərrüfat fiziki çəkiddə 500 kiloqram zərif yun istehsal etmiş və təmiz çıxar faizi 50,2% olmuşdur. Onda həmin yunun təmiz lif çəkisi (100% təmiz çıxarı) belə hesablanır.

$$\frac{500 \times 50,2}{100} = 251 \text{ kq təmiz yun.}$$

Yunun qiyməti onun təmiz lif çıxarına görə hesablanmalıdır. Ona görə də təsərrüfatda istehsal olunan kirli yunu qiymətləndirmək üçün onun təmiz yun çıxarı faizini tapmaq lazımdır. Təmiz yun çıxarı faizi

tapıldıqdan sonra onun qiymətini təyin etmək çətin deyildir. Bunun üçün iki formada qiymət cədvəli vardır. Bunlardan biri yunun 100% təmiz çıxarına görə qiymətləndirmə cədvəlidir. Bu zaman yunun təmiz çıxar faizi kirli yunun ümumi çəkisinə vurularaq 100-ə bölünür. Alınan rəqəm kirli yunun içərisindəki təmiz yundur və qiymət də həmin yun üçün hesablanır. Məsələn; təsərrüfat fiziki çəkiddə 500 kq zərif yun istehsal etmiş və təmiz çıxarı 50,2% olmuşdur. Onda həmin yunun 100% təmiz çıxarı belə tapılır.

$(500 \times 50.2) : 100 = 251 \text{ kq}$ təmiz yun. Beləliklə, dövlətə satılan ümumi yunun qiyməti də 251 kq təmiz yun üçün hesablanır. İkinci qiymət cədvəlində isə, 1 kq kirli yunun təmiz çıxar faizinə görə onun qiyməti müəyyən edilir.

Təsərrüfatlarda yunun təmiz çıxar faizini təyin etmək üçün laboratoriya olmadıqda mövcud təlimata uyğun olaraq yunun təmiz çıxar faizinin təcrübəli mütəxəssislər tərəfindən gözüyarı təyin edilməsinə icazə verilir.

**Yuyulmayan rənglə nişanlanmış qoyunlardan qırılan
damğalı yun və eləcə də kənar qatışıqlarla
(sap, kəndir, çit parça qırıntıları və. s.)
zibillənmiş yunun göndərilmə qaydası**

Qoyunçuluqla məşğul olan təsərrüfat rəhbərləri və mütəxəssisləri bilməlidirlər ki, qoyunları yağlı rəng, mazut, qətran və s. yuyulmayan rənglə nişanlanmış qoyunlar qırılarkən çeşidləyici damğalı (rəngli) yunu bütöv yundan ayıraraq ayrıca göndərməlidir. Bu yunlar aşağı qiymətə satılmaqla bərabər təsərrüfata ziyan verir və eyni zamanda sənaye müəssisəsi üçün də əlverişli olmur. Belə ki, damğalı yunun yuyulması üçün sənayedə çoxlu xərc sərf edilməklə, bərabər işçi qüvvəsinə də tələbatı artırır.

Buna görə də qoyunların yalnız xüsusi “ovtsevod” rəngi ilə nişanlanmasına icazə verilir. Bundan başqa, yun qırılarkən onun kənar qatışıqlarla (sap, kəndir, çit parça və s.) qarışdırılması hallarına yol verilməməlidir. Belə hallarda Fabrikə göndərilən yunun qiyməti 15% aşağı düşür. Ona görə də yunun çeşidlənməsində, yığılmasında, preslənməsində və s. çox diqqətli olmalı, göstərilən nöqsanlara yol verilməməlidir. Bunun üçün qırım məntəqəsi bütün yun zibilləyicilərindən təmizlənməli, qırım zamanı qoyunların saxlandığı ağıllar (arxaclar), yun çeşidlənən şöbə tər-təmiz olmalıdır ki, qırılan yun kənar zibillərlə qarışdırılmasın.

**Qoyunlara “ovtsevod” rəngi ilə damğa
və nişan vurulması qaydası**

“Ovtsevod” rəngi qoyunlara nişan vurmaq üçün təyin olunmuşdur. Əsasən döl kompaniyası zamanı qoyun və quzuların nişanlanması, ana qoyunların mayalanması, sürülərin seçilməsi və heyvanların çıxışda olunması zamanı istifadə olunur. Qoyunların nişanlanması çox dəqiq aparılmalıdır. Qoyunları sürü, qrup və yaxud fərdi olaraq nişanlayarkən heyvanın başına və ya qulağına vurulmalıdır. Məsələn, Bir qrup qoyunlarda sağ qulaqda, digər qrupda sol qulaqda, 3-cü qrupda isə başda.

Fərdi qeydiyyat apararkən mayalama zamanı qoç və qoyunları şərti nömrələrlə nişanlayırlar. Məsələn, 17 № li qoç hansı qrup qoyunlara təhkim edilibsə, həmin qrup qoyunların süni mayalandırılmasında da həmin qoçdan istifadə edilir.

Döl kompaniyası zamanı quzulara ardıcıl nömrə vurulur. Qoyunlarda bütöv yunun əsas hissəsinə (yan, kürək, bel və s.) nişan vurulmasına icazə verilmir.

Qoyunlara nişan vurularkən eni 40 mm, hündürlüyü 80 mm və diametri 4,5 mm olan polad məftildən düzəldilmiş rəqəmdən istifadə olunmalıdır.

Nişan vurmazdan əvvəl qoyunun yun örtüyü təmiz, ştapeli hamar olmalıdır və nişan vurularkən nömrəyə düzəliş vermək olmaz. Ona görə də nömrələmə dəqiq və düzgün aparılmalıdır. İş qurtardıqdan sonra nömrəni isti su və ya neftlə yumaq lazımdır. Qoyunların yağlı rəng, mazut, qətran və s. yuyulmayan rənglərlə nişanlanmasına qətiyyənlə icazə verilmir. Əgər belə yun aşkar edilərsə, təsərrüfata dəymiş zərərin dəyəri (miqdarı) qanun əsasında (çərçivəsində) müqəssir şəxslər hesabına ödənilməlidir.

Ağac və dəmir əşyaları rəngləmək üçün “ovtsevod” rəngi yaramır.

Yunun qeydiyyatı alınması

Sürüdə yun çıxımı və qoyunların diri çəkisi cütləşdirməyə ayrılmış qoç və qoyunların keyfiyyətindən asılıdır. Damazlıq sürülərdə və bəzi sürülərin seçmə dəstələrində qırımın və diri çəkinin qeydiyyatı ayrıca aparılır. Qalan sürülərdə isə nəzarət üçün hər sürüdə 100 baş qoyunun yunu və diri çəkisi götürülür ki, bununla da sürünün orta keyfiyyət göstəricisi müəyyən edilir. Yun qırıldıqdan sonra yunşünas (çəşidləyici) yunu açıb, masa üzərinə sərir, aşağı çəşidli yunları ayırır, yunun keyfiyyətinə görə onun növünü təyin edir. Hər növ yun üçün qəbul edilmiş dövlət standartı vardır. Yunu çəşidlərə ayıran yunun əsas hissəsinin rəngi, nazikliyi, uzunluğu, elastikliyi, nazikliyin bərabərliyi, yağ-tərin miqdarı, qıvrımların sayı və bərabərliyi və s. bu kimi mühüm keyfiyyət göstəricilərini

nəzərdə tutmalıdır, qaba yunlarda tiftiyin və keçid tükün çoxluğu, ölü qılanların olub, olmaması kimi əlamətlər nəzərdə tutulmalıdır. Təsərrüfatların özündə yunu çeşidləyən mütəxəssisin olması məsləhət görülür.

Bütöv yunu bükdükdən sonra aşağıdakı əlamətlərinə görə qablaşdırılmalıdır:

1. Növünə (zərif, yarımzərif, yarımqaba və qaba) cinsinə görə;
2. Rənginə görə;
3. Sınıf və yarımşiniflərinə görə;
4. Vəziyyətinə görə;
5. Cinsiyyətinə görə (qoç, buruq erkək, ana qoyun, toğlu, quzu və

s.);

6. Aşağı çeşidinə (ura, yolma, yanpara, quyruq, gözətrafi, paçaarası, ayaq yunları və şaqqılda) görə;

7. Müxtəlif nöqsanlı yunlar.

Göndərmək üçün yunu təmiz xarallara doldurmalı və yaxud kiplərə vurmaq lazımdır. Qaba, yaxud mələz yun doldurulan xarala onu yaxşı çırpıb təmizləmədən zərif və yarımzərif yun doldurmağa icazə verilmir. Çeşidləmə zamanı çox diqqətli olmaq lazımdır ki, merinos, zərif yuna qaba və mələz yun qarışmasın. Yaş və nəm halda yunu qablaşdırmaq olmaz. Yun nöqsanlı olduqda onun üzərinə “damğalı”, “qotur”, “zibilli, pıtırqanlı”, “çör-çöplü” və s. sözləri qeyd etmək lazımdır.

Çeşidlənmiş kirli yunun qablaşdırılması, markirovkası, göndərilməsi və saxlanması

İstehsal olunan yun əvvəlcə çeşidlənərək növləri, sinfi, yarımşinfi və vəziyyəti müəyyənləşdirilir, sonra isə çeşidlənmiş yunlar ayrılıqda preslənərək kiplərin üstündə markirovka məlumatları (respublikanın, rayonun, təsərrüfatın adı, yunun növü, sinfi, yarımşinfi, vəziyyəti, çəkisi, təmiz çıxar faizi, standartın nömrəsi) qeyd olunur. Bunun əsasında da spesifikasiyaya faktura (115-a № forma) yazılır. Spesifikasiyaya həmin partiya üzrə göndərilən müxtəlif növ yunların təmiz çıxar faizi haqqında laboratoriya analizinə dair order və ya keyfiyyət vəsiqəsi də əlavə edilir. Eyni zamanda göndəriş vərəqəsində kiplərin markirovka məlumatlarına əsasən qiymətləndirilir və bundan sonra yun fabriyə göndərilir.

Çeşidlənmiş kirli yunun qablaşdırılması, markirovkası, göndərilməsi və saxlanması mövcud standartın tələbinə görə yun kiplərinin baş hissəsində trofaret vasitəsilə markirovka olunur. Kiplərin markirovkasında aşağıdakılar qeyd olunur.

1. Respublikanın və rayonun adı;
2. Təsərrüfatın adı;
3. Kiplərin ardıcıl nömrəsi;
4. Yunun keyfiyyət göstəriciləri;
5. Kiplərin qablı və qabsız çəkisi, kiloqramla;
6. Kirli yunun təmiz çıxar faizi;
7. Yunun çeşidlənməsində istifadə olunan standartın nömrəsi və adı.

Təsərrüfatlarda kiplərin markirovkası üçün PM-15 markalı texniki kömürdən (qrumdan) hazırlanmış xüsusi rəngdən istifadə edilməsi təklif olunur. Bəzi hallarda kiplərin üstü mürəkkəb, tuş, quaş və s. rənglərlə yazılır və nəticədə markirovka məlumatları pozulur, yaxud yuna keçir, bununla da xammalın keyfiyyəti xeyli aşağı düşür.

Texniki kömür PM-15 markalı dənəvər və narın formada istehsal olunur, salafan və kağız torbalara 25-30 kiloqram çəki miqdarında yığılır. Təsərrüfatların sifarişinə əsasən, onları rayon zoobaytar apteki təmin edir.

Bir ton kirli yun (10 ədəd kip) üçün 25 qram texniki kömür tələb olunur. Standartın tələbinə əsasən, yun kiplərinin markirovkası yalnız trofaret vasitəsilə aparılmalıdır. Trofaretin hərflər və rəqəm ölçüləri: baş hərfi, hündürlüyü 45 mm, eni 34 mm, kiçik hərflər hündürlüyü 30 mm, eni 23 mm, şriftin ölçüləri, qalınlığı 8-10 mm, hərflərin arasındakı məsafə 10 mm və sətirlərin arasındakı məsafə 30 mm olmalıdır.

Markirovka trofaretini təsərrüfatın özündə və ya başqa təşkilatda nazik dəmir materialdan hazırlamaq olar.

Yun kiplərinin markirovkası üçün rəngin hazırlanması və istifadə olunması qaydası

PM –15 markalı texniki kömürdən rəng hazırlayarkən keyfiyyətli həlledicidən (neft, benzin və s.) istifadə etmək lazımdır. Texniki kömürü 1:10 nisbətində həllediciyə qatırlar.

Bu məqsədlə həcm tutumu 1 litr olan dəmir qabda 50 qram miqdarında texniki kömürə 0,5 litr neft və ya benzin qatılır. Hazırlanmış rəng yun kiplərinin üstünə fırça vasitəsi ilə səliqəli trofaretə çəkilir. Yun kiplərinin markirovkası standartın tələbinə cavab verməlidir. Bir ədəd kip üçün orta hesabla 25 qram hazır rəng işlədilir. Hazırlanmış rəng bağlı balonlarda, xüsusi yanğın təhlükəsi olmayan yerlərdə saxlanılmalıdır.

Əgər təsərrüfatda PM-15 markalı texniki kömür (qurum) olmadıqda adi rezin təkəri də yandırmaqla qurum hazırlamaq olur.

Elektrik qırxım məntəqəsində iş zamanı

Qırxım məntəqəsi quru binada və ya çardaq altında təşkil edilir, bu şərtlə ki, hər bir iş yeri kifayət qədər işıqlandırılınsın.

Elektrik qırxım aparatının köməyi ilə qoyunlar masaların və ya quru taxta lövhələrin üzərində qırxılır. Qırxınçının ayağı altına quru taxta lövhə və ya dielektrik rezin xalça qoymaq lazımdır. Elektrik qırxım maşınları ilə qoyunları nəm döşəmə (lövhə, xalça və s.) və ya torpaq döşəmə üzərində, habelə ayaqqabısız qırxılması qəti qadağandır.

Qırxım aparatlarının gövdəsi, transformatorun gövdəsi, kəsən açarları qapalı tipli olmalıdır.

Elektrik mühərrikinin gövdəsi, transformatorun gövdəsi, kəsən açarın örtüyü, qırxım aqreqatının gövdəsi, itiləmə aparatının gövdəsi və aqreqatın başqa hissələri etibarlı surətdə torpaqlanmalıdır. Torpaqlanması (sıfırlaması) olmayan qırxım aparatının işə salınması qadağandır. Budaqlanma torpaqlayıcı məftilə qaynaq etmək və ya bolt birləşmələri vasitəsi ilə qoşulur. Torpaqlayıcı məftilin ucu uzun metal çubuqlara, azı 2-metr uzunluğu və azı 6 mm diametri olan torpaqlayıcı elektroda birləşdirilir. Çubuqlar bir-birindən 1,5-2,0 metr aralı məsafədə torpağa vurulur və 5x20 mm ölçülü metal şinlə birləşdirilir.

Yun qırxımı zamanı təhlükəsizlik texnikasına xüsusi fikir verilməlidir. Əgər qırxım kompaniyası zamanı təhlükəsizlik texnikasına riayət edilməzsə, bu zaman bədbəxt (ölüm, şikəstlik və s.) hadisələr baş

verə bilər. Ona görə də qırxım məntəqəsində elektrik xətləri açıq olmamalı, qırxınçıların ayağının altında isə quru taxta şitini və ya dielektrik rezin xalçanın qoyulması vacib lazımdır.

Yunun qablaşdırılması üçün materiala olan tələbat

İstehsal edilən yunun yığılmasından, yəni qablaşdırılmasından ötürü norma üzrə 1 ton kirlə yun üçün 34 metr parça materialı (xaral), 6,3 kiloqram diametri 2,0-2,5mm olan adi məftil və 0,26 kq 4 №-li hamar kəndir tələb olunur.

IV HİSSƏ

Dərinin fiziologiyası

Bədənin bütün xarici səthi dəri ilə örtülmüşdür.

Dəri heyvan orqanizminin mürəkkəb orqanı olmaqla, bir sıra funksiyaların tənzimində iştirak edir.

Sağlam dəri orqanizmin ümumi halı üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Dəri orqanizmin daxilinə xarici mühitlə əlaqələndirməklə yanaşı, onun xarici mühitlə əlaqəsinin səviyyəsini də müəyyən edir. Dəri daxili mühitin əmələ gəlməsinə şərait yaradır. O, orqanizmin orqan və sistemləri ilə əlaqədar olduğundan, onlarda baş verən patoloji dəyişikliklər barədə ilk məlumatlar verir. Dərinin halı tük (yun) örtüyünün vəziyyətilə heyvanın sağlamlığını (xəstə olmasını) müəyyən etmək olur.

Dərinin sekretor, müdafiə, temperatur təxmini, reseptor, ifrazat, tənəffüs və s. funksiyaları bilavasitə xarici mühitin təsiri sayəsində qazanılmış və inkişaf etmişdir.

Dəri örtüyü həm də qan və yağ deposu kimi böyük əhəmiyyətə malikdir. Dərialtı birləşdirici toxumada bədənin çəkisinin 40%-nə qədər yağ (piy) toplanır. Qeyd edilənlərdən məlum olur ki, orqanizm üçün dəri örtüyünün fizioloji rolu çox böyükdür.

Dərinin sekretor funksiyası

Tər ifrazı. Tər ifrazı ilk növbədə, bədən temperaturunun tənzimi üçün çox əhəmiyyətlidir. Bununla yanaşı, temperaturun xaricə verilməsi də müəyyən qədər tərini buxarlanmasından asılıdır. Tərlə suyun və mineral

duzların xeyli hissəsi xaric olunduğundan, osmotik təzyiqin sabitliyinin tənzimində iştirak edir. Tərlə, bir çox mübadilə məhsulları orqanizmdən xaric edilir.

Tər, tər vəzilərinin epitel hüceyrələrində əmələ gəlir. Tərin xaric edilməsində sekretor hüceyrələrin səthində mioepitelilər də iştirak edir. Orqanizmdə tər daima, hətta gözlə görünmədikdə də xaric edilir. Heyvana adrenalın vurduqda, yaxud da onu isti kamerada saxladıqda və stereoskopik müşahidə apardıqda, tər vəzilərinin axarlarında tər damllarını həmişə görmək mümkündür. Tərin tərkibi heyvanın növündən və başqa səbəblərdən asılıdır.

Yunda tərin tərkibi aşağıdakı kimidir:

Xüsusi çəkisi -

Yapışqanlığı -

Su -

Zülal -

Sidik cövhəri -

Kül -

Atlarda isə tərin tərkibi belədir:

Xüsusi çəkisi – 1,020;

Yapışqanlığı – 1,2;

Su-94,09%;

Zülal-0,70%;

Sidik cövhəri- 0,14%;

Kül-5,0%.

Başqa kənd təsərrüfatı heyvanlarında tərin tərkibi yuxarıda göstərilən tərkibdən fərqlənir. Tərin PH-ı zəif turşudur. Onun kül tərkibinə natrium xlorid (NaCl), kalsium duzları, fosfor və kükürd birləşmələri və s. daxildir. Tərin elektrik keçiriciliyi, onda olan natrium və xlorun miqdarından asılıdır. Tərdə xloridlərin miqdarı iqlim şəraitindən və bədənin temperaturundan asılıdır. Çox tərləmələrdə suyun miqdarı çoxalır, xloridlərin miqdarı isə azalır. Bununla da tər vəziləri, orqanizmdə gedən su-duz mübadiləsində iştirak edir.

Tərin üzvi tərkibinə zülallarla yanaşı, mübadilə məhsulları, sidik cövhəri, ammoniyak, sidik turşusu, vitaminlər və piqmentlər daxildir. Böyrək xəstəliklərində tərdə sidik cövhərinin miqdarı çoxalır. Atın tərinin köpüklənməsi, onda olan albuminlərin miqdarından asılıdır. Tərin qoxusu onun tərkibində olan uçucu yağ turşularının miqdarı ilə əlaqədardır.

Tər ifrazatının tənzimi

Tər vəziləri simpatik sütunun düyünlərindən çıxan şaxələrlə innervasiya olunur. Bədənin səthinin hər bir hissəsinin tər vəzilərinə həmin tərin onurğa beyninin nahiyəsindən sinirlər gəlir. Simpatik və ya qarışıq sinirlərin qıcıqlandırılması həmin nahiyədə tərin ifrazına səbəb olur. Buna görə də hansı bir nahiyənin simpatik innervasiyası pozularsa, həmin tərəfin tər vəzilərinin funksiyası pozulur. Onurğa beyninin bir hissəsinin funksiyası pozulduqda həmin hissənin innervasiya etdiyi sahədə tər ifrazının pozulmasına səbəb olur. Pilokarpin maddəsi tər ifrazını artırır. Onurğa beyində olan mərkəzlərdən başqa tər ifrazının əsas mərkəzi uzunsov beyində yerləşir.

Tərin ifrazı ya reflektor, ya da sinir mərkəzlərinə normadan artıq temperaturda olan qanın təsiri ilə əlaqədardır. Adi tərləmə dəri termoreseptorların reflektor qıcıqlanması sayəsində olur. Tərin reflektor ifrazına hər hansı bir nahiyəni qızdırdıqda, həmin sahənin tərləməsini misal göstərmək olar.

Termik qıcıqlanmalar zamanı tər ifrazının refleks yolu aşağıdakı kimi olur: - impulslar dorzal kökcüklərlə onurğa beyninin yan buynuzlarında olan tər ifrazı mərkəzlərinə, oradan mərkəzdənqaçan-sekretor sinirlərlə tər vəzilərinə verilir.

Bədənin hər hansı bir nahiyəsinin qızdırılması bütün bədənin tərləməsinə səbəb olur. Bu, onu göstərir ki, onurğa beyində olan tər mərkəzlərindən, daima uzunsov beyində olan tər mərkəzinə verilir. Bu da aralıq beyində olan temperatur tənzimi mərkəzi ilə əlaqədar olduğundan ümumi tərləmə baş verir. Tərin ifrazı bilavasitə temperaturu tənzim edən mərkəzlə əlaqədardır. Görmə qabaraltının müəyyən nahiyəsinin, yəni istilik mərkəzinin qıcıqlandırılması dəri qan

damarlarının genişlənməsinə, tər ifrazına və bədən temperaturunun aşağı düşməsinə səbəb olur. Beyin qabığı tər ifrazına təsir edir. Buna misal olaraq, insanın emosional halını (qorxu, kin, həyəcan və s.) göstərə bilirik. Bu zaman “soyuq tər” ifraz olur. Soyuğun hiss olunmasına səbəb dərinin soyumasıdır. Çünki tərin ifrazı ilə birlikdə qan damarları daralır. Buna görə də dərinin qan təchizatı azalır və onun temperaturu aşağı düşür.

Dəri piyinin sekresiyası

Piy vəzilərinin sekreti doymamış qliserinlərdən və xolesterindən ibarətdir. Piy vəzilərinin əmələ gətirdiyi dəri piyinin əhəmiyyəti çoxtərəflidir. Dölnün dərisində qalın piy qatının əmələ gəlməsi ona amnion mayesinin hopmasının qarşısını alır və doğum zamanı dölə sürüşkənlik verir. Bu da doğum prosesini asanlaşdırır.

Kənd təsərrüfatı heyvanlarında dəri piyi epidermisin buynuz təbəqəsini qurumaqdan və çatlamaqdan qoruyur, yağış yağan zaman dəriyə və tükə (yuna) su hopmasının qarşısını alır. Piy vəzilərinin sekreti orqanizmdən həddindən artıq su buxarlanmasına yol vermir. Piy vəzilərinin ifrazı bədən səthini yumşaq saxlayır və ona su hopmasına mane olur. Bunun su quşları üçün daha böyük əhəmiyyəti vardır. Belə quşların dəri piyi büzdüm vəzində hasil olur. Buna görə də su quşları vaxtaşırı sudan çıxaraq dimdiklərini vəzin ifrazatı ilə yağlayıb, lələklərinə sürtürlər.

Piy vəzilərinin sekreti tükün normal inkişafına təsir edir, onu yumşaq və parlaq saxlayır. Buna görə də qış yuxusundan oyanan heyvanların tükü tutqun olur və parıldamır. Çünki qış yuxusu zamanı piy vəziləri fəaliyyətdə olmur.

Dəri piyinin ifrazına sinir sistemi də təsir edir. Dərinin qıcıqlanması piyin sekresiyasını şiddətləndirir. Dəridə gedən maddələr mübadiləsinin intensivliyi, piy vəzilərinin qanla təchiz edilməsinin yaxşılaşması və yemin yağla zəngin olması dəri piyinin miqdarını çoxaldır. Erkək cinsiyyət hormonu piy vəzilərinin həcmi böyüdü, sekresiyanı artırır,

lakin axtalama sekresiyasını ləngidir. Son zamanlar müəyyən edilmişdir ki, dəri piyinin ifrazının tənzimində hipofiz də iştirak edir.

Tər-piy

Tər-piy qoyun yununa yumşaqlıq və möhkəmlik verməklə, onun normal quruluşunu və bir-birinə yapışmasını təmin edir. Bununla yanaşı, yunun dolaşmasının və qıvrımlarının pozulmasının qarşısını alır. Onu nəmlikdən və çirklənməkdən qoruyur. Bundan başqa, yunda mikroklimatı təmin edir.

Zərif yunlu qoyunlarda tər-piy qaba və yarımqaba yunlu qoyunlara nisbətən çoxdur. Zərif yunlu qoyunlarda tər-piy 10%-dən 30%-ə qədər olur. Tər-piyin rəngi açıq, sarı, qəhvəyi və nadir hallarda göy olur. Tər-piyin miqdarı və keyfiyyəti heyvanın növündən, cinsindən, fərdi xüsusiyyətindən və yaşından (5 yaşa qədər çoxalır), sağlamlığından və yemləmə, bəsləmə şəraitindən də çox asılıdır. Yemdə zülalın çatışmazlığı tər-piyin miqdarının azalmasına səbəb olur. Yunun keyfiyyətinə tər-piyin azlığının və çoxluğunun təsiri vardır.

Tər-piy soyuq suda həll olan maddələrdən (tərlə xaric edilən kalium birləşməsindən) və yağa bənzər birləşmələrdən ibarətdir. Tər-piydə 50%-ə qədər yağlı maddələr, xolesterin və xolesterinin mürəkkəb efirli birləşmələri vardır. Xolesterinlərin çoxunda lanolin (qoyun yunundan təmiz alınmış tər-piy) olur ki, bu da təbii məhləmlərin hazırlanması üçün qiymətli xammaldır.

Qoyunlarda piy və tər vəzilərinin sekresiyası fasiləsizdir. Otlaq-örüş şəraitində dəri vəzilərinin fəaliyyəti artır.

Dərinin mühafizə funksiyaları

Dərinin epidermis qatı, orqanizmə müxtəlif zərərli maddələrin, patogen mikrobların və s. daxil olmasının qarşısını alır. Heyvanın yaxşı yemləndirilməsi və dərinin təmiz saxlanması epidermisin funksiyasını yaxşılaşdırır.

Dəri bir çox kimyəvi maddələri keçirmir, lakin bəziləri tər-piy axarları ilə toxumalara daxil ola bilər. Məsələn, kalium-yodid. Təcrübə yolu ilə müəyyən edilmişdir ki, heyvani piy, dəridən bitki və mineral

yağlara nisbətən daha tez keçir. Dəriyə sürtülən hər hansı bir maddə piy vəzilərinin ifraz etdiyi piyi həll etsə, onda epidermisin keçirmə xassəsi artır. Məsələn, göstərilən xassəyə malik olan efir, xloroform və s. dəridən asan keçir. Suda həll olmuş qazlar məsələn, hidrogen-sulfid və oksigen dəridən orqanizmə daxil olur.

Sınaq zamanı maddələrin dəridən keçməsinə, onun sidikdə görünməsi ilə müəyyən edirlər. İ.A.Troutskinin laboratoriyasında dovşan və qaramal üzərində aparılan elmi-tədqiqat işləri ilə müəyyən edilmişdir ki, dixlorodifenil-trixloretan (DDT) xaricə işlədildikdə dəridən orqanizmə keçir. DDT işlədildikdən bir ay sonra sağmal inəklərin südündə rast gəlinir.

Dəri az da olsa tənəffüs orqanı vəzifəsini də yerinə yetirir, bu kənd təsərrüfatı heyvanlarında ümumi qaz mübadiləsinin 0,5-0,1%-i qədərdir. Dəri tənəffüsü yüksək temperaturda və əzələ işi zamanı artır. Müəyyən edilmişdir ki, dərinin oksigeni udması ağ ciyəərə görə 1/100-1/500-ə nisbəti qədərdir. Dərinin qalınlığı və onun sıx tük ilə örtülməsi, tənəffüs funksiyasını azaldır. Dərinin tənəffüs funksiyası ağ ciyərlərə nisbətən çox azdır, lakin su buxarının xaric edilməsində onun rolu ağ ciyərin-kindən 2 dəfə çoxdur. Məməlilərdə və quşlarda dəri temperatur mübadiləsində böyük rol oynayır. Xəz dəri və vəhşi heyvanlarda qalın tükün alt qatı quşlarda lələklər və dərialtı piy qatı orqanizmi temperatur itirməkdən qoruyur. Dəri temperaturun orqanizmdən xaric edilməsində də mühüm rol oynayır. Belə ki, dəri termoreseptorları soyuğun təsirindən qıcıqlandıqından dərialtı əzələlərin reflektor yığılmasına səbəb olur. Bu da dəri üzərində tüklərinin pırpızlanmasına səbəb olur ki, o da temperaturun xaric olmasını ləngidir, çünki pırpızlaşmış tüklərin arasında hava qatı artır; hava isə istiliyi pis keçirir. Bununla yanaşı, tər axarları da daralır, bunun sayəsində tər xaric olunmasının qarşısını alır. Heyvanın emosional oyanması (hiss, qorxu) hallarında da dəri əzələlərinin yığılması olur.

Normal şəraitdə (-10-20°C) atda, qaramalda və qoyunda temperaturun xaric edilməsi və onun tənzimində iştirak edən mexanizmlərin rolu, demək olar ki, eynidir. Payşenbaxın məlumatına görə, orqanizmdən temperaturun 35-37% buxarlanma, 20%-tərlə, 15-17% isə tənəffüslə xaric edilir. Mühitin temperaturu dəyişdikdə (35-

40°C) xaric edilən orqanizm temperaturunun miqdarı da dəyişir. Belə ki, heyvanın temperaturu 35-40°C olduqda, qoyunlarda istiliyin 60%-i tənəffüslə, 12-15%-i isə tərlə xaric olunur. Atlarda isə əksinə, temperaturun 65%-i tərlə, 12-15%-i isə tənəffüslə xaricə verilir. Bu, qaramalda müvafiq olaraq 40-25% və 25% olur.

Mötədil (soyuq) iqlim rayonlarından olan qaramal (Ostfriz, Şvis və s.) yüksək temperaturu çox ağır keçirir. Bunlarda temperatur tərlə yalnız 13-15% xaric olunur. Nəticədə temperaturun tənzimlənməsi pozulduğundan, bədən temperaturu 1,5-2,0°C artır (hippertermiyaya səbəb olur). Lakin isti rayonlarda olan heyvanlarda havanın temperaturu ilə əlaqədar olaraq tərlə ifrazı dəyişdiyindən hipertermiya baş vermir, çünki temperaturun tənzim edilməsinin əsas funksiyasını tərlə yerinə yetirir. Yüksək temperaturda istilik mübadiləsinin tənzimi oktoqenizmin sonrakı mərhələlərində qazanılır. Buzovlar həyatının ilk dövrlərində yuxarıda qeyd edilən temperatur mənzilinə malik olmur. Mötədil iqlim rayonlarından, isti yerlərə gətirilmiş cins heyvanlar bir neçə nəsil keçdikdən sonra yerli heyvanlara xas olan temperatur mənzilini qazana bilir.

Havanın temperaturunun artması qoyunlarda tərlə ifrazının intensivliyini dəyişdirmir (yun örtüyü mane olduğundan). Yüksək temperatur şəraitində qoyunlarda istiliyin tənzimi əsas tənəffüs yolları ilə gedən buxarlanma hesabına olur. Məsələn, havanın temperaturu 35-40°C olduqda qoyunlarda tənəffüsün sayı bir dəqiqədə 150-200 dəfə artdığı halda, qaramal və atlarda isə tənəffüsün miqdarı çox az artır, əksinə tərlə ifrazı isə çoxalır.

Dəri qan damarları, tük örtüyü və piy təbəqəsi ilə dərinin soyuqdan qoruyur. Buna görə də dərinin temperaturu xarici şəraitdən, qan damarlarının genişlənməsindən, tük örtüyünün, piy təbəqəsinin qalınlığından asılı olaraq dəyişir. Dəri temperaturun 5-6°C arasında dəyişdikdə normal, bundan çox artması və ya azalması orqanizmin patoloji halını göstərir.

Dərinin reseptor funksiyası

Müəyyən edilmişdir ki, dəridə toxumanı (taktil), temperaturu və soyuğu hiss edən reseptorlar vardır. Dərini isti və soyuq temperatur duyğusu adlandırırlar. Taktil və temperatur duyğularının özlərinin spesifik qıcıq amilləri mövcuddur. Ağrı duyğusu hər hansı bir qıcığın təsirini artırmaqla yaratmaq olur. Taktil hissiyyat ilə toxunma, təzyiqlik və vibrasiya (titrəyiş) duyulur. Bu duyğulara gicişmə də (göynəmə) aid edilir. Bu da daxili və xarici səbəblərdən ola bilər.

Taktil duyğu mürəkkəb olub, dəri reseptorlarının qıcıqlanmasından asılıdır. Müəyyən edilmişdir ki, taktil duyğusuna səbəb olan reseptorların miqdarı eyni deyildir. Belə ki, məməlilərin bir kvadrat metr dəri səthində 12-13 soyuq, 1-2 isti, 100-dən 200-ə qədər ağrı və 25-ə qədər taktil reseptor olur. Taktil duyğu tük soğancığını əhatə edən sinir kələri və tüksüz dəri nahiyəsində Meysner cisimciyi və Markelya reseptorları ilə, soyuq Krauze kolbacığı, istilik isə Ruffi cisimciyi ilə duyulur. Təzyiqlik Fattera-Piqqini cisimciyi ilə duyulur ki, bunun sayəsində heyvan dəri səthinə qoyulmuş ağırlığı hiss edir. Güman edilir ki, ağrı duyğusunu epitel hüceyrələrinin aralarında yerləşən sərbəst sinir uçları qəbul edir. Dəri analizatorunun (temperatur və taktil) mərkəzi beyin yarım kürələrinin mərkəzi qarışığının arxa nahiyəsi hesab olunur. Ağırlı qıcıqlanmalar görmə qabarına çatır ki, bunun da nəticəsində baş verən reflektor akt, qoruyucu-müdafiəedici reaksiyalara malik olub, ya heyvan qıcıqdan uzaqlaşır və ya da onu kənar edir.

Kənd təsərrüfatı heyvanlarında termoreseptorların dəridə yerləşməsi hələ ətraflı öyrənilməmişdir. Güman edilir ki, heyvanlarda termoreseptorlar əsasən burun və yanaq nahiyələrində yerləşir.

Dərinin maddələr mübadiləsində rolu

Dəri maddələr mübadiləsində mühüm rol oynayır. Dəridə qlikogen sintez olur və karbohidratlar parçalanır. Ağır iş zamanı dəridən qana çoxlu süd turşusu daxil olduğundan maddələr mübadiləsini sürətləndirir. Heyvana tərkibində karbohidratlar az olan yem verdikdə onun dərisində şəkərin miqdarı qana nisbətən azalır. Dəridə zülallar da parçalanır. Onda 200 mq % azot qalığı və 100 mq % -ə qədər amin turşuları olur. Dəridə

D vitamini sintez edilməklə yanaşı, onda fermentlər, lizosim və immun cisimləri əmələ gəlir. Dəri yüksək fəal aminlərin və asetilxolinə bənzər maddələrin əmələ gəlməsində mühüm rol oynayır. Bu maddələr fizioloji proseslərin hormonal tənzimində iştirak edir.

Dəridə suyun miqdarı heyvanın növündən asılıdır. Məsələn, inəyin dərisində 68%, itdə 60-63%, dovşanda 68% su olur. Dəri su və mineral duzlar üçün təkcə “depo” deyil, həm də onun birləşdirici toxuması orqanizmin su tənzimində (sərbəst və kolloidlə birləşmiş halında olan su nisbətinin yaranmasında) əsas rol oynayır.

Orqanizmin tamlığı və dəri

Dəri də orqanizmin halını göstərən güzgü adlandırılır. Xəstəliyin əsas əlamətlərindən biri tüklərin pırpızlaşması və parlaqlığının itməsidir. Həzm yollarının, sidik-cinsiyyət orqanlarının, qalxanabənzər və böyrəküstü vəzilərin xəstəlikləri zamanı dərinin görünüşü dəyişir.

Bəzi heyvanlarda dəri örtüyü ilə cinsiyyət orqanları arasında qarşılıqlı əlaqə vardır. Məsələn, quşlarda cinsiyyət yetişməliyi və ya aktivliyi zamanı lələyin, meymunda isə dərinin pigmentləşməsi dəyişir.

Dərinin reseptorlarının qıcıqlanması ürəyə, qan təzyiqinə, tənəffüsə, qan damarlarının mənfəzinə, həm də əzələ fəaliyyətinə təsir edir. Masaj etmək, çimzitmək, soyuq suda isladılmış dəsmalla bədəni silmək və s. göstərilən fəaliyyətlərə müsbət təsir etmək məqsədilə işlədilir. Bunlar da dəri gigiyenasının əsasını təşkil etməklə, orqanizmin müqavimətini artırır və onu xarici mühit şəraitinə uyğunlaşdırır.

Beyin qabığı dəriyə trofiki təsir edir. Müəyyən edilmişdir ki, bir neçə dəfə sinir “pozğunluğu” və eksperimental nevrozlar keçirmiş itin dərisində ekzema formasında distrofiq dəyişikliklər, furnkul, yara və tükün tökülməsi kimi hallar baş verir. Təcrübə heyvanlarının nevrozdan müalicə edilməsi, dərinin trofiki pozğunluqlarının yox olmasına səbəb olur.

Şüa enerjisinin dəriyə təsiri

Heyvanın dərisinə işıq şüası, xüsusilə günəş spektrin qısa dalğalı ultrabənövşəyi şüaları təsir edir. Şüa enerjisi yerli və ümumi təsirlərə

malikdir. Orqanizmdə gedən maddələr mübadiləsi şua enerjisinin təsirindən şiddətlənir. Orqanizmə civə-kvars lampası ilə (ultrabənövşəyi şüanın süni alınma mənbəyi) şua verildikdə, dəridə zülalların mübadiləsi sürətlənir və qalıq azotunun miqdarı çoxalır. Bununla yanaşı, tirozin və histidinin ayrılması şiddətlənir, nəticədə dəridə histaminə bənzər maddələrin əmələ gəlməsi sürətlənir. Zülalların parçalanması dəri pigmentlərinin əmələ gəlməsinə təsir edir. Işıq şüasının təsirindən dəri qan damarları reflektor olaraq genişlənir. Dəri reseptorlarının şua ilə qıcıqlanması reflektor olaraq qan təzyiqinin aşağı düşməsinə, qanda şəkərin miqdarının azalmasına və qanın bəzi bioloji funksiyalarının dəyişməsinə səbəb olur.

Ultrabənövşəyi şüaların təsiri yerli reaksiya eritelya əmələ gətirir, yəni qan damarları, kapillyarları genişlənir və şişkinləşir. Dərinin maddələri keçirmək funksiyası isə qısa müddətdə artır və tez də zəifləyir.

Şüalanmanın təsirindən dəridə bioloji aktiv maddələr əmələ gəlir. Bunu aşağıdakı təcrübə ilə aydınlaşdırmaq olar. Təcrid edilmiş dovşan qulağına şua ilə təsir etdikdə, onun qulaq damarlarından axan ringer məhlulunu, təcrid edilmiş başqa dovşan qulağının qan damarlarından axıtıqda, onun mənfəzi genişlənir. Bu qeyd edilənlər dəriyə fizioterapevtik təsirin mahiyyətini aydınlaşdırır.

Dərinin və tükün piqmentləşməsi

Dərinin və tükün səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də onlarda piqmentin olmasıdır. Piqmentsiz heyvanlar albinoslar (albus-ağ) adlanır. Piqment hasil edən hüceyrələr embrional dövrün müxtəlif mərhələlərində inkişaf edir.

Dərinin və tükün piqmenti melaninlər (melanoe qara deməkdir) qrupuna aiddir. Bu piqmentin orqanizmdə miqdarı çox azdır, lakin onun boyayıcı xassəsi olduqca yüksəkdir. Piqment əsasən, dərinin malpiqi təbəqəsində toplanır. Dərinin buynuz təbəqəsində piqment olmur. Amfibiyalarda melanin, piqment hüceyrələrində tirozinaza fermentinin köməyi ilə tirozin amin turşusundan sintez olunur. Ali heyvanlarda piqmentin sintezində tirozindən əmələ gələn oksidaza fermenti də iştirak edir.

Melaninin əmələ gəlməsi reaksiyasının intensivliyi, hormonal amillərin və askorbin turşusunun təsiri ilə dəridə olan sulfhidril qrupunun miqdarından asılıdır. Dəriyə ultrabənövşəyi şüa ilə təsir etdikdə sulfhidril qrupunun miqdarı azalır. Bəzi alimlər belə güman edirlər ki, ali heyvanlarda tirozindən oksidaza fermentinin sintezi ultrabənövşəyi şüanın təsiri ilə gedir. Bu fikrin düzgünlüyünü, dərinin günəş şüası çox təsir etdiyi nahiyələrində piqmentləşmənin çox olması ilə izah edirlər. Albinosların dərisində tirozinaza və oksidaza fermentləri olmur. Tük-tökmə zamanı dəridə tirozinin miqdarı azalır. Bəzi alimlər belə hesab edirlər ki, məməlilərin tükünün kökündə qara piqmentlə yanaşı, qırmızı piqment də olur. Heyvanın xəzinin (tükünün) rənginin müxtəlifliyi bu iki piqmentin konsentrasiyasından asılıdır.

Dərinin, tükün və lələyin piqmentləşməsilə daxili sekresiya vəziləri arasında olan əlaqə aşağıdakı misallarla izah edilir. Siçovulda böyrəküstü vəzin çıxarılması, dəri piqmentləşməsinin şiddətlənməsinə, insanda böyrəküstü vəzin qabıq qatının xəstəliyi dəridə çoxlu piqment toplanmasına səbəb olur. Buna Addison və ya tunc xəstəliyi deyilir.

Hipofizin ifraz etdiyi melanofor hormonu piqment hüceyrələrinin fəaliyyətini artırır, böyrəküstü vəzin adrenal hormonu bu fəaliyyəti azaldır. Piqmentləşməyə cinsiyyət hormonları da təsir edir. Dərinin

piqmentləşməsinə, onu əhatə edən xarici mühitin temperaturunun da təsiri vardır. Aşağı temperatur tükün qaralmasına səbəb olur. Adi temperatur isə heç bir dəyişikliyə səbəb olmur.

Dərinin piqmentləşməsi orqanizmi müdafiə edir. Belə ki, orqanizmə mənfi təsir göstərə bilən qısa dalğalı şüaları udub, dəri altında yerləşən orqanları zədələnmədən qoruyur. Odur ki, piqmentləşmə nə qədər çox olarsa, orqanizm mənfi təsirli şüa enerjisindən bir o qədər yaxşı qorunur. Bundan başqa, piqmentləşmə artdıqda, dərinin həddindən artıq qızmasına baxmayaraq şiddətli tər ifrazı onu tənzimləyir.

Heyvanın tük örtüyü

Tükün inkişafı yemdə olan zülallardan, xüsusilə tük zülallarının tərkibinə daxil olan sistin, amin turşusunun miqdarından asılıdır.

Tük örtüyünün inkişaf səviyyəsi heyvanın yaşadığı iqlim şəraiti ilə əlaqədardır. Buna görə də, eyni növ heyvanların tük örtüyünün inkişafı, yaşadığı yerin iqlim şəraitindən asılı olaraq müxtəlif olur. Məsələn, kəskin iqlimə malik olan rayonlarda yaşayan vəhşi heyvanların xəzi, mülayim iqlimdə yaşayanlardan qalın olur. Cənubda yaşayan heyvanlar şimala köçürüldükdə, onların bədənində əvvəlkinə nisbətən çox qalın tük örtüyü inkişaf edir.

Tükün inkişafı yemləmə şəraitindən və ilin fəsilindən də asılıdır. Qoyunlarda yunun inkişafı qısa nisbətən yay və payızda daha intensiv olur. Qoyuların yemləmə şəraitinin yaxşılaşdırılması yunun qalınlığına və uzunluğuna müsbət təsir edir. Qırxım, tük soğanacağında hüceyrələrin çoxalmasına səbəb olduğundan, tükün inkişafını sürətləndirir. Tükün inkişafı dəri reseptorlarının qıcıqlanması ilə də tənzim olunur.

Daxili sekresiya vəziləri də tükün inkişafına təsir edir. Məsələn, qalxanabənzər vəzin çıxarılması tükün inkişafının zəifləməsinə səbəb olur. Heyvanın axtalanması tükün inkişafına təsir etmir. Hipofizin embrionda və cavan heyvanda çıxarılması, quşlarda lələyin, məməlilərdə isə tükün inkişafını ləngidir. Bunu, hipofiz çıxarıldıqdan sonra qalxanabənzər vəzin fəaliyyətinin zəifləməsi ilə izah edirlər.

Dəridə mövsümi proseslər

Heyvanın dərisi mövsümlə mühitin dəyişilməsinə qısa müddətdə cavab verir. Dəridə gedən mövsümi proseslər orqanizmin fizioloji halının dəyişməsinə göstərir. Buna nümunə heyvanın tük tökməsini göstərmək olar. Bu isə orqanizmin müdafiə funksiyasıdır. Belə ki, heyvan tükünü dəyişməklə özünü qışda soyuqlamadan, yayda isə istivurmada qoruyur.

Tük tökmə

Heyvanın tükü qocaldıqdan, tədricən tük, tük kisəciyinin epitelisindən ayrılır. Belə tüklərin qidalanması və inkişafı dayanır. Buna görə də, müəyyən dövrlərdə onlar tökülərək yenisi ilə əvəz olunur. Vaxtaşırı tüktökmə quruda yaşayan onurğalı heyvanlar üçün səciyyəvi xüsusiyyət və funksional uyğunlaşmadır.

Heyvanların tüktökməsi fasiləsiz və mövsümi, yaxud da vaxtaşırı olur. Bundan başqa, yaşa görə də tüktökmə halı baş verir. Tük örtüyünün fasiləsiz tökülməsinə bütün ilboyu tüklərini tökənlər nümunə ola bilər. Vəhşi xəzdərilə heyvanların çoxunda il ərzində iki dəfə (yazda və payızda) tükdəyişmə olur. Bəzi vəhşi və qış yuxusuna gedən heyvanlarda tükdəyişmə ildə bir dəfə baş verir. Gümüşü qara xəzli tüklərdə mart və aprel aylarından başlayır. Qış xəzinin inkişafı isə iyulun axırlarında və avqustun əvvəllərində inkişaf etməyə başlayır, noyabr, dekabrın axırlarına qədər davam edir. Atların və qaramalın mövsümi tükdəyişməsi ildə iki dəfə yaz və payız fəsilələrində olur.

Tükdəyişmənin fizioloji mexanizmi hələ də ətraflı öyrənilməmişdir. Tüktökmə köhnə tükün yenisi ilə əvəz edilməsi deyildir. Ancaq, qoca tük əvvəlcədən tökülmək üçün orqanizm tərəfindən hazırlanır. Tük məməcisi ilə əlaqəsi kəsilmiş tüklərin inkişafı dayanır. Tükdəyişməyə daxili və xarici amillər də təsir edir. Təcrübələrlə müəyyən edilmişdir ki, işıq, temperatur amilinə nisbətən tükdəyişməyə daha güclü təsir edir. Belyayev qeyd edirdi ki, gümüşü qara rəngli tükü uzun müddətli işıqlı gündə saxlanarsa, tükdəyişmənin vaxtı yazdan payıza və qış fəsilələrinə keçə bilər. Artıq məlumdur ki, görmə orqanı ilə qəbul edilmiş işıq

mərkəzi sinir sistemi vasitəsilə hipofizin fəaliyyətinə, o, isə tükdəyişməyə təsir edir. Buna görə də kor olmuş xəzəderili heyvanlarda işıq tükdəyişməyə təsir etmir. Belə halda hipofiz tükdəyişməyə öz təsirini qalxanabənzər vəzin vasitəsilə göstərir. Bu vəzin çıxarılması tükdəyişməni ləngidir, onun fəaliyyətinin artırılması isə tükdəyişməni tezləşdirir.

Mərkəzi sinir sistemi tükdəyişməyə və dəri törəmələrinin böyüməsinə bilavasitə təsir edir. Buna görə də, göyərçində beyinin ön hissəsi çıxarıldıqda onun tükdəyişməsi və lələklərinin böyüməsi ləngiyir.

Yuxarıda qeyd edilənlərlə yanaşı tükdəyişmə zamanı dərinin epidermis qatı da dəyişir. Bu, onu göstərir ki, məməlilərdə tükdəyişmə filogenetik cəhətcə ibtidai onurğalı heyvanlarda olan vaxtaşırı qabıq qoymaqla əlaqədardır.

MÜNDƏRİCAT

QOYUNÇULUQ BÖLMƏSİ.

I HİSSƏ	8
Qoyunların vəhşi əcdadı	12
Qoyunların dişinə görə yaşının təyin edilməsi.....	14
Qoyunların bioloji təsərrüfat xüsusiyyətləri	16
Qədim Azərbaycan qoyunçuluğu	17
Qoyunların konstitusiyası və eksteryeri	19
Qoyunların eksteryeri	19
Qoyunların eksteryer ölçülərinin götürülməsi və həmin ölçüdə bədən indeksləri.....	22
Qoyun cinslərinin təsnifatı.....	27
Azərbaycanda qoyunçuluğun elmi əsaslarla inkişafı	28
Dünya ölkələrində qoyunçuluğun vəziyyəti	30
Qoyunçuluğun sənaye üsulu ilə intensiv yetişdirilməsi	31
Genefondumuzu qoruyaq.....	32
Qoyunçuluğun yeni tələblər səviyyəsində inkişaf etdirilməsi	35
Qoyunların sinifləşdirilməsi.....	37
Qoyunların boy və inkişafı	38
Qoyunçuluğun rentabelliği və onun yüksəldilməsi yolları.....	40

II HİSSƏ

Azərbaycanda yetişdirilən qoyun cinsləri haqqında qısa məlumat	43
Bozax qoyunu	44
Qarabağ qoyunu	45
Balbas qoyunu	46
Mazex qoyunu	47
Ləzgi qoyunu.....	48
Herik qoyunu.....	48
Gödək qoyunu	49
Caro qoyunu	50
Şirvan qoyunu	51
Tuş qoyunu	52
Şahsevən qoyunu.....	53
Azərbaycan Dağ Merinosu	53
Qala qoyunu	55
Abşeron qoyunu	56

Qaradolaq qoyunu	57
Mil-Qarabağ qoyunu.....	58
Prekos qoyunu	59
Mələz qoyunlar.....	60
Merinos-Bozax mələzləri.....	60
Ətlik-yunluq (Prekos)-Bozax mələzləri.....	60
Merinos-Qarabağ mələzləri	60
Ləzgi Merinos mələz qoyunları	61
Yağlıquyruq yarımzərif və yarımqaba yunlu mələz qoyunlar	61
Qarabağ qoyunu və onun perspektivli populyasiyaları	61
Keçmiş SSRİ-də yetişdirilən qoyun cinsləri haqqında qısa məlumat	65
Siqay qoyunu	65
Romanov Qoyunu.....	67
Kuybışev qoyun cinsi	69
Sarcinskaya qoyun cinsi	70
Tacik qoyun cinsi	71
Sovet merinosu.....	71
Stavropol cinsi.....	72
Askaniya qoyunu.....	73
Altay qoyun cinsi	74
Krasnoyarski qoyun cinsi	76
Zabaykal qoyun cinsi.....	77
Qazax zərif yunlu qoyun cinsi	78
Qazax arxaro merinosu.....	79
Vyatsk qoyun cinsi	80
Dağıstanın dağ qoyun cinsi.....	81
Gürcü zərif yunlu yağlıquyruq qoyun cinsi	82
Şimali Qafqaz ətlik-yunluq qoyun cinsi	82
Qorkovski qoyun cinsi.....	83
Gürcü yarım zərif yunlu yağlı quyruq qoyun cinsi	84
Cənubi Qazax merinosu.....	85
Qırğız zərif yunlu qoyun cinsi	86
Edilbəy qoyun cinsi.....	87
Hissar qoyun cinsi	88
Tyan-şan qoyun cinsi.....	89
Caydar qoyun cinsi.....	90
Latviya tündbaşı qoyun cinsi	90

Litvanın qarabaş qoyun cinsi	91
Estoniya tündbaşı qoyun cinsi	92
Qroznı qoyun cinsi	93
Volqaqrad qoyun cinsi.....	94
Qaraqül qoyun cinsi	95
Teksel qoyun cinsi.....	97
İngiltərədə yetişdirilən qoyun cinsləri haqqında qısa məlumat	
Linkoln qoyun cinsi.....	98
Romni-marş qoyun cinsi.....	98
Qempşir qoyun cinsi	99
Şropşir qoyun cinsi.....	100
Oksfordşir qoyun cinsi.....	101

III HİSSƏ

Döl Kompaniyası haqqında qısa məlumat	102
Dölün aparılma texnikası, quzuların anadan ayrılma müddətləri	103
Döl kompaniyasının təşkili	105
Qoyunları bala salmaqdan qorumaq.....	106
Quzulamanın–doğumun keçirilməsi.....	107
Doğum zamanı baytarlıq yardımı.....	110
Əkiz bala vermə	111
Quzuların yetişdirilməsi	113
Mikroelementlərin quzuların boy və inkişafına təsiri.	116
Dölün aparılması	119

IV HİSSƏ

Qoyunların yetişdirilməsi üsulları.....	120
Məhsuldarlıq istiqamətindən asılı olaraq yetişdirmə üsulları	120
Damazlıq işinin təşkili.	121
Damazlıq işinin əsas qaydaları.....	122
Döllük-damazlıq heyvanların seçilməsi, yemlənməsi, saxlanması və istifadə edilməsi qaydaları. Heyvanların seçilməsi	123
Heyvanların yemlənməsi	124
Heyvanların saxlanması.....	125
Heyvanlardan istifadə olunması	126
Süngərləmə üsulu	128
Qoyunların bonitirəsi barədə qısa məlumat	130

Fərdi bonitrə.....	130
Sinfi bonitrə	131
Qoyunların bonitrovkası.....	131
Fərdi bonitrə jurnalı.....	132
Bonitrənin texnikası	132
Əcdadına görə seçmə.....	134
Balaları keyfiyyətinə görə seçmə	134
Törətdiyi nəslinə görə seçmə	138
Damazlıq qoçların seçilməsi	139

V HİSSƏ

Qoyunçuluğun inkişaf etdirilməsi tədbirləri	143
Qoyunların boğazlıq müddəti	144
Qoyunların bala vermə qabiliyyəti.....	144
Ana qoyunların cütləşməsinin təşkili	144
Sərbəst cütləşmə.....	145
Əl üsulu ilə cütləşmə	145
Qaremi cütləşmə.....	146
Cins yaratmada (mələzləşdirmədə) qan qatma	146
Cins qrupu sürüsünün tərkibi	147

VI HİSSƏ

Qoyunların saxlanması	148
Qışlamaya hazırlıq işləri.....	152
Doğum şöbəsinin hazırlanması	153
Yataqların inventarla təchizatı	154
Örüş-otlaq sahələrinin qorunması	156
Qoyunların qapalı yataq şəraitində saxlanması gigiyenası.....	158

VII HİSSƏ

Yemləmə	159
Qoyunların yemlənməsi qaydaları	160
Yunluq buruq erkəklərin yemləndirilməsi.....	164
Məhsuldar yem kimi.....	164
Törədici qoçların yemləndirilməsi	165
Ana qoyunların yemləndirilməsi.....	167
Boğaz qoyunların yemləndirilməsi.....	168

Əmizdirən ana qoyunların yemləndirilməsi	169
Quzuların yemləndirilməsi	169
Qoyun və quzuların kökəldilməsi	171
Qoyunların otlaqda yemləndirilməsi	172
Sənaye üsulu ilə yetişdirilən qoyunçuluqda yem istehsalının təşkili və qoyunların yemləndirilməsi	173
Yay və qış mövsümündə qoyunların yemlənməsinin və saxlanılmasının təşkili	176
Qoyunların sənaye üsulu ilə intensiv otlaq-örüş sahələrində kökəldilməsi	179
Otlaqlardan istifadə edilməsi qaydası	180
Qoyunların otarılması, suvarılması və otlaqda iş gününün təşkil edilməsi	183
Yem vahidi haqqında qısa məlumat	185
Yem norması və yem payı	186
Yemləmənin təşkili və texnikası	187
Yemləmənin tam dəyərli və ucuz olmasına nəzarət	187
Yem istehsalı	188
Yemlərin hesaba alınması	188
Qaba yemlərin hesaba alınması	188
Silosun miqdarının (həcmnin) təyin edilməsi qaydası	193
Kökü meyvəlilərin hesaba alınması	196
Xırman yemlərinin qiymətləndirilməsi	199
Senajın hazırlanması barədə qısa məlumat	202

VIII HİSSƏ

Ət, süd və xəz-dəri məhsuldarlığı Ət məhsuldarlığı	205
Süd məhsuldarlığı	206
Xəz-dəri məhsuldarlığı	208
Qoyun dərisinin keyfiyyəti	210
Kürklük və xəzlik qoyun dərilərinin keyfiyyətinə cinsin təsiri	210
Heyvanların fizioloji vəziyyətlərinin, zona və iqlim şəraitinin qoyun dərisinin keyfiyyətinə təsiri	211
Heyvanların yemləmə və saxlama şəraitinin qoyun dərisinin keyfiyyətinə təsiri	213
Quzu dərilərinin keyfiyyəti	213
Cinsindən asılı olaraq quzu dərilərinin keyfiyyəti	214
Quzu dərisi keyfiyyətinin quzuların yaşından, cinsindən, cinsiyyətindən, eləcə də quzulama mövsümündən asılılığı	216

Quzu dərisinin keyfiyyətinə yemləmə amillərinin, kəsilməsinin və ilkin emalının təsiri	217
---	-----

YUNÇULUQ BÖLMƏSİ

I HİSSƏ

Giriş	218
Yunçuluq haqqında anlayış.....	219
Liflər haqqında anlayış	220
Yunun, qoyun və quzu dərillərinin keyfiyyəti	220
Yun tellərinin (tükün) əmələ gəlməsi	221
Sogancığın quruluşu	223
Patoloji yun dəyişmə	223
Süni tük dəyişmə.....	223
Fərdiyyətin təsiri	224
İqlim şəraiti	224
Yemləmə və bəsləmə şəraiti	225
Qırımın yun məhsuldarlığına təsiri.....	225
Kimyəvi maddələrin təsiri	226
Yunun fiziki və texnoloji xüsusiyyətləri	226
Yunun uzunluğu	227
Yun (lifinin) tellərinin tərkibi	228
Ən qiymətli yun tiftikdir.....	228
Keçid tük.....	228
Qılan tük	228
Yunun keyfiyyəti.....	229
Yunun möhkəmliyi	231
Yunun nazikliyinə müəyyən edilməsi.....	231
Yunun nazikliyinə riyazi hesablama yolu ilə müəyyən etmək olar	231
Yunun qıvrımlılığı.....	234
Yunun keyfiyyətinin qoyunların cins xüsusiyyətlərindən asılılığı.....	235
Yunun nazikliyi.....	236
Yunun möhkəmliyinin müəyyən edilməsi.....	237
Yunun müntəzəmliyi	238
Yunun sıxlığı.....	240
Yunun sıxlığının müəyyən edilməsi.....	240
Yunun rəngi	240
Yunun nəmliyi.....	241

Yunun nəmliyinin təyin edilməsi	242
Yunun kimyəviliyi.....	243
Yunda olan yağ və piy vəziləri	244
Yunun tərkibində yağın miqdarının müəyyən edilməsi	246
Yunun təri	246
Yaşın, cinsiyyətin, qoyunların fizioloji vəziyyətinin yunun keyfiyyətinə təsiri	247
İqlimin və mövsüm amillərinin yunun keyfiyyətinə təsiri	247
Qoyunların yemləmə səviyyəsi və tipinin yunun keyfiyyətinə təsiri	249
Qoyunların saxlanılma üsullarının yunun keyfiyyətinə təsiri.....	250
Qoyunların qırılma qaydasının və qırım texnikasının yunun keyfiyyətinə təsiri..	250
Yunun saxlanılma və daşınmasının onun keyfiyyətinə təsiri	252
Yun qırımını mütəşəkkil və keyfiyyətlə keçirməli	253

II HİSSƏ

Yunun növləri	257
Kirli zərif qoyun yununun çeşidlənməsi.....	257
Kirli yarımzərif qoyun yununun çeşidlənməsi.....	265
Kirli yarımqaba qoyun yununun çeşidlənməsi	271
Kirli qaba qoyun yununun çeşidlənməsi	277

III HİSSƏ

Payız və quzu yununun çeşidlənməsi.....	285
Qarışq yunun qiymətləndirilməsi	286
Yunun vəziyyətinə görə ayrılması	287
Normal yun	287
Zibilli-pıtırqanlı yun.....	288
Nöqsanlı yun	288
Zibilli-nöqsanlı-pıtırqanlı yun	288
Aşağı çeşidli yunlar.....	289
Yunun bulaşması	289
Qoyunların qırımına hazırlanması və onun təşkili.....	290
Qırım məntəqəsinin hazırlanması.....	291
Qoyunların qırılma qaydası.....	292
Yunun növləri və onun təmiz çıxar faizi haqqında məlumat.....	295
Yunun təmiz çıxar faizinin hesablanma qaydası.....	297
Təmiz yun məsarifinin normaları	300

Yunun birbaşa sənaye müəssisəsinə verilməsinin üstünlükləri və əhəmiyyəti.....	300
Yunu birbaşa fabriyə göndərərək sənədlərin rəsmiləşdirilməsi qaydaları.....	301
Yunun təmiz lif çəkisinin hesablanma qaydası.....	302
Yuyulmayan rənglə nişanlanmış qoyunlardan qırılan damğalı yun və eləcə də kənar qatışıqlarla (sap, kəndir, çit parça qırıntıları və. s.) zibillənmiş yunun göndərilmə qaydası	304
Qoyunlara “ovtsevod” rəngi ilə damğa və nişan vurulması qaydası.....	304
Yunun qeydiyyata alınması	305
Çeşidlənmiş kirli yunun qablaşdırılması, markirovkası, göndərilməsi və saxlanması	306
Yun kiplərinin markirovkası üçün rəngin hazırlanması və istifadə olunması qaydası	307
Elektrik qırım məntəqəsində iş zamanı	308
Yunun qablaşdırılması üçün materiala olan tələbat	309

IV HİSSƏ

Dərinin fiziologiyası.....	309
Dərinin sekretor funksiyası.....	309
Tər ifrazatının tənzimi	311
Dəri piyinin sekresiyası	312
Tər-piy	313
Dərinin mühafizə funksiyaları	313
Dərinin reseptor funksiyası	315
Dərinin maddələr mübadiləsində rolu	316
Orqanizmin tamlığı və dəri.....	317
Şüa enerjisinin dəriyə təsiri.....	317
Dərinin və tükün pigmentləşməsi.....	319
Heyvanın tük örtüyü.....	320
Dəridə mövsümi proseslər	321
Tük tökmə.....	321

Sadıqov Talib Hüseyn oğlu

Qoyunçuluq

Və

Yunçuluq

Direktor: Ceyhun Xəlilov
Dizayner: Vüsalə Qəribova
Cəmilə Nəsirova
Korektor: Mustafayev Zakir

*Kitabın və ya onun hər hansı hissəsinin
təkrar çapı, yayılması, elektron və ya
mexaniki üsulla surətinin çıxarılması*
QADAĞANDIR!

+994 55 204 50 40
70 204 50 40

Çapa imzalanmışdır: 19.09.2022
Kağız formatı: 60x84. Ofset çapı 1/16.
Fiziki çap vərəqi: 21,5. Tiraj 100.
Ünvan: Sumqayıt ş 17-ci mkr,
general Məhəmməd Əsədov küç..
E-mail: ceyhun-958@mail.ru

25 AZN

Sadıqov Talib Hüseyn oğlu 1947-ci ildə Tovuz rayonunun Samanlıq kəndində ziyalı ailəsində anadan olmuş, əmək fəaliyyətinə 1963-cü ildən doğulduğu kənddə, sonra isə Gədəbəy rayonunun “Şəfəq” kolxozunda kolxozçu kimi başlamışdır.

2008-ci ilin yanvarından Azərbaycan Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Heyvandarlıq Elmi-Tədqiqat İnstitutunun Abşeron Heyvandarlıq Təcrübə Stansiyasında böyük elmi işçi vəzifəsində çalışır.

